V К 2/21

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ
ВЪ СРѢДНИТѢ ВѢКОВЕ.

Историко-Юридически скици.

Г. Занетовъ.

РУСЕ,
Скоро-печатницата на Спиро Гулабчевъ,
1902.

сканиралъ Ж.Вониковъ - http://bulgari-istoria-2010.com

СЪДЪРЖАНИЕ

I

Населението

Стр.
I. Исторически прѣгледъ. 5
II. Българската народность. 32

II

Юридическото положение на населението.

III. Източницитѣ за юридическото положение на българското население въ срѣднитѣ вѣкове . . . 81
IV. Славяно-българскитѣ племена. 94
V. Славяно-българската община. 112
VI. Войницитѣ. 137
VII. Зависими селяни или парици. 149
VIII. Болѣрството и прониитѣ. 158
IX. Черковни и манастирски имоти. 174
X. Селски стопанства. 196
XI. Данъцитѣ. 213

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

I

ИСТОРИЧЕСКИ ПРѢГЛЕДЪ.

Отъ незапаметни врѣмена Балканский полуостровъ е билъ населенъ отъ многочисленни малки плѣмена, които образували три главни групи: *тракийска*, *илирийска* и *македоно-епиротска*. Най-голѣмата група е била тракийската. Тя е населявала по-голѣмата часть отъ полуострова, а именно: областьта между Дунава, Черно-море, Мраморно и Егейско морета. На западъ тракийцитѣ граничели съ илирийцитѣ на р. Дрина и на Българска Морава. На югъ съ планината Карадагъ и горното течение на р. Струма. По на югъ тракийскитѣ племена обхващали южна Македония и достигали до Тесалия. Освенъ това тракийцитѣ заемали една часть отъ прѣдна Мала-Азия до р. Галисъ (Късълъ-Ирмакъ). По думитѣ на Херодота, слѣдъ индийцитѣ най-многочисленно плѣме сѫ били тракийцитѣ. „Ако би този народъ — забѣлѣзва той — се управляваше отъ единъ човѣкъ, отъ една воля, а не бѣше тъй раздѣленъ, както е, той би билъ непобѣдимъ и по мое мнѣние най-могѫщественъ народъ“[*]. Но у тракийцитѣ нѣмало единство; тѣ били раздѣлени на множество малки и по между си враждебно настроени плѣмена, отъ които по-главнитѣ сѫ били:

Гетитѣ, най-могѫщественни и най-справедливи отъ тракийцитѣ. Въ врѣмето на Херодота и Тукидида, тѣ сѫ живѣяли между Стара-планина, Черно-море, Дунава и р. Янтра. На сѣверъ отъ Дунава живѣяли *скититѣ*. Въ IV в. прѣди Христа, часть отъ гетитѣ се прѣселили на сѣверъ отъ Дунава и основали тамъ обширна държава между Карпатитѣ и р. Днестъръ. На западъ отъ гетитѣ, между Стара-планина и Дунава, по течението на рѣкитѣ Видъ и Осъмъ живѣяли *кробизитѣ*. *Мизитѣ* населявали областьта, която е била по течението на р. Цибъръ. *Трибали* се наричали всички жители между рѣкитѣ Искъръ и Дрина. При това населението по рѣка Тимокъ се наричало още *тимахи*. *Сапаи* или *синти* се наричали жителитѣ на истокъ отъ Карадагъ, по горното течение на Струма, т. е. въ Кумановско, Радомирско, а може би, и въ Софийско и Нишско. Още отъ древни врѣмена часть отъ това плѣме се прѣселва по на югъ, до устието на рѣка Места. *Сатри* или *беси* или *дили* се наричали жителитѣ на западнитѣ Родопи. Въ източнитѣ Родопи живѣяли *каралитѣ*. *Нероитѣ* заемали горното течение на р. Вардаръ, около Кратово, Скопие и Щипъ. *Одриситѣ*, които сѫ били най-значителното тракийско плѣме, сѫ живѣяли на югъ отъ Балканитѣ по течението на рѣка Марица и около Одринъ. *Коконитѣ* живѣяли въ долното течение на р. Марица, а *долонкитѣ* въ долна Тракия, на югъ отъ Одринъ. На западъ отъ Струма въ долна Македония живѣяли тракийскитѣ плѣмена *базалти*, *ботеи* и *иери*, отъ които послѣднитѣ били до планината Олимпъ[1].

На западъ отъ тракийцитѣ, между Българска Морава, Дринъ и Адриатическото море, между Шаръ-планина, рѣка Шкумба въ срѣдна Албания и рѣка Савва, били разположени илирийскитѣ плѣмена. Отъ тѣхъ *дарданитѣ* били разположени по западнитѣ притоци на Българска Морава. *Пеонитѣ* въ горното течение на Вардаръ и Струма; *ауториатитѣ* на сѣверъ отъ Шаръ-планина, въ Призренско и Косово-поле. Другитѣ илирийски плѣмена били разположени по на западъ въ Босна, Далмация, Хърватско и достигали до Триестъ[2].

Въ Епиръ и сѣверо-западна Македония живѣяли македоно-епиротитѣ, отъ които ще споменемъ само плѣмето *дулеци*.

Мнозина отъ старитѣ писатели бъркатъ илирийскитѣ плѣмена съ тракийскитѣ; тъй напр. Дионъ Касий дарданитѣ отнася къмъ мизийцитѣ, слѣдователно къмъ тракийцитѣ. Стефанъ Византийский нарича Нишъ и Скопие, градове на дарданитѣ. Сѫщия трибалитѣ нарича илирийци. Отъ другитѣ писатели едни считатъ пеонитѣ за илирийци, други за тракийци. Това бъркание трѣба да се обясни не толкова съ незнанието на истинското положение на нѣщата, колкото съ близкото сродство на тия плѣмена[3].

---

[*] Заселение Балканскаго Полуострова словянами. М. Дриновъ 1873 г.

[1] Заселение Балкан. Полуостр. стр. 3—5.

[2] Заселение Балкан. Полуостр. стр. 6.

[3] Заселение Балкан. Полуостр. стр. 15.

Въ началото на III в. прѣди Христа, въ врѣмето на Александра Македонски, въ Балканския полуостровъ навлѣзли *келтитѣ*. [illegible] Въ Тракия тѣ основали своя държава съ столица *Тиле* (Стара-загора), която е сѫществувала едно столѣтие. Друга група отъ келти основала друга държава на сѣверъ отъ Шаръ-планина. Споредъ Страбона, тия послѣднитѣ тъй опустошили заетата отъ тѣхъ страна, щото тамъ не останали хора и полетата се покрили съ гѫста непроходима гора, на разстояние отъ нѣколко дена пѫть. Тогава една часть отъ аутариатитѣ напуснали жилищата си и се прѣселили въ гетската пустиня (Дакия). Слѣдъ заминаването на келтитѣ, тракийскитѣ земи нападатъ по рѣдъ *бастарнитѣ*, *скититѣ*, *сарматитѣ* и *дакитѣ*. Петдесеть години прѣди Христа дакитѣ, като опустошили Тракия, втурнали се въ Македония, която тогава била вече римска провинция.

Завладяването на Балканский-полуостровъ отъ римлянитѣ захванало двѣстѣ години прѣди Христа и се свършило въ 50-тѣ години на нашата ера. Римлянитѣ въдворили въ страната своитѣ ветерани, робитѣ пустнати на свобода и прѣстѫпницитѣ, които заедно съ легионитѣ въ дунавската область и многобройнитѣ чиновници на империята измѣнили до нѣкадѣ етнографическия съставъ на страната[1]. Въ 105 година римлянитѣ успѣли да завладѣятъ и Дакия между Тиса и Днестъръ. Обаче не се изминало повече отъ едно столѣтие и половина, когато отъ сѣверъ почнали да нападатъ нови варвари, които достигали дори до Гърция. Тѣзи сѫ били *маркоманитѣ* и роднитѣ съ тѣхъ *клавди* и *вандали*, всички отъ нѣмско произхождение. Заедно съ тѣзи нападали и други, не германски плѣмена, като напр. *язиги*, *даки*, *костобоки*, *алани*, *роксолани* и др., които Дриновъ мисли, че сѫ първитѣ славяни на Балканский полуостровъ, но отъ които навѣрно повечето сѫ били туранци[2]. — • разбирай - Саки-Тури.

Отъ началото на III столѣтие захващатъ нападенията на *готитѣ* (германцитѣ), които продължаватъ почти цѣло столѣтие. Заедно съ тѣхъ нападатъ римската империя и други не германски плѣмена, като *карпитѣ*, *боронитѣ* и *угургуритѣ*, които по храбрость не отстѫпватъ на готитѣ. Въ 282 г. римлянитѣ нападнали на сарматитѣ на сѣверъ отъ Дунава и прѣселили отъ

---

[1] Заселение Балкан. Полуостр. стр. 18—25.

[2] Заселение Балкан. Полуостр. стр. 49, 50, 51, 83.

тѣхъ 200,000 души на югъ, като имъ дали земя за обработване и земледѣлчески орѫдия. Слѣдъ 292 г. римлянитѣ нѣколко пѫти нападатъ сарматитѣ на сѣверъ отъ Дунава и всѣки пѫть плѣняватъ и прѣселватъ на югъ цѣли тълпи отъ тѣхъ, съ които населяватъ опустошенитѣ прѣдѣли на империята. Цѣлото плѣме на карпитѣ било прѣселено на югъ отъ Дунава. Въ началото на IV в. Константинъ Великий прѣселилъ още 300,000 сармати и язиги, на които далъ мѣста въ Мала Скития (Добруджа), Тракия, Македония и Италия. Всички тия плѣмена излизали отъ Дакия, която прѣди нѣколко врѣме е била римска провинция и сетнѣ била напусната отъ римлянитѣ. „Сѫществуванието въ Дакия — казва Дриновъ — на една обширна държава, основана отъ дакитѣ въ началото на нашата ера, не изключава възможностьта, да сѫществуватъ съ тѣхъ съвмѣстно и други плѣмена. Имаме всички основания да твърдимъ, че въ врѣме на дакийската държава въ Дакия е имало и славяни, въ качество на съюзници или подданници на дакитѣ; нѣщо повече, — и самитѣ даки, чиито тъждество съ гетитѣ новата историческа наука не признава, надали не сѫ били славяни“[1]. Дринов лъже, славяните са по- [illegible] на Балканите [illegible] VI в.

Въ 376 г. *вестготитѣ* притиснати отъ *гунитѣ* намиратъ убѣжище у императора Валента, който имъ отстѫпва за жилища Мизия. Но малко по-кѫсно вестготитѣ сами нападатъ и опустошаватъ Тракия и Македония, слѣдъ което заминаватъ за Италия. Къмъ срѣдата на V в. империята разоряватъ гунитѣ; тѣ я напущатъ, само когато императоръ Теодосий имъ дава богатъ откупъ и се задължава да имъ плаща годишенъ данъкъ. Сѫщото столѣтие, слѣдъ растурянието на Хунската държава — образувана до нѣгдѣ въ прѣдишна Дакия — съставляющитѣ я народи „*скири*, *сатри* и другитѣ *алани*“ заематъ мала Скития (Добруджа) и долна Мизия. *Остготитѣ* отъ Панония слизатъ въ Дардания, Мизия и Македония. На остготитѣ империята се задължила да дава парична поддържка, а пъкъ тѣ се задължили да пазятъ империята отъ вънкашни и вѫтрѣшни неприятели. Обаче скоро и остготитѣ заминали за Италия[2].

→ У-Тур-Гури / Саки Тури от страната Тур!

---

[1] Заселен. Балкан. Полуостр. стр. 71

[2] Заселен. Балкан. Полуостр. стр. 87.

Въ началото на VI столѣтие на Балканский полуостровъ се явяватъ *славянитѣ* и *българитѣ* подъ собственнитѣ си имена. Въ 512 г. императоръ Анастасий издигналъ знаменитата стена отъ Черно до Мряморно море, между Дерконъ и Силиврия за да се защищава отъ тѣхнитѣ нападения. Юстинианъ издигналъ около 80 крѣпости на Дунава и други 600 въ вътрѣшностьта на страната. По думитѣ на Прокопия „тия укрѣпления били издигнати противъ варваритѣ, които въ голѣмо количество заемали околноститѣ на сжщитѣ градове“. „Въ Мизия, около крѣпостьта Адена се укривали „варвари славяни“, които не пущали никого да мине. Придунавскитѣ области били открити за външнитѣ варвари „гуни (българи), славяни и анти“. „Въ това врѣме — добавя сжщий писатель — никоя мѣстность, никоя планина, никоя пещера, ни единъ кжтъ отъ римската империя не останали неповрѣдени. Много мѣстности били опустошени по нѣколко пжти“ 1).

Прокопий, който пръвъ дава ясни извѣстия за славянитѣ, казва, че тѣ заемали по-голѣмата часть на страната, на сѣверъ отъ Дунава; при това споредъ него славянитѣ се дѣлѣли на „собственно славяни“ — на западъ, и на *анти* — на истокъ. За граница между тѣхъ е служела рѣката Днестъръ. Само при долното течение на тази рѣка, антитѣ прѣминавали и на дѣсния брѣгъ, на западъ до рѣкитѣ Прутъ и Серетъ. До кадѣ се простирали на западъ „собственнитѣ славяни“ Прокопий не казва, но у него се намиратъ косвенни данни по тоя въпросъ. Именно отъ западната часть на стара Дакия славянитѣ прѣдприемали нападения въ Илирия. По такъвъ начинъ „собственно славянитѣ“ насѣляватъ цѣла Дакия отъ Днестъръ до Тисса и срѣдния Дунавъ и отъ тамъ нападали Римската империя 2).

Юстинианъ назначилъ храбрий Хвилибуда за управитель на Тракия и му повѣрилъ да пази границата отъ славянитѣ, които нападали изъ отвъдъ Дунава. Въ 533 г. Хвилибудъ прѣминалъ Дунава да гони славянитѣ въ собственната имъ земя, но тамъ билъ убитъ. Въ 535 г. славянитѣ пакъ опустошаватъ Тракия. Слѣдъ тази дата, славянитѣ, антитѣ и гунитѣ (българитѣ) — по думитѣ на Прокопия — достигали до Термопилитѣ и Дарданелитѣ. Въ 546 г. една римска войска състояща се отъ герули била испратена отъ Тракия за Италия. По пжтя тя срѣщнала една тълпа славяни, която била прѣминала Дунава и била взѣла много плѣнници римляни. Въ 548 г. тълпи славяни безпрѣпятственно проникватъ въ Илирия и достигатъ до Драчъ. Въ 551 г. нова дружина славяни около 3000 души минаватъ Дунава и обръщатъ въ бѣгство римскитѣ войски въ Илирия и Тракия. Слѣдующата година огромни славянски пълчища, невиждани до тогава, прѣминали Дунава по-горѣ отъ Нишъ и се опжтили за Солунъ. Въ 558 г. — послѣдната отъ царуванието на Юстиниана — голѣми варварски сили нападнали империята прѣзъ Дунава. Споредъ едни, тѣзи нападатели били българи, споредъ други — гуни и славяни 1). — т. е. хионити-кутригури

По свидѣтеслтвото на Менандра въ 578 г. „славянский народъ отъ 100,000 души опустошилъ Тракия и много други области, а сжщо и Елада“. Иванъ Ефеский расказва, че „на третата година слѣдъ смъртьта на императора Юстина, въ царуванието на Тиберия излѣзалъ проклѣтия народъ славянски и нападналъ цѣла Елада, околноститѣ на Солунъ, а тъй сжщо и цѣла Тракия. Тѣ завоювали много градове и укрѣпени мѣста, опустошавали, грабили и горѣли страната и я завладѣли. Тѣ се разположили въ нея безъ страхъ, като въ своя собственна земя. Това се е продължавало четири години. Грабежитѣ имъ се простирали до самата Анастасиева стена. Всичкитѣ императорски стада станали тѣхна плячка. „И до сега тѣ стоятъ въ римскитѣ провинции безгрижно, като разбогатѣха, владѣятъ съ много злато и сребро, съ стада, коне и оржжие; тѣ се научиха да воюватъ по-добрѣ и отъ самитѣ римляни“ 2).

Въ 583 г. — по извѣстията на Симоката — славянитѣ достигатъ до Анастасиевата стена. Тѣ били разбити веднажъ при р. Е[illegible]рине, а другъ пжть не далечъ отъ Одринъ, при крѣпостьта Енсинъ. Въ 587 г. нахлуватъ въ империята гети и славяни. Въ 589 г. нападатъ *авари* заедно съ славяни и завладяватъ Елада, гдѣто, по извѣстията на патриархъ Николай, стояли 215 години. Въ 592 г. полководецътъ Прискъ прѣминалъ Дунава и, като хваналъ нѣколко дакийски славяни, заедно съ зетитѣ плячки испратилъ ги на императора съ 300 души войници конвой, подъ командата на Татомира. На шестий день Татомиръ билъ нападнатъ отъ славянитѣ и едва можалъ самъ да се отърве; това

---

3) Засел. Бал. Пол. стр. 95—97.

4) Засел. Бал. Пол, стр. 93.

---

1) Заселен. Балкан. Полуостр. стр. 97—101.

2) Заселен. Балкан. Полуостр. стр. 107, 108

[illegible]

било нѣкадѣ въ Балканитѣ. Въ 597 г., когато братътъ на императоръ Маврикий, Петъръ, се готвѣлъ да прѣмине Дунава въ страната на славянитѣ, билъ прѣдизвѣстенъ отъ императора, че огромни славянски пълчища се приближаватъ къмъ столицата. Около това врѣме славянитѣ прѣдприели двѣ нападения противъ гр. Солунъ. За вторий пжть „тѣ се явили около 5,000 души отбрани и опитни въ военното дѣло, избраний цвѣтъ на цѣлий славянский народъ“. Тѣ се явили съ обсадни машини и каменометателни орждия[1]. → отнася се за прабългари

И слѣдъ това прѣзъ цѣлата първа половина на VII в. славянитѣ продължаватъ да нападатъ империята. Императоритѣ не могатъ да намѣратъ достатъчна сила да ги усмиратъ окончателно. Това движение на славянитѣ отъ сѣверъ на югъ трѣба да се отдаде на натиска на *аваритѣ*, които въ това врѣме завладѣли цѣла Дакия. За първъ пжть аваритѣ се споменуватъ у Приска въ V в., когато тѣ нападнали *севиритѣ* въ Добруджа. Въ VI в. аваритѣ воюватъ съ българитѣ около Азовското море, сетнѣ съ антитѣ на Днестъръ; слѣдъ това прѣзъ горното течение на Днестъръ тѣ минаватъ въ Карпатитѣ, въ областьта на р. Тисса, и завладяватъ цѣла Панония. Въ врѣме на дълголѣтното царувание на Бояна аваритѣ иматъ обширно и силно царство; на тѣхъ сж подчинени славянитѣ и българитѣ на сѣверъ отъ Дунава, въ Дакия. Тъй сжщо тѣ не еднократно нападатъ отъ тамъ римската империя[2].

→ сабири ——→ хуните,

Послѣднитѣ славянски прѣселенци на Балканский Полуостровъ дохождатъ къмъ срѣдата на VII вѣкъ. Споредъ Дринова, прѣселението на славянитѣ е захванало въ краятъ на вторий вѣкъ и се е продължило близо четири вѣка. Въ отдѣлни семейства или цѣли военни дружини и плѣмена, славянитѣ минавали Дунава и се заселявали въ разни мѣста на полуострова. Тѣхното число постепенно се увеличавало отъ дохожданието на нови родственни плѣмена, до като най-послѣ не оставало мѣсто за други прѣселенци. При това въ прѣселението на славянитѣ може да се забѣлѣжатъ два периода: първия периодъ до послѣдната четвърть на V вѣкъ, — периодъ на мирното прѣселение съ съгласието на

---

[1] Заселен. Балкан. Полуостр. стр. 112, 113.

[2] Заселен. Балкан. Полуостр. стр. 107 и пр.

панславистки

римскитѣ императори, и даже по тѣхно искание; и втория периодъ, отъ това врѣме на сетнѣ, до половината на VII вѣкъ, когато славянитѣ съ въоржжени дружини завладяватъ и заселяватъ римскитѣ провинции и се располагатъ тамъ самовластно, независими[1]. Черти отъ двоякия начинъ на прѣселението, намъ ни се чини, може да се забѣлежатъ въ по-кжсното економическо положение на населението въ разнитѣ области на бившата римска империя. Воинственнитѣ плѣмена несъмнѣнно сж запазили своя характеръ, до извѣстна степень своята политическа и економическа независимость и по-кжсно. Такива сж били плѣмената, които сж населили Тракия до Родопитѣ, срѣдна и южна Македония и които още дълго врѣме слѣдъ VII вѣкъ се славятъ съ своитѣ военни доблѣсти. Напротивъ, населението отъ Видинско, Софийско, Нишско, Скопско, Косово-поле и Родопитѣ, прѣзъ послѣдующитѣ столѣтия се явява като подчинено на частни господари; най-голѣмитѣ землевладѣлци-болѣри се намиратъ въ тия български земи. Ако тази мисъль е вѣрна, тогава ще излѣзе, че населението отъ западното и южното българско нарѣчия е най-старо на полуострова, че то е било въ най-лоши економически условия още отъ римско врѣме и че именно то се е прѣселило и установило на тия мѣста по миренъ начинъ въ първия периодъ опрѣдѣленъ отъ Дринова.

По мнѣнието на сжщия нашъ историкъ, славянскитѣ плѣмена прѣселени на Балканский полуостровъ отчасть отъ сегашна Ромжния и южна Русия, отъ часть отъ областьта на сѣверъ отъ р. Савва и срѣдний Дунавъ — жилището на старитѣ панонци — сж били отъ разнитѣ сегашни славянски народности. „Язика на южнитѣ славяни, казва той, прѣдставя чудна пъстрота и разнообразие на звукови особенности. Въ българскитѣ нарѣчия това разнообразие така бие въ очи, щото и най-повърхностния наблюдатель може да открие въ тѣхъ отличителнитѣ черти на най-отдалеченитѣ една отъ друга славянски нарѣчия“[2]. Че това прѣдставление на Дринова е невѣрно, не може да има никакво съмнѣние. Българската народность не можеше да бжде смѣсь отъ разни славянски народности, защото българский язикъ отъ най-стари врѣмена и до сега запазва своитѣ отличителни признаци, които го отличаватъ отъ другитѣ славянски язици. Ако на Балканский полуостровъ въ прѣдѣлитѣ на българската народность бѣха населени различни славянски народности, тѣ щѣха да оставятъ по-сѫщественни доказателства за своето различие. Звуковнитѣ особенности на разнитѣ български нарѣчия твърдѣ лесно се обясняватъ съ историческото развитие на языка безъ да има нужда да се наруши единството на основата. Несравненно по-вѣроятни и по-приемливи сѫ мнѣнията на другитѣ слависти по тоя въпросъ. Така споредъ Шафарика, съ исключение на сърбохърватитѣ, които дошли отъ р. Висла, всичкото останало славянско население на Балканский Полуостровъ се е прѣселило отъ сегашна западна Русия, отъ мѣстноститѣ около езерото Илменъ и рѣкитѣ Двина, Днестъръ, Ока и др.[1]. Другояче гледа на първобитното положение на славянитѣ учений Копитаръ; споредъ него, всичкото обширно пространство отъ Аквина и источницитѣ на Драва и Мури, дори до Черно-море на истокъ и Солунъ на югъ, е било заето отъ едно славянско плѣме, което съ дохожданието на сърбо-хърватитѣ въ VII в. било раздѣлено на двѣ части, отъ които сетнѣ се образували двѣ народности: словинска и българска[2]. Намъ ни се чини, че Копитаръ стои най-близо до истината. По-рано цитирахме извѣстието на Прокопия, че „славянитѣ“ (т. е. българскитѣ славяни) заемали страната на сѣверъ отъ Дунава между Днестъръ и Тисса, т. е. цѣла Дакия. На истокъ отъ Днестъръ населявали антитѣ или русскитѣ славяни. „Задъ Дунава — казва Юрнандъ — лежи Дакия, оградена като съ вѣнецъ отъ високи планини. Като захванемъ отъ источницитѣ на Висла на неизмѣримо пространство живѣе многочисленний народъ *винди*. Макаръ имената на разнитѣ части на този народъ да се измѣняватъ сега по различието и родътъ на жилищата имъ, обаче въ по-голѣмата си часть тѣ се наричатъ *словини* и *анти*. Славянитѣ живѣятъ въ пространството отъ р. Невертунъ и Мусианското езеро до Днестъръ и Днепръ, рѣки отстоящи една отъ друга на нѣколко дена пѫть“[3]. Русский лѣтописецъ Несторъ казва, че славянитѣ първоначално живѣяли тамъ, гдѣто по-кѫсно

---

[1] Засел. Балкан. Полуостр. стр. 150.

[2] Засел. Балкан. Полуостр. стр. 146, 148.

---

[1] Засел. Балкан. Полуостр. стр. 146.

[2] Засел. Балкан. Полуостр. стр. 146.

[3] Макушевъ. Сказаніе инородцевъ о бытѣ и нравахъ славянъ. 1861 г. стр. 107, 108.

се населяли маджаритѣ и българитѣ[1]. Споредъ единъ изслѣдователь на територията и сегашната номенклатура на стара Дакия, излиза, че тя е образувала центрътъ на славянскитѣ землища отъ прѣдисторическо врѣме, че рѣкитѣ Тисса и срѣдний Дунавъ сѫ били западнитѣ граници на това землище. Всичкитѣ названия на планинитѣ, рѣкитѣ и мѣстноститѣ въ това пространство сѫ славянски[2]. И така, ний стоимъ на мнѣнието, че Дакия, отъ Днестръ до Тисса и средний Дунавъ, е била първобитното отечество на собственно нареченитѣ „славяни“, които въ цѣлия си съставъ образували българската народность. Както видѣхме по-горѣ и нашия историкъ Дриновъ твърди, че отъ незапаметни врѣмена въ Дакия сѫ живѣяли славяни и че имало основание да се мисли, че и самитѣ даки сѫ били славяни.

Има рѣдъ учени историци, които поддържатъ, че самитѣ тракийци или траки сѫ били славяни, а слѣдователно славяно-българи. Тѣ основаватъ своя възгледъ на факта, че много отъ старитѣ названия на мѣстности, градове и рѣки приличали да сѫ отъ славянски коренъ. Така напр. кробизитѣ били кривичи; трибалитѣ — древляни, рѣката Стримонъ (Струма) отъ славянский коренъ *стру*, *струя*. Билазора, градъ около сегашний Велесъ, отъ *бѣла зора* и др. Но всички тия словопроизводства не сѫ толкова ясни, допущатъ и други обяснения и най-сетнѣ не издържватъ критика. По-явни слѣди отъ славянско население на полуострова се срѣщатъ въ римско врѣме до V вѣкъ. Така въ едно пѫтно описание се споменаватъ имената Zernae — сега Черна на Марица, Cosintus на рѣка Cosintes — Косаница сега въ Сърбия. Сетнѣ у Прокопия въ V вѣкъ срѣщаме рѣдъ славянски названия на полуострова: Лобуца, Мила рѣка, Клѣщевица, Дебре, Врачица, Стреденъ. Въ **469** г. началницитѣ на римскитѣ войски въ

---

[1] Сборн. за народн. умотвор. наука и книж. кн. IX. Дакоромѫнитѣ и пр. стр. 244.

„По мнозѣхъ же врѣменѣхъ сѣли суть словѣни по Дунаеви, гдѣ есть нынѣ оугорска земля и болгарска. Отъ тѣхъ словѣнъ разидошася по земли и прозвашася имени своими, гдѣ сѣдѣше на которомъ мѣстѣ“ (т. I, кн. I, стр. 376). Подъ именемъ словянъ Булгарскихъ, въ обширномъ смыслѣ, мы разумѣемъ здѣсь всѣхъ славянъ жившихъ въ Молдавіи, Валахіи, Семиградіи и Южой Угріи, начиная отъ Прута по северной сторонѣ Дуная до самого устя Дравы, далѣе въ древней Мизіи и пр. . . . По языку они самыя ближайшыя другъ къ другу“. Словянскія древности. Шафарикъ. Переводъ Бодянского. 1848 г., т. II, кн. I, стр. 241.

[2] Журн. Мин. Народ. Просв., часть 299, 1895 год. Филовичь. „Очеркъ карпатской територіи и населенія“. Стр. 156, 186.

Тракия сж били Оногостъ и Оструй; отъ полководцитѣ на Юстинияна повечето носятъ славянски имена: Доброгостъ, Вѣгродъ, Сворунъ. За самитѣ императори Юстинъ I и Юстинианъ се казва, че сж били отъ славянско происхождение. Но тѣзи доказателства, споредъ Дринова и Иричека, говорятъ само за сжществуванието на прѣселенци славяни въ първитѣ вѣкове слѣдъ Христа въ прѣдѣлитѣ на римската империя[1]. Въпроса за славизма на тракийцитѣ, намъ ни се чини, ще прѣдизвиква още много учени тракрати[2]. Въ всѣки случай заслужва внимание факта, че нѣкои отъ названията на тракийскитѣ плѣмена, като: дулеби, сапаи, неропи, тимахи, трибали, оставатъ и по-кжсно като названия на славянскитѣ плѣмена почти на сжщитѣ мѣста. Споредъ Дринова, запазванието на нѣкои отъ тия тракийски имена като укорителни прозвища (дулеби, шопи) показвало, че тракийскитѣ плѣмена били побѣдени отъ славянитѣ и погълнати отъ тѣхъ[3]. Но шопитѣ, а сжщо и неропитѣ, сжществуватъ като компактна маса въ историческо врѣме, и то като поробено плѣме, а не като завоеватели. Може би, историческата наука ще ни докаже нѣкога, че тия славяно-български плѣмена иматъ по-тѣсна свързка съ обитателитѣ на тѣхнитѣ земи отъ врѣмето прѣди Христа.

Императоръ Ираклий (600—641 г. г.) усвоилъ нова система за борба съ варваритѣ отъ сѣверъ и за защита на империята. Тъй като собственнитѣ му военни сили били слаби слѣдствие опустошенията на страната и малочислеността на населението, той намислилъ да се въсползува отъ силитѣ на самитѣ варвари. Въ 620 г. той призовалъ сърбитѣ и хърватитѣ, двѣ славянски плѣмена, отъ Бѣла-Сърбия и Бѣла-Хърватия на сѣверъ отъ Карпатитѣ, при източницитѣ на р. Висла, гдѣто господарували аваритѣ. Той ги настанилъ въ Илирика с

задължение да пазятъ прѣдѣлитѣ на империята отъ тази страна. Сърбитѣ и хърватитѣ се устроили съвършенно самостоятелно, сами си избирали своитѣ жупани, които признавали само върховната власть на императора[1]. Въ сжщото врѣме се достига замиряванието и на другото славянско население въ империята. Срѣдна и южна Македония, Тесалия и Епиръ се наричали съ едно общо название *Славиния.* Цѣлата тази областъ е била населена отъ по-голѣми и по-малки славянски плѣмена, които се управлявали отъ свои свободно избирани жупани; тѣзи плѣмена често се бивали враждебно настроени едни срѣщу други. Тъй като и тия славянски плѣмена се усмиряватъ въ царуванието на императоръ Ираклия, трѣбва да се мисли, че и съ тѣхъ този императоръ е влѣзалъ въ съглашение, признал автономното имъ управление, а пъкъ тѣ, отъ своя страна, признали върховната власть на императора. Въ 679 г. внукътъ на Ираклия, Константинъ IV Погонатъ, слѣдъ една безуспѣшна война съ българитѣ на Аспаруха, призналъ тѣхната власть надъ областьта между Балканитѣ и Дунава, като сключилъ съ тѣхъ договоръ, подобно на ония свързани отъ Ираклия съ сърбохърватитѣ и славянитѣ. Само че българитѣ, като по-силно и по-воинственно плѣме, останали още по-свободни и даже получавали данъкъ отъ империята.

Усмирението на славянитѣ въ Славиния не траяло дълго врѣме. Въ втората половина на VII вѣкъ, виждаме, че тѣ пакъ безпокоятъ императорската власть. Това движение византийскитѣ писатели наричатъ *въстание* на византийскитѣ подданници. Ето какъ се расправя въ житието на св. Димитрия за обсадата на Солунъ въ 676 г. „Въ врѣмето на блаженний епископъ Иоанъ случи се, че славянский народъ въстана въ неизмѣримо число, като дреговичитѣ, сагудатитѣ, велигизититѣ, воюнититѣ, бързацитѣ и др., които за пръвъ пжтъ приготвиха кораби отъ едно само дърво. Тѣ опустошиха цѣла Тесалия и лежащитѣ около нея и Гърция острови, цѣла Ахея, Епиръ, по-голѣмата часть на Илирика и Азия, като оставиха безъ жители много градове и области“. Славянитѣ окржжили Солунъ отъ море и по суша: тѣ били дошли съ семействата си и домашнитѣ си животни, съ намѣрение, като зематъ града, да се заселятъ въ

---

[1] К. Иречекъ. Исторія Болгар. стр. 97, 85—89.

[2] Въ България сж поддържали славизма на тракийцитѣ Раковски и Иоковъ-Владикинъ. Послѣдния още не е завършилъ своитѣ изслѣдвания по т въпросъ.

[3] Заселен. Балкан. Попуостр. стр. 40. Сегашното плѣме „Торбеши“, ка ватъ, че има сродство съ тракийското плѣме „Ауторияти“, които сж живѣли сжщитѣ мѣста; защото и въ двѣтѣ имена има корена „тор“.

---

[1] Х. Гротъ. Извѣстія Багрянороднаго о славянахъ. 1880 г. стр. 79—85, 151—152.

него, но не могли да го прѣвзематъ. Слѣдъ двѣ години тѣ отново обсадили сѫщий градъ, този пѫть въ съюзъ съ аварский ханъ. По думитѣ на сѫщото житие, славянскитѣ испратенници заявявали, че тѣхното движение на Солунъ става; защото този градъ, като единственъ неврѣдимъ въ областьта, *приема бѣжанцитѣ отъ Дунава, Панония, Дакия, Дардания и други области и градове.* И дѣйствително, прѣди нападението, *въ този градъ (Солунъ) били се скрили бѣжанци отъ Нишъ и София.* Солунцитѣ получили помощь отъ императора и слѣдъ тридесеть-дневна обсада, славянитѣ чрѣзъ подараци били склонени да отстѫпятъ; при това тѣ откарали съ себе си много плѣнници[1]. Слѣдъ нѣколко години славянитѣ пакъ нападнали Солунъ; солунския префектъ билъ обвинилъ въ измѣна едного отъ славянскитѣ жупани, *Пребуда*, жупанъ на рихинитѣ и го испратилъ въ Цариградъ, отъ гдѣто той като искалъ да избѣга, билъ застигнатъ и убитъ. Тогава (680 г.) рихинитѣ, стримонцитѣ и сагудатитѣ опустошили околноститѣ на Солунъ, гдѣто жителитѣ почнали да търпятъ отъ гладъ. Отъ Цариградъ били испратени десеть кораби съ жито. Тия сѫщи кораби сетнѣ били испратени въ Тива и Димитриада (Тесалия) да задигнатъ купения хлѣбъ у славянското плѣме велегизититѣ, което въ това нападение не взимало участие и се намирало въ миръ съ солунцитѣ. Дреговичитѣ и сагудатитѣ окрѫжили града по суша, а рихинитѣ по море, но не могли да го прѣвзематъ, макаръ и да сѫ употрѣбили разни искуственни срѣдства и обсадни машини. Слѣдъ това рихинитѣ и стримонцитѣ се заловили за морско разбойничество, улавяли гръцки кораби по Егейското море, опустошили брѣговетѣ на Тракия и островитѣ, като заплашвали и самия Цариградъ[2]. Тия въстания на славянитѣ византийски поданници, трѣбва да се обяснятъ така, че условията, по които били подчинени на империята, не били спазени отъ послѣдната. Империята не е могла да се помири съ съвършенната независимость на тия свои подданници и за това е употрѣбявала разни некоректни срѣдства за усилванието на своята власть. Византийскитѣ агенти сѫ дѣйствовали не безуспѣшно; между самитѣ славяни се явявали отстѫпници и прѣдатели, които сетнѣ избѣгвали въ Солунъ и Цариградъ. Византийскитѣ власти често сѫ улавяли

---

[1] М. Соколовъ. Изъ исторiи Болгаръ. Стр. 55, 56.

[2] Изъ исторiи Болгаръ. Стр. 56.

по-влиятелнитѣ личности между славянитѣ и сѫ ги наказвали по най-жестокъ начинъ, безъ да иматъ на това право. За това славянитѣ се възмущавали и съ орѫжие въ рѫка искали да накажатъ своитѣ мѫчители и специално солунцитѣ, които прибирали всичкитѣ прѣдатели. Въ единъ договоръ на янинската жупа съ византийский императоръ отъ XIV вѣкъ, янинцитѣ си запазватъ правото да наказватъ прѣдателитѣ отъ своята срѣда и да ги изгонватъ[1]. Обаче, както се вижда, въ половината на VII вѣкъ изгонванието не помагало и славянитѣ сѫ искали да унищожатъ самитѣ скривалища на подобни прѣдатели.

Юстинианъ II Ринотметъ (685—711 г. г.) взелъ мѣрки да подчини окончателно славянскитѣ плѣмена и въ 688 г. тръгналъ съ войска въ Славиния. По сухо той стигналъ до Солунъ, но не можалъ да проникне въ вътрѣшностьта на страната, по на сѣверъ, тъй като струменцитѣ издигнали окопи въ всичкитѣ клисури и повикали на помощь жупанитѣ и князетѣ на другитѣ славянски плѣмена. Около Солунъ императора подчинилъ мѣстнитѣ славяни, отчасти съ орѫжие, отчасти посрѣдствомъ мирни съглашения[2].

Въ 717 г. на византийский прѣстолъ встѫпилъ Левъ IV Исавръ, който съ своитѣ реформи въ всичкитѣ клонове на държавното устройство, създалъ нова епоха за империята. Той се прославилъ съ иконоборството, като искалъ да въведе извѣстенъ рѣдъ въ устройството на черквата. Той раздѣлилъ империята на *теми*, подобрилъ администрацията и главно издалъ нови закони, въ които влѣзли нови *славянски* елементи, противоположни на римскитѣ. Особенно е интересенъ „земледѣлческий законъ“, който споредъ авторитетното мнѣние на професоръ Успенски, не е друго нищо освенъ узаконение на дѣйствующитѣ славянски юридическы норми въ славянската община. По такъвъ начинъ, врѣмето на императоръ Левъ IV Исавръ се явява като една значителна крачка напрѣдъ въ привързванието на славянското население къмъ византийската империя[3].

Една отъ важнитѣ задачи на византийската държавна политика е била да погърчи славянскитѣ елементи, които сѫ влизали въ състава на империята, да ги направи истински „ромейски граждани“. За тази цѣль императоритѣ по нѣкога сѫ дѣйствували съ сила, другъ пѫть съ добро. Привличанието на славянскитѣ елементи въ управлението на страната, даванието голѣми прѣимущества и подараци — сѫ били едни отъ главнитѣ срѣдства на византийската политика. Но най-силното срѣдство за тази цѣль е била вѣрата, християнската религия. Приеманието на християнството отъ язическитѣ народи, встѫпванието на византийска държавна служба на тѣхнитѣ водители, означавало, че тѣ сѫ станали вече ромеи и всичко друго оставало да се изглади и довърши отъ врѣмето. И дѣйствително такива славяни постепенно почвали да се чувствуватъ ромеи; языка, националностьта за тѣхъ нѣматъ такова сѫществено значение, като държавната националность. Тѣ подъ каквато държавна власть се намирали, отъ такава националность се смѣтали. Тѣ нѣмали още съзнанието на своето национално единство, а се чувствували само като струменци, бързаци, военити и пр. плѣмена. „Въ Балканскитѣ земи още нѣмало онази питомна благотворна връзка, която да свърже заселенитѣ славяни по-силно съ новия свѣтъ на идеитѣ, въ които сѫ почнали да влизатъ съ настаняванието си на Балканский полуостровъ. Още е нѣмало онова почитание и оная прѣданность на славянската народность, съ които да се издигне самолюбието на народа на равна степень съ старитѣ просвѣтени народи, които се ползували съ книгата (книжнината), като съ свое народно достояние[1]“. Такова едно положение е позволявало на византийцитѣ скоро да погърчатъ своитѣ подданници славяни и тѣ би успѣли, може би, да погърчатъ всичкитѣ славяни, ако да не бѣха срѣщнали едно важно прѣпятствие. „Съ тѣхъ е могло да се случи, каквото и съ пелопонескитѣ славяни, ако останѣха разединени и подданници на Византия и ако не бѣха се съединили въ едно. Началото на това обединение е турено отъ българската орда на Аспаруха, която е турила основа на българската държава на Балканский полуостровъ. Съ дохожданието на българитѣ, славянитѣ приеха въ себе си новъ елементъ“[2]. Този новъ елементъ ги сплоти и имъ даде заедно съ името си съзнание на национално единство, което ги запази въ послѣдующитѣ вѣкове. „На самитѣ славяни — казва Гилфердингъ — разселени въ гърцкитѣ области, е било съвършенно невъзможно да се съсрѣдоточатъ и да съставятъ държава. За всичкитѣ въобще славяни прѣминаванието отъ плѣменната разединеность къмъ народното и държавното единство е било най-трудния исторически подвигъ; каква е била прочее възможностьта да извършатъ това, безъ чужда помощь, безъ външна опора, малкитѣ общини подъ управлението на своитѣ жупани и князе отъ Родопскитѣ гори до Солунъ, отъ Солунъ до Коринтъ, отъ Коринтъ до Спарта? . . . Раздробени и безсилни тѣ не сѫ могли да запазятъ своята народность. Съ приеманието на християнството тия славяни тозъ часъ се обръщали на византийски гърци[1]“.

---

[1] Успенски. Къ исторiи крестян. землевлад. Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, стр. 247—251.

[2] Изъ исторiи Болгаръ. Стр. 57.

[3] Герцбергъ. Исторiя Византiи. Стр. 91. — Василевски. Законодателство и-

— Това е племето савири
които са хазарите

разбирай
саки-тури

На сѣверъ отъ Дунава, въ Дакия, българитѣ-туранци се явяватъ, както видѣхме, въ началото на VI вѣкъ, ако не и порано. Въ първата половина на VII вѣкъ българский князь Кубратъ се освобождава отъ аварското иго и остава на наслѣдницитѣ си въ Дакия една силна държава. Петьтѣ синове на Кубрата се раздѣлили и отъ тѣхъ Аспарухъ, който ималъ владѣния въ сегашна Бессарабия, прѣминалъ Дунава и заелъ Добруджа до Балканитѣ. Единъ другъ синъ на Кубрата основалъ своя самостоятелна държава въ Панония. Между Дунава и Балканитѣ Аспарухъ намѣрилъ седемъ славянски плѣмена и ги подчинилъ; отъ тѣхъ плѣмето *севири* той прѣселилъ на югъ отъ Балкана (679 г.)[2]. Българский князь Тервелъ между 700—720 г. г. присъединилъ къмъ своето княжество и земитѣ на югъ отъ Балкана — Старо-Загорско, Ямболско и Бургазско. Князь Кормисошъ въ 755 г. дохождалъ до Цариградъ, а въ 757 г. окрѫжилъ гр. Солунъ. И въ двата случая той билъ придружаванъ отъ мѣстни славянски дружини. Князъ Церигъ достигалъ съ войскитѣ си до Вардаръ и Охридъ; въ негово врѣме часть отъ струменцитѣ плащали данъкъ на българитѣ[3]. Въ 809 г. Князъ Крумъ за-

---

[1] Ст. Новаковичъ. Први основи славенске книжевности.

[2] М. Соколовъ. Изъ исторіи Болгаръ. Стр.

[1] Гильфердингъ. Сочиненія. Т. I, стр. 187. Приходъ болгаръ къ славянскимъ плѣменамъ былъ для нихъ началомъ можно сказать героической епохи: удаль боевой дружины соединилась съ обильными средствами, съ упорной силою многочисленнаго, крѣпкаго, трудолюбиваго народа земледѣлческаго. Стр. 31.

[2] К. Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 159, 146.

[3] К. Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 175.

владѣлъ София и се опиталъ на завладѣе цѣлата Струмска об-
ласть, но не сполучилъ. Въ 796 г. Карлъ Великий унищожилъ
аварската държава и разширилъ франкската империя до Тисса
и устието на Морава. Тогава, а може би и по-рано, Крумъ за-
владѣлъ областитѣ по Тисса и устието на Морава. Въ 811 г.
нѣколко славянски плѣмена около устието на Морава, именно
тимочанитѣ, бодричитѣ и кулевчанитѣ се отмѣтнали отъ Крума и
търсили покровителството на франкитѣ, но Крумъ пакъ ги под-
чинилъ[1]. На северъ отъ Дунава цѣла Дакия е била подъ вла-
дѣнието на българитѣ вѣроятно отъ врѣмето па Кубрата. При
Князь Бориса, въ половината на деветото столѣтие, на истокъ
България се простира до р. Днестъръ. Въ срѣдата на X вѣкъ,
византийский императоръ К. Багранородний пише: *„край ръка*
Днестъръ, на страната, която е обърната къмъ България, се
намиратъ опустошени градове, като: Бѣлградъ (Акерманъ), Тун-
гати (Тигина или Бендеръ) и др.“[2]. А споредъ единъ русски
лѣтописъ, градътъ *Хотинъ* въ северна Бессарабия е български
градъ: „на Днестрѣ Хотенъ, а то Болгарский и Волоскый го-
родокъ“[3]. Българскитѣ владѣния въ Трансилвания и Темиш-
варский банатъ се споменаватъ въ X вѣкъ, когато маджаритѣ
завладѣли тия земи[4]. При князь Бориса българскитѣ прѣдѣли
на западъ достигатъ до р. Дрина (сегашната западна граница
на кралство Сърбия) до гр. Расса (Нови-Пазаръ) и обхващатъ
цѣла Македония и Албания, гдѣто Борисъ основалъ охридска-

---

[1] М. Соколовъ. Изъ исторіи Болгаръ. Стр. 87.

[2] О темахъ и народахъ. К. Багрянородный. Переводъ Ласкина. 1899 г., стр
141. Край Дунава печенегитѣ се простирали по рекитѣ Прутъ, Серетъ и дори д
Силистра.

[3] Полное Собраніе Русскихъ Летописей. Т. VII, стр. 240.— „Когато бълга-
ритѣ покориха цѣлата Илирийска страна и древня Македония до Солунъ, част
отъ древня Тракия съ Верея (Стара-Загора) и Пловдивъ и странитѣ на гор
(разбира се отъ Дунава на горѣ, тѣ завладѣха страната като пълни господари
Тѣ прѣселиха жителитѣ отъ долнитѣ градове на сѣверъ и обратно. Впрочем
тѣ се ползуваха съ всички просто като съ роби“. Теофилактъ българ. Архие
пископъ. М. Соколовъ. Изъ Исторіи Болгаръ. Стр. 243. — България „на сѣверъ от
Дунава“ и България „на югъ отъ Дунава“. **Rambaud. L'empire grec a**
X-e siécle. Стр. 316. „България обхващаше цѣла източна Унгария, съ Банат
Войводина, Трансилвания и Ромъния“, се тамъ.

[4] Сборникъ за народни умотворения, книжнина и наука. Кн. IX. Дак
ромънитѣ и пр. — Също Рамбо, цит. съчин. Стр. 316. Владѣтелитѣ: Золтанъ п
долня Тиса, Менморутъ по горна Тиса, Гелу въ Трансилвания, Гладъ въ Банат

та и Дѣволската епископии[1]. Понеже въ това врѣме България граничи съ сърбскитѣ земи, то и цѣло Косово-поле и Метохия (Призренско и Печско) принадлежатъ на България. При царь Симеона и всичкитѣ сърбски земи влизатъ въ прѣдѣлитѣ на България дори до Хърватско. На югъ България обхваща Тесалия и цѣла Македония и Тракия, безъ градоветѣ Драчъ, Солунъ и Цариградъ. Тѣзи западни български граници се запазватъ и въ западното българско царство до 1018 г., когато цѣла България съвършенно е подчинена на Византия[2].

Какви сѫ били отношенията на българитѣ завоеватели къмъ подчиненитѣ мѣстни славянски плѣмена? Източницитѣ говорятъ по нѣкога за роби и господари[3]; въ VII и VIII вѣкъ една часть отъ славянитѣ се изселватъ отъ българскитѣ земи въ Мала Азия[4]. Въ врѣмето на князь Крума, както видѣхме по-горѣ, нѣколко славянски плѣмена отъ Западна България се опитватъ да се отмѣтнатъ отъ българитѣ и търсятъ покровителството на франкитѣ. Всичко това не говори за твърдѣ добри отношения между българитѣ и славянитѣ. Обаче отъ друга страна, като начанемъ отъ половината на VIII вѣкъ, ний виждаме, че българитѣ всѣкогашъ задружно съ славянскитѣ плѣмена нападатъ Византия. Българитѣ твърдѣ лесно завладяватъ Тракия и Македония, населени съ славянски плѣмена, очевидно безъ съпротивление отъ страна на славянитѣ. Въ двореца на Крума, при тържественни угощения, нарѣдъ съ българскитѣ *били* (болѣри), сѣдатъ славянскитѣ жупани и кнезове[5], при всичко че въ това врѣме българитѣ сѫ били язичници, а славянитѣ, въ голѣмата си часть, сѫ били приели вече християнството. Слѣдъ покръстването на българитѣ въ 863 г., а може би и по-рано, всичкитѣ славяни отъ българската държава се наричатъ „българи“, още по-тѣсно се сплотяватъ съ българитѣ-туранци, работятъ за една велика България и противъ Византия. Всичко това показва, че между българитѣ и славянитѣ имало пълно съгласие, пълна общность на интереситѣ. Трѣба да се мисли, че българитѣ, гордъ и воинственъ народъ, като намѣрили подкрѣпа за своитѣ честолюбиви цѣли въ славянскитѣ плѣмена на полуострова, добрѣ оцѣнявали тѣхната помощь и за това имъ давали пълна свобода. При това за българитѣ е имало значение само властьта и когато славянската писменность почнала да се распространява, тѣ не се подвоумили да зематъ славяно-българский язикъ за свой литертуренъ язикъ; защото съ това достатъчно се гарантирали отъ намѣсата на византийцитѣ. Славянитѣ, отъ своя страна, съ своитѣ жупани и князове, като виждали добрата сѫдба на своитѣ еднородци подъ българитѣ, отказвали се отъ името „ромеи“ и нареквали се „българи“. Когато по-кѫсно славянитѣ се почувствували като „българска народность“, тѣ вече сѫ останали такива за винаги, макаръ и да минавали подъ разни други господства. Идеята на националностьта била вече пустнала дълбоки корени и могла да се удържи безъ подкрѣпата на властьта. По такъвъ начинъ, два народа отъ нееднакво происхождение, като били свързани съ една територия и съ еднакви интереси, успѣли не само да живѣятъ задружно въ продължение на много столѣтия, но и съвършенно да се прѣтопятъ въ единъ славянски народъ. Въ язиковната борба на двата народа, — борба, може би, незамѣтна — побѣдила голѣмата славянска масса, болшинството. Но дали воинственнитѣ и смѣлитѣ българи, които донесли въ срѣдата на славянското население ново съзнание и нови стрѣмления за сила, власть и величие, дали тѣ не сѫ оставили на сегашнитѣ българи своитѣ духовни черти въ кръвьта, въ рассата?

---

[1] Южные славяне и Византія въ X вѣкѣ. М. Дриновъ. Стр. 16, 21, 24, 30, 32 и 34, а също това изложеніе. Стр. 126.

[2] Южные славяне и Византія. Стр. 16, 21, 24, 30, 32, 48—50.

[3] М. Соколовъ. Изъ исторіи Болгаръ. Стр. 243.

[4] Герцбергъ. Исторія Византіи. Стр. 56, 105.

[5] **Rambaud. L'empire grec.** Стр. 320.

От Бориса до падането на България подъ Византия, въ вътрѣшний животъ на българский народъ се забелѣзватъ слѣдующитѣ характерни черти. Славянскитѣ жупанства и княжества съвършенно се обезличаватъ като отдѣлни политически и обществени единици и оставатъ само като административни окрѫзи и околии. Българското и славянското болѣрство се сливатъ въ едно и образуватъ една господствующа и имущественна класса, която отъ плѣмененъ получава държавенъ характеръ съ държавнически тенденции. Антагонизма на народноститѣ се замѣнява съ антагонизма на общественнитѣ классове, народа почва да се дѣли на бѣдни и богати, на „народъ“ и „благородни“, при все това всички еднакво се викатъ *българи* и само ония славяни, които оставатъ подъ Византия, се наричатъ *ромеи*. Християнството, черквата и славянската писменность силно способствуватъ за пълното асимилиране на българитѣ-туранци съ българитѣ-славяни. Постепенното забогатяване на благороднитѣ и забѣдняването на народа поражда голѣмо недоволство въ срѣдата на народа. Това недоволство, въ свръзка съ неправилното усвояване на християнското учение, се изразява въ една религиозна секта — *богомилството*. Интереситѣ на духовенството сѫ били тѣсно свързани съ ония на болѣрството, за това свѣщеницитѣ първи сѫ поели борбата съ богомилството. Пресвитеръ Кузма напада богомилитѣ, че „учили народа да не се подчинява на властитѣ, проклинали богатитѣ, присмивали се на голѣмцитѣ, клѣветѣли болѣритѣ, които служили на царя и запрѣтявали на селенитѣ да работятъ на господаритѣ си[1]“. Епископъ Константинъ (894 г.) поучава паството си: „сице оучими братье по всьѭ[2] недѣлѭ аще и не по всѭ дьни за настоящая работы властель оунѣише боудемъ, тъгда бо свѣтлѣяше боудемъ і мьзда больши наложена боудетъ, егда и властельскоу работѭ оуѭжимъ[3]“.

няма асимилиране и има самозабраве[illegible] силно преувеличено на прабълг. [illegible]

Въ тази епоха България се намира подъ силно византийско културно влияние. Българскитѣ провинции, излѣзли изъ подъ византийско владѣние, естественно били усвоили много работи отъ Византия. България, като млада държава, не е могла да изработи у себе си всичкитѣ нужди институти и държавни урѣдби; за своето културно и социално усъвършенствуване тя е била длъжна всѣкогашъ да се обрѫща къмъ Византия — единственъ за нея просвѣтителенъ центръ. Но въ сѫщото врѣме, българский народъ е запазилъ много свои национални институти и черти, които до нѣкадѣ е прѣдалъ и на самата Византия.

Като завоювалъ България, Василий Българоубиеца оставилъ старий рѣдъ въ страната. Самото име „България“ остава на цѣлата страна. Българската черква, като независимо учреждение, продължава да сѫществува подъ управлението на българский архиепископъ въ Охридъ. Административното раздѣление на страната остава сѫщото, подъ управлението въ повечето случаи на сѫщитѣ българи-болѣри, които признали властьта на византийский императоръ[1]. Отстранени били, разумѣва се, ония болѣри, които не искали да признаятъ византийското господство и сж водили борбата за независимость до край. Императоръ Василий не искалъ да раздразнява твърдѣ много духоветѣ, за това не направилъ коренни прѣврати въ завоюваната страна. Той знаялъ, че тия български болѣри и българското население нѣкога сж били вѣрни византийски подданници, и той искалъ пакъ да ги направи такива. За това византийското влияние се въдворявало постепенно; и дѣйствително, съ течение на врѣмето, българскитѣ земи и българското болѣрство получаватъ смѣсенъ византийско-български характеръ.

---

[1] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 229.

[2] По нѣмание въ печатницата буквата на старобългарский малъкъ юсъ, употрѣбяваме буквата ѭ.

[3] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 166.

Въ течение на XI и XII столѣтие българо-византийската аристокрация все повече и повече се усилва. Отдѣлнитѣ фамилии получаватъ важно политическо значение, като увеличаватъ богатствата си, особенно земитѣ си. Византийскитѣ императори търсятъ поддръжката на тия влиятелни болѣри и сами благоприятствуватъ за тѣхното въздигание. Тѣ раздаватъ земи на своитѣ поддържатели и роднини и укрѣпяватъ правата на старитѣ владѣтели. Тѣ даватъ отдѣлнитѣ области въ управлението на тия силни болѣри, като имъ прѣдоставятъ право на администрация, събирание данъцитѣ и военното управление. Така щото болѣритѣ се явяватъ като малки независими владѣтели, съ други думи, въдворява се единъ видъ *ленна* организация, подобна на западно-европейската[2]. Системата на *прониярството* допълнува и усилва ленната организация; императоритѣ даватъ „пронии", т. е. отдѣлни области въ *цѣлно* врѣменно ползувание и управление на нѣкои свои любимци, съ задължение да поддържатъ въ тѣхъ извѣстна войска за нуждитѣ на държавата. Тѣзи прониари, съ течение на врѣмето, се обръщатъ на пълни собственници[3].

Положението на населението отъ день на день се влошавало. Общинскитѣ права на селскитѣ общини постепенно се намалявали. Прониаритѣ, на които отначало сж били раздавани само празни държавни земи, по-кжсно получаватъ и населени общини и околии. Тъй като управлението на страната минава въ ржцетѣ на частни владѣтели, тия послѣднитѣ експлоатиратъ населението почти безконтролно. Данъцитѣ се увеличаватъ и всѣ-

---

[1] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 261—265.

[2] Герцбергъ. Исторія Византіи. Стр. 199.

[3] Успенски. Значеніе византійской и южн.-слав. проніи.

когашъ се събиратъ въ по-голѣмъ размѣръ. *Колонáта*, който съ дохождането на славянитѣ въ полуострова билъ се намалилъ значително и се замѣнилъ съ свободнитѣ славянски общини, пакъ се въдворява и се увеличава въ друга форма: явяватъ се зависими отъ болѣрството селени, тъй наречени *парици*. Парицитѣ все повече се умножаватъ за смѣтка на свободнитѣ български общини, които постепенно намаляватъ. Населението силно забѣднява, страда отъ тѣжки данъци и се намира въ зависимость отъ частни господари. Свободнитѣ български общини само като изключение се запазватъ до идването на турцитѣ[1].

Положението на населението се влошава и отъ частитѣ войни, които е била длъжна да води Византия отъ една страна съ османскитѣ турци въ Мала Азия, а отъ друга съ Маджаритѣ въ Европа. Освенъ това, Византийската империя нападатъ непрѣкжснато отъ сѣверъ *печенезитѣ*, а отъ западъ *норманцитѣ* и *кръстоноситѣ*[2]. Всички тия нещастия расклащатъ империята отъ основа, и къмъ края на XII вѣкъ нейния държавенъ организмъ се распада. Норманцитѣ завладяватъ Драчъ и Солунъ; Асенъ и Петъръ освобождаватъ България, която скоро се въдворява приблизително въ старитѣ си прѣдѣли. На югъ тя обхваща Одринъ, Димотика, Галиполи, дохожда до стенитѣ на Солунъ и заключава въ себе си Тесалия и Епиръ. На западъ цѣла Албания съ Косово-поле и Бѣлградъ сж български. На сѣверъ отъ Дунава второто българско царство обнема само Мала-Валахия и часть отъ Темишварский Банатъ, и то за малко врѣме[3]. Въ стара Дакия на развалинитѣ на българското царство се въздигатъ силното маджарско кралство и полунезависимитѣ влашки воеводства. Но и българското царство въ собствена България не се задържава дълго врѣме въ широкитѣ си граници. Въ половината на XIII вѣкъ тя губи Банатъ, Мала-Валахия и часть отъ Македония; къмъ края на сѫщий вѣкъ тя губи още Метохия, Косово-поле и Браничево въ полза на сърбитѣ. Въ XIV вѣкъ едва се запазва сѣверна България до Морава, а на югъ съ Тракия до Родопитѣ, която впрочемъ по нѣкогашъ минава къмъ кръстоносцитѣ и византийцитѣ[1].

---

[1] Безобразовъ. Приложеніе къ исторіи Герцберга. Стр. 645, 613.

[2] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 271, 272, 276, 277.

[3] Това особенно очевидно става отъ една печатна карта отъ XVI или XVII в., притежание на г. В. Кънчева; а сжщо и отъ моето изложение: Първитѣ влашки господари. Пер. Спис.. Кн. 61, 62 прѣзъ 1900 г.—Въ единъ документъ отъ XIII в. се казва **„Blahia que est terra Assanni"**, и тя се простира отъ устието на Танаиса (Донъ) къмъ Дунава и Цариградъ; въ единъ другъ документъ Иванъ Калиманъ Асенъ (1241—1245 г. г.) се нарича владѣтель на земитѣ, които образуватъ по-кжсно Молдова и Влашко, а сжщо и на Маджарско до Пеща. **J. Nadejde. Din dreptul vechiu roman.** Стр. 96. — Крайнитѣ български прѣдѣли се наричали Крайни, напр. „Крайна" по Тимокъ, и на сѣверъ отъ Дунава „Крайна" отъ Мехадия на горѣ. „Да шетаме земле по Крайна, да шетаме земле Каравлашка". Народ. Пѣсни. Миладинови. Стр. 203. Крайна има въ Банатъ Карансебешски, въ Маромурешъ (на сѣверъ отъ Трансилвания), а въ Галиция има повече „Крайни", които и до сега сжществуватъ като окржзи. **D-r Piç. Les lois Roumaines et leur conexité avec les drois Byzantin et slave.** Стр. 43.

Казахме, че прѣзъ XI и XII вѣкъ въ българскитѣ земи на Византийската империя се усилва болѣрството, забѣднява и се поробва населението. Сѫщото явление се забелѣзва и въ XIII и XIV вѣкъ, прѣзъ всичкото траение на първото българско царство. Разбогатели и влиятелни полуфеодални владѣтели сѫ били Петъръ и Асенъ прѣди освобождението на България; когато византийский императоръ не се съгласилъ да имъ отстѫпи една земя въ тѣхно владѣние, тѣ повдигнали възстанието. Такива владѣтели на земи сѫ били и всичкитѣ български войводи и банове прѣзъ XIII и XIV вѣкъ. Добромиръ Стрѣзъ, роднина на Асеновцитѣ, ималъ владѣния въ Македония на рѣка Струмица и владѣялъ тамъ почти независимо, като минавалъ ту къмъ българитѣ, ту къмъ византийцитѣ. Славъ и Иванко владѣяли въ Родопитѣ и държели сѫщото поведѣние като Добромиръ-Стрѣза. Царь Иоанъ Александъръ ималъ обширни наслѣдствени владѣния въ Софийско. Неговитѣ синове Срацимиръ и Шишманъ раздѣляли царството като частни владѣния. Добротичъ владѣялъ полунезависимо въ Добруджа, а войводата Войсилъ по южний склонъ на Балканитѣ[2]. Такива полунезависими български войводи сѫ били отначало Бессарабитѣ въ Мала-Валахия[3]. Участьта на населението подъ тия силни болѣри, разбира се, е била сѫщо, както я очертахме по-горѣ въ епохата на византийското владичество.

Византийското влияние и прѣзъ това врѣме продължава да е господствующе въ България, даже и въ по-голѣма степень, отколкото въ първото българско царство.

---

[1] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Глава 17, 18, 19, 22.

[2] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 382.

[3] Пер. Спис. Кн. 61 и 62. 1900 г. Първитѣ влашки господари.

Разширението на сърбската държава въ XIII и XIV вѣкъ на истокъ и на югъ заслужва особенното наше внимание, тъй като то нѣма онова значение, което искатъ да му прѣдадатъ сърбитѣ. „Отъ VII до XII вѣкъ — казва професоръ Флорински — сърбскитѣ племена въ Иларика (т. е. Босна и Херцеговина и Черна-Гора) оставатъ разединени въ противоположность на българскитѣ, които, благодарение на туранскитѣ българи, успѣли въ това врѣме да образуватъ една велика държава. Само въ половината на XII вѣкъ Стефанъ Неманъ, жупанъ на Рашка, почва да съединява нѣкои отъ тия племена и да печели други български. Той „съ прѣструвки и смирѣние“ получилъ отъ императоръ Алексий Комнинъ титлата „великъ жупанъ“ и присъединилъ къмъ своето жупанство Захлумия и Травуния, а сѫщо и българскитѣ земи Хвостно (Ипекъ), Подримье, Липлянъ и Косово-поле. Зета (Черна-Гора) и приадриатическитѣ сърбски земи признали неговата върховна власть. Слѣдъ сто години краль Милютинъ продължава завоевателната политика на първий Неманъ. Той, като „съединявалъ въ себе си не особенна висока нравственность съ дипломатически умъ и храбрость“, прксъединилъ къмъ Сърбия българскитѣ земи Бѣлградъ, Браничево, двата Полога (Тетово и Скопие), Порѣчско (по рѣка Трѣска въ Македония), Овче-поле, Злетово, Пиянецъ (Кюстендилско), Дебъръ и Кичевско (по р. Черни Drимъ). „Така щото границитѣ на Сърбия се разширочили за смѣтка на българскитѣ и отчасти на албанскитѣ земи“. Стефанъ Душанъ (1331—1355 г. г.) е билъ главний и послѣдний сърбски завоеватель. Въсползуванъ отъ смущенията въ Византия, той прѣвзелъ градоветѣ: Охридъ, Приленъ, Костуръ, Струмица, Воденъ, Леринъ и Черменъ. „Византийскитѣ гарнизони не сѫ били многочисленни, състояли се повече отъ славянско население и не сѫ указвали голѣмо съпротивление на сърбитѣ. Въ открито поле никой не излизалъ срѣщо Душана, а градоветѣ сами се прѣдавали. Това е било окупация на една беззащитна страна“. Въ 1336 г. Душанъ прѣвзелъ сѣверна Албания и Драчъ, „като влѣзалъ въ споразумѣние съ мѣстнитѣ болѣри, която съ ласки и подаръци привлѣкалъ на своя страна“. До 1346 год. Душанъ покорилъ цѣла Албания до Янина, сетнѣ Верея, Зихна и Сѣресъ. Малко съпротивление показалъ само албанский владѣтель Музаки. Градътъ Сѣресъ билъ прѣдаденъ отъ една „сърбска партия“, образувана вътрѣ въ града между *гърцитѣ*. Слѣдъ това южна Македония до Кавала, сѣверна Тесалия и Епиръ паднали въ сърбски рѫце. „Смѣсеното гръцко-българско и албанско население на страната, уплашено отъ опустошенията на сърбскитѣ отряди, доброволно признавало новата власть, като смѣтало, че съ това ще се запази отъ пълно разорение и ще намѣри нѣкаква защита отъ опустошенията на турцитѣ, които дохаждали всѣка година"[1]. Въ 1349 г. Душанъ заелъ Етинската Влахия и Тесалия, но и тѣзи области сърбитѣ ги заеля безъ особенни усилия[2].

Като завладѣлъ Македония, Душанъ не я присъединилъ съвършенно къмъ Сърбия, а я оставилъ съ прѣдишната ѝ организация. И при Душана въ Сѣресъ продължавалъ да управлява Doucs tou tematos Volerоú ké Mossinopóleos Serón kè Strimónos"[3], както и въ византийско врѣме. Въ Струмица владѣялъ мѣстния болѣринъ Хреля, който бивалъ ту съ сърбитѣ, ту съ византийцитѣ[4]. Въ Просекъ управлявалъ войводата Михаилъ, бивши византийски чиновникъ[5]. Въ Велесъ и Кратово владѣялъ въ наслѣдственнитѣ си земи Иоанъ Оливеръ, братътъ на българский царь Иоанъ Александъръ. Оливеръ сѫщо е ималъ голѣми симпатии къмъ византийцитѣ, билъ приятель на Кантакузена и искалъ да се сроди съ него[6]. Въ Куманово владѣялъ

братътъ на Оливера — Дѣянъ[1]. Синътъ на Дѣяна — Костадинъ, е владѣялъ сѫщо въ Куманово и още въ Овче-поле и Кюстендилъ, билъ е зетъ на българский царь Иоанъ Александъръ и се титулувалъ „Костадинъ воевода (още деспотъ) *българский*". Братията Вълкашинъ, владѣтель на Скопие, и Иоанъ Углеша, господарь на Родопитѣ, тозъ часъ слѣдъ смъртьта на Душана, се провъзгласили за независими владѣтели на *българска земя*, а Углеша се отказалъ и отъ сърбската патриаршия[2]. Синътъ на Вълкашина — краль Марко, който владѣялъ въ Прилепъ, въ цѣлъ рѣдъ източници се нарича *български краль* или *краль на българитѣ*[3]. За владѣнията на Югъ-Богдана, между Сѣресъ и Солунъ, въ една стара сърбска пѣсень се казва, че сѫ били „у лиjепоj Бугарија"[4]. Самъ Душанъ въ една грамота, издадена въ Прилепъ, и въ друга, издадена въ Сѣресъ, се титулува като *царь на часть отъ България*[5]. Въ първото рѣшително сражение на християнскитѣ владѣтели противъ турцитѣ при Черноменъ на Марица (1371 г.) сѫ зимали участие Вълкашинъ, Углеша и други македонски владѣтели, а отъ Сърбия не се явилъ никой, слѣдователно македонцитѣ нѣмали нищо общо съ сърбитѣ[6].

Въ най-силния разцвѣтъ на сърбската държава, при Душана, сърбско-българската граница е била: отъ Оршова на Дунава една права линия на югъ по Мирочката планина; сетнѣ слизала на Морава между Ягодина и Кюприя[1], по дѣсния брѣгъ на Сърбска Морава обхващала Крушевачкий окрѫгъ до гр. Тръстеникъ[2], и отъ тамъ слизала пакъ на Морава до Нишъ. Български били градоветѣ Нишъ, Пиротъ, а на Сърбия оставали Власотинци, Лѣсковецъ и Враня[3]. Край крѣпостьта Землинъ, прѣзъ тѣснинитѣ на Струма, границата слизала въ Кюстендилското поле. Отъ тукъ прѣзъ с. Граница, границата отивала къмъ гр. Джумая. Областьта *Сѣтеска* въ Пиянечко по дѣсния брѣгъ на Струма била българска, защото тукъ царь Иоанъ Александъръ въ 1347 г. подарилъ имоти на Рилский манастиръ[4]. Въ началото на XV вѣкъ, когато България била подчинена отъ турцитѣ, сърбскитѣ деспоти, турски васали, успѣли да прѣвзематъ за нѣколко врѣме Нишъ, Пиротъ и Сврлигъ.

---

[1] Т. Флорински. Южные славяне и Византiя. Часть II, стр. 3, 4, 5, 11, 15, 16, 67, 68, 73, 74, 97, 100.

[2] Флорински. Южные славяне и Византiя. Ч. II. Стр. 171.

[3] По нѣмание на гръцки букви въ печатницата, печатаме гръцкия текстъ съ латински букви.

[4] Флорински. Памятн. зак. дѣят. Душана. Стр. 33, 34, 129.

[5] Флорински. Южные славяне и Византiя. Стр. 77.

[6] Флорински. Южные славяне и Византiя. Стр. 81.— Оливеръ, като брата си царь Иоанъ Александъръ, носи титлата **Иоанъ**: „Азъ рабъ Христовъ **Иоанъ Оливеръ** по милости Божiей и господина ми краля Стефана бихъ **у срьблемъ** (ако самъ той да бѣше сърбинъ, нѣмаше да употрѣби това изражение) велики началникъ и пр.". Оливеръ „одьржещоу всею областiю Овче-польскою" съзыжда манастири и ги обдарява съ всѣкакви богатства и недвижими имоти; значи, той е ималъ такива имоти като своя „бащина", т. е. по наслѣдство. Душанъ като утвърдява направенитѣ подаръци отъ Оливера на Лѣсновский манастиръ, казва: „аще и по ние некои случитсе деспотоу Оливероу и съгрешитъ коими любо дѣломъ царствоу ми и **столоу србскомоу** или **по нiемъ чеда его**, да се они сами педепсуютъ, а епископiя да почива свободно". За дѣцата на Оливера не останало врѣме да измѣнятъ „столоу сърбскомоу", защото самъ Оливеръ по нѣкоя вина, вѣроятно, билъ лишенъ отъ наслѣдственнитѣ си земи и билъ пратенъ за управитель въ Елбасанъ, по-далечъ отъ българската граница. Тука Оливеръ пакъ се провинилъ прѣдъ Душана; но Душанъ „не искасалъ своето негодование (този пѫть) отъ любовь къмъ госпожа царицата (сестра на Оливера)". Всичко това достатъчно показва, че Оливеръ не е билъ сърбинъ, а отъ старитѣ мѣстни владѣтели на страната отъ византийско врѣме. Флорински. Памяти. зак. д. Душана. Стр. 84, 85, 87, 93.

[1] „Многiе представители мѣстной аристократiи греческой вошли въ составъ придворнаго штата Душана. Тесное сближенiе его съ мѣстнымъ греческимъ боярствомъ, предоставленiе ему почетнаго положенiя въ странѣ, заставляетъ предполагать, что за послѣднымъ были сохранены всѣ прежнiя землевладѣлческiя и другiя права. Греческiй языкъ повидомому былъ официальнымъ, наравнѣ съ сербскимъ. Флорински. Южные славяне и Византiя. Стр. 113, 115. Въ източницитѣ често се говори, че Душанъ подарява на тия свои болѣри земи; на друго мѣсто ний обясняваме, че тукъ подъ понятието „подаряване" трѣба да се разбира само туй, че се утвърждаватъ на владѣтеля старитѣ му права.

[2] М. Дриновъ. Медено Гумно. Сборниче за юбилея на проф. М. Дриновъ. 1900 г. Стр. 124—125. — Ст. Новаковичъ. Срби и Турци XIV и XV века. Стр. 151—152. Крайно е характерно писмото на Углеша до Царигр. Патриаршия. Новаковичъ се чуди, какъ единъ сърбинъ е могалъ да подпише такова писмо съ антисърбска тенденция! Царица Елена слѣдъ смъртьта на Душана не останала при сина си, а избѣгала въ Сѣресъ, гдѣто управлявала този градъ; тя, вѣроятно, е искала да бѫде по-далечъ отъ сърбитѣ.

[3] Пер. Спис. Кн. 61 и 66. В. Юрдановъ. Чий князь е билъ Крали-Марко?

[4] Дриновъ. Медено Гумно. Стр. 126.

[5] Паматники зак. д. Душана. Стр. 77. — Дриновъ. Медено гумно. Стр. 126.

[6] Ст. Новаковичъ. Срби и Турци XIV и XV века. Стр. 159, 160, 164.

---

[1] Пер. Сп. Кн. I, год. I. 1882 г. Иречекъ. Българ. царь Срацимиръ. Стр. 32, 33. — Р. Славейковъ. Пер. Сп. Кн. 60, стр. 944.

[2] Пер. Сп. Кн. III. Стари пѫтувания прѣзъ България. Стр. 78. За поточно опрѣдѣление границата може да служи и прѣдѣлътъ, до който отива Крушевачкото българско плѣме. По-подробно, въ нашето изложение. Глава II.

[3] Пер. Сп. Кн. 3, год. I, стр. 78.— Българ. Прѣгл. Статията на Радченко. Стр. 59, кн. 3 и 4, гдѣто се казва, че българскитѣ прѣдѣли (при Иоанъ Александъръ (1330—1375 г. г.) допирали до Морава; а това не можеше да бѫде другадѣ, освенъ при Нишъ. „Отъ план. Чемерникъ (на истокъ) всичката земя е България". Курипешичъ. Пер. Сп. Кн. IV, стр. 89.

[4] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 512, 547, 609. Покрайната Знеполе — казва Иречекъ — принадлежала къмъ българското царство и въ врѣмето, когато сърбската империя(!) тъй великолепно(?!!) се распространявала на югъ къмъ Егейското море. Стр. 512. (По начина на изложението много по-симпатиченъ и по-справедливъ отъ Иречека е Сырку, който завоевателната политика на Душана нарича „химерически планове". Время и жизнь патриарха Евтимія Тырновского. Стр. 377).

II

БЪЛГАРСКАТА НАРОДНОСТЬ.

Слѣдъ окончателното заселение на славяно-българитѣ въ балканский полуостровъ, тѣ заематъ въ плътна масса цѣлитѣ области Мизия, Тракия и Македония. Отъ VII вѣкъ и до сега тия области всѣкогашь сѫ били населени отъ една подавляюща славянска масса; другитѣ народности, които, вслѣдствие на историческитѣ събития, сѫ попадали въ тази срѣда, се съставлявали значително меншенство и често се прѣтопявали въ българската народность, ако не сѫ били поддържани искуственно отъ нѣкоя господствующа държавна власть. Но, като приемемъ за неоспоримъ фактъ, че тия области всѣкога сѫ били български, пакъ остава въпроса, до кадѣ сѫ простирали крайнитѣ прѣдѣли на българската народность, които въ старо врѣме отивали много по-далечъ, отколкото сѫ сега. Отъ VII до XV вѣкъ българската народность е обхващала и най-южнитѣ прѣдѣли на Тракия, — край Босфора и Мряморното море, които сега сѫ заети отъ други народности — турци и гърци. Тогава славяно-българи сѫ населявали Тесалия, Епиръ, почти цѣла Гърция и цѣла Албания. Тъй нарѣчената Стара-Сърбия, въ котловинитѣ на Метохия и Косово-поле, почти цѣлото сегашно сърбско кралство и даже нѣкои отъ по-западнитѣ сърбски земи сѫ били населени съ славяно-българи. На сѣверъ отъ Дунава, цѣла стара Дакия—прародината на славяно-българитѣ — и прѣзъ тоя периодъ е запазила значителна часть отъ първобитното си славянско население. Най-послѣ една голѣма часть отъ крайната Западна Мала-Азия е била населена отъ славяно-българи. Тукъ ще се постараемъ да прѣдставимъ нѣкои данни за тия крайни български прѣдѣли.

По-рано видѣхме, че въ южна Тракия, въ врѣме на прѣселението си, славянитѣ дохождали до Анастасиевата стѣна. Въ прибрѣжието на Мраморното и Егейското морета тѣ дохождали до самия морски брѣгъ[1]. Около Цариградъ, между Виза и Чорлу и до самитѣ стѣни на Цариградъ, и сега има повече отъ 150 български села, расположени тамъ отъ незапаметни врѣмена[2]. Отъ расказа на Кантакузена въ XIV вѣкъ се вижда, че българитѣ населявали цѣлитѣ Родопи, околноститѣ на Еносъ (при устието на Марица), Фере и Ксантия, до кадѣто и сега достигатъ много български християнски и мохамедански села[3]. Вимхардуенъ расправя, че въ 1207 год. латинский краль Бонифаций билъ убитъ въ Мосинополъ (Кавала) отъ „мѣстни българи“, когато се повдигналъ противъ тѣхъ по подбуждание отъ гърцитѣ мосинополци[4]. На Халкидический и на Атонский полуостровъ въ XIV вѣкъ сѫществуватъ села съ славянски названия и безъ съмнение съ славянско население, каквито сѫ: Градецъ, Лужьца, Каменица, Кондогрица и други[5]. И до сега цѣлий Халкидически полуостровъ е покритъ съ много славянски названия на мѣстности и села. Въ 675 г. славянский флотъ окрѫжилъ градътъ Солунъ, а въ 768 г. императоръ Константинъ откупилъ отъ славянскитѣ князе искаранитѣ отъ тѣхъ грѫцки плѣнници отъ островитѣ Имбросъ, Тенедосъ и Самотраки[6]; по нѣкои извѣстия даже и горѣказанитѣ острови били заселени съ славяни[7]. Въ сѫщото врѣме славянитѣ опустошаватъ крайбрѣжията на Мраморното море дори до стѣнитѣ на Цариградъ. Въ царуванието на Константинъ Погонатъ (668—685) славянски мореплаватели опустошили и малоазийский брѣгъ[8]. Ако се сѫди по културата и искуството въ мореплаванието на тия славянски морски нападатели, трѣба да се заключи, че тѣ сѫ били заселени по тия мѣста много по отъ рано.

Още въ първитѣ вѣкове слѣдъ заселението на славянитѣ въ Балканский Полуостровъ, славянитѣ съставлявали болшинството на населението въ цѣла Гърция. Въ Ливадия и Морея, близо

---

[1] Дриновъ. Заселение Балкан. Полуостр. Стр. 150.

[2] Дриновъ. Заселение Балкан Пол. Стр. 171, 172. — Офейковъ. Българитѣ подъ стѣнитѣ на Цариградъ. Пер. Сп. Кн. 21—22. — Статистиката на населението въ Енидже-Скеченската и Гюмурджинската каази. Пер. Сп. Кн. 31.

[3] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 398.

[4] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 397.

[5] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240, 1885 год. Слѣды пис. кн. 21, 22.

[6] Засел. Балкан. Пол. Стр. 150.

[7] Шишмановъ. Българ. Прѣгл. Год. IV, кн. III. Славянски селища въ Критъ. 82—83.

[8] Засел. Балкан. Пол. Стр. 150.

до дрѣвня Спарта, живѣяли двѣ славянски плѣмена *миленци* и *езерци*. По сѣверний склонъ на Ега, около Новитѣ Патри, живѣяли *галатитѣ* и *маниотитѣ*. Между Навплия и Монемвасия били населени *цаконитѣ*, погърченитѣ остатъци отъ които и до сега сѫ запазени въ Мала Азия. Навплия и Ламвасия въ единъ договоръ отъ 1293 г. се наричатъ „Славянска земя“. „Славянска земя“ се нарича и монемвасийското землище въ VIII вѣкъ[1].

Цѣла Тесалия сѫщо е била населена съ славяно-българи. Около залива Воло живѣяли велегизититѣ, които въ 676 г. участвували въ обсадата на Солунъ, а въ слѣдующата обсада помагали вече на солунцитѣ. Единъ български писатель отъ IX вѣкъ въ историята на Троянската война, писана за царь Симеона, увѣрява, че мирмидонянитѣ на Ахилеса, които живѣяли въ Тесалия, били българи. Въ земята на тия тесалийски славяни е било по всѣка вѣроятность онова *кнѧжение словѣньско*, гдѣто е управлявалъ Методий, прѣди да отиде на „Олимбъ“[2].

Въ южний Епиръ, въ прибрѣжието на залива Арта, въ VII вѣкъ е живѣяло славянското плѣме *ваюнити*, което сѫщо е зимало участие въ тогавашнитѣ обсади на Солунъ. Въ 1204 г. се споменува областьта *Вагенетия* тъкмо на онова мѣсто, гдѣто порѣди сѫ живѣяли ваюнититѣ. За сѫществуванието на славянский елементъ въ Епиръ и южна Албания говорятъ многочисленнитѣ славянски названия на села и мѣстности. Макушевъ изчислява тукъ 1539 села, отъ които 717 съ славянски названия. Трѣба да се мисли, че много отъ сегашнитѣ неславянски названия по напрѣдъ сѫ били славянски. Въ XI вѣкъ Епиръ у италиянцитѣ е извѣстенъ като „Българска земя“. Голфридъ Малатера нарича жителитѣ на Епиръ „българи“, а градътъ Арта — „български градъ“[3]. Въ врѣме на първото българско царство въ Епиръ сѫ сѫществували слѣдующитѣ български епархии: черничка (?), хитерска, адрианополска, козелска, янинска и главеницка[4]. Между Янина и р. Шкумба сега сѫществуватъ слѣдующитѣ епархии: дринополска, коничка, корчанска и бѣлградска или бератска. Всички тия мѣстности, повече или по-малко, съхраняватъ слѣди отъ бившето тамъ славянско население. Пуквилъ въ началото на XIX вѣкъ забелѣзва, че всичкитѣ извори на янинското езеро носятъ грѣцки и славянски имена. Въ коничката епархия, между Янина и Корча, сѫщо сѫществуватъ много славянски названия. Въ дринополската епархия (Аргирокастро) има много славянски названия, отъ които тукъ ще забелѣжимъ Лонгосъ (лѫгъ) и Долонъ (долъ. Тази дума напомнюва названието на тракийското плѣме „долонки“); източния край на дринополската епархия и сега се нарича „Загория“. Корчанската епархия, гдѣто и сега има двѣ български села, още въ XVI вѣкъ е имала голѣмо славянско население, отъ което сѫ останали сега само топографически названия; по-интересни отъ тѣхъ сѫ: Булгарецъ (село) и Дунавецъ (рѣка)[1]. Околията Виглица, въ която, споредъ хрониката на Музакия, въ XVI в. имало славяни, е пълна съ славянски названия; околиитѣ Лѣсковикъ и Прѣмѣта — сѫщо. Бератъ съ околностьта се отличава съ славянска номенклатура, но сега е безъ славянско население. Къмъ морето, въ Музакия, има по-малко славянски названия, но сѐ пакъ има доста; такива сѫ напр. Дрѣновице, Сланица, Струмъ, Ягодина, Битово, Жупанъ и др. На югъ отъ Музакия, въ планинский прѣдѣлъ Малакастра, съ главна рѣка Яница, сѫщо има много славянски названия. Особенно е интересна по своитѣ славянски названия долна Шпатия, която, макаръ и да е по-близка къмъ Елбасанъ, отъ край-врѣме се намира подъ Бератъ; тя е окрѫжена отъ албански елементи и по своитѣ названия на села и мѣстности прѣдставлява едно славянско островче, макаръ и безъ славяни сега. Тази околия се образува отъ рѣката Стрѣменъ, която извира отъ върха Шпата, влива се въ р. Дѣволъ и има въ долината си селата: Стрѣменъ, Гостима, Бѣлина, Горица, Драготи, Селица, Косово, Половинъ. Съвсѣмъ друго е въ истинската Шпатария, по р. Шкумба, между Струга и Елбасанъ; тамъ названията сѫ чисто албански, въ прѣдѣлитѣ на клементитѣ, хотитѣ, пулоритѣ, мирдититѣ и малисоритѣ[2]. Цѣла южна Албания до р. Шкумба въ срѣднитѣ вѣкове е извѣстна като българска. Кедринъ нарича жителитѣ на южна Албания еднородци на българитѣ. Малатера, като говори за норманскитѣ походи въ Албания, нарича тази страна, както и Епиръ, България, а жителитѣ — българи. Въ XI вѣкъ отъ Драчъ излизатъ претенденти на българский прѣстолъ, като Тихомиръ. Сѐ тогава въ Дѣволската хора (областъ) управлява почти независимо българский болѣринъ — Иваца. Въ половината на XIII вѣкъ двама български болѣри, единия Глава въ Костуръ, а другия Голѣмъ въ Елбасанъ, прѣдаватъ се на византийский императоръ. Макушевъ прѣдполага, че българското население въ Албания на сѣверъ се е простирало до планината на Мирдититѣ и до гр. Лешъ[1]. Ханъ съобщава едно албанско народно прѣдание, споредъ което родоначалника на мирдитскитѣ господари е билъ българинъ, православенъ, който сетнѣ приелъ католичеството и се прѣселилъ въ планинскитѣ мѣста на мирдититѣ. Вѣроятно този е родоначалника на Кастриотитѣ — канинский болѣринъ Бранилъ отъ втората половина на XIV вѣкъ; неговий внукъ Иванъ Кастриотъ е владѣялъ въ Матия и билъ жененъ за дъщерята на единъ български болѣринъ отъ Пологъ (Тетевско и Скопие). Въ домътъ на Кастриота славянский языкъ е билъ еднакво употрѣбяванъ, както и албанский. „Неговий синъ славния Скандербегъ — забелѣзва Макушевъ — е билъ отхраненъ отъ майка българка, отъ съчувствующъ на славянитѣ баща, срѣдъ слуги и роднини славяни“. Въ страната, между Арта и Шкумба, въ втората половина на XIII в. е владѣялъ Андрей I Музаки, който не ще да е билъ съвършенно чуждъ на славяно-българското население отъ държавата му[2].

---

[1] Иречекъ. Историія Болгаръ. Стр. 154. Засел. Балк. Пол.

[2] Засел. Балк. Пол. Стр. 174.

[3] Засел. Балк. Пол. Стр. 172, 173.

[4] Голубински. Историч. очеркъ православ. церквей.

Въ албанский языкъ се намиратъ много славяно-български думи, като напр. законъ, булярь, робъ, гостия, паментъ и много други. Така сѫщо и албанскитѣ народни обичаи и прѣдания въ по-голѣмата си часть сѫ славянски[3].

---

[1] Въ южна Македония (напр. въ с. Емборе), когато се иска да се означава голѣма вода, казва се „дунавъ-вода“; слѣдъ голѣмъ дъждъ, като напълни навсѣкадѣ вода, казватъ: „виждте дунавъ-вода“. Може би, това е едно въспоминание останало у тия славяни-българи, прѣселени тука въ VI—VII вѣкъ отъ Дунава. Думата не може да се смѣта като прѣнесена въ по-ново врѣме, защото емборцитѣ не ходятъ по чужди страни и сами се чудатъ, отъ гдѣ е дошла тази дума у тѣхъ.

[2] Ст. Новаковичъ. Први основи словенске книжевности. Стр. 41—48.

[1] Макушевъ. Историческія розысканія о славянахъ въ Албаніи. Стр. 11, 16, 17, 18, 39, 82, 85.

[2] Макушевъ. Розысканія въ Албаніи. Стр. 61, 82 (Варш. универ. извѣстія. 1871 г., № 5).

[3] Макушевъ. Розысканія въ Албаніи. Стр. 122—124 (Варш. универ извѣстія. 1871 г., № 3).

Когато сърбитѣ, повикани отъ императора Ираклий въ 620 год., се заселили въ сѣверо-западний ѫгълъ на Балканский Полуостровъ, тѣ заели Захлумия, Травуния и Конавле, а сѫщо и земитѣ по рѣкитѣ Дринъ, Босна и Ибъръ. Сърбитѣ сѫ излѣзли отъ страната на сѣверъ отъ Карпатитѣ, слѣдователно извънъ прѣдѣлитѣ, гдѣто първоначално живѣяли „славянитѣ". Въ новото си отечество тѣ намѣрили „славянско" население, прѣселено тука по-отдавна отъ Дакия. „Иматъ право ученитѣ — казва сърбский ученъ Новаковичъ — които мислятъ, че *сърбитѣ* отначало сѫ били само една войнишка чета, сродна съ „славянитѣ", мѣстни жители и че съ помощьта на послѣднитѣ сѫ опитали да създадатъ държавна организация, като имъ дали и своето народно име"1). Сѫществуванието на *славяно-българи* въ първоначално заетитѣ отъ сърбитѣ земи, Новаковичъ признава и на друго мѣсто, макаръ и въ една доста мѫглява форма. „Това, което днесь — казва той — се нарича сърбски народъ, не е еднородно население, нито отъ край-врѣме сърбско въ цѣлость . . ; въ него е влѣзло и множество отъ ония *чисти славяни*, които сѫ дали главната масса за образуванието на сегашний български народъ. Държавата и черквата, особенно въ старо врѣме, много сѫ спомогнали за това прѣтопяване и амалгамисване. *Именно X и XI вѣкъ сѫ били врѣмето* (когато сърбитѣ не бѣха още завладѣли българскитѣ земи въ Метохия, Косово-поле и сегашното кралство) на тѣзи морални промѣни въ психическата физиономия на славянскитѣ плѣмена въ Балканский Полуостровъ"2). Сѫщо на сѫщото мѣсто малко по-рано е казано: „сърби и ония съ тѣхъ сродни плѣмена, които по ходътъ на събитията и по географическото положение по-кѫсно съставятъ това, което днесь се нарича сърбский народъ"3).

Въ края на XII вѣкъ сърбский жупанъ Неманъ, владѣтель на Рашка, почна да простира владѣнията си на югъ и на истокъ, да присвоява български земи населени съ българи. Тия земи сѫ били котловинитѣ Метохия, Косово-поле и *западната* часть отъ сегашното сърбско кралство. Въ по-горѣ приведенитѣ цитати Новаковичъ, като говори за погълнатото българ-

---

1) Ст. Новакович. Стара српска војска. Стр. 9, 47.

2) Ст. Новакович. Први основи словенске книжевности. Стр. 120.

3) Ст. Новакович. Први основи и пр. Стр. 119, 120.

ско население отъ сърбитѣ, разбира и тия послѣднитѣ области. Че тѣзи области сѫ били населени отъ българи, може да се приведатъ повече данни и съображения. Населението отъ тия области въ сърбскитѣ источници отъ XIII и XIV вѣкъ се нарича *меропи*, което име напомнюва старитѣ тракийци почти отъ сѫщитѣ мѣста; меропитѣ сѫ били подчинената масса, която е работѣла на завоювателитѣ сърбски господари и болѣри. Дълго врѣме историцитѣ, като говорятъ за жителитѣ отъ сегашното сърбско кралство, наричатъ ги *трибали*, т. е., съ името на старитѣ тракийци отъ сѫщитѣ мѣста. Спорѣдъ Дринова, славяно-българското население въ старо врѣме се простирало до отвъдъ рѣка Колубара, почти до Дринъ (западната граница на сегашното сърбско кралство); сетнѣ отъ Митровица по една права линия — до устието на р. Черний Дримъ, на Адриатическото море1), слѣдователно до ония първоначални источни сърбски прѣдѣли, за които говорихме по-горѣ. До тази граница се е простирала българската държава още въ врѣмето на князъ Бориса и прѣди него. При царь Симеона, въ българскитѣ земи, които отъ сетнѣ оставатъ на сърбитѣ, сѫществуватъ слѣдующитѣ епископски катедри: 1) бѣлградската съ

---

1) Дриновъ. Заселение Балк. Пол. Стр. 34. — Сѫщо К. Гротъ. Изв. Конст. Багрян. о сербахъ: граница между болгарскимъ и сербскимъ землями совпадала съ южной границей нынешней Босніи и отчасти Герцеговины. Можно положительно сказать, что до Колубары племена принадлежатъ къ вѣтви мизийскихъ славянъ и получили названіе Болгарскихъ славянъ. Стр. 153. — „На востокѣ граница, отдѣлявшая сербовъ отъ булгарскихъ славянъ — вдоль Ибра и сербской Моравы. Сербію составляли окрестности рѣкъ Босни, Дрины, Рашки, западнаго рукава Моравы и Колубары. Впрочемъ очень сомнительно, чтобы восточное побережье Ибра, окрестности Топлицы, восточной Моравы, т. е. вся прежняя Дарданія были первоначально заселены сербами. Гораздо вѣроятнѣе что край этотъ сначала занятъ былъ булгарскими славянами и впослѣдствіи сербскій языкъ взялъ перевесъ въ немъ. . . Статься можетъ, что первые (обитатели западнаго побережья нижней Моравы) также принадлежали къ послѣднымъ (къ обитателямъ восточнаго побережья Моравы, булгарскимъ славянамъ). Сербы пришедшіи въ этотъ край смѣшались съ живущими тутъ до нихъ славянами. Пограничная черта находилась при сліяніи Ибра и Ситницы близъ города Митровицы и Липляна". Шафарикъ. Т. II, кн. I, стр. 426, 427, 428. — „За русломъ Моравы и Ибра (на истокъ) сидѣли уже могущественные болгары. . . Отъ Моравы до Тимока и отъ Бѣлграда до Ниша вся страна называлась Болгаріей или Болгарскимъ лѣсомъ. Браничевцы, Кучане и Тимочане, три сильные вѣтви ихъ, стерегли ту страну „нижней или болгарской Моравы" которая называлась такъ въ отличіе отъ „верхней" въ нынешней Моравіи и Угріи. Безсоновъ. Болгарскія пѣсни. Стр. 10.

градове Бѣлградъ, Градецъ, Омвецасъ, Главеница и Бѣла-Църква; 2) браничевска съ градове Браница, Морабиска, Св.-Романъ, Гротъ, Девиска, Истрагланка и Бродариска; 3) прищинска съ градове Прищина, Хотносъ (Хвостно?), Лѣсковецъ и Вретосъ; 4) липлянска съ гр. Липлянъ; 5) моравска; 6) моравицка съ градове Моравица, Козякъ и Словище; 7) нишска съ градове Нишъ, Кромилосъ, Топлица и Сврълигъ; 8) часть отъ видинската епископия по лѣвия брѣгъ на Тимокъ и 9) орейска(?)[1]. До XIII вѣкъ сърбитѣ сѫ имали само една епископия — Рашка, която отначало е била подчинена на българската патриаршия, а сетнѣ на българската охридска архиепископия.

Всички горѣописани български земи и слѣдъ X вѣкъ сѫ били български и отъ всички се считали за такива. Когато въ 1040 г. Дѣянъ повдигналъ българското знаме противъ византийското владичество, първитѣ въстанници, негови другари сѫ били жителитѣ отъ Нишъ и Бѣлградъ. Най-напрѣдъ въстанието се распространило край Дунава около Бѣлградъ и по Морава. Дѣянъ избѣгалъ отъ Цариградъ и по Дунава пристигналъ въ Бѣлградъ, гдѣто събралъ въстанницитѣ. На кадѣто и да отивалъ Дѣянъ, българский народъ го посрѣщалъ съ въодушевление и съ викове го прославялъ като свой царь. Отъ Нишъ въстанието се распространило къмъ Скопие[2]. Въ XII и XIII вѣкъ рѣка Сава се счита за граница между България и Маджарско. Пространството отъ Бѣлградъ до Морава е било гористо и се викало „български лѣсъ“ или „българска пустиня“. Въ едно пѫтописание отъ тази епоха се казва: „като прѣминахме панонската граница, влѣзохме въ огромната пустиня, която се казва „българска пустиня“. Самия Бѣлградъ се нарича *българский* Бѣлградъ въ отличие отъ маджарский Бѣлградъ въ Трансилвания[3]. Единъ сърбски лѣтописецъ, като раскарява какъ турцитѣ въ XVI вѣкъ завладѣли Бѣлградъ, казва: „Въ лѣто 1522 прими царь Судеменъ Бѣльградъ и свету Петку однесе и свету Феофану и *бльгарце прегнаше* тамо у

---

[1] Голубински. Исторія Православ. Церквей. Стр. 32—34, 50, 51, 71, 73, 89—91, 460.

[2] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 267. — Дримколовъ. Сърбскитѣ претенции. Българ. Прѣгледъ. Г. I, кн. V, стр. 163—164, 107.

[3] Дримколовъ. Сърбскитѣ претенціи. Бълг. Прѣг. Г. I, кн. V, стр. 106—107.

Цариградъ[1]“. Отъ XV до XIX вѣкъ всичкитѣ пѫтешественници, които сѫ отивали отъ Европа за Цариградъ прѣзъ българскитѣ земи, казватъ, че България захваща отъ Морава (и устието ѝ) и че тази рѣка въ долното ѝ течение служи за граница между България и Сърбия. Отъ устието на западна или сърбска Морава българската граница минавала отвъдъ Българска Морава и почти достигала до Капаоникъ-планина[2].

Всички помѣнати български области отъ IX до XIII вѣкъ сѫ били подъ влиянието на българската книга и на българското просвѣщение. Ето какво казва Новаковичъ по тоя въпросъ: „Не по-малко якги сѫ били връзкитѣ между Охридъ и Призренъ съ околностьта, *както сѫ и днесъ*. Отъ Скопие, кадѣто славянската книга още отъ началото трѣбаше да дойде, лесно е могла да се разпространи на сѣверъ по Морава къмъ Враня и Нишъ и на сѣверо-западъ къмъ Прищина и Рашка. Всичко това е могло да стане въ първитѣ години на X вѣкъ или дажѣ въ края на IX вѣкъ. „Околноститѣ на Бѣлградъ, между Морава и Дринъ, спорѣдъ Новаковича, най-малко сѫ били сгодни за книжовенъ напрѣдъкъ, защото сѫ били поприще на войнитѣ между Маджарско, България и Византия. „Това, което въ края на IX и въ първата половина на X в. — продължава Новаковичъ — се е образувало въ българската държава (книга, просвѣщение), се е распространило надъ сърбскитѣ земи (самъ Новаковичъ, както видѣхме, признава, че тия земи сѫ били „славянски“, а не сърбски), които сѫ били подъ България и прѣзъ Рашка се прѣнесло въ другитѣ сърбски земи. *Това (книга, просвѣщение) е останало като твърда основа* на „старий сърбский типъ“ прѣзъ всичкитѣ послѣдующи вѣкове дори до новитѣ дни“. „Българската държава е давала тогава направление на цѣлото Балканско славянство и освенъ това е работила за покръстванието на самостоятелнитѣ сърбски жупи. Тогава

---

[1] Гласник српског ученог друштва. Кн. 49. Статията на Руварца. — (сл.-що Старине IX. 82).

[2] Българ. Прѣгледъ. Год. I, кн. V. — Дримколовъ. Сърбскитѣ претенции. Стр. 107. Въ тия пѫтописания се казва, че отъ Ягодина, Морава дѣли България отъ Сърбия, а въ едното (Пер. Спис., кн. III, стр. 78) се казва още, че на югъ отъ Ягодина сърбско-българската граница върви по сърбска или западна Морава. А пъкъ отъ книгата на Карича „Србија“, както ще видимъ по-долу, се вижда, че Крушевачкото и Алексеначкото (българско) плѣме на западъ отива до градецътъ Тръстеникъ; така щото ясно се опрѣдѣлятъ българскитѣ прѣдѣли между българска и сърбска Морава.

(872—876 г. г.) се покръстили сърбитѣ и тогава се основала първата сръбска епископия въ Рашка“. „Така прѣзъ втората половина на IX и прѣзъ X вѣкъ повече съ язика и новата писменность, отъ колкото съ черковната власть се е образувалъ „стари сърбски типъ“, който сж приели всичкитѣ плѣмена отъ Зета (Черна-Гора) и другитѣ вътрѣшни земи (Босна и Херцеговина) толкова по-лесно и по-бърже, колкото повече връзки сж имали съ българитѣ и съ черковно-византийската власть. Тъй като българитѣ сж държали подъ своя власть голѣма часть отъ сърбскитѣ плѣмена (чети *българскитѣ*, които сетнѣ прѣминали къмъ Сърбия), тия послѣднитѣ съ своето движение къмъ западъ сж влияли върху останалитѣ сърбски плѣмена. Така се създаде въ срѣднитѣ вѣкове окончателний „византийско-словенский“ (по-право казано старо-българский) просвѣтителенъ типъ, *който почти е еднаквъ и за сърби и за българи*. Съ течение на врѣмето този типъ се е разширилъ и на по-голѣмата часть отъ сърбскитѣ плѣмена, макаръ и да не е могалъ да обхване всички“[1].

Отъ казаното до тукъ, възъ основание издирванията на сърбина Новаковичъ, слѣдва, че българский литературенъ язикъ, като се е распространилъ въ западнитѣ български области, отъ тамъ прѣминалъ и въ сърбскитѣ земи, гдѣто, почти неизмѣненъ, останалъ като литературенъ и черковенъ язикъ; сжщо слѣдва още, че българитѣ отъ западнитѣ български области, като били присъединени къмъ Сърбия, по-сетнѣ се разселили по на западъ, тамъ се смѣсили съ сърбитѣ и съ това значително видоизмѣнили сърбската народность и сърбский язикъ. Но всичко това у Новаковича се исказва доста тъмно и съ забикалки; до нѣкадѣ по-ясно се обяснява сжщото отъ русский професоръ славистъ Флоринский, който инакъ е голѣмъ поклонникъ на сърбската идея. „Въ сърбо-хърватскитѣ земи — казва той — прѣди да се установи писменность на народний язикъ, широко е билъ распространенъ старо-славянский язикъ, който като литургически, богословски и въобще литературенъ, запазилъ тамъ *и по-кжсно прѣзъ много столѣтия* своето важно значение, макаръ и не еднакво на истокъ и на западъ“. „Въ старо-славянский язикъ (въ сърбо-хърватскитѣ памѣтници) *има извѣстни слѣди* отъ мѣстний сърбо-хърватский язикъ. Това

---

[1] Ст. Новаковичъ. Први основи славянске книжевности. 135—139, 131.

е тъй наричаната *сърбо-хърватска редакция на старо-славянский (т. е. старо-българский) язикъ*“. Въ босенскитѣ грамоти на краль Твърдко язика е чисто сърбо-хърватски, когато грамотитѣ на сърбскитѣ господари и властели на истокъ до Дубровникъ, макаръ и да се отличаватъ въ язика си отъ грамотитѣ на черквитѣ и манастиритѣ на сжщитѣ мѣста, пакъ не сж свободни отъ примѣси на черковно-славянский язикъ (ще рѣче, въ грамотитѣ на черквитѣ и манастиритѣ черковно-славянский язикъ е много по-чистъ отъ сърбизми); сжщо такива примѣси се чувствуватъ и въ язика на Душановий законникъ[1].

„Чакавщината (най-западното сърбско нарѣчие) въ XIII—XV вѣкъ е обхващала по-голѣмо пространство, отъ колкото сега; тя се чувала въ Далмация и вѣроятно въ една часть отъ Босна“. „Распространението на щокавщината (источното сърбско нарѣчие, образувано подъ силното влияние на българский язикъ) на западъ, въ значителна степень е било вслѣдствие прѣселението на народнитѣ масси отъ источнитѣ земи (отъ Призренско, Косово-поле, т. е. отъ българскитѣ земи) въ Далмация и Хърватско, а сетнѣ и на сѣверъ отвъдъ Дунавъ и Сава. Тази колонизация може да се наблюдава *още при нѣманитѣ* (XIII и XIV в.), а по-кжсно подъ турското иго тя е приела твърдѣ широки размѣри. Изселенцитѣ, разбира се, носили съ себе си и своя говоръ — источното нарѣчие, което се е измѣнявало подъ разни влияния[2]).

Кои български земи сега подъ сърбска власть или подъ сърбско влияние сж се запазили още до сега или, съ други думи, до кадѣ се простира сега българский елементъ въ Сърбия и въ сърбскитѣ земи? Този въпросъ не е изслѣдванъ добрѣ и се прѣдставлява доста тъменъ. Спорѣдъ вѣрната бележка на проф. Флорински, литературата за етнографическитѣ граници на сърби и българи *повече затъмнява въпроса*[3]. И дѣйствително тия, които възбуждатъ този споръ, гонятъ цѣльта именно да затъмнятъ въпроса, защото го прѣнасятъ съвсѣмъ на друга почва — въ Македония, гдѣто нѣма защо да се възбужда такъвъ споръ.

---

[1] Флорински. Лекціи по славянскому языкознанію. Г. I, стр. 222—229.

[2] Флорински. Лекціи по славян. языкозн. Стр. 235.

[3] Флорински. Лекція по славян. язык. Стр. 364. Дали ще се пробуди нѣкога въ българското общество интересъ къмъ забравенитѣ български земи, които обикновенно се смѣтатъ за сърбски?

Самъ Флорински има твърдѣ смѫтни понятия за западнитѣ български етнографически граници. Спорѣдъ него „свърлижското нарѣчие е прѣходно сърбско-българско нарѣчие", което се чувало въ източнитѣ погранични окрѫзи на сърбското кралство (по р. Тимокъ). Такова сѫщо смѣсено нарѣчие било и онова, което се чувало тукъ-тамъ въ прѣдѣлитѣ на Стара Сърбия. Но кое разбира той подъ думата „Стара Сърбия", остава тъмно. Тѣзи български нарѣчия Флорински ги причислява къмъ сърбо-хърватската народность, защото въ звуково и словарно отношение „напомнювали" щокавското сърбско нарѣчие, при всичко че въ формално — тѣ били по-близки къмъ българский язикъ1). Обаче сѫщий авторъ въ друго едно свое съчинение не се двоумява да признае, че въ XIII и XIV вѣкъ населението въ Браничево (сега Пожаревачко и Кюприйско) по дѣсния брѣгъ на долна Морава е било чисто българско2).

По издирванията на Верковича, всичкитѣ села по сѣверний склонъ на Шаръ-Планина сѫ исключително български, сѫщо и въ гр. Призренъ славянското население не е сърбско а българско. Отъ Качаникъ до скопската Черна-Гора и до горна Морава, границата между сърби и българи е въ Косово-поле и по горна Морава3). Тази е границата на българский елементъ и спорѣдъ Раковски. Якимъ Груевъ въ 1870 г. е писалъ, че гр. Призренъ отъ старо-врѣме е български градъ4). Въ първитѣ наши народни борби за екзархия и за черковна самостоятелность, въ втората половина на XIX вѣкъ, е зималъ живо участие и гр. Призренъ; тамъ е сѫществувала българска черковна община до 1863 г., когато е била унищожена, благодарение на интригитѣ на Ястребова. Сърбина Гюрковичъ, който е пѫтувалъ прѣзъ Албания въ 1873 г., пише, че въ Призренъ има 12,000 кѫщи съ 50,000 жители, отъ които 36,000 мохамеданци, 2,000 албанци-католици; 6,000 гърци, българи и власи и само 1,000 души сърби5). Гърци и власи въ Призренъ не ще да има твърдѣ много, за това шестьтѣ хиляди Призренско население въ по-голѣмата си часть трѣба да се падатъ

---

1) Флорински. Лекціи по славян. язык. Стр. 366.

2) Флорински. Южные славяне и Византія. Ч. II, стр. 18.

3) Верковичъ. Топографическо-етнографически очеркъ Македоніи. Стр. 43—44.

4) Гобчевич. Стара Србија и Македонија. II, стр. 244.

5) Гюркович. Албанија, црте о земльи и народу. 1885 г., стр. 5, 11, 13, 81 и 82.

на българский елементъ. Като болшинството отъ призренкото славянско население е българско, трѣба да заключимъ, че именно то е *мѣстното* славянско население, а хилядата сърби сѫ придошелъ отсетнѣ елементъ. Около Призренъ, а особенно на югъ къмъ Шаръ-Планина, християнското и мохамеданското славянско население, което се нарича *торбеши*, е българско. Най-новия нашъ сериозенъ изучвачъ на Македония В. Кѫнчевъ отчасти се занимава и съ българското население на сѣверъ отъ Шаръ-Планина; ето какво казва той по този въпросъ: българитѣ малко мѣсто запазили отъ нѣкогашнитѣ си пространни жилища отвѫдъ Шаръ, и то като промѣнили вѣрата си. Въ най-горното течение на призренската рѣка Бистрица се упазили нѣколко полумохамеданчени български села, които се казватъ *горни села* или *сиреници* отъ едно по-важно село, именувано *Сиреници*. Сѫщо въ горното течение на р. Люма, подъ самитѣ поли на върха Коритникъ, се запазило българското полумохамеданчено население въ 42 села, които образуватъ малка планинска область, наречена *Гора*. Че населението на Сиреници и Гора е българско, а не сърбско, свидѣтелствува язикътъ му, въ който нѣма сърбскитѣ падежи, а членоветѣ сѫ запазени въ пълна чистота. За тѣзи българи знаятъ Лежанъ и Макушевъ. Отвѫдъ Черна-Гора, въ долината на Българска Морава, (горното ѝ течение), българското население е запазено въ голѣма часть на гилянската кааза1). Славистътъ Безсоновъ сѫщо намира, че имало българи въ Косово-поле2).

Спорѣдъ Верковича, всичкото пространство отъ скопската Черна-Гора до границитѣ на бившето сърбско княжество (прѣди 1878 г.), както и една голѣма часть отъ това княжество, сѫ населени исключително съ българи, разговорний язикъ на които е еднакъвъ съ язикътъ на македонскитѣ и тракийскитѣ българи. А именно: български сѫ голѣма часть отъ гилянската кааза по лѣвий брѣгъ на горна Морава и съ градътъ Гилянъ; българскитѣ села се простиратъ къмъ Качаникъ и Прищина, до сѣверо-източний край на Косово-поле и въ Косово-поле до гр. Липлянъ; сетнѣ, лѣсковецката, нишката и пиротска-

---

1) Кѫнчевъ. Македония. Етнография и Статистика. 400. Стр. 29.

2) Безсоновъ. Болгарскіе пѣсни. „Кое гдѣ дожили до селѣ ихъ остатки (на сърбитѣ слѣдъ населението имъ) вмѣстѣ съ болгарами; вообще должно предполагать страна эта (Косово-поле), занятая въ первой древности болгарами, въ послѣдствіе имѣла населеніе смѣшаное". Стр. 13.

та каази. Въ бившето сърбско княжество, а сегъ кралство, на окржзитѣ крушевачки, алексеначки и кюприйски, съ малки исключения, населението е българско; языка на това население не е сърбски, а е еднакъвъ съ языка на македонскитѣ и придунавскитѣ българи[1]. Сжщитѣ окржзи, заедно съ прокоплийския, сж населени съ българи и спорѣдъ Раковски. Тѣзи граници на българската народность се поддържатъ и отъ ученитѣ пжтувачи Хавъ и Мекензи и Ирби. Иречекъ поддържа сжщитѣ българския етнографически граници, колкото се отнася до бившитѣ турски области; обаче избѣгва да говори за населението отъ югоисточнитѣ прѣдѣли на бившето сърбско княжество[2]. Собственно, ако може да има споръ за народностьта на населението отъ казанитѣ прѣдѣли на бившето сърбско княжество, то такъвъ споръ не би трѣбало и да се възбужда даже за ония български земи, които се присъединиха къмъ Сърбия въ 1878 г.

Г. Мисирковъ е написалъ една статия за нарѣчието на населението въ източна Сърбия. Отъ нѣкои подробности въ статията му и отъ установенитѣ факти, за които ще говоримъ по на долѣ, трѣба да се заключи, че неговитѣ данни се отнасятъ главно къмъ нарѣчието въ Пожаревачко и Кюприйско, или къмъ тъй нареченото моравско или рассавско „сърбско“ нарѣчие. Отъ това изложение се вижда, че въ языка на това население *нѣма неопрѣдѣленното наклонение*, конструкцията на рѣчьта е българска и въобще сж запазени много български черти[3]. Маджарский професоръ Иосифъ Сабо, който е пжтувалъ прѣзъ Сърбия въ 1872—1874 г. г., казва, че населението въ бившето сърбско княжество се състои отъ три националности: сърби, българи и власи. Сърбитѣ сж въ западната часть на Сърбия до р. Морава; на истокъ отъ Морава живѣятъ власи и българи. Тукъ имало около 100,000 българи (разбира се, че тукъ се говори за Сърбия безъ Нишъ, Пиротъ, Враня, Лѣсковецъ и Прокоплие). Языка на българитѣ не е единъ диалектъ на сърбский языкъ, но съвършено другъ языкъ; тукъ имаме

---

[1] Верковичъ. Топографическо-етнограф. очеркъ Макед. Стр. 43—44.

[2] Иречекъ. Історія Болгаръ. Стр. 743.

[3] Българ. Прѣгледъ. Год. V, кн. I. Статията на Мисиркова. Стр. 121. — Въ граматиката на Маретич отъ 1899 г. рассавското или моравското нарѣчие се прѣдставлява като нѣщо отдѣлно отъ източното щокавско сърбско нарѣчие.— Въ 1741 г. оберкнеза или башкнеза отъ Пожаревацъ пише писмо на Будимци (Буда Пеща), казва имъ, че нарѣда добрува подъ турцитѣ и се подписва: „Стефанъ Бугаринъ“. Историјски развитак српске задруге. Алексе Иовановича. 1896 г.

работа съ два языка, два типа: българина е съ низъкъ ръстъ, некрасиво лице, трудолюбивъ, живѣе скромно и увеличава богатството си. Сърбина напротивъ е високъ, съ правилни черти на лицето, гостолюбивъ и не обича да работи, за това е бѣденъ и не напрѣдва. Сърбитѣ, като владѣюща народность, даватъ главния контингентъ на чиновницитѣ и въобще за всичкитѣ фактори на обществения животъ. Сърбский языкъ е официаленъ въ учрежденията и училищата. Българитѣ строго пазятъ своята националность и не се сродяватъ съ сърбитѣ, но тъй като тѣхната народность не се признава отъ властьта, тѣ нѣматъ свои училища и не смѣятъ да си служатъ съ своя языкъ въ публичнитѣ работи[1].

За българщината на населението отъ Крушевачко, Алексеначко, Княжевачко, Зайчарско и въобще по лѣвий брѣгъ на р. Тимокъ, можемъ да прѣдставимъ още слѣдующитѣ исторически и езиковни данни. Въ сърбското въстание Карагеоргий наричалъ момчетата си отъ Княжевачко и Зайчарско „българи“; тамошнитѣ водителя, Милославъ и попъ Радославъ, като искали отъ Карагеоргия помощь, казали му да имъ испрати колкото има при себе си българчета; послѣдния имъ испълнилъ желанието, като имъ испратилъ и Хайдутъ-Велко[2]. Съ сърбскитѣ въстанници Хайдутъ-Велко се обяснявалъ на родното си нарѣчие (както сж правили и всичкитѣ други въстанници, и въобще може да се каже, че тогава е имало „смѣшение на языцитѣ“ въ лагера на „сърбитѣ“, които сж били една смѣсь); за неговата народность може да се сжди по думитѣ, които ги е казалъ при защитата на Неготинъ: „главата си давамъ, Неготинъ не давамъ“[3]. Единъ нашъ книжовникъ видѣлъ въ бѣлградската библиотека една сърбска книга печатана прѣзъ 1815 г., въ която се казвало, че сърбитѣ се освободили (при Карагеоргия) благодарение помощьта на българитѣ[4]; а пъкъ извѣстно е, че тогава други българи, освѣнъ тия отъ източна Сърбия, не се зимали участие въ въстанието. Самото име „Сърбия“, като еднородно понятие, не е било твърдѣ употрѣбително; въ официалнитѣ книжа страната обикновенно се наричала „Расция (т. е. Сърбия) и Поморавле“[1]. Още отъ първитѣ дни на сърбското въстание, между войводитѣ и въстанницитѣ се проявяватъ двѣ течения, които сетнѣ се развиватъ въ двѣ ожесточени една срѣщо друга партии — западна, прѣдставлявана отъ Карагеоргия и по-сѣтнѣ отъ Милоша и двамата родомъ отъ Шумадия и — источна, рѫководена отъ други войводи отъ источна Сърбия; когато първитѣ се боратъ противъ русското влияние въ Сърбия и прѣдставляватъ западното течение, послѣднитѣ клонятъ повече къмъ Русия и иматъ тенденция да се обърнатъ въ радикална и социалистическа партия[2]. Тия двѣ течения сѫществуватъ и до послѣдно врѣме; водителитѣ на „источната“ партия сѫ българитѣ Пашичъ отъ Зайчаръ и Таушановичъ отъ Алексенацъ. На 10 Юний 1810 г. русский генералъ Цукатовъ пише на Зайчарский войвода Милославъ на български: „Ние щемъ да дойдемъ въ вашата земя и щемъ да влеземъ въ вашето поле и въ вашитѣ кащи, иллемъ не щемъ нищо да се загуби отъ вашего блага. Защо страшное повеление на сичката войска отъ голѣмиятъ генералъ на фертъ-маршалетъ да се нищо не загуби отъ вашего блага и ние щемъ сичко да купимъ за наши пари, иллемъ да знаете щемъ да влеземъ въ вашата земя“[3]. Тука очевидно русский генералъ пише на български, защото знае, че Милославъ и неговитѣ въстанници на този языкъ по-добрѣ ще го разбератъ. Сърбский

---

[1] Отачбина. Май, 1875 г. Стр. 142—149.

[2] Гласник србског учено̄г друштва. Кн. 54. Иованович. Црна река. Стр. 216.

[3] Сборн. за нар. умотвор., наука и книж. Кн. II. М. Мариновъ. Политич. движения и пр. Стр. 71.

[4] Съобщава проф. А. Теодоровъ. Въобще източнитѣ, а особенно крайноизточнитѣ окржзи на Сърбия: Неготинъ, Черна-рѣка, Княжевачъ, Алексенацъ и Крушевацъ, твърдѣ малко участие сж зимали въ сърбскитѣ въстания; за това

отначало тия окрѫзи не били признати за автономни заедно съ друга Сърбия, а били присъединени къмъ послѣдната въ 1833, благодарение дипломатическитѣ хитрости на Милоша и силната поддържка на Русия. По единъ сърбски источникъ населението отъ тия окрѫзи въ 1865 г. е показвало особенна привързаность къмъ турската империя и ако нѣкой минавалъ случайно въ Турция, въ Нишъ или Видинъ, носѣлъ на турския паша „поклонъ“ агне, масло, или медъ. „Често и сега можешъ да чуешъ отъ нѣкой старецъ: „когато сърбитѣ ни взеха“, или „когато Сърбия ни е завладяла“. Гласник срб. ученог друштва. Грађа за топографију Књажевач. округа. Ст. Мачај 1866 г. Кн. 2., стр. 329.

[1] „Мы кнези рассійскій и моравскій и весъ народъ християнски находящи ся въ нашихъ странахъ“. Разборъ сочиненія Н. Попова. В. Богишичъ. Стр. 22.

[2] Подробности у Н. Поповъ. Россія и Сербія. Два тома. Сѫщо и съчиненията на сѫщия за сърбската история отъ 1856 г. насамъ.

[3] Гласник Српског ученог друштва. Кн. 54. Иованович. Црна река. Стр. 225—226.

държавенъ мѫжъ и писатель Иов. Ристичъ казва, че въ първата половина на XIX вѣкъ сърбитѣ наричали „българи“ жителитѣ отъ черворѣчкий (зайчарский) и една часть отъ Тимокский (т. е. княжевачкий) окрѫзи[1]. Сърбский прѣвъ министръ Милютанъ Гарашанинъ въ 80-тѣ години на миналото столѣтие въ единъ разговоръ съ единъ нашъ дипломатъ наричалъ жителитѣ отъ неготинский окрѫгъ българи[2]. Бащата на горѣпомѣнатия Таушановичъ, 70-годишенъ старецъ, въ сѫщитѣ 80-тѣ години въ Бѣлградъ е говорилъ на единъ българинъ родомъ отъ Пиротъ: „до 1833 год. ний въ Алексенацъ (тогава още Алексинци) знаехме че сме българи; тогава като ни взеха сърбитѣ, почнаха да ни наричатъ сърби и така и ний станахме сърби. Старий Таушановичъ говорѣлъ на алексеначкото нарѣчие *и употрѣбявалъ членътъ*, както говорятъ и въ пиротско[3]. Единъ българинъ отъ с. Сурдилица въ Вранско, напослѣдакъ прѣселенъ въ село Сливница, до 1876 год. живѣялъ въ Алексенацъ и Крушевацъ и расправя, че тамъ се говори сѫщо тъй, както и въ неговото родно село; тава напр. казвали безъ членъ „ще идемъ на ниву“, а въ други случаи употрѣбявалъ се члена: „нивата е наша“. Тукъ сѫщо не се употрѣбявало неопрѣдѣленното наклонение[4]. Миличевичъ привежда народни пѣсни отъ планинскитѣ прѣдѣли на Крушевачко за доказателство, че тамъ се употрѣбява неопрѣдѣленното наклонение[5]; обаче отъ тия примѣри се вижда, че тамъ се употрѣбява това наклонение въ сѫщитѣ случаи, когато то се употрѣбява по исключение и въ българский языкъ. Около Бѣлградъ (въ врачарски срезъ) има нѣколко села, прѣселени тамъ въ началото на XIX вѣкъ отъ Свърлижко, които и до сега отъ другото околно население се наричатъ български[1]; това показва, че въ врѣме на сърбското въстание всичкитѣ жители въ Свърлижко се наричали българи. И сърбский ученъ Каричъ до нѣкадѣ признава българщината на источна Сърбия; той казва, че въ Алексеначко, Княжевачко и Зайчарско се чувствувалъ „дѫхътъ“ на българский язикъ[2]. Извѣстния изслѣдователь на Македония, Д-ръ Вайгандъ, неотдавна като пѫтувалъ прѣзъ неготинския окрѫгъ, въ источна Сърбия, отбелѣзва, че около Неготинъ въ нѣколко села населението говори сърбски; другото население е влашко и българско. „Въ Боговци населението е ромѫнско, но по на югъ селата Бѣла-Рѣка, Раготина, Вражогърнацъ, Зайчаръ сѫ български. Не бихъ могалъ да кажа дали жителитѣ на този язиковенъ островъ (сърбскитѣ села около Неготинъ) сѫ истински сърби; въ всѣки случай язикътъ, който чухъ въ Неготинъ и отъ селяни бѣше дѣйствително сърбски“[3]. Ний знаемъ, че тия сърбски села около Неготинъ дѣйствително сѫ чисто сърбски и сѫ прѣселени тукъ въ миналитѣ столѣтия отъ западнитѣ сърбския земи[4]. Но отъ друга страна, спорѣдъ нашитѣ данни, по-голѣмата часть отъ жителитѣ *на гр. Неготинъ* сѫ българи и даже прѣселенни отъ Видинско въ началото на XIX столѣтие[5]. Спомѣнатитѣ тукъ нѣколко сърбски села около Неготинъ сѫ окрѫжени съ други ромѫнски. Областьта на югъ отъ ромѫнскитѣ села, спорѣдъ Вайгандъ, е несъмнѣнно българска. Единъ селянинъ му казвалъ веднѫжъ: „Въ Крайна се говори сърбски, сетнѣ други сърбски, който ако говоримъ право е български, отъ Зайчаръ къмъ Нишъ и Пиротъ . . . “ „Селата отъ горното течение на Бѣла-Рѣка и притоцитѣ ѝ сѫ ромѫнски; но долното течение на тази рѣка е българско. Ромѫнскитѣ села Доботче, Гросъ, Малко-Ясиково и Табаковци на Тимокъ отдѣлятъ сърбский язиковенъ островъ около Неготинъ отъ българската областъ на Зайчаръ“. „Много названия на

---

[1] Ристичъ. Радикали и наша дипломатски успеси. Стр. 76.

[2] Съобщава Михалаки Георгиевъ.

[3] Съобщава запасний офицеръ Вахчевановъ.

[4] Съобщава Милошевъ отъ с. Сливница, родомъ отъ с. Сурдулица.

[5] Миличевичъ. Кнежевина Србија. Стр. 766:

Да те питам право да ми кажеш
Мо'ш ли говет свекра и свекрву
Мо'ш ли чешљат до девет девера
Мо'ш ли учит три миле заове
Мо'ш ли поит девет враних коня
Мо'ш ли китит девет златних узда
Мо'ш ли чуват два бистра кладенца.

Да не се забрави, че сърбскитѣ автори не могатъ да прѣдаватъ точно, безъ да измѣняватъ въ србски духъ, народнитѣ умотворения отъ источна Сърбия. Подчертанитѣ падежни окончания трѣба да се приематъ съ резерва.

---

[1] Гласник. Кн. II, год. 1866. Опис врачарског среза. Богича.

[2] Србија отъ Карич. Стр. 209, „както въ нагласъка тъй и въ облика“.

[3] **Noà revista româna**, 1900 г. 15 Февруарий. **C. Vaigand. Românii** и пр. Стр. 155—159.

[4] Миличевич. Кнежевина Србија. Стр. 958.

[5] По съобщенията на Михалаки Георгиевъ и Мит. Мариновъ.

мѣстности и села въ Неготинско и Хомоле-планина, сега населени съ ромѫни, прѣдставляватъ българска славянска язиковна форма: напр. *Дълбока*, а не по сърбски Дубока, *Тополница*, а не Топовица; една отъ първитѣ планински височини се вика *Столъ*, а не по сърбски Сто. Това показва, че ромѫнитѣ сѫ дошли тука и усвоили названията на тия мѣстности въ българско врѣме и отъ българи“[1]. Трѣба да се забелѣжи, че задъ Хомоле почти цѣлий пожеревачкий окрѫгъ до Морава е населенъ сега съ ромѫни.

Че населението въ источна Сърбия е българско и се отличава отъ другото сърбско население, може да се види и по носията, дрѣхитѣ на жителитѣ. По костюмитѣ, а сѫщо и по типътъ на населението, тукъ може да се отличатъ двѣ или три български племенни групи. Едната группа съставляватъ окрѫзитѣ чернорѣчкий (зайчарский), княжевачкий и источната половина на алексиначкий, въ които жителитѣ се викатъ торлаци или шопи и сѫ еднакви по язикъ и по типъ съ жителитѣ отъ Пиротско, Вранско и отъ сегашното западно българско княжество — Трънско и Царибродско. Тукъ мѫжетѣ не носятъ долни гащи, а само горни суквени, бѣли, които сѫ тѣсни, на пояса стѣгнати съ ремикъ или връвь и които въ повечето мѣста се викатъ „беневреци“. Обуватъ се съ цървули и краката си завиватъ съ „навуща“. Обличатъ се съ кожуси, дълги до колене, съ „долама“ отъ сѫщата дължина, обшита съ черни гайтани, съ дорамникъ и долактица отъ бѣло сукно, пакъ дълги до колене но безъ рѫкави; най-отгорѣ обличатъ и една „дрѣха“ отъ черно сукно като дорамника, но съ рѫкави. На кръста се прѣпасватъ съ поясъ, а на главата си носятъ калпакъ отъ овча кожа; по на сѣверъ, въ Зайчарско, вълната на калпацитѣ е по-голѣма, като у власитѣ. Женитѣ носятъ на главитѣ си дълги пешкири, като въ Царибродско и Софийско, а съ забрадки се завиватъ само по градоветѣ. На кръста женитѣ се стѣгатъ съ поясъ, а по на югъ и съ коланъ съ голѣми „павти“. Надъ ризата се носи „сукня“ или „сукманъ“, дълга по нѣкадѣ колкото ризата, по нѣкадѣ до коленѣ. Сукнята по нѣкадѣ е цѣла, по други мѣста се състои отъ двѣ прѣстилки, прѣдня и задня.

---

[1] **Noa revista româna.** 1900 г. 15 Февр. с. **Vaigand**. Стр. 155—159. Сърбский шовинистъ Милоевичъ се билъ дълбоко растѫжилъ, като се научилъ, че единъ младежъ родомъ отъ княжевачкия окрѫгъ, като се училъ въ Москва, наричалъ се българинъ и казвалъ, че и цѣлия княжевачки окрѫгъ е населенъ ъ българи. Този „сърбинъ“ по-късно е билъ директоръ на едно срѣдно учебно заведение въ Сърбия, билъ възхваляванъ отъ славянофилитѣ като български агентъ и на славянофилски срѣдства е пѫтувалъ по Европа. Гопчевичъ. Стара Србија и Македонија. II, стр. 246, 247. — Въ началото на XIX в. въ алексиначкия окрѫгъ жителитѣ сѫ си записвали фамилиитѣ съ окончание **овъ**. Документи у Богишичъ. Кратика на Россия и Сърбия отъ Н. Попова. — Единъ сърбски националенъ маршъ, както и Лешаниновъ маршъ сѫ прѣиначаване на български народни пѣсни отъ източна Сърбия (мотиви всеобщо-извѣстни въ България).

Къмъ друга плѣменна група принадлежи населението по двѣтѣ страни на българска Морава въ Лѣсковачко, Прокоплийско и въ часть отъ Нишко, Крушевачко и Алексиначко. Тука мѫжетѣ носятъ на главата си фесъ съ лабаво завитъ пешкиръ, единия край на който е отпуснатъ, като въ Кумановско. Гащитѣ сѫ отъ тъменъ цвѣтъ и широки. Женитѣ по нѣкадѣ, като въ Лѣсковачко, носятъ на главата си дългъ пешкиръ, като шопкинитѣ, а другадѣ, по на сѣверъ, носятъ „тървели“ (едно парче дебела тъкана материя. Думата „тървели“ напомнюва названието на старитѣ тракийци отъ сѫщата мѣстность „трибали“).

Населението отъ Кюприйско и Пожаревачко вѣроятно образува една трета българска плѣменна група. Тука, както казахме по-горѣ, язика се намира подъ по-силно сръбско влияние и въ народната носия се забелѣзватъ сръбски заимствувания, напр. сръбската „конга“ (женска шапка) въ малко видоизмѣнена форма е доста распространена[1].

Источната, българската часть на Сърбия се отличава отъ западната и по своето икономическо и социално положение. Най-голѣмитѣ градове въ Сърбия, освенъ Бѣлградъ, сѫ Нишъ и Лѣсковецъ. Отъ шесть хиляди жители на горѣ иматъ само шесть града, отъ които три—Пиротъ, Враня и Пожаревацъ — се падатъ въ българскитѣ земи. Занаятитѣ сѫ развити само въ источна Сърбия: отъ 675 вѫжари въ цѣлото кралство 624 сѫ въ Враня и Лѣсковецъ; килимарството се работи само въ Пиротъ и околностьта му, грънчарството—въ Пиротъ и Нишъ; хасърджиитѣ сѫ най-много въ Нишъ, Кюприя и Бѣлградъ; дърводѣлството особенно се работи въ источна Сърбия. Въ западна Сърбия особенно цъвти единъ занаятъ—опинчарството; въ источна Сърбия тоя „занаятъ“ го нѣма, защото всѣки селя-

---

[1] Србија отъ Карич.

нинъ самъ си прави опинца[1]. „Първата тухла въ Шумадия сѫ донесли тухларитѣ отъ Нишско и Пиротско. Въ Шумадия трудно може да се намѣри гиранъ, който да не е направенъ отъ пришелцитѣ изъ Нишско или Торлака“[2]. По-голѣмо търговско движение се забелѣзва, освенъ въ Бѣлградъ, още въ Нишъ, Враня и Пиротъ.

Въ западна Сърбия, както носиитѣ сѫ по-други отъ колкото въ источната, тъй и икономическото състояние на населението е по-лошо, освенъ, може би, въ придунавската и присавската области, гдѣто населението повече се занимава съ земледѣлие и гдѣто то е заселено въ послѣднитѣ два—три вѣка[3] отъ другитѣ сръбски и български земи. Собственно и цѣлата Шумадия е населена съ сърби не отъ край-врѣме, но отъ XIV вѣкъ насетнѣ отъ по-западнитѣ сръбски земи; по-напрѣдъ тѣзи мѣста повечето сѫ били пусти. Къмъ най-старото сръбско население въ кралството принадлежатъ само жителитѣ отъ юго-западний край на държавата—около Ужица и планината Копаоникъ. Населението отъ Ягодинско, при сливанието на двѣтѣ Морави, вѣроятно има смѣсенъ сръбско-български характеръ. Чисти сърби има и на истокъ отъ Морава въ нѣкои села край тази рѣка въ Пожаревачко и Кюприйско, а сѫщо и въ Неготинско, както видѣхме по-горѣ, но тѣ сѫ заселени тука не по-рано отъ XVIII столѣтие[4].

Най-малко и най-тъмни данни имаме за сѫществуванието на славяно-българско население на сѣверъ отъ Дунава — въ Влашко, Молдова, Трансилвания, Банатъ и часть отъ Маджарско; но че тамъ е имало такова, не подлежи на никакво съмнѣние. На друго мѣсто обяснихме, че въ V вѣкъ, а слѣдователно и по-рано, на сѣверъ отъ Дунава между Днестъръ и Тисса, въ тъй нарѣчената Дакия, живѣяли „склавинитѣ“, които въ V и VI вѣкъ се прѣселили на югъ и захванали цѣлия Балканский Полуостровъ. Обаче при това прѣселение не сѫ се дигнали всичкитѣ славяни отъ Дакия; тамъ останали още една голѣма часть отъ тѣхъ, които отъ IX до XV вѣкъ се прѣтопили въ ромжнската и маджарската народности, като се смѣсили съ тия послѣднитѣ. За сжществуването на славяно-българи въ маджарскитѣ и ромжнскитѣ земи говорятъ, както нѣкои кжси исторически извѣстия, така и славянскитѣ елементи въ язика и нравитѣ на тия два народа, а така сжщо и славянскитѣ названия на мѣстности, рѣки и населени мѣста въ стара Дакия, които не биха се запазили, ако, при заеманието на тия мѣста отъ маджари и ромжни, тѣ бѣха съвършенно пусти. Че славянскитѣ елементи въ ромжнския и маджарския язици сж именно български, може да се докаже отъ нѣкои факти и съображения: така ний виждаме, че въ тия язици сж запазени въ заетитѣ славянски думи славянскитѣ носни гласни, сжщо и гласната **ъ**, съгласната **щ**, както и много други язикови черти и специално славяно-български думи[1]. Ромжнитѣ въ прѣдишнитѣ столѣтия (както и албанцитѣ до сега) съ името „славянинъ“ или „*шкяй*“ сж наричали

---

[1] Србија отъ Карич.

[2] Новакович. Село. Стр. 62.

[3] Мемоари проте Матіе Ненадовича. 1867 г. Стр. 3.

[4] Миличевич. Кнежевина Србија. Стр. 1077 („Херски“ села по горна Морава) и 958.

---

[1] Напр. въ окржга Мехединцъ географ. названия: Бановица, Беженица, Боровецъ, Бративой, Кленово, Курило, Дълбока, Дърварi, Глогова, Прѣграда, Врата; въ окр. Вълчея: Бара, Богданъ, Бору, Братикулъ, Кривина, Драгия, Драганъ, Главанъ, Главиле, Поноръ, Заноджеле; въ окр. Горжъ: Калнику, Суходолу, Скокулъ, Рунку, Почивалищеа, Орлова, Ограда, Негованъ. Въ Молдова въ окр. Неамцу, Сучава и Путна: Суха, Бахна, Бежани, Бистра, Богата, Иалазулъ, Стълпъ, Завоиу, Падина, Коза, Кракулъ, Паичиу, Сбойна и пр. Сжщо думитѣ въ язика: „майка“ и „тейку“ и др., болнавъ, друмъ, потека, стъпънъ, прагъ, токмитъ и др. у ромжнитѣ се употрѣбяватъ въ българска форма. (Географ. рѣчници на ром. окржзи). — По сжщий въпросъ Шафарикъ. Т. II, кн. I, стр. 331—335. — Сжществуванието и слѣдитѣ отъ славяни въ ромжнскитѣ земи признаватъ и ромжнскитѣ писатели: „Въ второто българско царство, славянитѣ влияха върху ромжнитѣ, като имъ дадоха въ голѣма часть отъ старото публично право и тъй нарѣченото „право земско“. Това влияние захвана много по-рано отъ влиянието на язика, обичаитѣ и черквата. . . Първото влияние бѣше повече едно влияние на сжжителство, на непосрѣдствено взаимодѣйствие (15). Юридическитѣ уредби, като по-абстрактни понятия, бѣха останали непонятни за пастиритѣ-ромжни. Тия политически уредби тѣ усвоиха отъ славянитѣ (18). Славянский елементъ сжществува въ старата политическа организация, въ правото и въ голѣма часть отъ нравитѣ“ (65). **Dissescu. Originele dreptului român.** 1899. — „Славянскитѣ норми имаха голѣмо влияние, а може би, и най-значителното въ развитието на нашитѣ институции (6). Колкото се отнася до неписаното право — „обичая на земята“, знаемъ, че въ по-голѣмата си часть е отъ славянско потекло (208)“. Негулеску. **Studii de istoria dreptului roman.** 1900 г. „Резултатътъ е (отъ нашитѣ изслѣдвания), че старото наше право е онова на южнитѣ славяни“. Прѣдговоръ. Надежде. **Din dreptul vechiu român.** 1898 г.

само българскитѣ славяни[1], а другитѣ славяни ги наричатъ съ тѣхнитѣ национални имена; това показва, че старитѣ славяни, съ които ромжнитѣ сж дошли въ стълкновение въ Дакия, сж били именно славяно-българи и че ромжнитѣ сж продължавали да ги наричатъ „славяни“ и тогава, когато тѣ сж приели името „българи“. Маджарский историкъ и филологъ Ажбота обяснява, че Маджаритѣ, като заели сегашната маджарска територия, намѣрили тамъ гжсто славянско население, на което язика е повлиялъ върху маджарския. Този язикъ е билъ *въ най-близко сродство съ тѣй нарѣчения старо-славянский язикъ* (който е старо-българский язикъ и е далечъ отъ околнитѣ сърбски, словински и словацки язици). Християнската терминология въ маджарския, както и въ ромжнския, язикъ е славянска, напр. vetcevnye — вечерня, malaszt — милость, szolozma — служба, сжщо и днитѣ на недѣлята szerda — срѣда, csitoc — четвъртъкъ, pentec — петъкъ, szombat — сжбота сж славянски[2], отъ което излиза, че маджаритѣ сж приели славянскитѣ елементи въ язика си тогава, когато сж приели християнството, слѣдователно, когато се дошли въ Дакия въ IX вѣкъ, слѣдователно отъ българитѣ. Самий дакийский славяно-българский язикъ се е съхранилъ въ писменнитѣ паметници на трансилванскитѣ българи отъ Чегредъ; отъ тия паметници ясно се вижда, че дакийскитѣ славяни въ Трансилвания сж били именно славяно-българи[3]. Първитѣ влашки и молдавски господари въ XIII и XIV вѣкъ сж били отъ мѣстнитѣ влашки и молдавски славяно-българи; на тѣхъ и на мѣстния славяно-българский елементъ се джлжи славянский периодъ въ ромжнския държавенъ животъ и въ ромжнската писменность[4]. Въ XIV — XVI вѣкъ влахо-българската писменность въ Влашко и Молдова е достигнала до такъвъ расцвѣтъ, какъвто не е достигала българската писменность въ самата България по-рано[5]; а това не можеше да стане, ако тамъ нѣмаше мѣстенъ славяно-български елементъ. „Славянитѣ — казва професоръ Гротъ — сѫ спомогнали да се основе и усили първата маджарска държава, като сѫ били въ всѣко отношение по-културни отъ тѣхъ. Това културно влияние е било толкова силно, щото въ началото на XI вѣкъ маджарското държавно здание се е издигнало възъ основа на славянскитѣ политически уредби и славянский духъ. Многочисленнитѣ мѣстни славянски жители кръвно сѫ се смѣсили съ маджаритѣ, така щото послѣднитѣ не само въ языка, но и въ народния типъ и характеръ сѫ усвоили много славянски черти“1). Още въ XVII вѣкъ маджаритѣ до извѣстна степень си служатъ съ старо-българский языкъ, като съ литературенъ и дипломатически.

---

[1] Сборникъ за народ. умотвор., наука и книжн. Кн. IX. Дакоромжнитѣ и пр. Стр. 271. — Албанцитѣ сжщо наричатъ **българскитѣ** славяни „шкеи“. Макушевъ. Розысканія въ Албаніи. Варш. Универс. Извѣст. 1871 г., № 3, стр. 123.

[2] Летописи матице србске. Кн. 202—203. Стр. 397.

[3] Флорински. Лекціи по славянскому языкознанію. Стр. 187, 188.

[4] Пер. Спис. Кн. 61, г. II. Нашето изложение „Първитѣ влашки господари“. „Волошская и Богданская земля входятъ сюда (въ българ. народн. пѣсни) какъ мѣстности свои „родныя“. Безсоновъ. Болгар. пѣсни. Стр. 109.

[5] **Românii si Bulgarii** отъ проф. **Bogdan**. Стр. 29.

Слѣди отъ славяно-български плѣмена на сѣверъ отъ Дунава въ историческо врѣме имаме нѣколко. *Крайна* се нарича мѣстностьта въ Банатъ, около Мехадия и Оршова, която очевидно е продължение отъ тимокската Крайна, сега въ източна Сърбия. Въ банатската Крайна въ XIII и XIV вѣкъ населението има *кнежеска* организация и собственнитѣ имена на жителитѣ сѫ славяно-български2); това ни дава поводъ да мислимъ, че тукъ е имало славяно-български плѣмена отъ западното българско нарѣчие, като въ Видинско, гдѣто сѫщо е имало до послѣдно врѣме кнежеска плѣменна организация. Че тукъ трѣба да е имало славянско население отъ най-старо врѣме, мислимъ, че може да се заключи още по това, дѣто още въ римско врѣме тукъ имало единъ административенъ центъръ съ славянско име3). Въ началото на IX вѣкъ при устието на Морава се спомѣнуватъ нѣколко славянски плѣмена, отъ които едни навѣрно сѫ били на сѣверъ отъ Дунава въ Банатъ и Крайна4). Между българ-

---

1) К. Гротъ. Мадьяре и славяне въ прошломъ. Варшав. Универ. Извѣстія. 1893 г. № 6. Въобще Гротъ несправедливо и слабо оцѣнява славяно-българското влияние въ Маджарско, като прѣувеличава славянското влияние на руситѣ и сърбитѣ въ Маджарско. Сѫщо въ съчинен. Моравія и Мадяри и Изъ исторіи Угріи и Славянства.—Близо до Буда-Пеща въ XVII в. имало мѣстность и манастиръ Св.-Андрей, които още се викали „Болгарія“. Гласник срп. учен. друш. 1860 г. Кн. XII, стр. 683.

2) Нашето изложение „Първитѣ влашки господари“. Въ Крайна-Банатъ власитѣ жители и сега се викатъ „Краинци“ „**Margineni**“. „Крайна“ има още въ карансебешский Банатъ, въ сѣверна Трансилвания въ Морамурешъ и въ ромѫнскитѣ колонии въ Галиция.

3) **Zerna** (Черна) на р. Черна около Оршова. Негулеску. **Studii**. Стр. 59.

4) „Славянскія вѣтви жившія на западъ по обѣимъ сторонамъ Дуная, отъ

скитѣ епископии въ IX и X вѣкъ се спомѣнува една Черницка (tou tshérnicou), която, може би, е била тука на рѣка Черна1). Сѐ тука сѫ седѣли въ X вѣкъ и българскитѣ войводи Кеанъ и сетнѣ Ахтумъ2). Други славяно-български плѣмена е имало въ Мала Валахия, гдѣто при зараждането на влашката държава срѣщаме кнежеска плѣменна организация съ всичкитѣ признаци на славянско население3); въ южна Трансилвания въ Алмашъ и Фагарашъ и тамъ, гдѣто се е намиралъ исторический Болгаръ-Чегредъ, източницитѣ спомѣнуватъ за славянско-население4); между другото тукъ се спомѣнува за едно плѣме поротники или бродники5). Едно славянско плѣме е живѣяло около Липа, по-лѣвия брѣгъ на р. Марошъ, по-горѣ отъ Арадъ, въ края на Трансилванскитѣ планини, което не искало да се подчини на маджаритѣ6). На границитѣ на Валахия и Молдова се спомѣнува въ XIII вѣкъ едно плѣме *бродници*, като мѣстонахождението му не се опрѣдѣля точно7); обаче можемъ да прѣдполагаме, че то се е намирало въ мѣстностьта *Вранча*, въ расклонението на Карпатитѣ, гдѣто въ XIV — XVIII вѣкъ се спомѣнува за едно влашко плѣме съ военна организация8). Общинската организация на това плѣме трае до началото на XIX вѣкъ, когато съставляющитѣ го села си раздѣлятъ земитѣ9). Отъ славяно-българска народность трѣба да се мисли, че сѫ били и плѣмената около Сучава (въ Буковина), гдѣто се зарежда молдавската държава първоначално съ славяно-български характеръ и въ Тигечъ — срѣдна Бессарабия, гдѣто едно воинствено влашко плѣме прѣзъ XVI — XVIII вѣкъ служи като главенъ оплотъ на молдавскитѣ господари противъ татарскитѣ нападе-

---

Тимока до устія Дравы — бодричи, кулевчане, тимочане и признававшія себя подданными болгаръ“. Гилфердингъ. Сочиненія. Т. I, стр. 41. — Сѫщо и „северяне“. Шафарикъ. Т. II, кн. I, стр. 343—350.

1) Голубински. Исторія правосл. церквей.

2) Сборн. за народн. умотвор. и пр. Дакоромѫнитѣ и пр. Стр. 243—244.

3) Първитѣ влашки господари. Пер. Спис. Кн 61—62.

4) Първитѣ влашки господари.

5) **Originele principatelor române. Onciul.** 1899 г. Стр. 239.

6) Ж. М. Н. Пр. Кн. 299, 1895 г Филовичъ. Очеркъ карпатской територія и населенія. Стр. 217.

7) Първитѣ влашки господари.

8) **Discriptiunea Moldovei** отъ **Cantemir**. Издание. 1875 г. Стр. 134—135. — „Малчени“ на р. Милковъ по Шафарикъ. Т. II, кн. I, стр. 337.

9) **Noa revista româna**. 1900 г. 15 Октомвр. **Nadejde. Originea dreptului român.**

ния[1]. Славяно-българскитѣ плѣмена въ Молдова, Влашко, Трансилвания и Маджарско по необходимость трѣба да ги търсимъ въ ония влашки и маджарски плѣменни групни, които по-кѫсно съхраняватъ всичкитѣ признаци на първоначалната славянска организация, съ много славяно-български прѣживѣлици въ явика и цѣлия общественъ строй. Старата българска държава въ IX и X вѣкъ е обхващала българскитѣ земи въ Балканский Полуостровъ и цѣла стара Дакия, до гдѣто е имало славяно-българи; очевидно това съвпадение на българската държавна власть съ етнографическитѣ славяно-български граници е имало своитѣ причини въ съзнанието на всичкитѣ българи на тѣхното национално единство.

Въ срѣднитѣ вѣкове една значителна часть отъ Западната крайна Мала Азия е била населена съ славяно-българи. За прѣселението на тия славяни знаемъ слѣдующето. Въ лѣтописа на Теофана, кадѣ 664 год. се чете, че Абдерхамъ, синъ на Хонда, като опустошилъ Ромѫния (Византия), по единъ договоръ изселилъ отъ тамъ въ Сирия 5,000 души въ Анадолската область въ

---

[1] **Discriptiunea Moldovei**. Стр. 134—135. Такова плѣме е имало и въ Кѫмпулунгъ влашки (Дългополе, както се вика и до сега отъ власитѣ). Тука при избиранието на жупана или „жудеца" населението отъ града се е дѣлило на двѣ **партии**—партията на **шкеитѣ** (славяно-българитѣ. И до сега има махала на шкеитѣ и черква на шкеитѣ) и на **ромѫнитѣ**; къмъ послѣднитѣ се присъединявали **католицитѣ** и надвивали на шкеитѣ; на избрания викали: „да живѣе жупанъ жудецъ!". **Dictionarul geografic, judetul Muscel.** Стр. 78, 79; за Дългополе стр. 128. Въ по-ново врѣме много българи сѫ се прѣселили въ Влашко и Молдова. Вайгандъ изброява до 50,000 жители българи въ повече села въ Влашко (безъ Молдова), но такива села има още, които сѫ останали незабелѣзани отъ нѣмския ученъ, напр. край Дунава около Гюргево и срѣщо Черна-Вода. Всички тия колонии не сѫ по-стари отъ XVIII вѣкъ. Интересно е да се дирятъ въ Влашко слѣди отъ българскитѣ колонии отъ XVI и XVII столѣтие; по край това, може би, ще си обяснимъ много работи и за първобитнитѣ българи въ влашкитѣ земи. По расказитѣ на нѣкои компетентни лица, въ сегашното население на гр. Гюргево можело да има само $^{1}/_{3}$ часть отъ жителитѣ чисти власи (ромѫни), а другитѣ били българи; споредъ други тамъ чиститѣ власи съставлявали само $^{1}/_{8}$ часть. Тогава, каква картина ще да е прѣдставлявалъ Гюргево въ XIV—XVII столѣтие? Самото име на гюргевския окрѫгъ „Влашка" напомня „влашката земя" отъ българскитѣ народни пѣсни, кадѣто българскитѣ овчари отивали да си пасятъ стадата,

село Скевоколъ. Споредъ сѫщий лѣтописецъ въ 688 год., когато Юстинианъ Ринотметъ покорилъ Славиния „зелъ голѣмо число славяни — една часть военоплѣнни, други по договоръ — и ги прѣселилъ въ областьта Обсикия, въ Мала Азия". Отъ тѣзи славяни Юстинианъ събиралъ 30,000 души постоянна войска; значи, общото имъ число е било около 200.000 души. „Въ 754 год., вслѣдствие на вълненията въ България, много славяни отъ тамъ прѣминали въ Византия и били заселени въ Мала Азия по р. Артанъ". Това кратко извѣстие на Теофана се допълнюва отъ другитѣ историци съ обяснения, че тия славяни прѣминали Евксинъ въ число до 208,000 душа[1]. Всички тия славяни, които сѫ били населени не далечъ отъ Дарданелитѣ, съставлявали единъ доста значителенъ славянски елементъ въ Мала Азия. Обаче тия сѫ само отбелѣзанитѣ отъ историцитѣ славянски прѣселения въ Мала Азия прѣзъ VII и VIII вѣкъ; но колко други славяни трѣба да сѫ отишли слѣдъ първитѣ прѣселенци, които сѫ оставали неотбелѣзани отъ историята? Въ 919 год. българската войска на царь Симеона е стигнала до Дарданелитѣ и се опитала да земе гр. Лампсакъ, на азиятския брѣгъ, срѣщо Галиполи. Тогава патриархъ Николай побързалъ да съобщи на Романъ Лакапинъ, „че, ако българитѣ сполучатъ въ намѣрението си и заематъ позиция отъ другата страна (на азиятския брѣгъ) около Лампсакъ, ще бѫде трудно да се поправи работата"[2]. Тука патриархъ Николай не е ли ималъ прѣдъ видъ именно славяно-българскитѣ сили около Лампсакъ, съ които царь Симеонъ е могалъ да се съедини?

Въ образуванието и запазванието на никейската империя въ крайна Мала Азия въ XIII вѣкъ, славянский елементъ е игралъ първостепенна роль. Тия славяни сѫ били не само прѣселенитѣ тамъ въ VII и VIII вѣкъ, но и други прѣселени въ XIII вѣкъ. За тия послѣднитѣ има двѣ извѣстия. Въ една ораторска рѣчь, като се въсхваляватъ дѣлата на никейския императоръ Тодоръ Дука Ласкарисъ, казва се: „ти съединявашъ въ едно двойното име *персоскитѣ*, защото прѣсели скита (славяни) отъ западнитѣ области (отъ Европа) и отъ неговитѣ поколѣния на истокъ (въ Азия) създаде служебенъ народъ (военна сила), като замѣни перситѣ (азиятскитѣ турци) съ дѣца (свои хора); по такъвъ начинъ ти обуздавашъ неодържимия напоръ на перситѣ (турцитѣ) къмъ западъ (къмъ европейскитѣ области на Византия) и съ това дарувашъ на своитѣ поданници такова прѣкрасно положение (г. е. миръ)“[1]. Тукъ очевидно се говори за едно ново прѣселение на славяни въ Мала Азия, отъ които никейский императоръ създалъ военно опълчение да пази границитѣ на империята отъ къмъ турцитѣ. Историка Пахимерисъ за сѫщитѣ славяни расправя, какъ били привързани къмъ династията на Ласкаритѣ и какъ успѣшно пазили границата отъ къмъ турскитѣ прѣдѣли въ Мала Азия. За сѫщия императоръ, който „е прѣселилъ скита въ Мала Азия“, се расправя, че обичалъ да прѣкарва лѣтнитѣ и есеннитѣ месѣци въ Лампсакъ, гдѣто ще да е билъ окрѫженъ отъ обичнитѣ си славяни. Никейский императоръ Иоанъ Дука Ватаци искалъ да сключи съюзъ съ царь Асенъ II, за да може съ негова помощь да води борба съ латинянитѣ въ Цариградъ. Първитѣ прѣговори между двамата владѣтели се водили въ Галиполи въ 1235 год., а окончателний съюзъ билъ заключенъ въ Лампсакъ. Тука сѫ станали тържествата за згодявката на никейский прѣстолонаслѣдникъ Тодоръ съ дъщерята на българский царь — Елена. Тука се е събралъ събора отъ българското и гръцкото духовенство, на който цариградский патриархъ Германъ възвѣлъ българския архиепископъ Иоакимъ въ патриаршеский санъ; така щото съ името на гр. Лампсакъ е свързанъ единъ отъ най-важнитѣ моменти отъ българската история. Професор. Успенски, като говори за тия събития, загатва, че, при избиранието на гр. Лампсакъ за мѣсто на тия политически събития, царь Асенъ II, който е билъ тогава по-силния съюзникъ, се е рѫководѣлъ, може би, не само отъ благоприятното положение на градътъ за двѣтѣ страни, но и отъ симпатиитѣ на мѣстното славянско население[2]. Прѣзъ срѣднитѣ вѣкове гр. Лампсакъ е водѣлъ жива търговия съ Димотика, Кранея (Екрене около Варна) и Макрокампо[3], който, може би, е Къмпулунгъ или Дългополе до Брашовъ. Всичко това показва, че западната крайна Мала Азия е водила живи сношения съ тогавашнитѣ български земи въ Европа, което пъкъ може да се обясни и съ националнитѣ връзски на европейский и азиятский брѣгове.

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, ч. II, 1883 г. Къ исторіи крестян. землевлад. и пр. Стр. 318—321.

[2] Дриновъ. Заселеніе Балкан. Полуострова. Стр. 21.

Въ срѣднитѣ вѣкове, въ пространството, което обхващала славяно-българската народность, сѫ живѣяли още тъй нарѣченитѣ „власи“ и българитѣ-туранци. И двата тия народа трѣба да се отнесятъ къмъ българската народность, защото, както ще видимъ по-надолѣ, „власитѣ“ сѫ били прѣимуществено отъ славянско и до нѣгдѣ българско-туранско происхождение; а българитѣ-туранци сѫ едната половина на българската народность, защото старитѣ българи се дѣлѣли на двѣ: българи-туранци и българи-славяни; прѣзъ срѣднитѣ вѣкове тия двѣ народности се слѣли и прѣтопили въ една славяно-българска народность.

Между VII и XV вѣкъ често се говори за *власи* на Балканский Полуостровъ, на югъ и на сѣверъ отъ Дунава. Повечето отъ историцитѣ смѣтатъ всичкитѣ власи за една особенна националность — за потомци на старитѣ римляни. По нашето мнѣние думата „влахъ“ не означава ромѫнска или романска националность, а понятието — пастиръ, скитникъ или овчарь. Една голѣма часть отъ власитѣ, за които се говори въ источницитѣ, почти до края на срѣднитѣ вѣкове сѫ били отъ славянско происхождение, т. е. славяно-българи. Между тия власи, рѣдко на югъ отъ Дунава, а по-често на сѣверъ, се срѣщали и власи отъ романско происхождение; именно тия романски власи на сѣверъ отъ Дунава, като се смѣсили съ славяно-българскитѣ власи, образували сегашната ромѫнска националность. На югъ отъ Дунава, на Балканитѣ и въ Македония ромѫнски власи сѫ сѫществували твърдѣ малко, и то, като прѣселенци отъ дунавска Дакия, а всичкитѣ други власи сѫ били повечето славяни. И дѣйствително, кои сѫ доказателствата, че власитѣ на югъ отъ Дунава сѫ били именно ромѫни, а не славяни? На първо мѣсто поддържателитѣ на романизма на власитѣ указватъ на нѣкои топографически названия, особенно на планински върхове, които доказвали, че въ срѣднитѣ вѣкове планинитѣ на Полуострова били населени съ власи ромѫни, напр. Стари-Влахъ (?), Романия, Корона, Урсуле, Негришоръ и др.[1]. Обаче планин-

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, ч. II, 1883 г. Стр. 339.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 231, 1884 Февр. Стр. 301?

[3] Ж. М. Н. Пр. Кн. 231, 1884 Февр. Стр. 334. — За по-новитѣ български колонии въ Мала Азия вижъ В. Кѫнчевъ. Изъ Мала Азия. Българ. Прѣгледъ. Год. V, кн. VIII.

---

[1] Ст. Новаковичъ. Село. Стр. 31.

скитѣ мѣстности и върхове иматъ и други хиляди названия чисто славянски, та какво значатъ при тѣхъ нѣколко романски имена? Тия нѣколко названия твърдѣ лесно могатъ да се обяснатъ съ жилищата на малкото романски власи, които, прѣзъ всичкитѣ срѣдни вѣкове, като прѣселенци или пастири сѫ живѣяли между българитѣ. Даже и въ XIX вѣкъ и до сега ромѫнски пастири отъ Трансилвания пасятъ стадата си въ сѣверна България и Добруджа. На второ мѣсто идатъ собственнитѣ имена на саситѣ въ България и Сърбия, които се срѣщатъ въ източницитѣ, напр. Бувъ, Букоръ, Шербанъ, Алтаманъ, Шишманъ, Храюлъ, Даюлъ, Нѣгулъ, Хравулъ, Дражулъ, Рашулъ и др.[1]. Но отъ приведенитѣ имена само първитѣ двѣ иматъ чисто ромѫнско происхождение, а другитѣ повечето сѫ славянски. Окончанието *улъ* въ горнитѣ думи на първъ погледъ показва да е ромѫнский членъ, но какъ се е образувалъ този ромѫнски членъ и не се ли е срѣщало това окончание и по-прѣди въ нѣкои славянски думи? Въ нашитѣ народни пѣсни често се срѣщатъ имена съ окончание „улъ“, напр. Секулъ—Секула, но ще бѫде, мислимъ, прибързано да приемемъ, че тѣ сѫ ромѫнски имена. Безъ съмнѣние е, че никой нѣма да поддържа, какво българский болѣринъ при Царь Петра, — *Сурсувулъ* — е носилъ ромѫнско име.

Въ изслѣдването на г. г. Милетичъ и Агура за дакоромѫнитѣ се цитиратъ по-характернитѣ мѣста отъ източницитѣ, въ които се говори за влаcитѣ, но и отъ тия източници не може да се види по единъ положителенъ начинъ, че въ тѣхъ се говори за ромѫни, а не за славяни. Кекауменъ въ XI вѣкъ, като говори за власитѣ въ Елада и Тесалия, казва, че тѣ сѫ били даки или беси, че по-напрѣдъ сѫ живѣяли на Дунава, близо до Сава, въ мѣста укрѣпени и трудно проходими (очевидно въ Банатъ темешварский и Карпатитѣ), че тѣ имали въ първото си отечество за царь Децебала, когото покорилъ Траянъ, че тѣ—власитѣ, сѫ били много лоши и пр.[2]. Отъ всичко това по-скоро можемъ да заключимъ, че тия власи сѫ били славяни, а не романско племе, че тѣ се прѣселили отъ Дакия въ Елада и Тесалия въ VI вѣкъ, т. е. когато сѫ се прѣселили на

---

[1] Ст. Новаковичъ. Село. Стр. 31.

[2] Сборникъ за народн. умотворения, наука и книжнина. Кн. IX. Дакоромѫнитѣ и пр. Стр. 232.

Полуострова послѣднитѣ славянски прѣселенци отъ стара Дакия. Казва се, че Кекауменъ ималъ смѫтни понятия за историята и за това бъркалъ власитѣ съ дакитѣ; но, може би, именно Кекауменъ ни дава едно отъ най-яснитѣ извѣстия по единъ другъ много важенъ въпросъ—за националностьта на старитѣ даки... Въ единъ другъ източникъ се говори за жителитѣ на България, които на „простия мѣстенъ язикъ“ се казвали „власи“[1]. Източницитѣ казватъ още, че Асенъ и Петъръ били власи и че „власитѣ“ освободили България. Русский лѣтописецъ Несторъ расправя, че маджаритѣ, като прѣминали край Киевъ, почнали война противъ власитѣ и славянитѣ, които тамъ живѣяли; „именно тукъ по-напрѣдъ седѣха славяни, а власитѣ усвоиха славянската земя. *Слѣдъ това дойдоха угритѣ и изпѫдиха власитѣ* и взѣха имъ земята и се настаниха покрай славянитѣ. Отъ тогава (тази земя) се нарича угорска земя“. Тука подъ името „власи“ абсолютно не може да се разбиратъ старитѣ римляни, защото маджаритѣ завоюваха новитѣ си земи отъ българитѣ-славяни и туранци. Тука власитѣ по всѣка вѣроятность се противополагатъ на славянитѣ не като друга националность, а като население съ други економически и социални условия. Сѫщото може да се каже и за извѣстията на анонимния нотариусъ на краль Бѣла, който говори ту за „славяни и власи“, ту за „българи и власи“[2]. Заслужва да се спомене, че власитѣ въ Влашко въ XIII и XIV вѣкъ сѫ дѣлимъ на много „влашки народи“, между които има „власи“ и „кара-власи“[1]. Най-послѣ, понеже скоро слѣдъ X вѣкъ се явяватъ и ромѫни-власи, то възможно е нѣкой авторъ да говори именно за тѣхъ, като за власи, и да ги противополага на славянитѣ и българитѣ[2]. Отъ друга страна, положителни данни говорятъ, че византийцитѣ подъ името *власи* сѫ разбирали именно славяно-българитѣ. „Въ днитѣ на царетѣ иконоборци Левъ Исавръ и синъ му Константинъ Копропимъ и внука му Левъ, въ тия злочести дни на смутове и безрѣдици (въ VIII вѣкъ), дойдоха на Атонский полуостровъ *власитѣ рихнини и сагудати* съ своитѣ семейства, защото нѣмаше кой да имъ противостои и ги отрази“[3]. А рахнинитѣ и сагудатитѣ, нѣма съмнѣние, не сѫ били ромѫни.

---

[1] Сборникъ. Кн. IX. Дакоромѫнитѣ и пр. У Анна Комнена: „и колкото избраха пастирский животъ, тия на простия язикъ се наричатъ власи“. У Никита Хониата: „варваритѣ отъ Балканитѣ, които по-напрѣдъ се наричаха мизи, а сега се наричатъ власи“.

[2] Сборникъ. Кн. IX, стр. 243, 244. Русскитѣ лѣтописци дѣлятъ старитѣ българи на двѣ: на „болгаре волошскіе“ или волохи и на „болгаре камскіе“. Мин. Сбор. Кн. 16—17, стр. 531. Че тука има нѣщо неясно и че въ всѣки случай трѣба да се тълкува думата „волохъ“ на Нестора не въ полза на мнѣнието, че тя значи римляне, може да се заключи отъ внимателното прочитание на Нестора: „Волохомъ бо нашедшемъ на словени на Дунайскія, сѣдшемъ въ нихъ и насилящемъ имъ. . . Оугри . . . почаша воевати на живущая ту волохи и словѣни. Сѣдѣху бо ту словѣни и волохове прияша землѣ словѣнску; по семъ же оугри прогнаша волохи и наслѣдиша землю и сѣдоша съ словени покоривше я подъ ся. По многѣхъ же временѣхъ сели суть словѣни по Дунаеви, гдѣ есть нынѣ Оугорска земля и Болгарска“. Тука „власи“ и „българи“ може да означаватъ единъ и сѫщи народъ, като се употрѣбява веднѫжъ специалното име „българи“ и другъ пѫть името „власи“, което повече означава хора въ особенно економическо и социално положение. Забелѣжително е, че Несторъ римлянитѣ нарича съ собственното имъ име „римляне“. Въ числото на народитѣ у него вли-

Въ IX и X вѣкъ, когато по-голѣмата часть отъ славянитѣ и другитѣ скитнически народи (прѣимуществено турански) се заселили на извѣстни мѣста и се привързали къмъ земята, една часть отъ тѣхъ продължава още да се скита и да се занимава главно съ скотовъдство. Тия скитници, вслѣдствие на разни причини, били строго различавани отъ заселеното население; една отъ причинитѣ е било и особенното имъ юридическо положение. Така щото населението тогава се е дѣлѣло на два отдѣлни класса: на постоянни жители, подданици на царството, и на скитници-власи. „Власитѣ — казва Новаковичъ — въ началото на това столѣте (XIX), въ планинитѣ около Пиндъ (както ги описва Пуквилъ) сѫ само послѣдни остатъци на животъ много старъ на Балканский Полуостровъ; съ това Полуострова е получавалъ чудноватъ и оригиналенъ изгледъ, съ население на половина номадско, на половина настанено“. Сѫщий авторъ по

затъ: галичане, волъхва, римляне, нѣмци, фрѫгове и др., тука за „българе“ не се споменава. Освенъ това, той указва на единъ „волошки“ народъ край Балтийското море, който не може да бѫде французский, както искатъ да кажатъ нѣкои, защото французитѣ, както видѣхме, отдѣлно се споменаватъ. Шафарикъ, Т. I, кн. I, стр. 376, 377; т. II, кн. III, стр. 100.

[1] Първитѣ влашки господари.

[2] Тъй Анна Комнина на едно мѣсто расправя за едни власи „които се казвали, че сѫ стари колонисти отъ Италия“.

[3] М. Соколовъ. Изъ исторіи Болгаръ. Стр. 120. Такива „власи“ срѣщаме и въ Чешско-Моравия, въ Полша, въ сърбскитѣ земи и другадѣ още, въ XII—XV столѣтие. Би било чудно да се мисли, че всички тия власи сѫ били се ромѫни.

сѫщия въпросъ на друго мѣсто пакъ забелѣзва: „по занятие селянитѣ на старата сърбска държава главно сѫ били земледѣлци или скотовъдци. Паметницитѣ показватъ, че това дѣление въ старо врѣме е било по-релефно, отъ колкото е днесъ; въ старо врѣме като че ли се е забелѣзвала по-голѣма исключителность. Вслѣдствие на исторически събития животътъ по селата на старитѣ сърбски земи се е развилъ по такъвъ начинъ, щото националнитѣ имена власи и албанци (това послѣдното по нѣкога) сѫ ставали синоними на овчарь, тъй щото хората се наричали *власи*, само защото сѫ били овчари, макаръ даже отдалечъ да не сѫ били отъ романско происхождение“. (Г. Новаковичъ стои на по-друго мнѣние отъ насъ, а именно, че думата „влахъ“ първоначално означавала човѣкъ отъ романско происхождение)[1].

Иречекъ въ своята Българска История, като говори за населението въ старата българска държава, нищо не споменува за старитѣ българи-туранци, а приема, че тѣ, като създали една голѣма българска държава, слѣдъ това въ едно много кратко врѣме се изгубили безъ да оставатъ никакви слѣди[2].

---

[1] Ст. Новаковичъ. Село. Стр. 18, 17. — Въ една грамота на сърбский краль Стефанъ Душанъ населението на страната се дѣли на **власи** и **земельске люди**. Село. Стр. 34. — Не знаемъ дали не се отнася къмъ това подраздѣление на народа едно мѣсто отъ една византийска ораторска рѣчь, въ която се казва, че въ X вѣкъ българский народъ се дѣлѣлъ на двѣ части: на **amacsovii** (хора живущи на колята си) и на **nomades** (скитници). Византійскій Временникъ. Т. II, 1895 г., стр. 247. — Това ни напомнюва състоянието на старитѣ скити и гети въ описанията на римскитѣ поети Хораций и Овидий. Хораций пише: „пощастливъ е скита — дивакъ, чиято дебелашка кола му носи скитническото жилище! По-щастливъ е гета съ селски нрави! За тѣхъ земята произвежда жетви и всичкитѣ небесни блага. Тѣ обработватъ една часть земи и слѣдъ това другй ги замѣстюватъ, които ще послѣдватъ примѣра на първитѣ“. **Horat. Carmen.** III, 24. Сѫщо и Овидий на едно мѣсто казва, че гетитѣ били скитници и зимно врѣме съ колята си минавали Дунава по леда, като прѣнасяли покѫщнината си и всичкото си стопанство. — Спорѣдъ чешский професоръ Пичъ, гърцитѣ въ Албания, Тесалия, Аркадия и Морея съ името „влахъ“ наричатъ всичкитѣ планински овчари, безразлично дали сѫ власи — ромѫни, или албанци, или даже гърци. **Les lois Roumaines** и пр. Стр. 27. — По други данни ний знаемъ, че въ Атина въобще всѣки селянинъ, отъ каквато народность и да е, се вика „влахъ“.

[2] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 491.

Тохари.

Но отъ друга страна той намира, че куманскитѣ чети въ XIII—XIV вѣкъ, които служѣли въ България като наемна войска, били оставили въ источна България едно значително потомство въ лицето на сегашнитѣ гагаузи[1]. Иречекъ не можеше да допусне, че сегашнитѣ гагаузи иматъ нѣщо общо съ старитѣ българи-туранци, между друго и за това, защото той е стоялъ на почвата, че старитѣ българи на Аспаруха сж били отъ финско или финско-тюркско плѣме, а пъкъ язика на гагаузитѣ е чисто турски. Обаче въ най-послѣдно врѣме се приема за доказано, че старитѣ българи сж били тюрки или туранци[2]; за това и слѣдитѣ отъ тѣхъ не могатъ да бждатъ, освенъ тюркски елементи въ язика и други етнографически черти. Изслѣдванието на тия тюркски елементи на българска почва е твърдѣ затруднително, защото отъ XV вѣкъ насамъ българский народъ се намира подъ силното влияние на единъ другъ тюркски народъ—османскитѣ турци. Вслѣдствие на това, за насъ става почти невъзможно да различимъ тюркскитѣ остатъци на старитѣ българи отъ новитѣ наслоения на новитѣ турци-османци. Но, може би, науката не би била съвършенно безпомощна въ този случай, ако се изучеше добрѣ населението въ источна България и се прѣцѣнѣха съ нуждното внимание малкото уловими стари прѣживѣлици, запазени до сега отъ миналитѣ вѣкове. По-добра почва за изучванието на старитѣ българо-турански елементи, по наше мнѣние, прѣдставлява ромжнската народность и ромжнский язикъ. На сѣверъ отъ Дунава старитѣ българи-туранци сж били въ по-компактна масса, та и повече слѣди сж оставили. Ромжнский язикъ е прѣпълненъ съ тюркски думи, отъ които само една малка часть сж могли да минатъ отъ османскитѣ турци, защото ромжнитѣ не сж дохождали въ непосрѣдственни сношения съ новитѣ турци; турска народна масса не е била населена въ Влашко и Молдова[3]. Но едно по-пълно

---

[1] Иречекъ. Исторія Болгаръ. Стр. 167, 168.

[2] Сборниче за юбилея на проф. Маринъ Дриновъ. 1900 г. Прѣгледъ на научно-книжевната дѣятелность на М. Дринова отъ В. Златарски: „Българитѣ завоюватели не сж отъ финско или чудско потекло, а отъ турско-татарско. Сливанието на завоюватели и завоювани, прѣтопяванието на българский елементъ въ славянския се е извършило въ продължение на цѣли вѣкове“. Стр. 40, 41. — Виждъ по сжщий въпросъ Ив. Шишмановъ: За язика на прабългаритѣ. Министер. Сборн. Кн. XVI—XVII.

[3] По този въпросъ е написалъ едно солидно съчинение L. Seineanu.

разглеждание на този въпросъ не отговаря на нашитѣ сили; тука ний бихме желали да разгледаме нѣкои остатъци отъ старитѣ туранци изобщо въ источна България и отъ тѣхъ да извлѣчемъ нѣкои данни за българитѣ-туранци. Ще се спремъ по-подробно върху тоя въпросъ, защото, спорѣдъ насъ, той има голѣмо значение за обяснение миналото на българкий народъ.

Землището на гагаузитѣ — казва Иречекъ — първоначално очевидно е било пространно и само отъ русскитѣ войни прѣзъ послѣднитѣ 120 години и отъ послѣдующитѣ слѣдъ това промѣни въ населението било распокжсано и стѣснено. Отъ Варна тѣхнитѣ села се рѣдатъ край морето чакъ до Дунавското устие, като иматъ извѣстенъ центъръ гр. Балчикъ. Отвждъ Дунава распръснати гагаузи се намиратъ въ Бессарабия. Въ вътрѣшностьта, тѣ живѣятъ и въ сѣверната часть на Провадийско, *обаче много сж вече побългарени.* Селата Малъчъ, Шадъръ-кьой, Кара-ачъ, Кжзжлджилари, Кадж-кьой и други отъ послѣдната война (писано въ 1880—1885 г. г.) напущатъ турския язикъ и говорятъ български (това е явно несъобразно съ истината, защото въ 5—6 години не може да се захване и извърши такъвъ коренѣнъ прѣвратъ въ една народность; въсприеманието на българский язикъ отъ гагаузитѣ безъ съмнѣние датира отъ

Influenta orientala asupra limbei si culturei române. 3 тома. Но ний намираме, че той не исчерпалъ въпроса. Спорѣдъ него, народностьта на старитѣ българи-завоюватели не била обяснена още; той намира, че повечето отъ турскитѣ елементи въ ромжнский язикъ и животъ иматъ османско происхождение. Това негово становище като че ли не удовлетворява и него, защото много турски думи — както той признава — сж толкова плътно влѣзли въ ромжнския язикъ, щото не може да се допусне, че сж отъ ново, османско происхождение (т. I, стр. 16). Спорѣдъ насъ, събранитѣ отъ автора културни турски елементи, напр. въ облеклото и носията на ромжнитѣ (напр. у ромжнитѣ отъ равнинитѣ горна дрѣха „долама“, широки черни гащи или шалвари, а особенно бръснението на главата и оставянието на темето единъ перчинъ) ясно доказватъ едно силно старо-туранско влияние, което до нѣгдѣ може да бжде куманско, но повечето ще да е българо-туранско. Едно мнѣние на Шейнину заслужва нашето внимание, което може да ни служи за издирванието остатъцитѣ на българо-туранцитѣ въ България: „турскитѣ нарѣчия (стари и нови) — казва той — сж твърдѣ малко измѣнчиви въ врѣме и въ пространство, тъй щото най-стария паметникъ „уйгуръ“ не се различава много отъ сегашното нарѣчие „джагатай“. Т. I, стр. 15. — Сжщо много българо-туранци е погълнала маджарската националность; типове съ черна кожа и малки очи се срѣщатъ въ изобилие между маджаритѣ въ Трансилвания. Негово Царско Височество Князь Фердинандъ, който до нѣгдѣ е отъ маджарско происхождение, нѣма ли въ жилитѣ си българо-туранска кръвь?..

ного по-старо врѣме). Въ Султанларъ старитѣ говорятъ български лошо, като турци. Въ самата Провадия гагаузитѣ образуватъ главната ядка на християнскитѣ граждани. Срѣщатъ се тѣ и въ степитѣ около Добричъ (село Кара-Куртъ) както и край Дунава въ Силистра[1]. Въ селото Войвода-кьой въ шуменский окрѫгъ живѣятъ около 20 християнски семейства, които говорятъ турски. Въ Шуменъ казватъ, че тѣ не сѫ гагаузи. Въ гагаузскитѣ села момичетата често пѣятъ български пѣсни, безъ да знаятъ, какво тѣ съдържатъ[2]. Въ одринский вилаетъ около гр. Одринъ, въ 5—6 села, сетнѣ въ Хавса, Баба-Ески и въ околностьта на тѣзи двѣ градчета живѣятъ православни турци, които се наричатъ *сургучи*. „Тъй като тѣ по типа се отличаватъ отъ българитѣ и гърцитѣ—казва Иречекъ — едва ли ще сгрѣшимъ, ако ги смѣтаме за потомци на онѣзи покръстени турци, които византийцитѣ въ XI и XII вѣкъ заселили въ покрайната Ахридосъ“[3]. На друго мѣсто обаче Иречекъ забелѣзва, че гагаузитѣ приличали на сургучитѣ[4]; тогава се явява въпросъ, дали и единитѣ и другитѣ не сѫ отъ едно и сѫщо потекло. Въ мѣстностьта Зихна — обяснява г. Кѫнчевъ, — въ политѣ на Баба-дагъ, въ 12 села живѣе православно население, което говори турски и е на брой 4,000 души. Въ едно село Карлуково тѣ били вече побългарени. Въ селото Расилово пѣяли български пѣсни, безъ да ги разбиратъ. Кѫнчевъ мисли, че тѣ сѫ остатъци отъ малоазийскитѣ вардариоти, прѣселени отъ византийскитѣ императори[5].

Въ тѣсна свързка съ гагаузското население въ източна България, намъ ни се струва, че трѣба да се намира компактното турско мохамеданско население отъ сѫщитѣ мѣстности. Да се вгледаме и въ това население и да видимъ нѣма ли да намѣримъ нѣщо въ него по интересующия насъ въпросъ.

---

[1] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 826.

[2] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 826.

[3] Пѫтувания. Стр. 696.

[4] Иречекъ. Българ. Държава. Стр. 169.—Като типъ, гагаузитѣ Иречекъ ги характеризира така: „Тѣ се отличаватъ отъ българитѣ и гърцитѣ, тѣ сѫ чернокоси, черноочи съ малъкъ мускулестъ ръстъ и тъмна кожа, съ широки ѫглести глави и кокалести дебели рѫце и нозе; срѣщатъ се тлъсти зѫбести баби“. Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 827. — По наблюденията на другъ единъ авторъ „гагаузитѣ се отличаватъ отъ българитѣ по типъ, характеръ и облекло. Тѣ иматъ дребна, мисчеста снага, широка и остра глава върху кѫса шия, дебели и силни рѫце и крака, очи и коса черни и тъменъ цвѣтъ на кожата. Женитѣ, като застарѣятъ, ставатъ грозни“. Димитровъ. Княжество България. Часть I, стр. 121.

[5] В. Кѫнчевъ. Македония. Стр. 68.

Въ сѣверо-източната часть на България голѣма часть отъ християнското славянско (българско) население въ миналитѣ вѣкове е било потурчено по вѣра и язикъ. „Близскитѣ села до Ески-Джумая — Разбойна, Стратиджа и Дервентъ въ Прѣславский балканъ — по-напрѣдъ сѫ били български, а сега сѫ съвършенно турски. За произхода на турското население тука, както и за онова въ Градецъ (Котленско) и въ Варна, казва се, че мнозина отъ тѣзи турци първоначално сѫ били потурняци по вѣра и язикъ. Селата Търновица, Черковна и други на южната страна на сѫщата планинска верига, съ своитѣ славянски имена, сега сѫ чисто турски, сѫ се потурчили — казватъ — прѣди 150 години. Тамошнитѣ турци употрѣбяватъ и до сега нѣкои български думи, а старцитѣ въ тѣхъ говорѣли — казватъ — още помежду си български, да имъ неразбиратъ дѣцата. Въ ново-селската околия, край Камчия, турцитѣ сѫ болшинство[1]. Въ селата, около с. Лопусна отъ двѣтѣ страни на Стара-Планина, туркинитѣ иматъ носия съвършенно подобна на облеклото на софийския край, въ посока къмъ Пиротъ, като турятъ отгорѣ си само фередже, като горна дрѣха. Говори се, че мнозина отъ тамошнитѣ турци сѫ били потурчени по вѣра и язикъ[2]. На югъ отъ Балкана до тия турци, около Градецъ, мѫжетѣ носятъ чалми[3], като въ Нишко и Скопско, и се викатъ *торлаци*, подобно на жителитѣ въ Пиротско и Княжевачко. Иречекъ обяснява, че „торолакъ“ по албански значело глупавъ, простакъ; ний мислимъ, че происхождението на думата „торлакъ“ по-добрѣ се обяснява отъ ромѫнското изражение: nici turc, nici torlac — нито турчинъ, нито торлакъ; слѣдователно, значи потурнякъ или полутурчинъ.[4] Ако голѣма часть отъ славяно-българского население въ източна България е било потурчено, то не слѣдва ли отъ тука apriori сѫщо, че и една голѣма часть отъ старитѣ туранци по тия мѣста, българо-туранци или гагаузи и кумани, е приела мохамеданството? Това е могло да стане още по-лесно, защото на тѣхъ языка не имъ е прѣчелъ да се слѣятъ съ новодошлитѣ турци. „Сега цѣлия турски край около Османъ-Пазаръ и на западъ дори до границитѣ на чисто-българското търновско население, а на югъ до Балкана се нарича *Тозлукъ* или *Тузлукъ* отъ тузъ (соль) или дюзлюкъ (равнина). Около селото Върбица има 20 турски села, и тази околность се нарича Герлово. Тази покрайна нѣкога е била много по-пространна и още въ XVI столѣтие е била населена най-много съ българи[1]. (Тука Иречекъ се основава на старитѣ източници, които говорятъ, че въ тази область е имало много християни българи, но, дали тия българи сѫ били славяни или туранци, източницитѣ не обясняватъ[2]; обаче съ по-голѣмо вѣроятие трѣба да се мисли, че тѣ сѫ били българи-туранци и сетнѣ сѫ приели мохамеданството). Турцитѣ около Османъ-Пазаръ се отличаватъ по своя типъ и фанатизмъ (тѣзи, спорѣдъ Иречека, сѫ прѣселенци отъ Анадолъ). Въ противоположность на тия анадолци, турцитѣ отъ гр. Шуменъ сѫ много по-добри; тука „турци и християни за чудо добрѣ си живуватъ[3]. По-напрѣдъ тѣ живѣяли въ отдѣлни махали, но сега старитѣ махали сѫ се смѣсили". Къмъ старитѣ мѣстни туранци, по всѣка вѣроятность, ще трѣба да отнесемъ и турцитѣ *гаджалии* въ Делиорманъ, за които, както ще видимъ подолу, говорятъ братия Шкорпилъ. Къмъ сѫщитѣ ще трѣба да се отнесатъ и турцитѣ *кѫзълбаши* отъ Балбунарско, Силистренско и Варненско. Кѫзълбашитѣ пазятъ нѣкои християнски праздници, като напр. св. Илия, въ извѣстни опредѣлени дни отъ годината колятъ курбани, като българитѣ християни, когато се

---

[1] Пѫтувания. Стр. 882, 863.

[2] Пѫтувания. Стр. 863.

[3] Иречекъ. Българска Държава. 169.

[4] „Nici turc, nici torlac, ea un fleac“ — нито турчинъ, нито торлакъ, ами нищо и никакво нѣщо. Тука очевидно „торлакъ“ не означава простъ човѣкъ, защото простия човѣкъ се обяснява съ думата „fleac“. Може би, торлакъ означава приятель или подчиненъ на турцитѣ. По-кѫсно тази дума е могла да означава простъ човѣкъ. Въ смисълъ на простъ човѣкъ „торлакъ“ се употрѣбява въ българ. язикъ въ южна Македония.

---

[1] Пѫтувания. Стр. 885.

[2] Пер. Сп. Кн. VI, стр. 16. 17. Тукъ се забелѣзва едно много характерно обстоятелство. „Джорджичъ е знаялъ добрѣ, че българи сѫ живѣяли въ всичкото сегашно Княжество, сѫщо и въ сегашна Източна Румелия; но при всичко това той счита за чисто-български области само Добруджа, Делиорманъ и сегашний Тузлукъ". Като български села сѫ показани много села, сега населени съ „гагаузи": „приморската часть на Добруджа е населена съ християни. . . Малъчъ, Мангалия, Балчикъ, Варна, Каварна. . ." Освенъ това, Джорджичъ, като говори за България, жителитѣ ѝ ги нарича „християни", като ги противопоставя на „турцитѣ". Може би, раздѣлението на българското царство въ XIV в. на три части, отъ които източната подъ господството на Балика, Добротича и Иванку, не е било до нѣкадѣ безъ етнографически причини.

[3] Пѫтувания. Стр. 882, 865.

прѣдаватъ на публиченъ развратъ; и въобще у тѣхъ женитѣ не се покриватъ и не се пазятъ, както у другитѣ турци мохамедани.

Въ тия многочислени турци въ източна България, както и въ гагаузитѣ отъ сѫщитѣ мѣста, трѣба да търсимъ остатъцитѣ отъ старитѣ турански българи, отъ ония отъ тѣхъ, които не сѫ приели славяно-българский языкъ и не се прѣтопили окончателно въ българската масса. Именно тука, въ източна България, българо-туранский елементъ е могалъ най-добрѣ да се запази по-дълго врѣме. „Положението на българитѣ (туранци) въ сѣверо-източний ѫгълъ на България — казва Соколовъ — бѣше изолирано (отъ славянитѣ) и именно тука сѫ могли тѣ да си запазятъ първоначалний характеръ; тука именно по-кѫсно най-лесно сѫ могли да се утвърдятъ и други азиятски народи, като напр. половци (кумани) и татари; твърдѣ е възможно, че това се обяснява не само съ степния характеръ на страната, но още и съ това, че тѣ, като воинствени жители, тука сѫ намирали сродни елементи"[1]. За това ни се виждатъ твърдѣ основателни нагаждания та на братия Шкорпилъ, които на едно мѣсто казватъ слѣдующето: „при нашитѣ изслѣдвания обърнахме внимание на въпроситѣ, какво стана съ първитѣ неславянски българи? Възможно ли е този народъ, който е побѣждавалъ, да е изчезналъ напълно въ разстояние на двѣ столѣтия, да се е смѣсилъ съ славянский елементъ, на когото характерътъ е билъ съвсемъ противенъ на характера на старитѣ българи? Дойдохме до едно мнѣние — което не може да бѫде окончателно, до гдѣто не се съберать още други материяли — именно: че досегашното мохамеданско население въ Делиорманъ *гаджалии* и, може би, християнскитѣ „гагаузи" въ източна България сѫ остатки отъ старитѣ неславянски българи"[2]. На това ний можемъ да добавимъ, че сѫщото може да се мисли и за кѫзълбашитѣ, за които споменахме по-горѣ и които по-напрѣдъ трѣба да сѫ били християни.

---

[1] М. Соколовъ. Изъ исторіи болгаръ. Стр. 94. Между българитѣ-туранци и куманитѣ е имало тѣсно сродство; въ една стара българска лѣтопись българитѣ-туранци се отождествяватъ съ куманитѣ „отъ коумани рекоми бльгаре"; тия българи заели „землю карвунскую реченомъ бльгарска". Время и жизнь патріарха Евтимія тырновскаго. Стр. 507. Куманскитѣ думи, които сѫ запазени въ единъ кумански рѣчникъ и които се намиратъ усвоени въ българския языкъ, мисли, че сѫ усвоени още отъ българо-туранския языкъ. Такива сѫ думитѣ: хатъръ, калпъ, дуканъ, дулапъ, герданъ, махала, мейданъ, маймунъ, марулъ, маскара, нохутъ, ортакъ, сакалъ, салкъмъ, сарафъ, сарай, сандъкъ, софра, тазъ, таманъ, терези, телалъ, тепси, тиганъ и други. Influenta orientala asupra limbei si culturei române. Шейняну. I, 19.

[2] Годишенъ отчетъ на Варн. Държав. Гимназия. 1898 г. Бележки отъ братия Шкорпилъ. Стр. 6.

По-специално за гагаузитѣ ний имаме да кажемъ още нѣщо. Въпроса за тѣхното происхожение не може да се каже, че окончателно е разрѣшенъ отъ Иречека, който приема, че тѣ всичкитѣ сѫ потомци на старитѣ кумани[1]. Самъ Иречекъ забелѣзва, че населението въ с. Войвода-кьой, ако и да говори турски, но отъ околнитѣ жители не се смѣта за гагаузско. „Самото име гагаузъ — казва сѫщий — е отъ по-новъ происходъ"[2]. Особенно интересно е да се разгледа въпроса за гагаузитѣ въ свързка съ нѣкои данни за тъй нарѣченитѣ „черни българи". Спорѣдъ Иречека, „черни българи" въ източна България се наричали *не съвсемъ побългаренитѣ гагаузи*[3]. Въ началото на XIX вѣкъ много „българи" отъ сѣверо-източна България и Одринско сѫ се прѣселили въ южна Бессарабия; повече отъ половината отъ тѣхъ сѫ говорѣли по турски, обаче първитѣ русски извѣстия за тѣхъ говорятъ само като за българи[4]. За „гагаузи" говорятъ русскитѣ описатели на страната отъ 1850 г. насетнѣ. Въ едно описание отъ 1850 г. се казва, че българитѣ въ Бессарабия се дѣлятъ на „черни българи", които говорятъ български и сѫ дошли въ 1830 г. отъ Македония и Румелия, и на „гагаузи", които говорятъ турски и сѫ дошли въ 1807—1812 г. г.[5]. Не зная, дали тука подъ

---

[1] Пер. Спис. Кн. 32—33. Иречекъ. Нѣколко бележки върху остатъцитѣ отъ печенезитѣ и др.

[2] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 829. Тъй сѫщо гагаузитѣ отъ гр. Варна обикновенно не се наричатъ гагаузи, а **„варналии"**.

[3] Иречекъ. Българска Държава. Стр. 169.

[4] Такива сѫ: Корниловичъ. „Статистическое описаніе Бессарабіи". Рѫкописъ въ Одесский Музей.—Свининъ. „Бессарабія" въ „Записки Одесскаго Историческаго Общества. T. V. И дветѣ описания сѫ отъ 1812—1815 г.

[5] **Bulletin de la classe de sciences historique ect. De l'Academie Imperiale des sciences de St. Peterbourg.** T. XI, № 13, стр. 198. **Melanges Russes.** T. II, стр. 375, 376. Тукъ се казва: **чернитѣ българи**, които съставляватъ 69% отъ цѣлото българско население въ Бессарабия, сѫ излѣзли отъ Македония и Румелия; македонцитѣ употрѣбяватъ славянско писмо, румелийцитѣ — гръцко, а гагаузитѣ, които сѫ дошли въ Бессарабия въ 1807 и 1812 г. г. и които съставляватъ 31 процентъ, пишатъ съ влашки букви. — Кепенъ, въ своя хронологическия указатель като говори за българитѣ македонци прѣселенци въ Русия въ 1751 г., казва: македонцитѣ сѫ **черни българи** и употрѣбяватъ влашко писмо(!).

„черни българи" не се наричатъ погрѣшно ямболцитѣ и одринцитѣ прѣселенци прѣзъ 1830 г.; може би, името „черни българи" по-скоро трѣба да се отнася къмъ гагаузитѣ. Спорѣдъ Иречека, „черни българи" имало около Разградъ и въ Добруджа[1]. Илия Блъсковъ расправя, че „тъй нарѣченитѣ *гръбенци* или *бѣли българи* въ силистренскитѣ села, въ много обичаи се различавали отъ едноселцитѣ си, нарѣчени *черни българи* или *Шиковци*"[2]. Въ старитѣ сръбски народни пѣсни българина се характеризира, като черенъ, и се нарича „црни бугарине"[3]; това име трѣба да се е отнасяло отначало къмъ българитѣ завоюватели, българитѣ-туранци. Павликянитѣ въ свищовско и до сега околнитѣ българи наричатъ ги „кара-гяуръ". Багрянородний нарича *черна България* туранското българско царство на Кубанъ и Волга[4]. „Черна Валахия" или Каравлашко, сѫщо и Карабогданско (Молдова) се наричатъ така отъ обстоятелството, че тамъ сѫ владѣяли и живѣяли старитѣ българи-туранци, а по-сетнѣ тѣхнитѣ замѣстници—куманитѣ и татаритѣ[1]. Въобще въ началото на срѣднитѣ вѣкове цѣла юго-източна Европа се е дѣлѣла на *черна* и *бѣла* области, въ зависимость отъ населението, дали е било то мѣстно, староврѣмско — бѣло, или придошло, туранско — черно. Отъ тукъ происхождатъ и названията на Бѣла Сърбия и Бѣла Хърватия — на сѣверъ отъ Карпатитѣ, отъ гдѣто се изселили сърбитѣ и хърватитѣ. Отъ тукъ происхожда и първоначалното име на славяно-българитѣ отъ Дакия — *венди*, която дума на келтски языкъ значи *бѣли*. А Маджарско въ първитѣ вѣкове слѣдъ своето образувание се е наричало „Черна Маджария"[2]. Отъ тия данни може да се заключи, че името „черни българи" не е нѣкоя нова измислица, а е старото име на българитѣ-туранци.

---

[1] Иречекъ. Българска Държава. Стр. 169. — **„Черни българи** е имало и при устието на Дунава, което понятие, вижда се, да означава повечето на половинъ побългарени гагаузи, като въ Бессарабия (!?)". Котленци прѣселенци въ Тулча въ началото на XIX вѣкъ наричали добруджанскитѣ българи **черни българи**. Въ XVII в. между жителитѣ на гр. Измаилъ имало „българи-мизийци, наречени още **добруджалии**. „По какво тѣ сѫ се различавали отъ другитѣ свои сънародници — казва Иречекъ — въ извѣстието не е казано". Нѣколко думи за печенезитѣ и пр. Пер. Спис. Кн. 32 — 33, стр. 236, 228 и 237.

[2] Българска Сбирка. Кн. III. 1901 г. Ил. Блъсковъ. Стари русски обичаи въ сравнение съ наши. Стр. 176.

[3] Бессоновъ. Български народни пѣсни. Стр. 23.

Ид од датле **црни бугарине**
Немам о што сабљу поганити
Кад на тебе ни халине нема. . .
А спрх свега бугар-кебаницу
И на главу бугарску шубару
Начини се **црни бугарине**. . .

Тъй като старитѣ българи-туранци сѫ носѣли широки гащи и горна дрѣха „долама" (антерия подплатена съ памукъ), то и „кебаница" ще да означава долама.

[4] О темахъ и народахъ. Багрянородный. Изданіе 1899 г. Ласкина. Стр. 76. Тукъ не се опрѣдѣля точно, гдѣ се намира **Черна България**; за това се е породилъ споръ за мѣсто-нахождението ѝ. Спорѣдъ лѣтописеца Несторъ, руситѣ въ 945 г. се задължили да не позволяватъ на **чернитѣ българи** да нападатъ херсонската земя. Тунманъ казва: едни вѣрватъ, че „Черна България" съвпада съ стара Мизия, отъ Дунава до Балкана, до Дринъ и Сава. **Forbiger** намира, че въ „Черна България" влизали България и Сърбия. Нейманъ мисли, че това е Добруджа и странита къмъ Видинъ. Де Санде намира, че Черна България е вѣроятно „Черна Богдания". Датчанина **Sum** мисли, че това сѫ Буджака (южна Бессарабия) и Молдова; „толкова повече—казва той—че Молдова до сега се казва „Черна

Сега въ южна Бессарабия християнското население, което говори турски, се вика, че е българско — „бизъ исъ булгаръ", казватъ тѣ за себе си, като при това съ неприятность отбелѣзватъ, че тѣхъ ги наричатъ още гагаузи. Може би, това послѣдното име не се обича отъ тѣхъ, защото е чуждо, а не защото се израждала народностьта имъ, както забелѣзва Иречекъ. Нѣщо повече: гагаузитѣ въ Бессарабия казватъ, *че именно тѣ сѫ българи*, а не ония българи, които говорятъ български и които тѣ съ извѣстно незачитание наричатъ „тукани"[3]. Слѣдователно, гагаузитѣ

Богдания". **B. P. Hajdeu. Istoria critică a romănilor.** 1874 г. стр. 151, 152. Хаждеу съвсемъ оригинално обяснява произхождението на названията „Черна Валахия", „Черна България" и „Черно Море". Спорѣдъ него, ромѫнскитѣ господари **Басараби**, като имали на герба си три черни арапи (неизвѣстно отъ гдѣ), съ това станали причина и страната имъ да се нарича черна отъ чужденцитѣ, пъкъ отъ тѣхъ не само тѣхната държава, ами и околнитѣ мѣстности станали черни!

1) Диоклейския (сърбския) лѣтописецъ отъ XII вѣкъ казва, че името на далматинскитѣ власи „морлахи" произлиза отъ гръцката дума „**mavrovlahos**". Тия „морлахи" сѫществуватъ и до сега, почти ославянени; тѣ сѫ прѣселени въ Далмация отъ Влашко. **Hajdeu. Istoria critica.** Стр. 108.

2) Лѣтописецъ Несторъ пише, че на 950 г. по край Киевъ минали „чернитѣ угри" и отишли къмъ Карпатитѣ. **Ademar de Chabelane** въ 1020 г. пише, че маджарский краль Стефанъ подигналъ походъ противъ „Черна Унгария" и я покорилъ. Черна Унгария се наричала тази страна, защото жителитѣ ѝ били черни като етиопи. Хаждеу намира, че тукъ подъ „Черна Унгария" трѣба да се разбира Трансилвания. Куманитѣ, които живѣли въ Влашко и Трансилвания, се дѣлѣли на черни и бѣли. **Hajdeu. Istoria critica.** Стр. 154.

3) Извѣстія Император. Академія. 1896 г., Т. I. Драгановъ. Біографическое Обозреніе. Стр. 745. Забелѣжката.

се наричатъ българи не по подражание и не отъ желание да се приравнятъ къмъ другитѣ българи, а по други самостоятелни причини. Отъ начало азъ мислѣхъ, че „тукани" се наричали първитѣ български прѣселенци въ Бессарабия и че отъ тамъ е останало това име. Въ гр. Болградъ има „туканска махала", образувана отъ първитѣ български прѣселенци до 1812 год. въ противоположность на сливенската и ямболската махали, съ прѣселенци отъ 1830 год. По-късно, въ гр. Варна разбрахъ, че и тамъ гагаузитѣ наричатъ българитѣ „тукани"; значи, думата *туканъ* има много по-старо происхождение. Не може да се обясни, че „тукани" се наричатъ тия, които употрѣбяватъ думата „тука", защото такова прозвище можеше да се даде на населението отъ едно българско нарѣчие, което употрѣбява думата „тука", за различие отъ друго нарѣчие, което не употрѣбява тази дума. Въ дадения случай името „тукани" отличава славяно-българитѣ отъ „гагаузитѣ"-туранци. Ний мислимъ, че въ думата „тукани" имаме една прѣживѣлица отъ най-старитѣ врѣмена, — отъ тогава, когато „чернитѣ българи" въ VII вѣкъ сѫ дошли на Балканский Полуостровъ и между Дунава и Стара-Планина намѣрили седемь славянски племена. Трѣба да се мисли, че дълго врѣме, прѣзъ цѣлитѣ срѣдни вѣкове, българитѣ сѫ се дѣлѣли на *черни* или пришелци и на *бѣли* или мѣстни, които постепенно сѫ се сливали въ една славяно-българска народность и сѫ се слѣли напълно, съ нѣкои малки исключения. Тука си спомнюваме извѣстието на арабский историкъ Шемсединъ Мухамедъ Димешки (отъ XIV — XV вѣкъ), въ което се расправя, че „единъ пѫть една дружина български поклонници, като отивали прѣзъ Багдадъ за Мѣка, били запитани: къмъ кой народъ принадлежатъ и какъвъ народъ сѫ българитѣ? Тѣ отговорили: „ний сме българи, а българитѣ сѫ народъ произлѣзалъ *отъ смѣшение на турци и славяни*", или, по-кратко казано, ний сме смѣсь отъ турци и славяни"[1].

---

1) Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. XVI—XVII. Ив. Шишмановъ. Статията за българо-турански языкъ. Стр. 529. Тукъ дѣйствително се говори за волжскитѣ българи, но тъй като и другитѣ извѣстия, приведени у Шишманова, говорятъ, че волжскитѣ българи били славяни, то явява се въпросъ, да не би арабскитѣ историци, като говорятъ за волжскитѣ българи, да иматъ прѣдъ видъ и дунавскитѣ българи? — Руский писатель князъ Галицинъ (Муравлинъ), който въ 1900 г. пѫтува прѣзъ България и помѣсти своитѣ пѫтни бѣлѣжки въ илюстрованото приложение на „Новоя Время", на едно мѣсто расказва: „и ний сме като руситѣ смѣсь отъ славяни и татари, та за това като васъ

Въ языка на гагаузитѣ вѣроятно ще се намѣратъ много усвоени думи отъ други языци, напр. български и гръцки, отъ които, като се обясни, кога тѣ сѫ заети, ще може да се обясни още, кога този народъ е дошелъ на Балканский Полуостровъ, а слѣдователно ще се обяснятъ нѣкои черти отъ неговото минало. По-горѣ говорихме за такава една дума — „туканъ". Съ сѫщо такова значение ни се виждатъ и думитѣ „клийсе" — черква отъ гръцката дума eklissya, и „панаия" — богородица отъ panaguia. Ако гагаузитѣ бѣха кумани, т. е. народъ, дошелъ въ България въ XIII и XIV вѣкъ, то тѣ щѣха да приематъ християнството отъ българитѣ славяни, а слѣдователно и цѣлата християнска терминология у тѣхъ трѣбаше да бѫде славянска. По наше мнѣние терминитѣ „клийсе" и „панаия" трѣба да сѫ отъ врѣмето на първото покръстване на българитѣ-туранци отъ гърцитѣ[1]. Отъ друга страна, не сме съгласни съ Иречека, че думитѣ, които привежда той като специално гагаузки, не били сѫществували въ турския язикъ. Нито пъкъ е вѣрно, че у гагаузитѣ турската дума *кьой* (село) се произнасяла като *коу!* Въобще цѣлата характеристика на гагаузитѣ у Иречека прилича на измислица. Казва се напр., че у тѣхъ инатя и страстьта стоятъ на първо мѣсто въ всичко. За отмѫщение подпалвали си единъ на другъ житницитѣ, когато у околнитѣ българи нѣмало такова нѣщо; у послѣднитѣ напротивъ, ако случайно изгори нѣкому кѫщата, съсѣдитѣ му помагали да я построи изново. У гагаузитѣ мѫжетѣ ядѣли хлѣбъ отдѣлно отъ женитѣ (азъ невѣрвамъ това да е тъй и у най-фанатацитѣ турци) и въобще жената не се показвала при гоститѣ. Впрочемъ самъ Иречекъ се опровергава до нѣкадѣ, като казва, че „по селата около Балчикъ тѣ сѫ доста гостоприемни къмъ чужденцитѣ", а пъкъ отъ друга страна „до неотколѣ и българкитѣ ходѣли забулени съ яшмакъ и фередже (въ източна България)"[2].

Ако гагаузитѣ сѫ потомци на старитѣ българи-туранци, то отъ гдѣ тогава се появило името „гагаузъ"? Не сме съгласни съ мнѣнието на Иречека, че тази дума е нова; напротивъ намираме, че тя е много стара, защото силно напомнюва старото име на куманитѣ „огузи"[3]. Но огузитѣ не сѫ могли да бѫдатъ тол-

---

ске жизненъ народъ". Ще рѣче, тази истина се съзнава отъ мнозина въ България.

[1] Истина е, че източна България въ XIV вѣкъ е зависела отъ Цариградската патриаршия, но мѣстното духовенство тогава по всѣка вѣроятность е било славянско.

[2] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 826—828.

[3] И до сега въ Азия (въ русската Закаспийска область) има повече туран-

кова многочисленни и въ такова число да се запазятъ до наше врѣме, колкото сѫ сега гагаузитѣ. Вѣроятно огузитѣ сѫ само една малка часть отъ сегашнитѣ „гагаузи" и че това име, като ироническо впослѣдствие, се е распространило на всичкитѣ християни, говорящи по турски.

Числото на гагаузитѣ е могло да се увеличи и по другъ начинъ. Като говори за населението въ гр. Варна, г. Начовъ казва: „българский елементъ се е изгубилъ въ морето на гърцизма и гагаузизма. Доста е било да се задомятъ за гъркини и гагаузски челяди, въ които и сами погребвали своята нациоиналность. Познаваме отъ близо такива „гагаузски" челяди, на които бащата 60 — 65-годишенъ човѣкъ помни още рода и махалата си въ Свищовъ, а не знае ни дума българска да продума, па и съ стопанката си гъркиня и съ всѣкиго говори по турски. Други челяди сѫ отъ Елена или отъ Севлиево, Котелъ, Чирпанъ и пр."[1]. Сѫщото явление, може би, въ много по-голѣмъ размѣръ се забелѣзва въ българо-гагаузскитѣ села въ южна Бессарабия[2]. Въ прѣдѣлитѣ на турската империя не на едно мѣсто само можемъ да намѣримъ християнско население, говоряще по турски, а по происхождение отъ разни националности (напр. ерменцитѣ въ Цариградъ); намъ ни се чини, че би било чудно, ако не срѣщахме такова явление. За това и въ източна България можеха да се явятъ и чисти българи-славяни, които да приематъ турский языкъ и да си запазятъ християнската вѣра. Единъ старецъ въ Варна ми расправяше, какъ сѫ произлѣзли гагаузитѣ: въ миналитѣ столѣтия, въ размирнитѣ врѣмена, българското население около Варна се отеглило въ планинитѣ.

ски народи съ имена подобни на огузитѣ, напр. киргизи, тунгузи. Виждъ География отъ Реклю, русски прѣводъ.

[1] Отчетъ на Варнен. Държавна Гимназия. 1898 г. Историята на Гимназията. Стр. 18.

[2] Период. Списание. Кн. 48. Моята статия: Българскитѣ колонии въ Русия. Стр. 11. — Ползувамъ се отъ случая да отговоря на Драганова и Милетича, които ме обвиниха, че въ това изложение съмъ „усакатилъ" книгата на А. Сколковски за българскитѣ колонии. Почтеннитѣ критици не сѫ разбрали смисъльта и характера на моята статия. Тя е едно историко-политическо изложение и твърдѣ много се отличава отъ статистическото и обществено-битовото изложение на Сколковски. Слѣдователно въ моята задача не влизаше да се занимавамъ съ всичко това, съ което се занимава Сколковски. Виждъ Драгановъ. Біо-граф. Обозр. въ Извѣстія Акад. Наукъ. 1896 г., т. I, кн. 2, стр. 283 и Милетичъ. Арнаутитѣ въ източна България. Период. Спис. Кн. 61—9, стр. 633.

Полето било обърнато на турски чифлици и при всѣки чифликъ се образувала по една колония отъ разнообразно население. Тукъ, подъ влиянието на господаритѣ чифликчии и тѣхнитѣ хора, българитѣ се свикнали съ турский языкъ, защото на другъ языкъ не било възможно да се говори. Това мнѣние до нѣкадѣ намира подкрѣпа и въ едно неотдавнашно писменно извѣстие. Двама англичани, които дълго врѣме живѣли въ Емине-Балканъ, смѣтатъ гагаузитѣ покрай Черно-Море за „Veri mixed voce“, произлѣзли отъ смѣшение на българи, власи, гърци и италиянци отъ генуезската и венецианската епохи (XIII — XVII вѣкъ). Тѣ, освенъ турски, говорѣли „a corrupt dialect of Bulgarian ov a very impure Romaie“ съ смѣсь отъ италиянски и други чужди думи[1]“. Въ самий гр. Варна и въ другитѣ приморски пунктове се срѣщатъ италиянски собствении имена у християни, говорящи по турски (гагаузи), които впрочемъ поддържатъ, че сж отъ генуезско или венецианско происхождение. Извѣстно е, че между XIII — XVII вѣкъ всичката търговия на Балканский Полуостровъ се е намирала въ ржцетѣ на генуезци, венециянци и дубровчани, които имали свои търговски складове и колонии въ всичкитѣ градове на турската империя. Възразява се, че тия италиянски имена не доказватъ италиянското происхождение на подобни лица, но че сж остатъкъ отъ бившето тукъ италиянско културно влияние. Това мнѣние ни се вижда погрѣшно, защото собственнитѣ имена се прѣдаватъ по фамилна традиция, или се въсприематъ отъ една цивилизаторска или господствующа култура. Генуезцитѣ и венециянцитѣ въ българскитѣ земи не сж били нито култургери, нито господари. Тѣ всѣкогашъ сж били чужди за мѣстното българско население и не сж имали върху него никакво влияние. Българский народъ нищо не е въсприелъ и не е изучилъ отъ италиянцитѣ, само нѣколко рѣдки думи по необходимость сж останали отъ тѣхъ. Въ нѣкои отъ голѣмитѣ градове, като напр. Варна, отдѣлни семейства отъ тия чужденци сж могли да останатъ за винаги и да се прѣтопятъ въ мѣстното население, като при това сж запазвали още за дълго врѣме нѣкои свои национални черти и особенности.

---

[1] Пер. Сп. Кн. 32—33. Иречекъ. Нѣколко бележки за печенезитѣ и пр. Стр. 230. — Каницъ намира, че истинскитѣ гагаузи край Каварна сж смѣсь отъ турци и българи. Споредъ сжщия, въ първата половина на XIX вѣкъ и българитѣ, и гърцитѣ сж говорѣли само турски и сж забравяли своя матеренъ языкъ. Сѐ тамъ. — Отъ варненскитѣ села ний видѣхме гагаузи да носятъ дълга подрязана коса, както носятъ руситѣ и по нѣкадѣ власитѣ въ Молдова; такава коса носятъ и гагаузитѣ въ Бессарабия.

II

Юридическото положение на населението.

ИСТОЧНИЦИТѢ ЗА ЮРИДИЧЕСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА БЪЛГАРСКОТО НАСЕЛЕНИЕ ВЪ СРѢДНИТѢ ВѢКОВЕ.

При изучванието миналото правно състояние на българский народъ, ний щѣхме да бждемъ почти въ безисходно положение, ако да бѣхме принудени да се ограничимъ само съ чисто-български източници. Такива български източници сж останали твърдѣ малко и тѣ, ако и да сж драгоцѣнни за освѣтление на епохата, въ сжщность сж твърдѣ недостатъчни за тази цѣль. Нѣколкото наши царски хризовули отъ Константинъ Асеня, Иоанъ Александра и Иоанъ Шишмана, сжщо и други записи и случайни белѣжки въ историческитѣ хроники и житиета на свѣтиитѣ, които могатъ да ни помогнатъ за освѣтление на старото българско държавно устройство, даватъ нѣкои данни за старата българска администрация, за данъчната система и пр.; но, ако пожелаемъ да разберемъ началото на тия институти, тѣхното историческо развитие, тогава ще бждемъ принудени да се обърнемъ къмъ източницитѣ на другитѣ съсѣдни намъ народи, на първо мѣсто къмъ византийскитѣ, а сетнѣ къмъ сърбскитѣ, ромжнскитѣ, албанскитѣ и русскитѣ. Освенъ това, българскитѣ източници не обясняватъ съ всичката пълнота ония институти, за които говорятъ. На примѣръ, за юридическото положение на българский селянинъ въ българскитѣ хризовули намираме само кратки извѣстия; тия извѣстия ний сме принудени да ги допълнюваме съ други данни, заети отъ чужди източници.

Ползуванието отъ чужди източници въ дадения случай, освенъ че не е единъ недостатъкъ, но даже ни се налага като една необходимость. Тѣзи чужди източници обясняватъ институти и норми съвършенно еднакви съ ония, които сж дѣйствували въ старата българска държава. Византийскитѣ източници въ това отношение заематъ първо мѣсто, тъй като социялното положение, което е било въ византийската държава, се е распространявало и въ другитѣ балкански държави и държавици, напр. въ България и Сърбия. „Колкото повече се изучава — казва Новаковичъ — сърбската държава въ своитѣ урѣдби, толкова повече разбираме, че тия урѣдби почти всички сж били еднакви съ урѣдбитѣ на цариградското царство. И едва ли е могло иначе да бжде, когато отдѣлнитѣ области сж минавали отъ едни ржце въ други и когато, и слѣдъ основанието на славянскитѣ народни държави на Балканский Полуостровъ, въ тия държави е останало сжщото просвѣщение на источното римско царство, почти непромѣнено, или само различно по мѣрата на съвършенството“[1]. Сжщо и на друго мѣсто сжщий авторъ казва: „При всѣко ново завладяване на византийски области, намѣренъ е извѣстенъ административенъ строй, и както е било, тъй е продължавало да сжществува и по-сетнѣ, само личноститѣ се промѣнявали“. Като сме съгласни съ изказаното тукъ отъ Новаковича мнѣние, ний бихме добавили още, че твърдѣ често, при замѣняванието на византийската власть съ българска или сърбска, даже и личноститѣ не се промѣнявали. Така е било при образуванието на Самуиловото западно българско царство, сжщо и при унищожението му отъ Василий Българо-убиеца. Така е било при освобождението на второто българско царство отъ Петра и Асеня, сжщо и при завладяванието на Македония отъ сърбския царь Душанъ.

И така при изучаванието на българското държавно устройство, а особенно положението на българския селянинъ въ старо врѣме, ний трѣба да се ползуваме отъ източницитѣ на византийската държава и на ония държавици, гдѣто сж дѣйствували византийскитѣ държавни закони; а това значи — отъ документитѣ, останали въ европейскитѣ и азиятскитѣ византийски провинции. Но освенъ това, нашата специялна задача е да характеризираме правното положение на българското население, гдѣто и да е било то, въ която държава и да се е намирало. Тъй като по-голѣмата часть отъ европейскитѣ византийски владѣния и една часть отъ азиятскитѣ сж били населени съ българи, то за изучванието положението на тия българи ний сме длъжни да се ползуваме отъ византийскитѣ закони и источници. Когато часть отъ тия владѣния минаватъ подъ други господства, напр. подъ сърбитѣ или подъ разнитѣ „латински" владѣтели, ний трѣба да отидемъ и тамъ, за да видимъ, каква е била сѫдбата на българский народъ и подъ тия чужди господства. По такъвъ начинъ, за насъ еднакво сѫ важни законитѣ и постановленията на чуждитѣ владѣтели въ българскитѣ земи, както и специялно българскитѣ.

---

[1] Стара србска војска од Стојана Новаковича. Стр. 12.

Но когато изучаваме тия „чужди урѣдби", ний дохождаме до едно много по-благоприятно заключение за миналото на българското народно право; ний виждаме, че открай-врѣме българското население, макаръ и подъ чужда власть, се е ползувало отъ свои собственни национални институти и правни норми, които сѫ били признати и узаконени отъ тия чужди владѣтели. Съ други думи, въ законитѣ на тия чужди държави, които сѫ владѣли надъ българский народъ, твърдѣ често ний виждаме чисто-български юридически норми. Ето защо има още по-голѣма нужда да се изучаватъ тия чужди закони. За да бѫде по-ясна исказаната тукъ мисъль, ще приведемъ нѣкои примѣри. Въ Византия въ VIII вѣкъ се прави забелѣжителенъ опитъ за социялна, политическа и религиозна реорганизация. Религиозната реформа се ограничила съ осѫжданието на иконитѣ и злоупотрѣблението съ светитѣ мощи, както и съ намалението числото на манастиритѣ. Социялнитѣ и политическитѣ реформи внесли по-дълбоки и по-сѫщественни измѣнения въ моралната и материялната сила на византийската империя; между другото е била въведена по-голѣма религиозна търпимость, черковнитѣ имоти били подчинени на всеобщий данъкъ, до нѣкадѣ е било въведено приравнението на общественнитѣ классове и ограничено числото на робитѣ. Духътъ на „иконоборческата" реформация особенно ясно се проявява въ законодателната область. Два кодекса сѫ били обнародвани при Левъ III: *Селский Уставъ* и *Гражданский Кодексъ* или *Еклога*. И двата закона съдържатъ смѣли ново-ведения; патронатътъ, който по-напрѣдъ обрѣменявалъ земледѣлцитѣ съ двоенъ налогъ — налогъ въ полза на патрона и налогъ въ полза на държавата — не се прѣдвижда отъ новитѣ закони. Въ тѣхъ сѫщо нищо не се говори за *сервитѣ* или зависимитѣ и привързанитѣ къмъ земята селяни. Земледѣлцитѣ сѫ освободени отъ разнообразнитѣ данъци, които ги обрѣменявали

до тогава. Въ новий гражданский кодексъ сѫ били внесени много нови норми, които не сѫ били съгласни съ юстинияновото право и даже сѫ били противоположни на неговитѣ начала. Ето нѣкои отъ ново-веденията на еклогата: еднакви наказания се прѣдвиждатъ, както за бѣднитѣ тъй и за богатитѣ, за проститѣ и благороднитѣ, разумѣва се, съ ония исключения, които сѫ твърдѣ умѣстни при паричнитѣ глоби. Кражбата, освенъ съ гражданското прѣслѣдване (и съ глоба) — както е било до тогава — се наказва още и съ углавно наказание. Унищожава се конкубината и се прѣслѣдватъ отвънбрачнитѣ съжителства. Била разширена областьта на кръвното и духовното родство, а сѫщо и на връзкитѣ, които служатъ за прѣпятствие къмъ брака. Билъ провъзгласенъ принципа за нерасторжимостьта на брака и били ограничени основанията на развода съ четири крайни случаи. Била смѣгчена строгата римска бащинска власть и до нѣгдѣ приравнена къмъ властьта на майката (напр. въ правото ѝ за настойничество)[1]. Всичка тия начала се намиратъ въ първобитното славянско право[2] и сѫ усвоени отъ византийската законодателна власть именно отъ славяно-българитѣ, които тогава съставлявали болшинството отъ подданницитѣ и гражданитѣ на византийската империя и които, може да се каже, сѫ измѣнили римската империя въ нова ромейска или византийска. Може би, много отъ тия реформи въ нѣкои части отъ Империята не сѫ могли да хванатъ коренъ и да замѣнатъ старото юстинияново право; може би, много отъ тѣхъ по-сетнѣ сѫ прѣтърпѣли значителни измѣнения, но важното е, че отначало тѣ сѫ били продуктъ на единъ новъ славянски народенъ животъ, изражение на славяно-българското правно съзнание, което ни занимава тука. За доказване на приведената мисъль, ний можемъ да си послужимъ, освенъ съ общеизвѣстнитѣ черти въобще на славянското право, но още и съ обстоятелството, че тия закони скоро слѣдъ издаванието имъ сѫ били прѣведени на славяно-българския и дълго врѣме сѫ се примѣнявали въ България, като мѣстни славянски закони. Така „Еклогата" въ старото славянско законодателство се намира въ два прѣвода отъ гърцкий язикъ: единия по-точенъ и носи заглавие: „Леона царя прѣмудраго Константина вѣрную царю главизны о совѣщаніи обрученія и о брацѣхъ и о иныхъ различныхъ винахъ": а другия прѣводъ съ нѣкои измѣнения носи заглавие: „Законъ судный людемъ царя Константина Великаго", при това тоя прѣводъ е въ двѣ редакции, кратка и пространна. Кратката редакция, по думитѣ на професоръ Василевски, е „най-древний памѣтникъ на славянското законодателство". Баронъ Розенкампфъ исказва мисъль, че „Законъ Судный" прѣдставлява отъ себе си прѣработка на разни статии отъ византийското право примѣнително къмъ живота на славянитѣ, които туку що сѫ приели християнството. Той трѣба да бѫде часть отъ ония закони, които сѫ били испратени отъ Византия на българитѣ. По нѣкои признаци — казва проф. Василевски, може да се мисли, че пространната редакция на „Законъ Судный" е по-стара отъ кратката. Спорѣдъ проф. Павлова, пространната редакция е била принадлѣжность на светското законодателство, а кратката — на духовното. Въ най-старий номоканонъ, принадлѣжащъ на Румянцовский Музей и за който се казва, че е отъ врѣмето на св. Кирилъ и Методий, като допълнителни статии сѫ притурени и статиитѣ отъ кратката редакция на „Законъ судный людемъ". „Макаръ писмото да указва на XIII в. — казва Востоковъ за този „Законъ Судный" — но язика на прѣвода въ много мѣста е запазенъ най-старая, по който несъмнѣнно може да се заключи, че това събрание на църковни правила е *перво на славянский язикъ*". Хубе мисли, че „Законъ Судный" принадлѣжи на царь-Симеоновото законодателство. Той забелѣзва, че съдържанието на този малъкъ кодексъ напълно съотвѣтствува на оная степень развитие, която трѣба да се прѣдполага у българитѣ, които туку що сѫ приѣли християнството. Повечето отъ законоположенията на тоя законъ иматъ условенъ характеръ. Първата статия прѣдвижда наказание за ония, които извършватъ язическо богослужение. Въ него се срѣщатъ терминитѣ *вражда* (само въ пространната редакция), *жупанъ*, *воевода*, за които се говори въ статията за дѣлбата на военния плѣнъ. Сѫщо се срѣщатъ думитѣ *кѫметище* и *„да се тепетъ* (да се бие) по три крати", които показватъ на юго-славянското происхождение на този законъ*). Отъ всичко, казано до тукъ, заключаваме, че „Законъ судный людемъ" е прѣводъ на *Еклогата* на славянски, скоро слѣдъ издаванието ѝ на гръцкий язикъ, за практическитѣ нужди както на славянитѣ отъ българската държава, тъй и на ония отъ непосрѣдствената власть на Византия. Второ, че именно Еклогата, законъ новъ и противоположенъ на юстинияновото право, законъ прѣпъленъ съ славянски юридически норми, е била незабавно прѣведена на славянский язикъ съ нѣкои необходими измѣнения, а не нѣкой другъ законъ. Ето защо намираме, че славянитѣ въ Византийската империя винаги сѫ се ползували съ своето национално право.

---

[1] Журналъ Министер. Народ. Просвѣщ. Кн. 199. 1878 г. Законодателство Иконоборцевъ. В. Василевски. Стр. 262—296.

[2] Напр. въ стария руски законъ „Русская Правда" (изслѣдвания по него отъ Леонтовичъ, Сергѣевичъ и др.), сѫщо въ народнитѣ обичаи на нѣкои славянски общини въ Хърватско, напр. градъ Коства, община Вѣрпинска („Неизданные законы юго-западныхъ славянъ". Владимирскій-Будановъ. Ж. М. Н. Пр. 1881 г. Т. 213). Истина, че много принципи, прокарани отъ исаврийското законодателство, сѫ слѣдствие на християнското учение, но пакъ славянското обичайно право е имало прѣобладающе влияние върху византийското законодателство отъ тази епоха.

Къмъ исаврийското законодателство отъ VIII вѣкъ се отнася и Nomos gueorguikós, т. е. Селскый Уставъ. Въ най-ста-

---

*) Журн. Мин. Нар. Просвѣщ. Кн. 199. 1878 г. Законод. иконоборцевъ. В. Василевскій. Стр. 296—309, 306. — Еклогата въ различни прѣводи и въ голѣмо множество екземпляри се съхранява въ русската писменность до най-ново врѣме и даже до сега влиза въ състава на дѣйствующето русско черковно право. Макаръ че по-късно „Василикитѣ" отмѣняватъ Исаврийското законодателство, въ Руссия и другитѣ славянски земи Еклогата и **Nomos gueorguikòs**, пакъ оставатъ да дѣйствуватъ, като мѣстни закони. Ж. М. Н. Пр. Кн. 200, стр. 107. — „Византийското законодателство отъ VII — IX вѣкъ носи на себе си признацитѣ на едно ново славянско население въ Византия и отбелѣзва образуването на една срѣдна класа (свободни селяни, арендатори привързани къмъ земята). Ново-създаденитѣ условия намиратъ изразъ въ законодателството на Левъ Исаврийский (740 г.) и въ **Прохирона** на Василий Македонянина (870 г.). Византийскитѣ закони се приематъ отъ славянскитѣ държавици, защото точно отговарятъ на условията на живота имъ. Сношенията на българитѣ съ ромѫнитѣ сѫ тъй сѫщо стари и обстоятелството, че първитѣ рѫкописни „правила" въ влашкитѣ земи сѫ на славянски язикъ, обяснява твърдѣ добрѣ източника, отъ гдѣ сѫ заимствувани византийскитѣ закони". **Disescu. Originele dreptului române.** Стр. 28. — На български по историята на българското право има нѣколко изслѣдвания. Прѣди всичко нѣколко статии отъ А. Дяковичъ върху старото българско право и модерното обичайно, помѣстени въ Пер. Списание. Д-ръ Балджиевъ написа върху съпружественното право една студия повече отъ гледище на обичайното, отъ колкото на историческото българско право. По сѫщитѣ въпроси писаха С. Бобчевъ, Оджаковъ и М. Мариновъ. Въ най-послѣдно врѣме Г. Данаиловъ написа едно изслѣдване за „Законъ судный людемъ", въ което поддържа, че този законъ е продуктъ на българското законодателство, а не прѣводъ отъ византийската Еклога; освенъ това, той намира, че първоначалното българско законодателство (въ християнско врѣме) е било черковно-духовно, а не светско-държавно. Досегашнитѣ изслѣдователи, както се види отъ наший текстъ, сѫ на противно мнѣние, а пъкъ прѣдставенитѣ отъ г. Данаиловъ доказателства не сѫ до толкова силни, за да оборатъ установеното мнѣние.

ритѣ законодателни сборници на славянский языкъ се намира и прѣвода на тоя законъ подъ заглавие: „Земледѣлческий законъ Юстинияна“ или „О земледѣлцахъ—царя Юстинияна“. Въ нѣкои екземпляри отъ тоя законъ се казва, че той е извлѣчение отъ юстинияновитѣ закони; въ сѫщность — казва проф. Василевски — само нѣкои статии могатъ да се отнесатъ къмъ юстинияновото законодателство; по-голѣмата часть отъ тѣхъ прѣдставляватъ *свершенно ново право.* Този законъ има еднакво происхождение съ Еклогата, което може да се види отъ еднаквостьта на наказанията въ двата закона за много случаи, а сѫщо и отъ начинътъ на изложението. Еклогата и Земледѣлческий законъ по нѣкога се допълнюватъ единъ други. По съдържание Земледѣлческий законъ главно се занимава съ разни кражби на дърва, на полски и градински произведения, съ простѫпкитѣ на овчаритѣ, съ поврѣжденията на животнитѣ и отъ животнитѣ. Въ нѣкои мѣста, а особенно въ началото, се исказватъ такива положения, които трѣба да се смѣтатъ, като принципиялни новъ-ведения, и които показватъ на особенно своеобразно селско право, чуждо на старото римско законодателство. Съвършенно новитѣ начала — казва Василевски — като свободата на селянитѣ да си мѣняватъ мѣстожителството, общинното землевладѣние и др., се явяватъ едноврѣменно съ етнографический и социялний прѣвратъ въ Полуострова. Тия законоположения не сѫ прѣдшествували на тоя прѣвратъ, а се явили, като негово послѣдствие, като признание на това, което е сѫществувало вече въ живота. Въ първата половина на VII вѣкъ цѣли масси славянско население влизатъ въ прѣдѣлитѣ на Империята и заематъ опустошенитѣ области; въ сѫщото врѣме цѣли тълпи, изгонени селяни отъ собственнитѣ имъ живѣлища, търсятъ прибѣжище въ други земи. Ето отъ тукъ се явява свободното прѣминавание на по-прѣди зависими и привързани къмъ земята селяни. Отъ тукъ се явява сѫщо и новий начинъ на владѣение и ползувание съ земята. Съ пълно право може да се приеме, че именно за новото славянско население на Империята прѣимущественно се е прѣдназначавалъ този „Селски Уставъ“, който тъй добрѣ е отговарялъ на тѣхнитѣ въззрѣния, тѣхния животъ и обичаи и е билъ противъ традицийтѣ на старото римско право за личната собственность и противъ по-кѫснитѣ урѣдби на Империята, като за колоната и привързванието на селянитѣ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

къмъ земята1). Проф. Успенски сѫщо поддържа, че славянскитѣ племена, прѣселени въ прѣдѣлитѣ на Империята, сѫ запазили своитѣ обичаи, языкъ и устройство. Това се подкрѣпя отъ извѣстията за славянскитѣ обичаи у Прокопия, Левъ Мѫдрий и отъ появяванието въ VIII вѣкъ на „Селский Уставъ“, въ който трѣба да виждаме *„най-старата редакция на славянското обичайно право“*. Въ това обстоятелство се крие тайната, защо Nomos gueorguikos е билъ прѣвеждан на славянскитѣ языци и *е ималъ сила на законъ у много славянски народи прѣзъ срѣднитѣ вѣкове.* Споредъ г. Успенски, славянски правни норми трѣба да диримъ и въ *новелитѣ* на византийскитѣ императори отъ македонската династия, съ които новели се запазватъ правата на общинитѣ, които права слѣдователно сѫ сѫществували и по-рано, като обичайно славянско право. Споредъ сѫщия ученъ мѫжъ, изучванието урѣдбитѣ на славянската община, възъ основа на византийскитѣ източници, обяснява нѣкои черти, *които не можемъ да намѣримъ въ националнитѣ славянски источници*2).

---

1) Журн. Министер. Нар. Просв. Кн. 200. 1878 г. Законод. иконоборцевъ. В. Василевски. Стр. 95—100, 104—109. Сѫщо кн. 201. 1879 г. Еклога императоровъ Льва и Константина. В. Василевски. 168, 169, 172. — „Многочисленность рукописей Земледѣлческаго Закона въ прѣдидущіе вѣка, включеніе его въ Шестикнижникъ Арменопула — съ достаточною убѣдительностью свидѣтельствуютъ о существованіи такихъ возрѣній по которымъ Земледѣлческій Законъ и въ позднѣйшее время оказывался дѣйствующимъ источникомъ права. Кн. 200, стр. 126.

2) Византійскій Временикъ. Т IV. Спб. 1897. Русскій археологическій институтъ въ Константинополѣ. Стр. 303, 304. — По сѫщий въпросъ сѫщий авторъ казва на друго мѣсто: „Славянство въ византійской имперіи является такимъ образомъ любопытнѣйшей задачей изученія славянской исторіи въ той стадіи которая прѣдшествуетъ образованію государствъ. Первые опыти соединенія нѣсколькихъ коленъ подъ одной верховной властью встрѣчаемъ далеко за чертой непосрѣдственнаго вліянія Византіи. Ближайшіе сосѣди византійцевъ (славяне) остаются въ первичной стадіи жупнаго устройства долго сохранившагося такъ же у тѣхъ коленъ которыя поселились въ областяхъ Имперіи и приняли византійское подданство. . . **Nòmos gueorguicos** и **Ecloga** исаврійскихъ императоровъ составляютъ древнѣйшую редакцію обычнаго права тѣхъ славянъ, которые жили въ прѣдѣлахъ Имперіи“. Стр. 704, 705. Успенски. Древнѣйшій памятникъ славянскаго права. Юридическій Вѣстникъ. 1886 г. Априлій. — Като источници за старобългарско право могатъ да служатъ и чисто-византийскитѣ закони, като напр. Прохирона и Базиликитѣ, които несъмнѣнно сѫ дѣйствували и въ старата българска държава. За доказателство на това могатъ да служатъ славянскитѣ издания на тия закони, намирани въ влашкитѣ земи, сѫщо и сърбскитѣ имъ прѣводи и прѣработки отъ врѣмето на Душана. Тия закони безъ съмнѣние сѫ дѣйствували

Намѣренъ е единъ *Сирийски Законникъ,* издаденъ въ половината на V вѣкъ, който се прилагалъ отъ черковнитѣ и светскитѣ власти до XI вѣкъ въ цѣлия азиятский Истокъ — отъ Армения до Египетъ. Този Законникъ прѣдставлява смѣсь отъ мѣстни народни обичаи съ нѣкои постановления на римското право. *Той е замѣнявалъ юстинияновото законодателство на Истокъ*, той е билъ по-удобенъ и по-ясенъ; а тамъ, гдѣто се показвалъ непъленъ, допълнювалъ се отъ мѣстнитѣ неписани обичаи. Този Законникъ — забелѣзва г. Успенски — има между друго голѣмо значение и за славянската наука: ако Юстиниановий Кодексъ не е успѣлъ да отстрани мѣстнитѣ закони, народнитѣ правни възрѣния въ ония области, гдѣто е дѣйствувалъ този Законникъ, съ това значително се оборва мнѣнието за господството на римскитѣ закони *въ другитѣ* подчинени на Империята области. На далечния (азиятския) Истокъ съ римското законодателство е издържалъ борба Сирийский Законникъ; отъ тукъ слѣдва, че въ (прѣдна) Мала Азия, въ Тракия и Македония такава сѫща борба ще да е издържалъ гръко-славянский законникъ. Този послѣдний въ законитѣ на Левъ Исавръ, въ новелитѣ на императоритѣ отъ Македонската династия, сѫщо и въ ръководствата за сѫдебната практика отъ XIII вѣкъ прѣдставява отъ себе си сѫщо такава смѣсь отъ римски правни възрѣния съ славянско обичайно право, както и Сирийский Законникъ прѣдставява смѣсь отъ римски норми съ азиятско-източни правни обичаи*).

Всичко, казано до тукъ, се отнася до славяно-българскитѣ правни норми главно прѣди IX вѣкъ. Въ IX и X вѣкъ почти цѣлия Балканский Полуостровъ се намира въ български рѫце. Ако славянското право е дѣйствувало у славянитѣ, когато тѣ сѫ били подъ византийска власть, и ако това право е било узаконено отъ византийскитѣ императори, толкова повече то ще да е имало значение, когато славянитѣ заедно съ българитѣ-туранци сѫ образували своя собствена държава. Славяно-българската държава, както обяснихме на друго мѣсто, се е образувала по доброволно съглашение на славянскитѣ плѣмена съ българскитѣ князе. Тия послѣднитѣ сѫ приели южно-славянскитѣ плѣмена въ своята държава съ тѣхнитѣ народни урѣдби, съ правата и обичаитѣ имъ, даже съ черковния и литературния имъ языкъ, които самитѣ българи-туранци сѫ ги въсприели въ скоро врѣме и заедно съ това се прѣтопили въ славянский елементъ. За това нѣма нужда повече да доказваме, че старитѣ славянски обичаи и закони сѫ сѫществували и дѣйствували въ българската държава въ IX и X вѣкъ.

Когато Василий II, Българо-убиеца покорилъ българското царство въ 1018 г., той оставилъ небутнати старитѣ урѣдби на страната. Прѣди всичко той утвърдилъ привилегиитѣ на българското болѣрство и даже наградилъ повечето отъ болѣритѣ съ почетни титли. Въ една грамота на този императоръ се казва: „Макаръ страната и да е покорена отъ насъ, ний пакъ не ѝ отнѣхме правата, но ги подтвърдихме съ нашитѣ хрисовули и сигилии“. Държавното управление сѫщо не е било измѣнено, данъцитѣ се зимали както и по-напрѣдъ, самоуправлението на общинитѣ останало въ сила. „Императоръ Василий — казва Кедринъ — като покори България, нищо въ нея не измѣни, всичко остави като по-напрѣдъ и не наложи други данъци, освенъ установенитѣ отъ Самуила“. Даже цѣлостьта на българското царство е била запазена, тъй като за цѣла България се назначавалъ единъ управитель, който се наричалъ „дуксъ на България“ и живѣялъ вѣроятно въ Скопие. Българската черква е останала автономна; само прѣдставителя ѝ трѣбало да се нарича не патриархъ, а архиепископъ. Самостоятелния архиепископъ на българитѣ ималъ постоянното си мѣстожителство въ гр. Охридъ, а подъ своята власть е ималъ всичкитѣ български епископии отъ врѣмето на царетѣ Петъръ и Самуилъ*).

Съ освобождението на България отъ Асеня и Петра въ 1189 г., явно става, че старитѣ български урѣдби и закони не само че не се отмѣняватъ, но и се възстановяватъ, до колкото сѫ били нарушени и до колкото това е било възможно; защото съ

въ сърбскитѣ земи на Душана и прѣди този царь; а пъкъ извѣстно е, че тия земи по-рано сѫ били български. Сѫщо и Законника на Душана не е нищо друго, освенъ събрание на стари обичаи и царски постановления, които и по-рано сѫ имали сила въ сърбскитѣ или по-правилно въ българскитѣ земи на Душана. За сърбско-византийскитѣ закони отъ врѣмето на Душана виждъ Флорински. Памятники законодателной дѣятельности Душана.

*) Журналъ Министер. Народн. Просвѣщ. Кн. 231, I часть. Январий. 1884 г. Слѣды писковыхъ книгъ. Ѳ. Успенски. Стр. 11.

---

*) Исторія Болгаръ. К. Иречекъ. Стр. 263–265. — Макушевъ. Историческія розысканія о славянахъ въ Албаніи. Стр. 8.

теченнето на вѣковетѣ, като се измѣнявали условията на живота, по необходимость се измѣнявали и държавнитѣ урѣдби. Напр. отъ X вѣкъ насетнѣ, на всѣкадѣ се водворява феодалната система, населението се подчинява на господари; тия измѣнения се явяватъ и въ българскитѣ земи и тѣ, може да се каже, сѫ продуктъ на живота у всичкитѣ европейски народи, а не национална особенность на нѣкои отъ тѣхъ.

Скоро почнало да се распада възобновеното българско царство. Никейский императоръ завладѣлъ Македония съ Кюстендилъ. Скоро слѣдъ 1241 год. епирский деспотъ Михаилъ II прѣвзѣлъ Албания и една часть отъ западна Македония*). Въ 1272 год. жителитѣ на Албания доброволно се подчинили на Карла Неаполитанский краль, който се задължилъ *да не нарушава старитѣ правдини, обичаи и закони на страната;* а пъкъ до тогава, както свидѣтелствуватъ византийскитѣ историци, Албания се управлявала отъ български закони и обичаи и, колкото пѫти византийскитѣ владѣтели се опитвали да накърнятъ тия правдини (привилегии), жителитѣ на Албания въставали да пазятъ стария рѣдъ. Макушевъ даже казва, че „подъ privilegia concessa ab antiquis imperatoribus Romaniae“, за които се говори въ задължителнитѣ грамоти на италиянцитѣ спрямо жителитѣ на страната, трѣбало да се разбиратъ правдинитѣ, дадени на страната отъ българскитѣ царе. Но даже ако приемемъ, че тукъ се говори за правдини, дадени отъ византийскитѣ императори, това ни най-малко не оборва славяно-българский имъ характеръ; защото, както знаемъ, славяно-българскитѣ юридически норми отъ край-врѣме сѫ били признати и узаконени отъ византийскитѣ императори за всичкитѣ славяно-български земи. Слѣдъ подчинението на Албания краль Карлъ се погрижилъ да възнагради българитѣ и албанцитѣ, които му спомогнали да завладѣе страната. Той раздалъ много земи на Иванъ Драганита, на свѣщ. Николай, а *на основание мѣстното право* севастократоръ Павелъ Кронъ и неговитѣ хора получили особенни правдини. Прѣди да умре, въ 1285 г. Карлъ I подтвърдилъ съ особенна грамота даденитѣ правдини на градътъ Драчъ. Въ 1299 и 1302 г. г. жителитѣ на Албания въстанали противъ неаполитанската власть; тогава билъ испратенъ да ги усмири Филипъ синъ на краля, който призналъ

---

*) Исторія Болгаръ. Стр. 361.

правдинитѣ имъ, дадени отъ баща му и дѣда му, и подтвърдилъ добритѣ имъ обичаи и закони, които оставали въ сила и по-късно. Въ 1305 г. Филипъ вече като краль подтвърдилъ „conventiones et pacta“ на градътъ Драчъ, заключени съ Карла II. Въ 1337 г. краль Робертъ заключилъ съюзъ съ Андрей Музаки, по който краля подтвърдява всичкитѣ права и обичаи на албанското кралство, въ сила отъ прѣдишнитѣ владѣтели[1].

Сърбитѣ при Милютина и Душана, като сѫ завладявали части отъ български и византийски земи, малко измѣнявали публичний рѣдъ въ тѣхъ. „Тия спечелени земи — казва профес. Флорински — били населени главно съ други (не сръбски) националности: отъ една страна съ българи — народъ макаръ и близъкъ къмъ сърбитѣ, но който е теглѣлъ къмъ своя политически центъръ; а отъ друга — съ албанци и гърци, които добрѣ сѫ помнѣли своитѣ връзки съ Византия. Съ разнообразието на населението въ сръбската държава се съединявала нееднаквостьта на държавния строй въ разнитѣ части на тази държава. Сърбскитѣ крале, като присъединявали къмъ държавата си нови земи, ограничавали се да сключатъ съ покоренитѣ общини и владѣтели договори, оставали имъ прѣдишнитѣ права съ задължение, само да плащатъ данъкъ и да даватъ войска. Въ кралството сѫ били стари гръцки градове завоювани отъ България и Византия, като: Нишъ(?), Призрѣнъ, Прищина, Скопие. Въ тѣхъ вѣроятно пакъ е билъ оставенъ стария рѣдъ, а само висшето управление е било повѣрено на подовѣрени лица“[2]. Така сѫщо не сѫ били отмѣнени законитѣ и въ южна Македония, слѣдъ завладяването ѝ отъ Душана „царь на сърбитѣ и гърцитѣ". Споредъ съврѣменния византийски лѣтописецъ, „Душанъ, като се провъзгласилъ за царь, оставилъ на сина си страната отъ Ионический заливъ до Дунава и до гр. Скопие и Вардаръ, да управлява по сърбскитѣ закони; а самъ той заелъ „гръцкитѣ земи" (Македония) и градоветѣ до Христополскитѣ проходи (Кавала) да ги управлява по законитѣ и обичаитѣ на ромеитѣ"[1]. „Царството на Душана — казва Флорински — е нѣмало националенъ характеръ, не е било сърбско царство въ истинската смисъль на думата. Пъстро по своя етнографически съставъ, то е нѣмало и вътрѣшно единство, политическа сплотеность. Душанъ не нарушилъ прѣдишнитѣ права и привилегии на завоюванитѣ византийски области; като *оставалъ въ тѣхъ старитѣ владѣтели чиновници* или като назначавалъ нови, той оставалъ небутнати прѣдишнитѣ урѣдби и обичаи. Царството на Душана е било оригинално царство отъ области, *почти съ нищо не свързани помежду си*, управлявани отъ полу-независими владѣтели; за това слѣдъ смъртьта на Душана царството му се распаднало на „хиляди части"[2]. При Уроша, наслѣдникъ на Душана, сърбското царство се състои само отъ нѣколко сърбски земи. Въ списъка на хилендарскитѣ метоси, отъ врѣмето на Душана, тѣ се раздѣлятъ на „метохия по срблієм и по Романія". Отначало се изброяватъ селата въ сърбската земя, а сетнѣ онния, които се намиратъ на „землѣ грьчской". Къмъ послѣднитѣ сѫ отнесени метоситѣ въ Сересъ, Солунъ, по Вардаръ, Струмица, Струма, Брѣгалница, въ Щипъ, Просѣкъ и въобще въ южна и срѣдна Македония[3].

---

[1] Макушевъ. Историческія розысканія о славянахъ въ Албаніи. Стр. 23, 33, 38 и 43.

[2] Южные славяне и Византія. Флорински. Стр. 23, 26. „По городамъ сидѣли сербскіе воеводы или перешедшіе на сербскую службу византійскіе чиновники (какъ въ Просекѣ войвода Михаилъ бывшій служитель въ византійскомъ дворѣ); близъ городовъ явились сербскіе поселенци“. Стр. 76, 77. — Отъ XIII и XIV вѣкъ имаме нѣколко важни источници за юридическото положение на българский селянинъ на Балканский Полуостровъ. На първо мѣсто стоятъ българскитѣ царски хризовули, а така сѫщо и грамотитѣ на влашкитѣ господари и сърбскитѣ крале. Сетнѣ имаме описната книга на шестѣхъ села на Атонский полуостровъ, принадлѣжащи на Хилендарский манастиръ; слѣдъ това иде описната книга на Тетовский манастиръ. Като допълнение и уяснение на тия документи могатъ да служатъ много гръцки грамоти и други документи отъ български и гръцки земи, а особенно описната книга на градътъ Лампсакъ (срѣщу

Галиполъ) отъ врѣмето на италиянското тамъ господство и други италиянски документи отъ тѣхното господство на Балкан. Полуостровъ. По-подробно за тия документи се говори по-надолу въ това изложение.

[1] Флорински. Памятн. Законод. Дѣят. Душана. Стр. 9.

[2] Флорински. Памятн. Зак. Д. Душана. Стр. 12.

[3] Флорински. Памятники Зак. Д. Душана. Стр. 45.

IV

СЛАВЯНО-БЪЛГАРСКИТѢ ПЛѢМЕНА.

Сега въ българский язикъ има четири главни нарѣчия, които безъ съмнѣние водатъ началото си отъ най-старитѣ врѣмена. Въ тия нарѣчия трѣба да търсимъ обяснения за разнитѣ слоеве, съставни части на българский народъ, а сѫщо и за врѣмето, кога тия части сѫ се прѣселили на Балканский Полуостровъ. Въ тия нарѣчия и тѣхнитѣ поднарѣчия се криятъ остатъцитѣ на старитѣ славяно-български плѣмена, нѣкогашнитѣ обществении единици на раздробената българска народность, безъ държавно единство. Тукъ ще се опитаме, до колкото ни бѫде възможно, да диримъ признацитѣ на старитѣ славяно-български плѣмена, като се основаваме, въ повечего случаи, на разнитѣ български нарѣчия и поднарѣчия.

Четиритѣ български нарѣчия, по най-авторитетнитѣ изслѣдвания, заематъ слѣдующитѣ области: 1) Источното нарѣчие, което е най-распространено, господствува въ сѣверна и южна България, отъ Черно море до линията, която се образува съ течението на рѣката Искъръ, прѣзъ Ихтиманъ и Вакарелъ до Родопитѣ; на югъ—въ горната тракийска равнина съ околноститѣ на Пещера, Батакъ и мюсюлманското плато на Доспатъ. На истокъ, источното нарѣчие върви до politѣ на Родопитѣ и по една линия прѣзъ Търново-Сейменъ и надъ Одринъ достига до Черно море. 2) Южното или рупското нарѣчие обхваща Родопскитѣ планини, отъ долна Струма до Еносъ и Цариградъ. Отъ тази область не се заема отъ южното нарѣчие Разложско, което принадлежи къмъ западното нарѣчие, и Батакъ и Доспатъ, които, както казахме по-горѣ, принадлежатъ къмъ источното нарѣчие. Така щото южното или рупското нарѣчие обема окрѫзитѣ Мелникъ, Демиръ-Хисаръ, Сересъ, Драма, Неврокопъ, Чепино, Ахъръ-Челеби, Рупчосъ, Хаскьой, Димотика, Фера, Узунъ-Кюпрю и Странджа. 3) Юго-западното или македонското нарѣчие обнема цѣла Македония съ солунский, битолский и призрѣнский вилаети. 4) Сѣверо-западното или шопско-трънското нарѣчие на западъ, отъ р. Искъръ, Ихтиманъ и Вакарелъ до кадѣто се простира българската рѣчь. На югъ това нарѣчие обнема: Самоковъ, Дупница, Джумая, Разлогъ, Кюстендилъ, Осоговъ*).

Тѣзи четири български нарѣчия, като се отличаватъ помежду си съ нѣкои езиковни особености, въ сѫщото врѣме служатъ за раздѣление на българский народъ на четири разни групи. И дѣйствително, различието въ четиритѣхъ нарѣчия може да се прослѣди не само въ язикътъ, но и въ облеклото (носиитѣ), въ обичаитѣ, въ економическото състояние и даже въ физическитѣ черти. Нѣкои исторически данни ни говорятъ, че тѣзи части на българский народъ сѫ се разположили въ сега заетитѣ отъ тѣхъ мѣста въ разни врѣмена. По-рано ний изказахме мнѣние, че най-старитѣ жители на Полуострова сѫ българитѣ отъ южното и отъ сѣверо-западното нарѣчия; тѣ сѫ били тука отъ прѣди V-то столѣтие, ако не и отъ врѣмето прѣди Христа. Въ VI и VII вѣкъ се приема, че сѫ се прѣселили на Балканский Полуостровъ славянитѣ. Дѣйствително такова прѣселение е ставало, но тогава сѫ се прѣселили не всичкитѣ славяни; тогава безспорно сѫ се прѣселили голѣма часть отъ македонскитѣ българи, — отъ ония славяни, които сѫ се изгубили въ Гърция, Тесалия, Епиръ и Албания, а сѫщо вѣроятно и голѣма часть отъ българитѣ на източното нарѣчие въ сѣверна и южна България.

Ако разгледаме по-подробно споменатитѣ четиря български нарѣчия, ще забѣлѣжимъ, че всѣко едно отъ тѣхъ се подраздѣля на повече поднарѣчия и плѣменни групи, които, както казахме, сѫ първитѣ славянски обществени единици, на които се е раздѣлялъ българский народъ прѣди да встѫпи въ държавний периодъ на своето развитие.

Юго-западното или македонското българско нарѣчие може да се подраздѣли на четири главни поднарѣчия: 1) сѣверо-македонското или скопско-кратовското въ Скопско, Тетовско, по сѣверний склонъ на Шаръ-планина, въ Призрѣнско и Качаникско; сетнѣ въ Куманово, Враня, Кратово, Овче-поле, Кочани и часть отъ Кюстендилско. Въ това поднарѣчие може да се забѣлѣжатъ нѣколко плѣменни групи: *копановцитѣ* въ Куманово, Враня, Кратово, Овче-поле и Паланка; *пиянцитѣ* на юго-истокъ отъ Кюстендилъ, сетнѣ въ Кочани и Малешево (въ горното течение на р. Брѣгалница съ гр. Пехчево)[1]; *торбеши* по двата склона на Шаръ, въ Тетовско и Призрѣнско („Горний Пологъ“)[2]; особенно плѣме образуватъ жителитѣ въ Скопско и Качаникско („Долний Пологъ“). Въ тѣзи плѣмена, ако разгледаме костюмитѣ и обичаитѣ имъ, ще забѣлѣжимъ и други по-дребни подраздѣления: така въ прѣдѣла на копановцитѣ има нѣколко носии; около Паланка носятъ червеникави потури отъ срѣдна широчина, на главата червенъ фесъ и отгорѣ съ черна чалма, съ перчимъ и бръсната глава; прѣпасватъ се съ поясъ. Въ Кратовско носятъ черни беневреци, червенъ поясъ и *силяхъ*; на главата бѣла чалма. Въ Кумановско носятъ бѣли беневреци съ бѣла чалма и фесъ, на чалмата единия край спуснатъ, а зимно врѣме — дългъ кожухъ съ червени шарки по рѫкавитѣ. Бѣли беневреци носятъ и въ Вранянско. Кумановцитѣ и вранянцитѣ, слѣдователно, по носията си приличатъ на софиянцитѣ и, както и послѣднитѣ, се наричатъ *шопи*. Пиянцитѣ въ Кочанско носятъ черни сукнени потури и модрикави чалми; тѣзи, а сѫщо и пиянцитѣ отъ Кюстендилско, се наричатъ *„черни шопи“*. У торбешитѣ въ Тетовско, сѫщо и въ Скопско и Качаникско, носията е съвсемъ друга; тука носятъ фесъ безъ чалма, сѫщо на много мѣста кече, бръснати глави и перчинъ, широки бѣли потури[3]. По пъстротата си това население отъ сѣверо-македонското нарѣчие прави впечатление да е смѣсь отъ разни български плѣмена; може би, тука имаме нѣколко наслоения отъ старото население, — отъ прѣселенцитѣ прѣди VI и VII вѣкъ и отъ по-сетнѣшна дата. Слѣдва да се забѣлѣжи, че населението отъ Кратовско, Скопско, Тетовско, а сѫщо и Призрѣнско въ врѣмето на сърбский царь Душанъ (XIV в.) се именува *неропи*, а пъкъ тука сѫ живѣли и тракийскитѣ неропи. Тракийското плѣме *ауторити* е живѣло тамъ, гдѣто сега живѣятъ торбешитѣ; нѣкои изслѣдователи искатъ да кажатъ, че тия двѣ имена въ сѫщность сѫ едно име, тъй като коренътъ въ тѣхъ е единъ — „торъ“[4]. 2) Западно-македонското българско нарѣчие се говори въ западна Македония, между

---

*) Флорински. Лекціи по славянскому языкознанію. Т. I, стр. 172—173.

[1] Сборникъ за народни умотвор., наука и книжн. Кн. IV. Карановъ. Материали и пр. — Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 607.

[2] Шоповъ. Македония.

[3] Сборникъ за народ. умотвор. и пр. Кн. IV.

[4] Дриновъ. Заселеніе Балкан. Пол.

Орхидското и Прѣспанското езера и рѣка Вардаръ; въ него се различаватъ двѣ поднарѣчия: Дебърското, което образува плѣмето *мияци* и до нѣгдѣ *долѣнци*, и нарѣчието, което се говори въ Велесъ, Прилепъ, Битоля и Тиквешъ; тия последнитѣ се викатъ *бърсяци*¹⁾. Послѣднитѣ сѫ едно отъ най-голѣмитѣ славяно-български плѣмена и въ старо-врѣме се отличавали съ особенна храбрость. Може да се мисли, че тѣ сѫ се прѣселили тука въ VI и VII вѣкъ отъ Трансилвания, отъ Брашовско, гдѣто мѣстностьта и до сега се вика *Бърса*²⁾. Слѣдъ прѣселението си, заедно съ другитѣ славяни, тѣ образували въ Македония областьта *Славиния*. Въ VII вѣкъ, заедно съ другитѣ славянски плѣмена, бърсяцитѣ обсаждали Солунъ³⁾; въ 676 г. българский князь Церигъ испратилъ срѣщу тѣхъ дванадесеть-хилядна войска съ цѣль, да ги отведе въ плѣнъ въ тогавашна България⁴⁾. Отъ срѣдата на това плѣме се тургатъ основитѣ на Западното българско царство при царь Самуила. Тука е сѫществувала „българската държава“ на Краля Марко слѣдъ смъртьта на сърбский царь Душанъ. Бърсяцското и Мияцското нарѣчия въ основата си сѫ отъ источното българско нарѣчие, но слѣдъ прѣселението, отъ смѣсь съ мѣстнитѣ и подъ влиянието на околнитѣ нарѣчия, получаватъ главнитѣ признаци на западното българско нарѣчие. Сѫщото се е случило и съ язикътъ на другитѣ славяно-български плѣмена, прѣселени въ VI и VII вѣкъ по на югъ отъ бърсяцитѣ. 3) Южното Македонско нарѣчие се говори въ Костуръ, Воденъ, Кукушъ до Сересъ. Тукъ отъ старо врѣме се споменуватъ нѣколко славянски плѣмена: *сагудати* около Солунъ. Въ 905 г. за тѣхъ говори Коматиянъ и казва слѣдующето: „на западъ отъ Солунъ има широка равнина до хълмоветѣ около Верея; въ тази равнина сѫ расхвърлени селата, отъ които нѣкоя достигатъ до Солунъ и се намиратъ въ договоръ съ този градъ; тѣ се наричатъ сагудати и *драговичи*“. Въ споменатата година тѣзи плѣмена, заедно съ други, помагали на града Солунъ противъ сараценитѣ. Въ 778 г., когато другитѣ славяни обсаждали Солунъ, драговичитѣ се наели

---

1) Верковичъ. Описание бытътъ на македон. българи.

2) Сборникъ за народ. умотвор. и пр. Кн. IX. Дакоромѫнитѣ и пр. Стр. 280—294.

3) Дриновъ. Заселеніе Балкан. Полуострова. Стр. 163, 164.

4) Иречекъ. Исторія Болгаръ.

да доставятъ храна на обсаденитѣ. По-кѫсно у тѣхъ е имало особенно епископство „Драговичско“, което се споменува въ 1204 г., въ договора на кръстоносцитѣ за раздѣла на Империята. Драговичитѣ сѫ заемали западната часть на солунското поле, а сагудатитѣ — источната, по-близу до Солунъ¹⁾. По на западъ, въ Воденъ, по Вардаръ и въ Негушъ сега сѫществува плѣмето *пуливаковци*, което се дѣли на горни и долни. Между горнитѣ и долнитѣ пуливаковци има едно малко плѣме, различно отъ околнитѣ и което се вика *дързилци*. Въ Костуръ, Горица и околностьта имъ сега населява плѣмето *бандовци*²⁾. Въ мѣстата на изчезналитѣ славяни въ Тесалия и Епиръ, въ старо врѣме се споменуватъ нѣколко плѣмена, които по всичко се вижда, че сѫ били сродни съ костурцитѣ и слѣдователно сѫ приналлежали къмъ группата на южно-македонското нарѣчие. Такива сѫ били *ваюнититѣ* или, както ги наричатъ още войницитѣ. Въ 676 г. тѣ, заедно съ другитѣ славяни, обсадили Солунъ. Въ договора на Хенрихъ Дондола съ кръстоносцитѣ отъ 1204 г. се споменува областьта Вегенетия, въ южний Епиръ, на сѣверъ отъ Арта, отъ което слѣдва, че и ваюнититѣ сѫ живѣяли тамъ. *Велегизититѣ* сѫ живѣяли въ Тесалия, въ прибрѣжието на залива Воло, около Фива и Димитрияда и сѫ участвували въ обсадата на Солунъ въ 676 г.; въ слѣдующитѣ обсади тѣ не земали участие и сѫ били въ приятелски отношения съ солунянитѣ. Въ договора на Алексий III съ венецианитѣ отъ 1199 г. се спомѣнува Велегизития до Димитриада и Валахия. При раздѣлата на Империята въ 1204 г. пакъ се говори за Велегизития³⁾. Въ южна и срѣдна Албания, както видѣхме, въ старо врѣме сѫ живѣяли много славяни, които безъ съмнѣние се дѣлѣли на повече плѣмена; имената на тия плѣмена не сѫ запазени отъ историята. 4) Источното Македонско нарѣчие се говори на истокъ отъ Щипъ по двѣтѣ страни на срѣдна Струма, по рѣката Струмица, въ Петричъ и въ Малешево. Тука въ старо врѣме живѣяло плѣмето *струменци*, което въ 685 — 687 г. г. обсаждало Солунъ; въ 689 г. корабитѣ на струменцитѣ достигали до Дарданелитѣ и дори до Цариградъ, като грабѣли гърцкитѣ кораби, натоварени съ жито. Когато императора Юстиниянъ Ринотметъ нападналъ

---

1) Дриновъ. Заселеніе Балкан. Полуостр. Стр. 166—168. Около градътъ Сервия се споменуватъ „сербли“, а сѫщо „велигости“. Рамбо. Стр. 226.

2) Верковичъ. Описание битътъ на македон. българе. Стр. 27.

3) Дриновъ. Заселеніе Балкан. Полуостр. Стр. 172—174.

струмецитѣ, тѣ се укрѣпили въ планинскитѣ клисура, показали голѣмо съпротивление и не го допуснали да проникне по на сѣверъ. Къмъ това нарѣчие, а може би къмъ южно-македонското, е принадлежало плѣмето *рихнини*, което въ старо врѣме е живѣяло въ страната Рихия, около езерото Балбе и на полуострова Халкидика. Сега тамъ живѣятъ гърци и турци, но славянскитѣ географически названия показватъ, че нѣкогашъ тази страна е била населена исключително съ славяно-българи. Отъ една грамота на Романъ II, отъ 960 г. узнаваме, че въ града Торосъ, на Атонский полуостровъ, живѣяли славяно-българи. Отъ този градъ е билъ попъ Георгий, глаголческий подписъ на който, въ единъ писменъ паметникъ отъ 982 г., и до сега остава като най-старъ паметникъ на глаголческого писмо[1]. Все въ този полуостровъ сѫ били и шестьтѣ села отъ Хилендарский описъ, които носятъ славянски названия[2]. Славянский языкъ се е чувалъ въ Халкидика дори до XVI столѣтие[3]. Плѣмената отъ источното и южното македонски нарѣчия, както и оная отъ западното македонско нарѣчие, сѫ принадлежали къмъ областьта „Славиния“ и слѣдователно сѫ се прѣселили на Полуострова въ VI и VII вѣкъ. Языкътъ на тия плѣмена въ основата си прѣдставлява источно нарѣчие, но донѣгдѣ видоизмѣнено подъ влиянието на мѣстнитѣ остатъци на прѣдишнитѣ славянски елементи въ страната или подъ въздѣйствието на сѣверо-западното българско нарѣчие. Тукъ сѫ запазени до сега много думи съ старо-славянскитѣ носни звукове, които показватъ, че прародината на тия славяни е била стара Дакия, а именно Трансилвания и Валахия, гдѣто пакъ има слѣди отъ славянскитѣ носни звукове въ мѣстнитѣ языци и въ топографическитѣ названия.

Къмъ македонскитѣ плѣмена трѣба да се отнесатъ и славянскитѣ плѣмена, които въ срѣднитѣ вѣкове сѫ живѣяли въ Гърция. Такива сѫ били: *мелингитѣ* на планината Тайгетъ; *езерцитѣ* на Лаконский брѣгъ; *маюнититѣ* и *цаконитѣ* между Моненбазия и Навплия въ Пелопонесъ. Всички тия славянски плѣмена се споменуватъ дори до XV вѣкъ, но по-кѫсно се

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

---

[1] Тукъ има область Загора. Дриновъ. Заселенiе Балкан. Полуостр. Стр. 166—167, 164, 165.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды писцовыхъ книгъ. Θ. Успенски. Стр. 22.

[3] В. Кѫнчевъ. Македония. Статистика и етнография.

погърчватъ. Погърчени остатъци отъ цаконитѣ и до сега се намиратъ въ западната прѣдна Мала Азия[1].

Сѣверо западното българско нарѣчие, нарѣчено още „Шопско-Тръиско“, сѫщо се дѣли на повече поднарѣчия: 1) Шопското въ софийската котловина и въ Радомирско; послѣднитѣ обаче не сѫ съвсемъ еднородни; „населението въ Радомирско — казва Иречекъ — се дѣли на три части. Най-многобройни сѫ жителитѣ въ *полето*, гдѣто по-напрѣдъ е имало многобройни чифлици на турски аги; тия шопи по своята неотдѣланость приличатъ на шопитѣ отъ Софийско. Покрай тѣхъ особенъ сѫ хората около Перникъ, по-близки до брѣзничани. Третата часть отъ Радомирско е крайбрѣжната область на Струма, която обикаля полето отъ сѣверния му край и планинската покрайна на сѣверъ къмъ Тръиско. Тази мѣстность се наричала въ старо врѣме *Мрака*. Населението прилича на тръичани, е прѣдприимчиво и се занимава съ дърводѣлство“[2]. Брѣзнишката котловина сѫщо до нѣкадѣ принадлежи къмъ софийското шопско нарѣчие. „Брѣзнишката котловина и областьта при горна Струма около Перникъ образуватъ покрайната *Грахово* съ 43 села. Жителитѣ по носия и външность съвършенно приличатъ на шопитѣ отъ софийското поле, на които тѣ казватъ *полци*, но нарѣчието имъ се приближава къмъ тръиското. Отъ село Мещица подъ Люлинъ-планина почватъ формитѣ на софийския говоръ“[3]. 2) Рилското поднарѣчие захваща отъ старата крѣпость Землинъ, по долното течение на р. Струма, гдѣто се открива кюстендилската котловина. Цѣлия този край по плѣменния си съставъ може да се раздѣли на три части: първо, юго-источната часть принадлежи къмъ Пиянечко, за която говорихме по-рано; второ, около Кюстендилъ къмъ Паланка (на „Каменица“) и къмъ краището до село Изворъ населението има особенъ плѣмененъ съставъ; то се различава отъ радомирци, както по-горнитѣ си дрѣхи, тъй и въ всѣко друго отношение. Въ турско врѣме тукъ е имало чифлици и „раецки“ села, т. е. свободни, които се занимавали главно съ занаяти; трето, сѣверо-западната часть на Кюстендилско, която се нарича крапще и се населява отъ особенно плѣме. Тукъ населението е пастирско, живѣе повечето въ колиби и говори на трънското нарѣчие. Къмъ рилското поднарѣчие принадлежатъ и говоритѣ въ Самоковско, Дупнишко и Разложско, които сѫщо се отличаватъ съ нѣкои свои плѣменни особенности[1]. 3) Трънското поднарѣчие заема доста обширна областъ. Въ България това нарѣчие се говори, освенъ въ Трънско, още въ кюстендилското краище, Брѣзнишко и Царибродско; обаче то се простира и отвъдъ нашата сегашна граница, въ Сърбия, а именно въ Вранянско съ Власотинско, въ Пиротско, една голѣма часть отъ Нишско, часть отъ Алексеначко съ гр. Баня, въ Моравичската долина и цѣло Княжевачко. Въ цѣлия този прѣдѣлъ обаче може да се забелѣжатъ и по-малки язиковни подраздѣления. Всичкитѣ споменати окрѫзи и околии се отличаватъ съ свои язиковни и плѣменни особенности, въ които ясно може да съгледаме остатъци отъ старитѣ мѣстни плѣмена[2]. На едно отдѣлно българско поднарѣчие говорятъ жителитѣ отъ Лѣсковачко, Прокоплийско и въ половината Крушевачко (българската часть), а сѫщо и въ приморавската часть на Алексеначко. Това население и по плѣменния си съставъ се отличава отъ шопитѣ въ горнитѣ окрѫжия. Когато първитѣ (шопитѣ) носятъ бѣли тѣсни беневреци, калпаци и дълги кожуси, послѣднитѣ (по левия брѣгъ на Морава и въ Нишско и Алексеначко по Морава) носятъ черни широки гащи и фесове, завити съ чалми, съ отпуснати крайща[3]; послѣдната носия е като въ Кумановско. Тъй като българското население отъ Трънъ на западъ въ язика си има нѣкои особенности свойственни и на сърбский язикъ, то обикновенно се приема, че тази страна се е намирала въ миналото подъ силно сърбско влияние. Но исторически това не се подтвърдява; за това трѣба да приемемъ, че тия особенности сѫ принадлежность въобще на западното българско нарѣчие, а не на сърбский язикъ, който съ поглъщанието на български елементи по на западъ (въ Косово поле) е моглъ много да въсприеме отъ западното българско нарѣчие. 4) Къмъ сѣверо-западното българско нарѣчие принадлежи и поднарѣчието въ сѣверна България между рѣкитѣ Искъръ и Тимокъ, слѣдователно Видинско, Ломско, Раховско,

---

[1] Иречекъ. Исторiя Болгаръ. — Дриновъ. Заселенiе. Стр. 174. По-голѣми подробности за славянскитѣ плѣмена въ Гърция у Рамбо. L'empire grec au X-me siecle. Стр. 227—230. — Сѫщо за цаконитѣ. Кѫнчевъ. Македония.

[2] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 526—527.

[3] Пѫтувания. Стр. 521, 522.

---

[1] Иречекъ. Пѫтувания. 584, 665.

[2] Пер. Спис. Кн. IX. Нѣколко думи за шопитѣ отъ П. Р. Славейковъ Стр. 118—121. — Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 505, 513.

[3] Србија. Карич.

Врачанско и Берковичко. За това пространство Митко Мариновъ исказва слѣдующето: „Като пѫтувате отъ р. Тимокъ къмъ Искъръ и отъ Балкана къмъ Дунава, ще срѣщате различни носии и ще слушате различни говори. Ако вникнете въ тънкоститѣ на обрядитѣ и обичаитѣ, въ формата на обряднитѣ хлѣбове, въ празднуванието на различни суевѣрни митически празднища, въ темперамента на селянитѣ, въ тѣхната вънкашность, въ начина на живота и занятията, ще забелѣжите извѣстна разница; ще забелѣжите въ една группа села селяни високи, руси съ сиви очи, дързостни и съ свободна обноска; когато въ други группи села ще видите селяни низки, черноoки, а нѣгдѣ ще видите съ широки лица и тро́ми селяни. Всички тия разница, вземени въ купъ, дѣлятъ цѣлото население на нѣколко группи-*плѣмена*. Такива плѣмена по формата на носията сѫ осемъ, а по разликата на диалектитѣ — четири“[*]. Освенъ това, може да се забелѣжи, че въ Врачанско и Орѣховско носятъ черни дрѣхи и значително се приближаватъ къмъ плевенско-ловчанското население, а въ Ломско, Берковичко и Видинско носятъ бѣли беневреци, като въ Софийско и Пиротско, съ други думи — сѫ сѫщо такива шопи, както и въ тия послѣднитѣ окрѫжия. Къмъ тази группа отъ западното българско нарѣчие, безъ съмнѣние трѣба да се отнесе и населението въ Сърбия отъ Чернорѣчко (Зайчарско), Кюприйско, Пожаревачко и до нѣгдѣ въ Неготинско. Плѣмената отъ тия окрѫзи още не сѫ добрѣ изучени, но ний вече обяснихме на друго мѣсто, че тѣ принадлежатъ къмъ българската народность. Цѣлото население отъ сѣверо-западното българско нарѣчие ний отнасяме къмъ най-старитѣ жители на Полуострова. Какво общо иматъ помежду си днешнитѣ шопи съ тракийскитѣ сапаи, тимочанитѣ и трибалитѣ отъ българско врѣме съ тимахитѣ и трибалитѣ отъ тракийската епоха, ний не можемъ да опрѣдѣлимъ съ положителность; но въ всѣки случай българскитѣ плѣмена сѫ заели тия мѣста много по-рано отъ VI и VII вѣкъ — и въ римско врѣме още сѫ били подчинена рая. Въ началото на деветий вѣкъ, при Крума, тукъ се споменуватъ за първъ пѫть нѣколко български плѣмена: *тимочани*, *моравяни* (тия по-кѫсно се викатъ *и трибали*, и сѫ били по Морава, въ Браничево, сега Пожаревачко), *бодричи*, *браничевци*, *кучевци* и *северяни* (навѣрно на сѣверъ отъ Дунава) въ Сѣверинското банство¹⁾.

---

[*] М. Мариновъ. Жива Старина. Кн. IV. Стр. 3 и 4. Намъ ни се чини, че врачанското и раховското население само по едно недоразумение се отнасятъ къмъ сѣверо-западното българско нарѣчие, когато тѣ по всичко сѫ сродни съ плевенско-ловчанското плѣме.

Южното или рупското нарѣчие, както и другитѣ български нарѣчия, се дѣли на повече поднарѣчия и племена, макаръ тия послѣднитѣ и да не се очертаватъ така добрѣ навсѣкадѣ, както изброенитѣ до сега. По-извѣстнитѣ отъ поднарѣчията и племената тука сѫ: Западната часть на рупското нарѣчие образува едно отдѣлно поднарѣчие и обнема Мелникъ, Демиръ-Хисаръ, Драма и Неврокопъ; цѣлото това население образува *марвашкото* племе (марва — стока, добитъкъ). Къмъ западното рупско нарѣчие може да се отнесатъ седемтѣ *чепински* християнски и мохамедански села, които носятъ имената на своитѣ родоначалници (Поповци, Момчовци, Вранчовци можеби, отъ влашката область *Вранча* и др.) и образуватъ нѣщо съвсѣмъ отдѣлно²⁾. Кращцето Бабекъ или *бабешкитѣ* колиби, на югъ отъ Чепино, до нѣгдѣ въ България, до нѣгдѣ въ Турция, въ 3,000 колиби съ 10—12,000 души, иматъ явни признаци на едно отдѣлно племе. Населението тукъ сега е мохамеданско съ първобитни обичаи и отъ околнитѣ жители се нарича *скарнавци* (по ромънски скърнавъ = нечистъ, нечестивецъ — русската дума *скверный*)³⁾. Покрайната, между Доспатската височина и р. Мѣста съ петдесеть помашки села, се нарича *чечко*; тия жители доспатцитѣ наричатъ *чеглии*, ахъръ-челебийци — *чечинци*, а турцитѣ — *чечъ-колу* (*колъ* въ официялната стара турска терминология значи племе, отрядъ). Въ горно-кричимската область населението е помашко и се вика *ахряне*, това име не ще да произлиза отъ турското „агаряне“, както го тълкува Иречекъ, а ще да е отъ много по-старо происхождение. Въ руп-

---

1) Дриновъ. Заселеніе Балкан. Полуостр. Стр. 154—156.—Шафарикъ. Т. II. Кн. I, стр. 343. — Особенно сѫ извѣстни моравянитѣ по българска и сръбска Морави, по тѣхнитѣ притоци и по съединена Морава. Въ II в. тая страна има до 30 укрѣпени града, свой архиепископъ български, свой архонтъ — князъ или войвода, който се е сношавалъ съ визант. императоръ. Морава или Поморавле и въ срѣднитѣ вѣкове, и до най-ново врѣме се смѣта отъ мѣстното население като особенна область (Шафарикъ. Кн. I, т. II, стр. 352, 353, 354, 356). Вѣроятно по-късно и другитѣ споменати племена или нѣкои отъ тѣхъ сѫ влизали въ областьта Морава, която се смѣта почти като отдѣлна държава.

2) Иречекъ. Пѫтувания. 400.

3) Сборн. за нар. умотвор. и пр. Кн. IX. Хр. Констатиновъ. Кращцето Бабекъ. Стр. 717, 719.

чоската околия населението се вика *рупци*, макаръ това име и да се простира по нѣкогашь и на цѣлото рупско нарѣчие¹⁾. По на югъ въ Родопитѣ отъ старо врѣме се споменуватъ четири области, които, може би, носятъ началото си отъ четиритѣхъ славянски племена населени тамъ. *Смолѣнитѣ* сѫ били въ сегашното Ахъръ-Челеби по горна Арда. Въ 886—907 г. г. тукъ е имало особенно „смолѣнско“ епископство. Въ единъ намѣренъ надписъ се говори за похода на единъ български войвода — Каханъ при Симеона въ страната на „смолѣнитѣ“²⁾. Въ XII вѣкъ тукъ сѫществува византийската тема — Смолѣнска. И до сега тукъ има едно голѣмо село *Смилянъ*, а на около му голѣми стари развалини. *Мерош* се нарича една стара область, която вѣроятно е била до смолѣнитѣ, малко по на истокъ. Жителитѣ на тази область били българи номадски — овчари, съотечественици на Момчилъ-юнакъ, когото Кантакузенъ назначилъ тукъ за управитель. Тия овчари живѣяли въ планината въ „неукрѣпени села“. Подъ името *Ахридосъ* въ срѣднитѣ вѣкове се разбира срѣдна и долна Арда. Тукъ въ XIII вѣкъ жителитѣ били българи и при царь Иоанъ-Асеня прибѣгвали къмъ своитѣ съотечественици, като отхвъргали игото на чужденцитѣ, т. е. на гърцитѣ. *Мора* се наричала една область близо до Димотика, сега — Султанъ-Ери. И въ четиритѣхъ области въ срѣднитѣ вѣкове населението е било прѣимуществено пастирско, и *то номадско*, което прѣзъ зимата е слизало съ своитѣ стада въ край-морската равнина. Освенъ селяни (agrautai) и пастири, тукъ се споменуватъ и градски жители, които въ бурнитѣ политически събития на страната не дѣйствували единогласно съ селянитѣ, до нѣгдѣ вѣроятно защото сѫ били гърци³⁾. Около Ксантия е имало българи, при чиито сѫдѣйствие се отличилъ Момчилъ-войвода. Покрайната отъ Карнобатската рѣка до Кърклисийско сега се нарича *Хаския*, което значи държавенъ имотъ. Жителитѣ на тази область говорятъ едно особенно поднарѣчие, принадлежаще къмъ рупското нарѣчие, и се наричатъ *марвацци* подобно на жителитѣ отъ

---

1) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 462—463.

2) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 389—392. Тука ний се отклонихме малко отъ тълкуванието на Иречека, спорѣдъ когото споменатитѣ четири области не съставляватъ четири отдѣлни области, а влизатъ една въ друга. — Дриновъ. Заселеніе. Стр. 155.

3) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 392—395.

Серско[1]. По на истокъ, до морето, има една друга покрайна съ главно село *Факия*, около което се групиратъ и други български села, остатъци отъ едно нѣкогашно силно плѣме съ военна организация; обаче това плѣме вѣроятно трѣба да се отнесе не къмъ рупското, а къмъ источното българско нарѣчие[2]. За плѣменната организация на другитѣ части отъ рупското нарѣчие нѣмаме достатъчни извѣстия.

Отъ источното българско нарѣчие, което обхваща най-голѣмата часть отъ българската народность, почти не се запазили признаци за плѣмената, които безъ всѣко съмнѣние сѫ сѫществували. Ний знаемъ, че, при дохождането на българитѣ-туранци въ VII вѣкъ, тѣ сѫ намѣрили между Дунава и Балкана седемь славянски плѣмена. Кои сѫ причинитѣ на такова нивелиране на тази часть отъ българското население? — Може би, по-активната роль, която му била опрѣдѣлена отъ историята, защото въ голѣмитѣ политически борби отдѣлнитѣ части на единъ народъ по-добрѣ се сплотяватъ, плѣменнитѣ различия губятъ своето значение. — Може би, честитѣ движения отъ едно мѣсто на друго и многократнитѣ прѣселения на разнитѣ части отъ това население, когато чрѣзъ смѣшението разнитѣ плѣменни състави се унищожили[3]. При всичко това, нѣкои остатъци отъ старитѣ плѣменни различия пакъ се съхранили. Така напр. въ Доспатската планина, по течението на р. Доспатъ, населението е отъ источното нарѣчие, когато всичкитѣ околни мѣста сѫ заети отъ рупци. Очевидно, че още отъ най-старо врѣме доспатцитѣ сѫ се заселили тука въ цѣло плѣме. Особенно плѣме трѣба да е образувало въ старо врѣме населението отъ котленското нарѣчие, което, като обхваща гр. Котелъ и повече околни села, се отличава отъ другото население по язикъ и обичаи[4]. Въ обширната тракийска равнина вѣроятно сѫ се съхранили нѣкои плѣменни и язикови различия, но въ това отношение населението тукъ не е изучено още. Въ сѣверна България нѣкои общи черти за разнитѣ части на населението може да се схванатъ. „На сѣверъ отъ Габрово — казва Гюзелевъ — областьта на общитѣ черти се распростира чакъ до селото Самоводени, гдѣто типътъ съвсемъ се измѣнява, което

---

1) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 783.

2) Пер. Спис. Кн. 37—38. А. Теодоровъ. Исторически материяли.

3) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 680—681.

4) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 459. Сѫщо по на югъ, въ Ямболско, въ старо врѣме се споменува „Загора", която била, може би, область съ едно плѣме.

нѣщо се забелѣзва за първъ пѫть по облеклото. На сѣверо-западъ отъ Габрово областьта на общитѣ черти се простира до Ловчанско, гдѣто типътъ пакъ се измѣнява, което нѣщо се забелѣзва и по облеклото, и по язика"[1]. Въобще въ тази часть на сѣверна България може да се отбелѣжатъ три главни типа. Населението отъ Габровско, Тревненско, Еленско до Търново и село Самоводени съставлява единъ типъ, който се доближава до тракийския. На сѣверъ отъ Търново и Самоводени, въ околиитѣ търновска, горне-орѣховска и павликенска (кесаревска), типътъ е съвсѣмъ другъ, жителитѣ се отличаватъ съ по-чернитѣ си дрѣхи. Населението отъ Ловчанско, Плевенско и Свищовско се приближава къмъ врачанский типъ; тукъ въ женската носия се забелѣзва извънредна пъстрота. Къмъ послѣдний типъ принадлежи и населението отъ Русчушко. До кадѣ се простиратъ тия три типа по на истокъ, въ Разградско и Шуменско, и какъ се распрѣдѣля тамъ населението, за сега не можемъ да кажемъ. Извѣстно е само, че въ крайний истокъ на сѣверна България, въ Силистренско, Добричко и Варненско, българското население е смѣсено, се състои отъ много наслоения, прѣселени тукъ отъ другадѣ въ разни врѣмена[2]. Сѫщо и за типътъ на българското население въ Добруджа нѣмаме точни данни.

На сѣверъ отъ Дунава, въ стара Дакия, както казахме на друго мѣсто, е имало славяно-българско население, което е живѣяло въ плѣменни единици; даже може да се каже, че именно тукъ славяно-българското население най-дълго врѣме е живѣло въ самостоятелни плѣменни единици, защото дори до XIV вѣкъ държавната власть тукъ много слабо се е чувствувала. Ето нѣкои данни за тия славянски плѣмена. Въ XIII вѣкъ въ темишварский банатъ намираме славянско население съ *кнежеска* плѣменна организация[3], подобно на населението въ Видинско; значи, тукъ е имало славяно-българско население, подраздѣлено на плѣмена, като българското население въ Видинско, и слѣдователно е било отъ сѫщата българска народность, отъ сѫщото западно-българско нарѣчие. Сѫщо такава кнежеска плѣменна организация намираме въ XIII и XIV вѣкъ и въ Мала Валахия, гдѣто се зарежда влашката държава[4]. Въ Голѣма Валахия, въ XIV

---

1) Юбилеенъ сборникъ по случай 25 годишнината на габровската гимназия. 1900 г. Гюзелевъ. Значението на Балкана и пр. Стр. 236.

2) Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 680—681.

3) Първитѣ влашки господари. Пер. Сп. Кн. 61—2, 1900 г.

4) Първитѣ влашки господари.

и XV вѣкъ, твърдѣ често срѣщаме титлата *жупанъ*, която носятъ видни болѣри. Несъмнѣнно, че тукъ е имало „жупанства“ и че по-кжсно прѣдставителитѣ на жупитѣ — жупанитѣ, ставатъ видни държавни служители при влашкитѣ господари. Една подобна жупа навѣрно е образувало плѣмето *бродници*[1], което въ XIII вѣкъ се споменува въ источний край на по-сетнѣшното влашко „воеводство“. Може да се мисли, че бродницитѣ сж живѣяли въ областьта *Вранча*, въ расклоненията на Карпатитѣ между Влашко и Молдова, защото именно въ Вранча въ по-сетнѣшнитѣ столѣтия сжществува едно силно „влашко“ плѣме съ военна славянска плѣменна организация. Други двѣ такива влашки плѣмена съ военна организация сж сжществували въ по-ново врѣме въ Молдова, а именно въ Кжмпулунгъ около гр. Сучава въ Буковина, сега въ Австрия, и въ село Тигечъ въ срѣдна Бессарабия[2]. Въ срѣдата на влашкото плѣме, въ Кжмпулунгъ, се зарежда въ XIV вѣкъ молдовската държава (воеводство) първоначално съ славяно-български характеръ, а плѣмето отъ Тигечъ служи като главенъ оплотъ на молдовското воеводство противъ нападенията на татаритѣ въ течение на нѣколко столѣтия. Намъ ни се чини, че и тия двѣ влашки плѣмена не ще да сж били съвсѣмъ чужди на първобитното мѣстно славяно-българско население, отъ което ромжнската народность и ромжнский язикъ сж направили толкова заимствувания. Въ южна Трансилвания, въ околноститѣ на гр. Сибиу (Херманщатъ), тамъ, гдѣто е билъ стария *Болгаръ-Чегредъ*, сж живѣяли въ срѣднитѣ вѣкове ония българи „дакийски славяни“[3], отъ язика на които сж се запазили до наше врѣме писменни паметници, съ остатъци отъ носни звукове, и който язикъ отъ компетентнитѣ лица се признава за български. Приблизително тамъ, гдѣто сж живѣяли тия дакийски славяни, въ срѣднитѣ вѣкове се споменува за едно плѣме *боротники* или *бродници*[4]. Друго едно славянско „дакийско“ плѣме въ Трансилвания се споменува около Липа по левия брѣгъ на р. Мурошъ, по-горѣ отъ Арадъ, на края на Трансилванскитѣ планини, което при дохождането

---

[1] Първитѣ влашки господари.

[2] **Descriptiunea Moldovei. Cantemir.** Стр. 134—135. Спорѣдъ Шафарика, още „милчени“ на р. Милковъ.

[3] Милетичъ и Агура. Дакоромжнитѣ и пр.

[4] **Onciul. Originel principatelor române.** Стр. 239.

на маджаритѣ не искало да имъ се подчини[1]. Тамъ сега има само маджари.

Като говоримъ за първобитнитѣ славяно-български плѣмена, би трѣбало да се спремъ и върху първобитното устройство на старитѣ българи-туранци, а сжщо да видимъ, кои сж били областитѣ, заети отъ тѣхъ; но върху тия въпроси нѣмаме почти никакви данни. Отъ нѣкои исторически извѣстия може да се вади заключение, че Аспаруховата орда е имала монархическо-аристократическа урѣдба, че българитѣ-туранци сж били воинственъ народъ[2]. За вътрѣшното подраздѣление на народа може да се каже, че той се е дѣлѣлъ на повече родове — плѣмена и вѣроятно всѣко плѣме е имало свой управитель — прѣдставитель. Върховний господарь на цѣлия народъ се е избиралъ, или дохождалъ по наслѣдство на прѣстола изъ срѣдата на единъ княжески родъ и само когато този родъ се е прѣкжсвалъ по една или друга причина, тогава върховната власть земалъ прѣдставитель отъ другъ родъ. Най-стариятъ български княжески родъ е билъ родътъ *Дуло*. Освенъ него, сжществували сж и други видни родове, каквито сж били родоветѣ *Ерми*, *Угаинъ* и *Укилъ*[3]. За други българо-турански родове се научаваме отъ най-послѣднитѣ открития при раскопкитѣ въ с. Абоба. Отъ едно съобщение узнаваме, че тамъ проф. Успенски открилъ много паметници, върху които имало писано: „този паметникъ се въздига въ честь на еди-кого-си, за еди-какво-си и той бѣ отъ *еди-кой-родъ*“. Отъ тия паметници били събрани данни за много българо-турански кнежески родове[4]. Нѣма съмнѣние, че и цѣлото българо-туранско население е било раздѣлено на такива родове, отъ каквито сж били неговитѣ князе и болѣри.

Колкото се отнася до въпроса, гдѣ сж живѣяли тия плѣмена — родове и до кадѣ се простирали прѣдѣлитѣ на българо-туранското население, разбира се, прѣди всичко трѣба да ги търсимъ въ сѣверо-источна България — въ Добруджа, Делиорманъ и областитѣ Герлово и Тузлука. На друго мѣсто ний исказахме мнѣние, че за потомци на старитѣ българи-туранци трѣба да се смѣтатъ една голѣма часть отъ сегашнитѣ „гагаузи“, сетнѣ и една голѣма часть отъ сегашното турско население въ источна България, което съставятъ напр. кѫзълбашитѣ, гаджалиитѣ и други. Въ това население дали е възможно да се намѣратъ слѣди отъ старитѣ български родове, остава да се изслѣдва. За издирванието на българо-туранский елементъ по на западъ отъ споменатитѣ прѣдѣли, т. е. тамъ, гдѣто сега имаме чисто славяно-българско население, сега почти нѣмаме други срѣдства, освенъ изслѣдванието на рассата. Знаемъ, че българитѣ-туранци сѫ били отъ черната расса, а славяно-българитѣ — отъ бѣлата. По този въпросъ заслужва внимание едно изслѣдване на д-ръ Ватевъ. Той намира, че въ сѣверна България, черния цвѣтъ на кожата съ една точна пропорционалность постепенно се намалява отъ истокъ къмъ западъ и, обратно, се увеличава отъ западъ къмъ истокъ[1]). Така щото срѣдната погранична линия би се паднала по правата линия отъ Габрово къмъ Свищовъ, т. е. тамъ, гдѣто се отдѣлятъ черно-дрѣшковцитѣ габровци и търновци отъ ловчанско-плевенското българско племе. Ако разгледаме типътъ на населението, ще видимъ, че въ областьта на черно-дрѣшковцитѣ повече се срѣщатъ неславянски типове. Така напр. тукъ се срѣщатъ хора съ низъкъ рѫстъ, широки лица, често съ издадени яблъчни кости на лицето и съ малки очи. По нѣкогашъ този типъ малко се видоизмѣнява: срѣщатъ се хора съ голѣми волски очи, остра и кѫса долна челюсть; този послѣденъ типъ, може би, прѣдставлява смѣсь отъ българо-туранци съ нѣкое кавказско племе още въ първобитното имъ отечество — на Волга. Другъ единъ българо-турански типъ въ источна България, мислимъ, е слѣдующия: низъкъ рѫстъ, костелявъ дълъгъ остъръ носъ и низко чело. Горнитѣ типове най-характерни сѫ въ околиитѣ търновска, горне-орѣховска и павликенска — именно тамъ, гдѣто славяно-българското население се отличава съ *особенно чернитѣ* си дрѣхи[2]). Трѣба да има нѣкаква свръзска между ста-

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Часть 299. Филовичъ. Очеркъ Карпатской територіи. Стр. 217. — Въ сѣверо-источна Трансилвания около града Септи-Санъ-Жоржъ има маджари, които по типътъ си, по пъргавината и подобострастието силно напомнюватъ русинитѣ отъ Буковина. Сѐ тамъ се срѣща и другъ маджарски типъ, който по своята мекушавость и по носията си силно прилича на трансилванскитѣ ромжни. Въ Трансилвания има и православни маджари, които по общо мнѣние сж помаджарени славяни.

[2] Гилфердингъ. Сочиненія. Т. I, стр. 28.

[3] Иречекъ. Исторія Болгаръ.

[4] Българска Сбирка. Кн. X, стр. 659. 1900 г.

---

[1]) Сказка (изслѣдване) отъ д-ръ Ватевъ, четена въ Книжовното Дружество въ София.

[2]) По достовѣрни съобщения, населението около Павликени прѣдставлява единъ особенъ типъ отъ низъкъ рѫстъ, съ блѣдно-тъмна кожа, а облѣклото му се

ритѣ черни-българи и чернитѣ дрѣхи*). Споредъ единъ русски изслѣдвачъ, населението въ Южна България по типа си прѣд-

---

състои отъ черни дрѣхи. Обърнаха ми сѫщо вниманието на особенно татарский типъ на населението отъ селата Бѣляковци и Самоводени въ Търновско. Турано-татарски типове сѫщо много се срѣщатъ въ свищовскитѣ и ловчанскитѣ села. Любопитно е да се сравни источно-българския типъ, особенно търновския, съ оня на гагаузитѣ, за който говорихме на друго мѣсто. — Каницъ намира фино-уралска кръвь у българитѣ между Троянъ и Габрово: „Вървежътъ имъ се хвърля въ очи по своята пъргавина, снагата имъ е висока и мощна, коситѣ и очитѣ имъ сѫ тъмни, носоветѣ остри, веждитѣ имъ сѫ често сключени, лобнитѣ кости силно развити, ябълкитѣ на странитѣ (лицето) издадени и тилната кость ясно опрѣдѣлена. Азъ рѣдко съмъ намиралъ, като тука, такова очевидно напомнюване за кръстосванието на фино-уралската кръвь въ България“. – Иречекъ. Нѣколко бѣлѣжки за печенезитѣ и куманитѣ. Период. Списание. Кн. 32—33, стр. 215. — Заслужва да се обърне внимание и на характеристиката, която дава д-ръ Вайгандъ на южно-македонскитѣ власи, въ Мъгленъ: „Типътъ имъ много се различава отъ цинцарския, защото тѣ още отъ стари врѣмена, когато сѫ били въ Мизия, сѫ погълнали голѣмъ славянски елементъ, а може би, и чисто български (турански). Като гледахъ тѣхнитѣ очи съ напрѣченъ разрѣзъ, жълто-уцапанитѣ (блѣдо-уцапанитѣ) лица на мѫжетѣ и женитѣ имъ съ издадени челюсти и съ четинеста коса, не можѣхъ да се отърва отъ мисъльта, че въ тѣхнитѣ жили трѣба да тече друга кръвь, не кавказска (монголска)“. **J. Ninitescu. De la românii din Turcia.** 1895 г. Стр. 398. — Сѫщо отъ голѣмо значение ще да сѫ и нѣкои народни обичаи, останали отъ българо-туранцитѣ въ источна България. Тукъ ще обърнемъ внимание на думитѣ на единъ сериозенъ изслѣдвачъ на българ. народенъ животъ: „Който е изучвалъ правитѣ и обичаитѣ на българското население въ источната часть на сѣверна България, именно въ тъй наречения „Тузлукъ“ и „Делиорманъ“, той безъ друго е съгледалъ множество нѣща, които това население е заимствувало(?) отъ турското племе. Тъй напр. клането на курбанитѣ ще да е(?) заимствувано отъ турцитѣ“. Гюзелевъ. Значението на Балкана. Стр 230 — Ромѫнския поетъ Еминеску, като характеризира чужденцитѣ, които сѫ надошли въ Ромѫния, за гърцитѣ и българитѣ казва слѣдующето: „**grecotei cu nas subtire, bulgaroi cu ceafa grosa**“. . . „гърчуля съ тънки носове, българановци съ дебели вратове“.—Нѣкои турано-български физически черти на наслѣдницитѣ на българ. царь Иоанъ Александъръ е отбелѣзалъ Сырку въ сочинението си: „Жизнь и труды патріарха Евтимія“, на които черти обръща особенно внимание проф. Ламански въ критиката си на това съчинение. Именно отбелѣзва, че коленетѣ имъ били стѣгнати (и петитѣ раздалечени) — признакъ, че тѣхнитѣ прадѣди постоянно сѫ ездѣли на коньe въ азиятскитѣ степи. Такива типове, до колкото знаемъ, се срѣщатъ въ гр. Видинъ. — Българо-туранскитѣ типове отъ срѣдата на българский народъ често се отличаватъ съ особенъ темпераментъ и особенъ складъ на ума. Така напр. най-много българо-турански типове се срѣщатъ между тъй нарѣченитѣ „стамбуловисти“. . .

*) „Че облеклото на извѣстна часть отъ населението на сѣверна България, именно при склоноветѣ на Балкана, е черно, това е фактъ необоримъ; не по-малко е вѣрно и това, че цвѣтътъ на кожата у сѫщото население е значи-

ставлява смѣсь отъ разни народности. Населението въ селата край Марица се отличавало съ низъкъ ржстъ и твърдо тѣлосложение[1]. Може би, не безъ значение е и факта, че въ Южна България българското население въ *нѣкои села* има особенъ черенъ цвѣтъ на кожата и носи много по-черни дрѣхи отъ другитѣ околни български села[2]. Въ Южна България, освенъ това, много села въ названията си иматъ думата *кара*, напр. Кара-Мусалъ, Кара-Бурумъ, Кара-Топракъ; може би, не всѣкогашъ прилагателното „кара" се придава къмъ името на селото по признацитѣ на мѣстностьта[3].

Къмъ туранско-татарский типъ вѣроятно трѣба да отнесемъ и голѣмъ процентъ отъ шопското население въ Софийско, сетнѣ отъ населението въ Видинско, което, споредъ М. Маринова, е отъ низъкъ ржстъ и съ некрасиви лица, а така сжщо и жителитѣ отъ източна Сърбия, за които Сабо казва, че сж отъ низъкъ ржстъ, некрасиви и се отличаватъ съ всичкитѣ прѣимущества и недостатъци на българитѣ[4] (тамъ сж и торлацитѣ, а пъкъ торлакъ, споредъ нашето тълкувание, значи полу-турчинъ).

телно мургавъ. За подтвърждение на това, достатъчно е да си припомнимъ цвѣта на кожата у еленчанитѣ, габровцитѣ, котленцитѣ, жеравненцитѣ, у селянитѣ отъ шуменско, джумайско и пр.". Гюзелевъ. Значението на Балкана Стр. 240.

[1] Сказка, четена въ VI археологический съборъ въ Одесса, въ 1884 г.

[2] Такива сж напр. „болгаритѣ" въ Брацигово. Може още да се мисли, че българитѣ-туранци сж били распръснати въ западна България, въ нѣкои села, а особенно сж се установили по градоветѣ, напр въ Самоковъ се срѣщатъ граждани съ чисто турански типъ. Сжщо и въ градоветѣ въ Македония.

[3] Въ България има 147 села, които иматъ въ названията си думата **кара**; отъ тѣхъ повечето сж въ сѣверо-източна и Южна България. „Списъкъ на общинитѣ въ България". 1900 г. — Селото Кара-Аланъ и другитѣ села, които съдържатъ въ името си думата „аланъ", дали нѣматъ нѣщо общо съ стария „аланский" народъ?

[4] Въ края на XIII вѣкъ въ Браничево трѣба да е имало много туранци, защото тамъ сж владѣяли двама **кумански** войводи на българска държавна служба; а именно **Дърманъ** и **Куделинъ**, които сж оставили своитѣ имена на бившитѣ тѣхни крѣпости. Забелѣжително е, че и сега се срѣщатъ българи, които носятъ горнитѣ имена, като фамилии, и иматъ чисто турански типъ. Таквато българи трѣба да ги считаме за побългарени кумани (гагаузи).

V

СЛАВЯНО-БЪЛГАРСКАТА ОБЩИНА.

Най-старата славянска обществена единица е било плѣмето. То прѣдставлявало отъ себе си една група-хора отъ стотини и хиляди души, по происхождение отъ единъ родъ и живущи на едно опрѣдѣлено пространство земя въ повече села и колиби. По нѣкадѣ кжщята били гжсти, една до друга, и тогава тѣ образували голѣми села; другадѣ, тѣ били распръснати по горитѣ и съставлявали отдѣлни малки катуни и „колиби". Всичкитѣ членове на плѣмето били равно-правни. Тѣ имали за свой вождъ единъ жупанъ или кнезъ, избранъ отъ тѣхната срѣда на едно народно събрание, гдѣто се рѣшавали и други важни въпроси, относящи се до плѣмето. Тия сж главнитѣ общи черти, принадлежащи отначало на всичкитѣ славянски плѣмена; но съ течение на врѣмето, вслѣдствие на разни исторически условия, плѣмената у разнитѣ славянски народи се развиватъ по различни направления, получаватъ разни видоизмѣнения. Прѣди да додемъ до урѣдбата на плѣмето у славяно-българитѣ, а слѣдователно и до старата българска община, нека видимъ, какъ се прѣдставява плѣмето и първобитната община у другитѣ славянски народи въ историческо врѣме.

У чехитѣ историческитѣ извѣстия отъ X и XI столѣтие ни говорятъ за отдѣлни жупи, които се управляватъ отъ рицарството — мѣстенъ аристократически елементъ. Народното опълчение на всѣка жупа съставлява отдѣленъ полкъ. Въ централния пунктъ на жупата, отъ врѣме на врѣме ставатъ жупни събрания, гдѣто се сждатъ виновнитѣ членове на жупата. Споредъ сжщитѣ източници, селата на чешската жупа се управляватъ самостоятелно и това кара нѣкои изслѣдователи да мислятъ, че селата въ славянската жупа се ползували съ самостоятелно общинско управление и че слѣдователно жупата е била само административна единица. Чешкото село е отговаряло солидарно за прѣстѫпленията, извършени на селското землище; пасищата на отдѣлнитѣ села били разграничени, всѣко село си избирало свой кмѣтъ и пр. Но тази урѣдба у чехитѣ се явява въ X и XI вѣкъ, отъ когато сѫ запазени историческитѣ паметници, та не може по това врѣме да се сѫди за чешската жупа въ по-ранни столѣтия. Жупата не можеше да бѫде само административенъ центъръ въ плѣменната епоха, защото тогава самото понятие „административенъ“ не е сѫществувало, а се явило въ държавната епоха. Освенъ това, народнитѣ събрания на чешската жупа, за които споменахме по-горѣ, не говорятъ въ полза на административната жупа, а по-скоро за едно жупно общинско събрание, гдѣто се рѣшаватъ общинскитѣ дѣла. Въ X и XI столѣтие чешската жупа е била влѣзла въ друга стадия на своето развитие; жупанитѣ не сѫ били вече само народни избранници, но и намѣстници на князя — централний прѣдставитель на народа. Жупанитѣ сѫ се избирали отъ най-богатитѣ фамилии на жупата, а споредъ нѣкои извѣстия даже били наслѣдственни владѣтели. Отъ друга страна, макаръ князя да е билъ юридически свободенъ въ назначаванието на жупанитѣ, фактически той е билъ свързанъ съ волята на мѣстното население*). Отъ всичко, казано до тукъ, слѣдва да заключимъ, че чешката жупа въ X и XI вѣкъ прѣдставлява смѣсь отъ общинско-административна единица съ тенденция, да се обърне на чисто административна. Първоначалното плѣме като община вече ся изгубва значението и се разлага на по-малки общини — села; но, като политическа единица съ нѣкои общински атрибути, то продължава да има значение въ организма на чешката държава.

Въ Полша до врѣмето на Болеслава (до 1138 г.) сѫществува само една мѣстна обществена единица, именно *ополе*. Знае се, че населението въ прѣдѣлитѣ на ополето (жупата) се събирало на народни събрания, като при това извѣстието за събранието се съобщавало чрѣзъ прѣдаване на *една тояга* отъ кѫща на кѫща, тъй като кѫщята на ополе-то били разхвърлени доста далечъ една отъ друга. Въ тия събрания се распрѣдѣляли даждията и задълженията на населението. Тука вѣроятно се раз-

---

*) Сборникъ статей составленный учениками Ламанскаго. 1883 г. Мѣстное земское самоуправленіе въ Чехіи и Польшѣ. Стр. 99—101, 117.

рѣшавалъ и въпроса за прѣдаванието на виновнитѣ въ рѫцетѣ на князя. Тука ще да се разгледвали и разнитѣ въпроси за запазвание безопасностьта на населението, тъй като тази грижа е лѣжала на ополе-то. Най-послѣ, ополе-то е издавало автономически постановления. И така, ополе-то съставлява една община, състояща се отъ повече села, съ свое народно събрание и безъ съмнѣние съ изборни длъжностни лица. По-кѫсно тази голѣма община се обръща на административна областъ и населението се развива въ съсловенъ духъ; властьта и политическото значение прѣминаватъ въ рѫцетѣ на по-богатитѣ отъ мѣстното население. Този горенъ слой, тази аристократия, исключително има значение въ политический животъ на страната въ течение на повече столѣтия1).

Споредъ първитѣ извѣстия за русскитѣ славяни, тѣ сѫ живѣяли въ голѣми родове: „полемъ же живщимъ особѣ и володѣющемъ роды своими иже и до сее бѣху поляне и живяху кождс своимъ родомъ и на своихъ мѣстѣхъ, владѣюще кождо родомъ своимъ“. Родоветѣ се дѣлѣли на семейства, които сѫ живѣяли въ дворове или „дворища“; разхвърлени на голѣми пространства, далечъ едни отъ други. Нѣколко дворове, по-близу разположени единъ до други, образували едно село, което е получавало названието си отъ главния родоначалникъ на семействата въ селото; за това названията на селата обикновенно се свършватъ на *ичи* или *овичи*2). Повече села, разположени едно до друго и отъ едно общо происхождение, образували една плѣменна единица, която русский лѣтописецъ нарича *родъ*. Тѣзи родове сѫ били тъй нарѣченитѣ „волости“ въ русската княжеска епоха, въ които управлявали отдѣлни князе; князетѣ често не сѫ бивали свързани съ волоститѣ си, напущали ги и отивали въ други волости, кадѣто били викани отъ мѣстното население3). Всѣка волость си имала особенъ центъръ, който се наричалъ *градъ*. Първоначално градъ е значѣло оградено мѣсто, прѣдназначено за скривалище и мѣсто за защита въ военно врѣме. Въ осо-

---

1) Сборн. статей и пр. Мѣстное земское самоуправленіе въ Чехіи и Польшѣ. Стр. 109—111, 118.

2) Макушевъ. Сказаніе инородцевъ о бытѣ и нравахъ славянъ. 1861 г. Стр. 110.

3) Сергѣевичъ. Русскія Юрид. древности. Т. I: „И молвеше Ярополку Свѣналдъ: поиди на братъ свой и пріими волость его“ (1) „а нынѣ пойдитѣ въ свои волости“ (2) „А въ Бѣжицахъ княже, тобѣ селъ не держати и по всей волости Новгородской“ (3).

беннитѣ прѣдградия — „пригороди“ по-късно сѫ се населили търговци и занаятчии и съ това турили начало на по-сетнѣшнитѣ градове[1]. Русскитѣ славяни, спорѣдъ Масуди, се дѣлѣли на множество родове, управлявани отъ князе, които вѣчно враждували помежду си. Абу-Обеидъ-Аль-Бекри († 1094 г.) за сѫщитѣ славяни казва: „славянитѣ сѫ толкова могущественъ и страшенъ народъ, щото, ако да не бѣха раздѣлени на множество колѣна и родове, никой въ свѣта не би могалъ да имъ противостои“[2]. Отъ XVI—XVII вѣкъ, когато русската царска власть е била въ апогея си, а народа се е диференциралъ на съсловия, за русската „волость“ можемъ да приведемъ слѣдующитѣ данни. Едно голѣмо село е могло да състави една волость, но това е бивало много рѣдко. Повечето пѫти волостьта е заключавала въ себе си отъ четири до деветь села. Едното село, по-главното, е служѣло за центъръ и въ него се събирали всичкитѣ села отъ волостьта на *вече*. Всѣко село си имало опрѣдѣлено пространство земя съ точни граници. Ако въ прѣдѣлитѣ на волостьта се извърши нѣкое прѣстѫпление, отговаря цѣлата волость, тъй като всичкитѣ земи на цѣлата волость образували окрѫга на общината. Всички постоянни жители на волостьта се смѣтали за равноправни членове на общината; такива сѫ били: царскитѣ селяни, болѣрскитѣ, манастирскитѣ, черковнитѣ и всички *свободни* селяни. Главната цѣль, за съединението на повече села въ една голѣма община — волость, е била да се прѣдупрѣждаватъ прѣстѫпленията, да биватъ сѫдени и наказани прѣстѫпницитѣ. Народното събрание на общината се нарича *копа*, или *купа*, или *громада*. То се събира въ едно централно мѣсто на общината, което се нарича *копище* или *коповище*. Повечето пѫти общината вика да присѫтствуватъ на събранията ѝ и „сторонные люди“ отъ други общини, които въ случай на нужда да могатъ да бѫдатъ свидѣтели. Всичкитѣ членове на общината сѫ били длъжни, когато се повикатъ, да се яватъ на *копището*. Ако

---

[1] Макушевъ. Сказаніе инородцевъ и пр. Стр. 145. — Забелѣжително е, че на много мѣста въ България най-старитѣ части на градоветѣ се викатъ „варуши“; „варушъ“ има въ Търново, Русчукъ, Т.-Пазарджикъ, Прилепъ, Охридъ, Леринъ и други градове. Намъ ни се чини, че това е старо-българското име на русския „пригородъ“ и че тази дума отъ българский язикъ е прѣминала въ маджарский и сърбский язици, въ които се употрѣбява и сега въ смисълъ на градъ, въ новото му значение. Въ ромънския язикъ думата „варушъ“ се съхранява въ видъ на oraş и съ значение — градъ.

[2] Макушевъ. Сказаніе инородцевъ и пр. Стр. 145.

жителитѣ на нѣкои села не сѫ могли да се яватъ всички, селото е бивало длъжно да испрати нѣколко души свои прѣдставители[*].

За славяно-българитѣ имаме сравнително най-ранни извѣстия, защото тѣ прѣди другитѣ славяни сѫ дошли въ стълкновение съ римско-византийската империя. Историцитѣ на Империята сѫ имали възможность и случай още отъ V вѣкъ да отбелѣзватъ много извѣстия за тѣхъ. Прокопий, като говори за тия славяни, расправя слѣдующето: „славянитѣ живѣятъ въ лоши кѫщички, расхвърлени на голѣмо разстояние една отъ друга. Славянитѣ и антитѣ на се управляватъ отъ единъ човѣкъ, но отъ край-врѣме живѣятъ въ демокрацията. За това у тѣхъ, както обикновеннитѣ, тъй и извънрѣднитѣ въпроси се рѣшаватъ въ народнитѣ събрания“. За славянитѣ на Балканский Полуостровъ Менандръ въ VI вѣкъ говори: „Баянъ, ханъ на аваритѣ, прѣмина Дунава и опустоши съ огънь и мечъ селата на славянитѣ съ околноститѣ имъ, като имъ ограби всичкото имущество, защото никой отъ тѣхъ не е смѣялъ да му противостои, а всички се скрили въ непроходимитѣ гори“. „Между славянитѣ — казва Маврикий — господствува постоянно несъгласие: каквото рѣшатъ едни, не го удобряватъ други, и никой не иска да се покорява на други. Тъй като тѣ иматъ много régai, които не се съгласяватъ помежду си, то полезно е да привличаме нѣкои отъ тѣхъ на наша страна“. „Славянитѣ (на сѣверъ отъ Дунава) — казва Хелмхолцъ (въ 1177 г.) — не се грижатъ да си построятъ кѫщи, а обикновенно плѣтатъ си отъ пръти колиби, колкото да се укриватъ отъ дъждъ и лошо врѣме. Щомъ се разнесе викъ за тревога, всички бърже задигатъ хранитѣ си и ги скриватъ въископани дупки въ земята, заедно съ златото, среброто и скѫпоцѣннитѣ си вещи; а женитѣ и дѣцата си закарватъ въ горитѣ, въ тайни и укрѣпени скривалища, така щото на неприятеля оставатъ само плѣтенитѣ къщички, за които славянитѣ ни най-малко не жалѣятъ“[1]. „Около половината на VII вѣкъ — казва Дриновъ — славянитѣ, които се засѣлили на Полуострова, политически се дѣлѣли на двѣ части: едни се намирали подъ властьта на Византия и споделяли участьта на нейнитѣ подданници; а други, болшинството, се ползували съ пълна независимость. Послѣднитѣ, по запазения у тѣхъ родовъ обичай, се дѣлѣли на много плѣмена“[2]. . . За взаимнитѣ отношения на тия плѣмена, на първо врѣме слѣдъ прѣселението, може да се каже, че тѣ по нѣкогашъ живѣяли дружно помежду си, съединявали се за общи прѣдприятия. Така въ 676 год. дреговичитѣ, велегизититѣ, ваюнититѣ, бърсяцитѣ и други съ съединени сили нападнали на Солунъ. Другъ пѫть, спорѣдъ извѣстието на Маврикия, тѣ се карали и воювали помежду си, като даже се съединявати съ византийский императоръ противъ своитѣ еднородци. Въ 685 — 687 г. г. струменцитѣ, рихвинитѣ и сагудатитѣ обсаждали Солунъ, а велегизититѣ въ това врѣме се намирали въ дружба съ солунцитѣ и имъ пращали храна. Въ 687 г., въ похода на императора Ринотметъ противъ славянитѣ, мнозина отъ послѣднитѣ прѣминали къмъ императора. Спорѣдъ Дринова, това било направено не толкова отъ страхъ, колкото отъ вражда къмъ другитѣ славянски плѣмена, съ които воювалъ императора[3].

---

[*] Н. Иванишевъ. О древнихъ сельскихъ общинахъ югозапада Россіи. Стр. 8—12. — За старата руска селска община прѣимущественно въ юго-западна Русия сѫ писали Довнаръ-Запольски: Западно-русская сельская община. Ж. М. Н. Пр. 1897 год. Юлий. Владимирский-Будановъ: О формахъ крестьянскаго землевладѣнія въ литовско-русскомъ государствѣ. Кіевскій Сборникъ. 1892 г., Любовски и др.

На чело на всѣко плѣме у тия славяни стои единъ избранъ прѣдставитель, който у византийскитѣ писатели се нарича réga. Напр. гръцкото житие на св. Димитрий говоря за réga на рихвинитѣ — Первундъ, а сѫщо и за други славянски régai. Въ българската редакция на сѫщото житие се говори за славянскитѣ князье, които сѫ обсаждали Солунъ. По свидѣтелството на патриарха Никаноръ, въ 768 г. императоръ Константинъ откупвалъ у славянскитѣ князье (tous sklavénaun arhontas) християнскитѣ плѣнници, откарани отъ островитѣ Имбросъ, Тенедосъ и Самотраки. Въ 799 г. атинянитѣ се обърнали къмъ князъ Акамира, князъ на славянското плѣме велегизити, живущи въ Тесалия, съ просба да спомогне на исаврийскитѣ принцове,

---

[1] Макушевъ. Сказаніе инородцевъ и пр. Стр. 111, 109.

[2] М. Дриновъ. Заселеніе Балканскаго Полуострова славянами. Стр. 150.

[3] М. Дриновъ. Заселеніе и пр. Стр. 151, 152.

заточени въ Атина отъ императрица Ирина[1]. У императора Константинъ Багрянородний този князъ се нарича *жупанъ*. Този венценосецъ писатель расправя, че въ 783 г. византийский военачалникъ Ставраки тръгналъ да усмиря славянитѣ въ Гърция и, като достигналъ до Коринтский провлакъ, нему се подчинили всичкитѣ мѣстни *жупани*. За сърбскитѣ плѣмена въ Илирика, сѫщий писатель казва: „както казватъ, тия народи нѣматъ свои архонти, а иматъ само *жупани* — старѣйшини, *както това е въ обичай у другитѣ славяни*“[2]. Гръцкий историкъ Папаригопуло, като говори за прѣселението на славянитѣ, расправя, че тѣ се заселили въ Тесалия, Епиръ и Гърция по своя обичай въ малки селца и уединени ферми, като образували земледѣлчески или пастирски общини, управлявани дълго врѣме отъ своитѣ началници, които се викали *жупани*[3]. Че българскитѣ плѣмена се упралявали отъ старѣйшини, които се викали жупани и князове, имаме и други положителни данни отъ домашенъ источникъ. Така въ хризовула на царь Константинъ Асеня отъ 1278 г., даденъ на Вирпинский манастиръ въ Скопско, се казва: „съкровища ы имании даяти къ стымъ и божественнымъ цръквамъ, іакоже бо и светыи ы православныи царии грьчци и блъгарци и *жупани* и *кнѧзеви* и кралеве срьскыѫ землѫ“. . . Че жупанитѣ и князоветѣ, жупитѣ и княжинитѣ сѫ били принадлежность на българската административна организация и териториално подраздѣление, това се вижда отъ по-долното съдържание на сѫщий царски хризовулъ: „да не метаха с ними ни севастъ, ни прахторъ, ни *кнѧзъ*, ни кастрофилакъ“. . . „И Горнемъ Половѣ. . . *жупъ*. . . виноу по“. . . „Ни прахторъ отъ нихъ *кнѧзе*, ни топщикалъ“[4]. . . Въ единъ надписъ, намѣренъ при раскопкитѣ въ с. Абоба, се чете „*жупанъ* — тарханъ“. Повечето мѣстности и села въ Македония и Албания и до сега запазватъ въ названията си думата „жупа“, напр. *Жупа* — мѣстность, *Жупаница* или *Жупанища* — село, *Жупанъ* — планински върхъ и *Жупанска нахия*[1]. Въ Казанлѫшко за означавание една група-хора отъ 10 — 20 души се употрѣбява изражението „една *жупа* хора“. Жупани се викали всичкитѣ по-видни болѣри при влашкитѣ господари — войводи, които се подписвали като свидѣтели на господарскитѣ грамоти, напр. „свѣдѣтели сіемоу хризовоулоу: Радулъ Банъ, *жупанъ* Драгота. . . и *жупанъ* Бѣлота“. „Свѣдѣтеліе *жупанъ* Манѣ Оудрище, *жупанъ* Тодоръ, *жупанъ* Станче дворникъ, *жупанъ* Михаилъ логофетъ, *жупанъ* Казанъ Сахаковъ, *жупанъ* Станъ Негревъ“[2]. И до сега въ ромѫнский народенъ язикъ *жупанъ* или jupâne означава господинъ, т. е. благороденъ (по русски баринъ, която дума пъкъ произхожда отъ бояринъ).

---

[1] М. Дриновъ. Заселеніе Балк. Пол. Стр. 150. — М. Соколовъ. Изъ исторія болгаръ. Стр. 82.

[2] М. Дриновъ. Заселеніе и пр. Стр. 150. — М. Соколовъ. Изъ исторія болгаръ. Стр. 82. О темахъ и народахъ. Изд. Ласкина. Стр. 107. — К. Гротъ. Извѣстія Багрян. о сербахъ. Стр. 106.

[3] **Paparigopoulo. Histoire de la Civilisation helenigue.** Стр. 208.

[4] Свѣдѣнія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Спб. 1879 г. Т. 81—90. И. Срезневскаго. Т. 81. Болгарскія грамоты и другія записи. Стр. 14, 16, 19.

Всѣко плѣме, жупа или кнежина въ историческо врѣме заемало извѣстно пространство земя и е било расположено въ повече села. Слѣди отъ старитѣ жупи и кнежини на много мѣста можемъ да видимъ и до сега; тѣ се криятъ въ остатъцитѣ на старитѣ плѣмена и административни подраздѣления на старата българска и византийска държава; тѣ сѫ били първоначалнитѣ голѣми славянски общини. Първоначално — казва г. Успенски — общината въ Византия прѣдставляваше едно сложно политическо тѣло и се състоеше не отъ десетина селски кѫщи, а отъ десетина и повече села съ десетина и повече хиляди жители. Имало е общини съ твърдѣ голѣми размѣри, които могли да извадатъ цѣлъ корпусъ войска. Такива сѫ били напр. славянскитѣ колонии — общини въ Мала Азия, въ VII и VIII вѣкъ“[3]. За означавание съвъкупностьта на общинскитѣ отношения и за понятието „община“, като особенно политическо тѣло, въ X вѣкъ у византийцитѣ се употрѣбява термина *комитура*. Този терминъ въ византийската история се срѣща и по-рано. Въ VI вѣкъ, по повелитѣ на Юстинияна I

---

[1] В. Кѫнчевъ. Македония, 1900 г.

[2] Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. IX.

[3] Журналъ Мин. Народн. Просвѣщ. Кн. 225, часть II. Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи. Стр. 328. — Подобни голѣми общини сѫ запазени до сега у ромѫно-власитѣ около Пиндъ. Въ началото на XIX столѣтие едно влашко плѣме отъ 600 семейства и 6,000 души напуснало общината Авела въ Пиндъ и се прѣселило въ планинитѣ на Верия, по-близу до Солунъ, гдѣто образувало общината Барба-Алекси, по името на прѣдводителя на плѣмето. У тия власи прѣдводителя на плѣмето се вика челникъ; той прѣдставлява общината прѣдъ властитѣ, той има сѫдебната и административната власть вътрѣ въ общината. **Ioan Ninitescu. De la românii din Turcia Europeana.** 1895 г. Стр. 179, 180.

се вижда, че *свободното* население е живѣяло въ градове и села въ общини, управлявани отъ своитѣ старѣйшини, които общини се наричали caumétourai, métrocaumiai, hauria eleutherika. Отъ това безъ съмнѣние слѣдва, че „комитурата“ отъ X вѣкъ е била оная сѫщата отъ VI вѣкъ. Тукъ се забелѣзва още едно обстоятелство: и двѣтѣ приведени думи caumétoura и métrocaumia се намиратъ въ тѣсно етимологическо сродство съ думата caumè — село. Въ повелитѣ на императоритѣ отъ X вѣкъ често, на мѣсто caumétourai, се употрѣбяватъ формитѣ taun hauriaun omades или anaKoynausseys. Обаче думитѣ комитура и метрокомия, ако и да сѫ сродни и често да се употрѣбяватъ въ едно значение, въ сѫщность означаватъ двѣ различни понятия: първата означава съвъкупность на села, съединени съ общо земевладѣние, съ обща отговорность за испълняване на държавнитѣ задължения и съ едно административно управление; метрокомия пъкъ означава административния центъръ на комитурата. „Ако би било нуждно — казва проф. Успенски — да се замѣнатъ тия византийски термини съ славянски, то комитурата би трѣбало да наречемъ *жупа*, а метрокомията — *жупенъ градъ*. Твърдѣ е възможно, че подъ caumopolis на византийскитѣ писатели трѣба да разбираме метрокомия“[1].

Ний видѣхме, че славянскитѣ жупани и князове византийцитѣ ги наричатъ régai и arhauntai. Но тия названия сѫ отъ първитѣ врѣмена, когато славянскитѣ плѣмена сѫ били или съвършенно свободни, или въ полузависимость отъ Византия и България. По-кѫсно, когато жупанитѣ се подчинили на византийската държавна власть, тѣ получили други названия. Такова е било напр. названието comés, което означавало управитель на една административна единица — жупа, който управитель пъкъ въ сѫщото врѣме е билъ и комендантъ на дружината, която се образувала отъ жупата[2]. Този терминъ е старъ византийски, още отъ врѣмето, прѣди дохождането на славянитѣ, както ще видимъ на друго мѣсто. Слѣдъ подчиняването на славянскитѣ плѣмена, той прѣминава къмъ славянскитѣ жупани въ Византия, а отъ тамъ и въ България, както се вижда отъ надписа на пограничния камъкъ отъ врѣмето на царь Симеона, въ който се говори за *комитъ* Дристъръ[1]. Сѫщо и въ славянский прѣводъ на Еклогата се говори за „*кмѣтища*“ въ смисълъ на военни началници[2]. Терминътъ *кмѣтъ* или *кмьтъ*, въ значение прѣдставитель на по-новата селска или градска община, се запазва прѣзъ цѣлото турско господство и до сега. Царь Самуилъ въ грѫцкитѣ източници се нарича caumétopoulos, т. е. синъ на комита. Като се земе прѣдъ видъ, че той е захваналъ да дѣйствува срѣдъ племето бърсяци, около Битоля, излиза, че той е билъ синъ на жупана на бърсяцитѣ; а тази славяно-българска жупа е била една отъ най-голѣмитѣ и най-силнитѣ. „Не подлежи на никакво съмнѣние — казва г. Златарски — че той (комита) е билъ най-високий прѣдставитель на мѣстното население и е защищавалъ интереситѣ на извѣстна славянска община прѣдъ прѣдставителя на централната власть — намѣстника на българский царь. Той се е ползувалъ съ твърдѣ голѣмо влияние и значение въ страната и е достигалъ по нѣкога такава мощь, щото се е рѣшавалъ да противодѣйствува на централната власть, както това направили Шишманъ и неговитѣ синове“[3]. Нѣкои характерни признаци за властьта и значението на старитѣ жупани и кнезове се съхранили до най-ново врѣме въ сѣверозападна България и сѣверна Сърбия, която се издигна на българска племенна основа. Слѣдъ войната съ Австрия — расправя протойерей Ненадовичъ, единъ отъ сърбскитѣ дѣйци при Кара-Георгия — въ Валевската нахия, както и прѣди войната, останалъ за *кнезъ* баща му. Никола Грабовичъ билъ Лешский кнезъ отвѫдъ р. Колубара. Отъ Подгорица, гдѣто кнеза билъ умрѣлъ, дошли да молятъ баща му, да отиде да имъ бѫде кнезъ. . . Трмата кнезове се събирали да распрѣдѣлятъ данъцитѣ и станалитѣ общински расходи съ съгласието на везира отъ Бѣлградъ, при когото се събирали всичкитѣ кнезове отъ цѣлия вилаетъ. По застѫпване на кнезоветѣ, пашата намалявалъ данъка. Всѣки кнезъ, като се връщалъ въ нахията си, съ общо съгласие распрѣдѣлялъ данъка между отдѣлнитѣ села и отдѣлнитѣ семейства[4]. Още по-добрѣ се обяснява значението на кнеза въ Видинско отъ Митко Маринова. Званието *кнезъ* въ турско врѣме е сѫществувало като официялно съ права и длъжности отъ Българска Морава до Искъра. За всѣка нахия е имало по единъ кнезъ, който въ отличие отъ селскитѣ кнезове (кмѣтове) се е наричалъ *башъ кнезъ*. Той се е избиралъ отъ цѣлата нахия измежду по-богатитѣ и почтенни селяни и е прѣдставлявалъ раята прѣдъ турскитѣ власти. Кнеза е засѣдавалъ въ сѫдебния и окрѫжния съвѣти при „*войводата*“ или пашата. Особенно значение е ималъ неговия гласъ при рѣшавание на въпроси, които се отнасяли до даждията, земледѣлието, скотовъдството и други въпроси въ окрѫга. Кнезътъ е обикалялъ селата, придружаванъ отъ полицейски стражари или въорѫжени момци българи; той е помагалъ за събиранье на даждията, и за изкарвание на ангария. Ако се появявала разбойническа шайка, кнезътъ е изкарвалъ потера. Той е разглѣждалъ спорове граждански и углавни, освенъ по-голѣмитѣ и по-важнитѣ. Кнезоветѣ сѫ имали голѣмо влияние между населението и сѫ стояли на чело на всѣко народно движение. Така, когато станаха въстанията въ западна България — въ Берковско, Ломско, Бѣлоградчишко и Видинско въ 1835, 1837 и 1850 г. г., то на чело на тия въстания сѫ били кнезоветѣ*).

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, часть II, стр. 329, 333.

[2] Ж. М. Нар. Пр. Кн. 225, ч. II, стр. 331, 332.

Въ византийската и българската държави жупанската и княжеската власть се намира въ зависимость отъ върховната държавна власть, повечето пѫти не непосрѣдственно, а чрѣзъ посрѣдничеството на други държавни чиновници, областни управители. За по-добро разбиране значението на жупанитѣ, да кажемъ нѣколко думи и за тия областни началници. Държавата се е дѣлѣла на византийски „теми“, или „хори“, или български „воеводства“[1]. Воеводството обикновенно се е състояло отъ повече жупи и кнежини, а въ исключителни случаи, когато послѣднитѣ сѫ бивали много голѣми — отъ една жупа или кнежина. Въ послѣдний случай и самъ жупана или кнеза испълнявалъ длъжностьта на войводата; така въ X вѣкъ плѣмето моравяни въ Браничево се е управлявало само отъ своя кнезъ, който направо се е сношавалъ съ византийский императоръ[2]. У византийцитѣ войводата — който въ сѫщото врѣме е билъ и военачалникъ — се наричалъ *стратигъ*, или *дуксъ*, или *севастъ*[3], а у старитѣ българи, както става явно отъ изслѣдването на г. Златарски — *тарханъ*[4]. Славяно-българското население нарича тоя военачалникъ „войвода“, което име се запазва и въ турската епоха дори до послѣдно врѣме, както може да се види отъ по-горнитѣ цитати изъ съчинението на г. М. Мариновъ. Обаче, понѣкога войводата въ българскитѣ земи се нарича още *банъ*. Въ Чепино, споредъ Иречека, имало особенно банство[5]. Близо до Пловдивъ се намира една могила, която се нарича „банова могила“[6]. Ми се чини, че за едно банство въ Македония се говори въ една сърбска грамота: „що си има оу градоу у *бансте* двѣ ни-

---

[1] Сборникъ за народни умотворения, наука и книжнина. Кн. XV, стр. 34, отдѣлъ Критика.

[2] Това изложение. Стр. 85.

[3] Сборникъ за нар. ум. и пр. Кн. XV, отдѣлъ Критика, стр. 37.

[4] Въспоминания на протоиерея Ненадовича. Стр. 28, 31, 32. — Кнезове, а слѣдователно и кнежеска организация намираме въ влашкитѣ земи, въ Мала Валахия, въ Голѣма Валахия — въ окрѫга Яломица на Дунава и въ южна Молдова, около Тигечъ въ Маджарско — въ Фагарашъ, Хацегъ, Банатъ и въ Галиция. Особенно много данни има за кнезоветѣ въ Маджарско, които се явяватъ тамъ, като прѣдставители на голѣми и малки общини и въ сѫщото врѣме, като „благородни“ съ особенни права. Даже когато общинитѣ сѫ въ пълна зависимость отъ господари и кнезоветѣ губятъ своята самостоятелность, даже и тогава кнезоветѣ запазватъ едно привилегировано положение, управляватъ селата (по нѣкогашъ на десеть села единъ кнезъ) съ сѫдебна и административна власть, въ зависимость отъ сѫщитѣ господари. Надѣжде. **Din dreptul vechiu român.** Маджарския писатель **Fekete**, като пише за тия кнезове, казва: „Кнеза е билъ господарь на населението. Напомнювамъ, че маджарскитѣ кнежества бѣха основани на сѫщитѣ начала, като кнежествата на Балканската държава на Петъръ и Асенъ; и тамъ кнеза е билъ господарь, сѫдия, по нѣкогашъ и войвода“. **Revista pentru istoria, arheologie. G. Tocilescu** Год. 3, 1885, томъ V, стр. 131. По-късно кнеза или жупана въ Маджарско и Влашко се нарича „сѫдецъ“ или „жудецъ“. Когато цѣлото население е било зависимо, потомцитѣ на кнезоветѣ останали свободни; за това въ Влашко свободнитѣ селяни се наричатъ „отъ-кнезоветѣ“.

*) М. Мариновъ. Жива Старина. Кн. IV, стр. 8—11.

---

[1] Г. Герцбергъ. Исторія Византіи. Москва. 1897. Стр. 91. — Новаковичъ. Србска войска. 1893. Стр. 62, 63. Свѣдения и замѣтки и пр. Т. 81 И. Срезневскаго. — Въ грамотата на Иоанъ Асеня II страната се дѣли на „хори“: „или въ Скопскꙑѧ хорѫ, или Прилѣпскꙑѧ, или Дѣволскꙑѧ хорѫ, или въ земѧ Арбанаскꙑѧ“. Но въ единъ сърбски записъ отъ 1330 г. „хора“ е само часть отъ една область: „Въ области Овчеполской, въ хорѣ Злѣтовстей, въ горѣ Лесновстей. . . Обдържещоу хороу Злетовскоу, жоупаноу Драгославоу“. Стара српска войска. Стр. 64. Областьта или окрѫга се нарича още и „държава“: „едно село въ нѣмецкою державѣ“. Pic Les lois roumaines Стр. 44. — Въ влашкитѣ земи по-късно окрѫзитѣ или старитѣ жупанства се наричатъ „сѫдства“.

[2] М. Дриновъ. Славяне и Византія въ X вѣкѣ. Стр. 84—86.

[3] Г. Герцбергъ. Ист. Визант. Стр. 91.

[4] Сборникъ за народн. умотвор. и пр. Кн. XV.

[5] К. Иречекъ. Пѫтувания по България.

[6] Сѫщото съчинение.

віе“[1]. . . Въ една пѣсень, която се пѣе въ Македония, се казва:

Събрали се вси банове,
Вси банове, вси кмѣтове,
Вси кмѣтове, вси жупани . . .

Въ една народна пѣсень, записана въ с. Горна Баня до София, се говори за „*бане* бугарине“[2]. Банства е имало въ българскитѣ земи на сѣверъ отъ Дунава въ Мала Валахия и Темишварский Банатъ[3]. Този български държавно-административенъ терминъ е прѣминалъ къмъ маджаритѣ отъ ония българи, които сѫ живѣяли въ сегашнитѣ маджарски земи и сѫ били покорени отъ маджаритѣ.

Старитѣ славяно-български жупи и кнежини — общини се ползували съ голѣма вътрѣшна свобода, която много пѫти е бивала гарантирана отъ особенни договори, сключени съ върховната държавна власть. Извѣстно е, че славянскитѣ плѣмена отъ Славиния (Македония) се присъединили къмъ българската държава по доброволно съгласие, за което, разумѣва се, българскитѣ царе имъ гарантирали извѣстна самостоятелность и имъ подтвърдили старитѣ автономически права. Въ X вѣкъ, споредъ Хоматияна, отъ славянскитѣ плѣмена около Солунъ едни *плащали данъкъ* на българитѣ, а други на града Солунъ[4]. Очевидно, че тукъ плащанието на данъкъ е била главната свръзка между плѣмето и върховната власть; ако да бѣше инакъ, историка щѣше да употрѣби други думи, за да покаже подчиненностьта на славянскитѣ плѣмена на едната или другата държавна власть. Характеренъ примѣръ за славянската жупа — община, запазена още въ XIV вѣкъ съ всичкитѣ си права и привилегии, ни прѣдставлява янинската жупа — комитура. За правата и устройството на тази жупа се говори въ единъ хризовулъ на византийский императоръ Андроникъ Старий отъ 1319 година. Споредъ този хризовулъ, въ състава на общината влизатъ, освенъ градътъ Янина, още и селата: Ботивища, Желеховица, Псеада, Сандарица, Ардиловица, Гложане, Гардики, Леавища, Тръстеникъ, Теасовища, Новосели, Ардомище. Тази голѣма община владѣе, освенъ земитѣ на жупата съ горитѣ и „рибнитѣ ловища“, още и други нѣколко близки села, очевидно населени съ тъй нарѣченитѣ парици или зависими селяни. Тия села сѫ слѣдующитѣ: Шипка, Радовити, Дрявово, Фрястана, Липница, Копанци, Строми, Дрявойса, Копани, Крѣхово pèri tèn Vaguenelian, лозе eis tous Psathous, Ливади и Скупица. Ето и изчисленитѣ въ хризовула права на общината: Янинската *митрокомия* владѣе всичкитѣ си имоти и права, възъ основа на старитѣ грамоти, съ лозята, земитѣ, воденицитѣ и другитѣ си имоти и съ прѣселницитѣ (парицитѣ) си. Нито градътъ Янина, нито нѣкой замъкъ отъ областьта нѣма да се отстѫпятъ никому, а ще бѫдатъ вѣкога царски. Войводата не може да испѫди извънъ прѣдѣлитѣ на жупата никого отъ *епикитѣ* (славянитѣ — членове на общината, свободни граждани); той може да изгони само явнитѣ размирници. Епикитѣ на жупата сами си избиратъ сѫдии отъ своята срѣда, които разглеждатъ всичкитѣ дѣла подъ прѣдсѣдателството на войводата, освенъ дѣлата, подсѫдни на смѣсения сѫдъ и черквата. Градътъ (жупата) Янина „по-стария обичай“ се ползува съ всичкитѣ привилегии, и неговитѣ епики напълно се освобождаватъ отъ търговскитѣ мита при търговията и здѣлкитѣ въ самата жупа и другитѣ области и замъци на царството. Епикитѣ на Янина се освобождаватъ отъ военна служба вънъ отъ жупата, тъй като само кадровитѣ (специално *войницитѣ*) и които иматъ (за това) икономии (т. е. пронияритѣ) сѫ длъжни да испълняватъ тази служба. *По господствующий у тѣхъ обичай, янинцитѣ иматъ право да изгонватъ отъ своята срѣда измѣнницитѣ и прѣдателитѣ*, а имуществото имъ да конфискуватъ. Стратиотитѣ („войницитѣ“) нѣматъ право да се распорѣждатъ въ домоветѣ на янинцитѣ, сѫщо и войводата не може да се бърка въ вътрѣшнитѣ работи на общината. Епикитѣ на Янина се освобождаватъ отъ всичкитѣ налози сѫществующи и бѫдѫщи, тъй сѫщо отъ тия налози се освобождаватъ и тѣхнитѣ села и имоти въ другитѣ градове (жупи) „съгласно дѣйствующия спрямо тѣхъ обичай“. Тѣ нѣма да се облагатъ съ никакви други данъци, освенъ съ сѫществующитѣ. Тѣ и имотитѣ имъ се освобождаватъ отъ военна квартира и други ангарии; тѣ сѫщо сѫ свободни да продаватъ произведенията си на жителитѣ на жупата по свободна цѣна, „по обичая“. Тѣ се освобождаватъ отъ данъка за градостроение *въ полза на другъ градъ*, освенъ на своя. Убийството се наказва по господствующий у тѣхъ обичай. Тѣ ще владѣятъ сами свободно своитѣ села съ околнитѣ имъ земи, пасища и други принадлежности, сѫщо се утвърдяватъ правата имъ, гдѣто и да се намиратъ. Войводата нѣма право да купува недвижима собственность въ жупата, това право е запазено само за гражданитѣ; обаче отъ тѣхъ никой не смѣе да приеме на своя земя парици, принадлежащи на други хора. Янинцитѣ се освобождаватъ отъ данъкъ на глава, димнина, пасбищно, отъ данъкъ за рибнитѣ ловища, поземелния данъкъ, отъ данъкъ за паша по планинитѣ, отъ пчелни и свиненъ десятъкъ, съ една дума — „отъ всичкитѣ данъци, измислени неотдавна“. По тѣхна молба, янинцитѣ се освобождаватъ отъ прѣброяване и описъ. По стария обичай, гражданитѣ не се принуждаватъ да пазятъ стража, която длъжность остава върху стратиотитѣ, съ исключение само на крайна необходимость и опасность. Евреитѣ, живущи въ Янина, се ползуватъ съ пълна свобода, еднакво съ епикитѣ[1].

---

[1] Памят. законод. дѣят. Душана. Стр. 39.

[2] Периодическо Списание.

[3] Юр. Венелинъ. Влахо-болгарскія грамоты. Стр. 199.

[4] М. Дриновъ. Славяне и Византія въ X вѣкѣ. Стр. 84—86. Споредъ сѫщия авторъ, тия славянски плѣмена се управлявали отъ свои кнезье.

Хризовула на Андроника — казва проф. Успенски — е рѣдъкъ источникъ за въстановление правата и отношенията на славянската община — комитура къмъ върховната власть на византийската империя. Такива трѣба да сѫ били първоначално правата и на другитѣ (славянски) общини въ Империята, които се опрѣдѣляли сѫщо съ такива договори. Колкото повече се вглѫбочаваме къмъ VIII и VII вѣкъ, толкова по-голѣма автономия намираме у славянската община, толкова повече е имала тя политическа свобода и толкова по-малка, трѣба да се прѣдполага, е била намѣсата на централната власть въ вътрѣшнитѣ работи и управление на общината. Автономията на янинската община — комитура е турена на широки основи: тя има своя изборно сѫдилище, общинска войска, войводата не се бърка въ вътрѣшната администрация, има гаранция за неотчуждаемостьта на общинскитѣ земи и имоти, жителитѣ сѫ освободени отъ тежки данъци и описи; ползуватъ се съ правата да търгуватъ безъ мито по цѣлата Империя, съ една дума — иматъ всички права; не имъ достига само вънкашна политика[2].

За вътрѣшната организация на славянската жупа — община можемъ да приведемъ нѣкои данни отъ единъ императорски хризовулъ (новелла) отъ X вѣкъ, съ който се регулира рѣдътъ за прѣминаване на недвижимата собственность отъ едни рѫце въ други въ крѫга на една жупа. Този хризовулъ на императора Романъ Лакапинъ, спорѣдъ компетентното мнѣние на проф. Успенски, не е друго нищо, освенъ възпроизвеждание на старитѣ славянски обичаи, дѣйствующи у славянскитѣ подданници на византийската империя. Въ него се казва: „сѫществува единъ старъ законъ, по който всѣки човѣкъ, въпрѣки волята на роднинитѣ си или членоветѣ на общината, може свободно да продаде своя имотъ, комуто пожелае; напротивъ, единъ другъ законъ забранява да се отчужди единъ имотъ въ чужди рѫце *отъ вънъ жителитѣ на метрокомията*“. Като узаконява вторий принципъ, законодателя различава въ метрокомията петь категории лица, които сѫ свързани въ различна степень по своитѣ родственни и имотни отношения, по съвмѣстно жителство или съ общи държавни задължения; тия категории сѫ слѣдующитѣ: 1) семейната или родовата община, т. е. такива лица, които, вслѣдствие на родство по наслѣдство или по завѣщание, владѣятъ съвмѣстно единъ и сѫщи родовъ имотъ. Ако се продава такъвъ имотъ, прѣди всичко иматъ право да го купятъ тия лица; 2) съучастницитѣ, т. е. лицата, които владѣятъ части отъ единъ и сѫщъ имотъ, вече раздѣленъ, но който нѣкогашъ е съставлявалъ едно цѣло; 3) съсѣдитѣ, които иматъ свои части земя близу до ония части, които се продаватъ; такива сѫ били всичкитѣ жители на едно и сѫщо село; 4) съсѣдитѣ, чиито имоти не сѫ близу до продаваемитѣ, но които съ лицето, което продава имота, съвмѣстно си плащатъ данъка и сѫ записани въ една описна книга; такива сѫ всичкитѣ членове на една метрокомия, които солидарно отговарятъ за плащанието на общий данъкъ; и 5) обикновеннитѣ съсѣди, т. е. такива лица, които иматъ имоти на близу до продаваемитѣ и не принадлежатъ къмъ горнитѣ четири категории; такива сѫ могли да бѫдатъ жителитѣ на друга нѣкоя съсѣдна метрокомия — комитура*). Отъ разглѣжданието на тия постановления, ний виждаме, че тукъ ни се прѣдставлява една жупа — община доста диференцирана; оказва се, че жупата въ X вѣкъ не е вече едно нераздѣлно цѣло, а е раздѣлена на села — общини и други категории лица. И дѣйствително, още въ VIII вѣкъ, като общо правило, жупата се явява

---

[1] Журн. Мин. Народ. Пр. Кн. 225. 1883 г. Ѳ. Успенски. Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи. 347—351.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, ч. II, стр. 352.

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Материали для внутрен. исторіи византійскаго государства. В. Василевски. Стр. 175 и слѣдующитѣ. Новела Романа Лакопина 922 г.

раздѣлена на повече селски общини, които сѫ свързани съ жупния центъръ повече административно. Старата жупа — община постепенно се обръща на жупа — околия или окрѫгъ, а стария изборенъ и самостоятеленъ жупанъ — на административенъ органъ на върховната власть.

За славянската жупа — община трудно е да се намѣратъ нѣкои данни въ сърбскитѣ източници; едно, защото всичкитѣ сърбски източници сѫ отъ много кѫсне дата, XIII и XIV в., когато славянската община на Полуострова отива къмъ пропадание; и друго, защото, както ни се чини и както поддържа Новаковичъ, въ сърбскитѣ земи, може би, и съвсемъ да не е сѫществувала славянската община. Когато сърбскитѣ дружинници въ VII вѣкъ дошли на Балканский Полуостровъ, тѣ подчинили намѣреното въ Илирика „славянско“ население, направили го подчинено и безправно, ако не е било то и по отъ напрѣдъ въ такъво състояние; сѐ тъй сѫ постѫпвали сърбитѣ и по-сетнѣ, като сѫ завоювали нѣкои български земи. Може би, въ това обстоятелство се крие причината на мекушавостьта на сърбский народъ или по-добрѣ на населението отъ сърбскитѣ земи. Тъй или инакъ, но пакъ, ако разгледаме Законника на Душана, и въ него ще намѣримъ нѣкои данни за общинното владѣние на извѣстни категории земи въ прѣдѣлитѣ на жупата. Спорѣдъ Законника, жупата е имала общо пасище, даже когато е била раздѣлена между повече *господари*. Всичкитѣ пасища на жупата сѫ били свободни за паша на всичкитѣ села въ жупата, били тѣ царски, манастирски, или болѣрски: „село селомъ да пасе, коудѣ едно село, тоудѣ и друго“. „Жоупа жоупѣ да не попаса добиткомъ нища; ако ли се найде едно село оу този жоупѣ, оу кога любо властелина, или есть царства ми, или есть църковно село или властелчика, ономоузи селоу никто да не забраня пасти — да пасе коудѣ и жоупа“[1]. Въ Черна Гора и до послѣдно врѣме, както пише архимандритъ Дучичъ, „пасищата по планинитѣ не сѫ били подѣлени по кѫщя, но *по плѣмена;* всѣко плѣме е имало свое общо пасище, гдѣто всѣка кѫща е имала еднакво право да пасе стоката си и да сече дърва. Но сега и тѣ сѫ подѣлени, общи имоти вече нѣма никакви“[2]. За общностьта на пасищата има данни и у нѣкои влашки плѣмена, за които говоримъ другадѣ. Така напр. въ жупата Врвнча въ Влашко собственностьта е била обща до 1817 год., когато 21 планини били раздѣлени между 14 общини, които продължавали да владѣятъ пасищата си общинно. „Тѣ не бѣха далечъ — казва г. Надежде — отъ една германска марка, или нѣщо подобно славянско, или тракийско. Сѫщото можемъ да кажемъ и за Кѫмпулунгъ молдавски, и за Тигечъ, и за Кѫмпулунгъ влашки, и даже за всичкитѣ градове, които имаха общински пасища и ливади. Разбира се, градинитѣ, нивитѣ и селищата бѣха собственность на отдѣлни семейства; планинскитѣ пасища обаче бѣха останали въ обща собственность на гражданитѣ“ 1).

---

[1] Законникъ Стефана Душана. Ст. Новакович. 1898 г.

[2] Новакович. Село. Стр. 187.

Като административна единица, безспорно е, че жупата сѫществува въ сърбскитѣ земи до по-новитѣ врѣмена. Макаръ че земята се владѣе отъ отдѣлни болѣри и селянитѣ не сѫ свободни, пакъ и спорѣдъ сърбскитѣ източници извѣстна общность и даже солидарность между жителитѣ на една жупа сѫществува. Тъй напр. краль Драгутинъ въ единъ хризовулъ, даденъ на Хилендарский манастиръ, освобождава подаренитѣ села отъ всички работи (ангарии) голѣми и малки *и оброкъ да не даватъ въ жупата*. Душанъ въ повелята си на черквата Св.-Никола вранянский опрѣдѣля черковнитѣ хора да не зидатъ градъ и въ жупата да не *приплащатъ*; сѫщо и съ друга повеля на сѫщата черква жителитѣ се освобождаватъ отъ „приплате жупске“ 2). Приплащанието въ жупата, спорѣдъ нѣкои нагаждания, трѣба да е плата или глоба за извършенитѣ прѣстѫпления въ прѣдѣлитѣ на жупата. Нѣмаме данни да мислимъ, че въ плащанието на данъка въ жупата е имало нѣкаква солидарность между жителитѣ на жупата; такава солидарность, особенно въ XIII и XIV в., не е могло да има. Но явно е, че имало солидарна отговорность въ жупата за плащанието на нѣкои глоби. Нѣкои статии отъ Законника на Душана ще ни обяснятъ работата. По чл. 126, „градската околина (т. е. жупата) плаща всичко, каквото се уплени или открадне въ околината. По чл. 191, ако свинярь се сѫди за крадени свини, отговаря заедно съ него и цѣлата жупа. По чл. чл. 157 и 158, пуститѣ височини въ жупитѣ или между двѣ жупи се пазятъ отъ околнитѣ села; защото, ако стане

---

1) Noà revista romàna. Fevruarii 1900. J. Nadejde. Origina dreptului român. Стр. 115—118.

2) Новакович. Село. Стр. 13.

грабежъ или друга загуба, отговаря жупата. По чл. 58, забранява се да се разграби имота на умрѣлъ човѣкъ въ една жупа, или на границата между двѣ жупи, защото загубата ще плати околината. Сѫщо жителитѣ на една жупа иматъ извѣстни задължения само въ прѣдѣлитѣ на своята жупа, напр. когато пѫтувалъ царя изъ царството, населението отъ една жупа е било задължено да му дава коне и да го вози само въ прѣдѣлитѣ на жупата. Чл. 60 отъ Законника прѣдписва: „цара всакъ да диже коуде камо греде, *градъ всаки до жоупѣ*, и жоупа до жоупѣ и паки жоупа до града“ 1).

Първобитната славянска община, жупа-комитура, прѣнесена въ прѣдѣлитѣ на византийската империя отъ прѣселенитѣ славяно-българи и отчасти даже узаконена отъ новата императорска власть, скоро, подъ влиянието на новитѣ условия, почнала да се разпада на по-малки единици — общини. Вече въ VIII столѣтие, като общо правило се явяватъ села — общини, а жупитѣ — общини се съхраняватъ само като исключение. Най-добра картина на славяно-българската община и общинската урѣдба въ VIII столѣтие прѣдставлява *Земледѣлческий Законъ*, значението на който обяснихме вече на друго мѣсто. Его нѣкои извлѣчения отъ тоя законъ: Въ статия 7 се казва: „Ако двѣ села спорятъ за погранична черта или за нѣкоя часть земя, нѣка сѫдиитѣ разгледатъ дѣлото и дадатъ документъ на онази страна, която по-рано е владѣла спорната земя повече години; ако ли се е запазила старата гранична черта, нѣка остане ненарушимо правото на истинский владѣлецъ“ 2). Тука очевидно е възниквало съмнѣние, правилно ли е прокарана граничната черта между землищата на двѣ села. Спора се е възбуждалъ не отъ едно лице, а отъ цѣло село, отъ цѣла селска община: тука, слѣдователно, имаме едно доказателство, че въ врѣмето, когато се издалъ закона, е имало общински земи въ владѣнието на отдѣлни села. По-ясно се говори за общинската земя въ ст. 10: „Ако стане раздѣлъ (разбира се, на едно селско общинско землище)

---

1) Законик Душана. 1898 г. Ст. Новакович. Съотвѣтствующитѣ членове.

2) Книги Законныя. Проф. Павловъ. Изданіе импер. акад. наукъ. Кн. 38, стр. 44.—Сѫщо статията на проф. Безобразовъ, приложена къмъ Исторія Византіи Герцберга. Стр. 614.

и нѣкой бѫде обиденъ въ своя жребий, той има право да развали станалата дѣлба и да иска нова дѣлба“[1]. За два вида недвижима собственость — общинска и частна, говорятъ и слѣдующитѣ статии: Ст. 32 — „Ако нѣкой селянинъ посади дърво на нераздѣлено общо мѣсто и послѣ стане дѣлба и мѣстото съ дървото се падне на другъ селянинъ, то дървото все пакъ трѣба да принадлежи на първия му стопанинъ, който го е посадилъ“. Ст. 73, — „Ако нѣкой отъ селянитѣ намѣри, или си избере на общинска селска земя удобно мѣсто за воденица и построи такава, то селската община може да прѣдяви права на това воденично мѣсто и, като заплати направенитѣ разноски за воденицата, послѣднята да остане притежание на цѣлото село“[2]. Слѣдователно, единъ членъ на общината не е могалъ да се ползува отъ общинско мѣсто за свое обогатяване, въ врѣда на другитѣ; съ своята собственна земя обаче той е могалъ да се ползува, както иска. Това се вижда отъ ст. 34, която казва: „Ако землището е раздѣлено и селянина намѣри на своята часть мѣсто, удобно за воденица, и построи такава, то другитѣ селяни (другитѣ членове на общината), които обработватъ други части, нѣматъ право да заявяватъ, каквито и да било претенции на тази воденица“[3]. И така, земледѣлческий законъ прѣдвижда два случая: първо, когато земята е притежание на цѣлото село, когато не е раздѣлена между отдѣлнитѣ членове на общината; и второ, когато тя е раздѣлена. Въ послѣдний случай селянина членъ на общината е ставалъ пъленъ собственникъ на отдѣлената нему часть земя. Това се вижда отъ слѣдующитѣ статии: Ст. 3 — „Ако двама селяни въ присѫтствието на двама или трима свидѣтели се съгласятъ да си размѣнятъ нивитѣ и ако заключатъ за това условие на вѣчни врѣмена; то тази замѣна трѣба да има сила и да остане ненарушима“. Ст. 4 — „Акс двама селяни се съгласятъ да си размѣнатъ нивитѣ при сѣидбата и ако сетнѣ едната страна поиска да развали условието; то тя не може да го развали, ако нивата е засѣяна“. Ст. 5 — „Ако двама селяни си размѣнятъ нивитѣ на врѣме или за винаги и сетнѣ излѣзе, че едната часть е по-малка отъ другата, и ако това не е влизало въ у-

---

[1] Книги Законныя. Стр. 44. — Безобразовъ. Стр. 615.

[2] Книги Законныя. Стр. 50. — Безобразовъ. Стр. 615.

[3] Книги Законныя. Стр. 50. — Безобразовъ. Стр. 615. По юридическото значение на **Nomos Gueorguikos** и по анализа на горнитѣ статии у В. Василевски. Законодателство иконоборцевъ.—Ж. М. Н. Пр. Кн. 200. 1878 г. Стр. 102—104.

повече души. Родоветѣ обикновенно носятъ имената на своитѣ родоначалници, тъй напр. въ с. Мошино, — Софийско, до послѣдно врѣме сѫществуватъ родоветѣ Чавдарови, Деспотови, Младжови и др. Отъ такива родове зематъ имената си повечето отъ нашитѣ особенно пря-балкански села, напр. Драгалевци, Филиповци, Обрадовци, Продановци, Ярловци и др. Всичкитѣ мѫже въ една рода сѫ равноправни и, когато се раздѣлятъ — раздѣлятъ и всичкото си общо имущество на равни части[1]. Старата славяно-българска жупа – община се е състояла отъ повече десетини такива родове, които по-кѫсно се раздѣлили на по-малко отдѣлни общини. Но и селата — общини на повечето мѣста не сѫ могли да запазятъ своята цѣлость, особенно по-голѣмитѣ, та се раздѣлили, заедно съ имотитѣ си, на родове или на малки семейства.

Свободнитѣ славяно-български общини на Балканский Полуостровъ отъ най-старо врѣме се състоеля отъ граждани свободни, които свободно сѫ могли да располагатъ съ личностьта си. Земледѣлческий Законъ отъ VIII вѣкъ има прѣдъ видъ само такива свободни граждани и, слѣдователно, не се примѣнява той къмъ несвободнитѣ жители на страната, каквито фактически ги е имало всѣкогашъ въ византийската империя. По този законъ всѣки селянинъ е могалъ свободно да напусне кѫщата и земята си и да отиде, кадѣто иска. Този въпросъ се обяснява отъ слѣдующитѣ статии: Ст. 18 — „Ако нѣкой селянинъ не е въ състояние да обработва своята земя, та я напустне и избѣга; то отъ тая земя нека се ползуватъ ония, които плащатъ данъкъ за нея (т. е. селската община), при това, ако избѣгналия се върне, нѣма право да претендира за загуби“. Ст. 19 — „Ако нѣкой селянинъ избѣга отъ своята земя, нека данъцитѣ отъ нея всѣка година да плаща онзи, който се ползува отъ тая земя; ако ли пъкъ селянина, който е напусналъ земята си, продължава всѣка година да плаща данъка си за нея, то тия, които се ползуватъ отъ тая земя (за което нѣматъ право), да плащатъ въ двойно количество данъка, въ видъ на глоба[2]“. Тия постановления на Земледѣлческий Законъ може да се разбератъ, само ако прѣдположимъ, че отъ цѣлата селска община се е изисквало извѣстна сумма за данъцитѣ на цѣлото село, която сумма сетнѣ се распрѣдѣляла отъ самата община между отдѣлнитѣ ѝ членове, а за правилното ѝ внасяние въ хазната отговаряла (солидарно) цѣлата община. Всѣкя селянинъ е билъ свободенъ да напусне своята часть земя и да се насели, за това той не се наказвалъ, защото той не е билъ зависимъ отъ никого. Но селската община е страдала отъ това, имала загуби, защото тя е била длъжна да плаща данъка на избѣгналий селянинъ. За това общината е била въ правото си да се възнагради за тия загуби, като даде на нѣкого отъ своитѣ членове да обработва напуснатата часть земя, който да плаща въ общината слѣдуемий данъкъ. Отъ казаното до тукъ слѣдва, че правата на селската община върху напуснатата часть земя се основоватъ не на общинското право, а на данъчната система. Щомъ селянина, който е напусналъ земята си, продължава да плаща рѣдовно данъка си; общината нѣма право да располага съ неговата земя, макаръ тя да стои съвсемъ пуста и да не принася никакъвъ доходъ.

---

[1] Периодическо Списание на Книжовн. Дружество въ София. Кн. 21—22. Ив. Евст. Гешовъ. Задругата въ Западна България. — Такива задруги има и другадѣ въ българскитѣ земи, напр. въ Т. Пазарджишко, въ южна Македония въ Леринско (въ с. Бувъ има задруги съ по 50, 80, 100 и 150 души дори; тукъ, въ отсѫтствието на домовладиката, жена му управлява задругата).

[2] Книги Законныя. Павловъ. Стр. 46. —Безобразовъ. Стр. 616.

Свободнитѣ селяни въ византийската империя се наричатъ *епики*. Този терминъ въ византийскитѣ източници сѫществува съ точно и строго надържано значение. Въ документитѣ, които се отнасятъ до землевладѣнието въ Византия, а сѫщо и у византийскитѣ лѣтописци, свободнитѣ селяни се наричатъ époikoi. Ако разгледаме тия мѣста, гдѣто се говори за епики, по-подробно, ще видимъ, че тамъ се указватъ на признаци и слѣди отъ *селска свободна община*. Ако сравнимъ разнитѣ данни, гдѣто се говори за свободна селска община въ византийската империя, ще додемъ до заключение, че на всѣкадѣ въ такива случаи се има прѣдъ видъ *славянска община, славянско свободно население* и че свободната селска община е синонимъ съ славянската селска община. И дѣйствително, ний виждаме, че и въ новогръцкий языкъ колонизацията на провинцитѣ въ византийската империя съ славяни се опрѣдѣля съ термина époikéssis, а *славянитѣ прѣселенци се наричатъ* époikoi. Очевидно, че името *епики* е дадено на славянитѣ още отъ първитѣ години на тѣхното прѣселение въ византийската империя*). Отъ историческитѣ извѣстия за епикитѣ ний виждаме, че тѣ всѣкогашь дѣйствуватъ самостоятелно и на своя отговорность, както помежду си, тѣй и прѣдъ властитѣ, когато пъкъ зависимитѣ селяни — парицитѣ, не сѫ могли да постжпватъ така. Тѣй напр. епикитѣ на село Петра въ Тесалия сѫ имали, освенъ собственна земя, още и свои парици, т. е. подчинени тѣмъ зависими селяни. Епикитѣ на село Неохари даватъ задължение, че се отказватъ за винаги отъ съсѣднитѣ съ тѣхъ манастирски земи на манастира Лемвеотиса, на които тѣ до тогава (1293 г.) посѣгали. Епикитѣ на село Вара, като се основаватъ на хризовулитѣ, указитѣ и грамотитѣ, дадени тѣмъ отъ прѣдишнитѣ царе, не се подчиняватъ на калугеритѣ отъ манастира Лемвеотиса и не се съгласяватъ да имъ плащатъ дължимий данъкъ. Не стига това, но подбуждатъ къмъ сѫщото и „прѣселницитѣ“ (парицитѣ), които сѫ се прѣселили на манастирскитѣ земи, подучватъ ги да не даватъ на манастиря обикновенний данъкъ и да не испълняватъ задълженията, *свойственни на състоянието на парицитѣ* (разнитѣ ангарии). Селянитѣ — епики на атинский окрѫгъ въ 1184 г. пращатъ посланници въ Цариградъ, а въ 1198 г. пращатъ на царя единъ подробенъ докладъ, като се оплакватъ отъ голѣмитѣ данъци и отъ незаконнитѣ дѣйствия на провинциялнитѣ чиновници. Тия селяни очевидно сѫ били свободни общинари, а не зависими „парици; инакъ, не може да се разбере тѣхната политическа роль, претенцитѣ имъ на самостоятелность въ распрѣдѣлянието на данъцитѣ и особенно смѣлостьта имъ да се оплакватъ прѣдъ върховната власть противъ непосрѣдственнитѣ си началници. Епики сѫщо се наричатъ воённитѣ славянски колонисти въ Мала Азия, за които ще говоримъ въ слѣдующата глава*).

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, год. 1883. Къ исторiи крестянскаго землевладѣнiя. Ѳ. Успенски. Стр. 309, 313. — Слѣдъ издаванието на „Базиликитѣ“ населението въ византийската империя се дѣли на двѣ: на зависими селяни и на свободни селяни или **hauritai**, които живѣяли въ своитѣ **kaumétourai** (Отъ тукъ, може би, българската дума „хора“). Ж. М. Н. Пр. Кн. 200. Стр. 126.

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, год. 1883. Къ исторiи крестянскаго землевладѣнiя. Ѳ. Успенски. Стр. 313, 343.

VI

ВОЙНИЦИТѢ.

Въ първитѣ вѣкове слѣдъ Р. Христово римската войска се е състояла отъ около 30 легиони, съ по 5 — 6 хиляди души въ всѣки легионъ. Тя се е набирала отъ доброволци, които, освенъ храната, получавали годишна плата по 250 — 300 римски лева. Робитѣ, съ встжпванието си въ войската, ставали свободни хора, а слѣдъ уволнението, и дѣцата имъ оставали свободни граждани. Всичкитѣ други граждани били освободени отъ носение военната тегоба. Обаче този рѣдъ не можалъ да се удържи за дълго врѣме. Тъй като военнитѣ сили на страната били недостаточни, въ IV вѣкъ по-богатитѣ хора и голѣмитѣ землевладѣлци били задължени да наематъ извѣстно число войници, съразмѣрно съ богатствата си. По-малкитѣ землевладѣлци били задължени, по нѣколко души заедно сдружени, да оддържватъ по единъ войникъ. Обаче и това не помогнало, та Империята е била принудена да прибѣгне къмъ по-сериозни мѣрки. Въ нѣкоя отъ провинциитѣ на римската империя е била въведена всеобщата воинска повинность, т. е. билъ възстановенъ старий рѣдъ на републиканский Римъ: всѣки свободенъ гражданинъ и притежатель на едно парче земя е билъ дълженъ лично да служи въ войската. Изъ белѣжкитѣ върху византийското управление въ Равенский екзархатъ (Италия, 568 — 751 г.) се вижда, че тамъ е била възстановена старата римска народна войска, която била раздѣлена на сенатории и организована въ чети или банди*). Тази урѣдба дали е била въведена по нѣкадѣ и въ Балканский Полуостровъ, не може да се каже положително; тукъ изобщо ний срѣщаме друга система военна организация. Още отъ по-стари врѣмена били раздавани на старитѣ войници — ветерани, земи покрай границата съ условие, че и синоветѣ имъ ще служатъ, като войници; отъ испълнението на службата зависѣло ползуванието съ дадената земя. По такъвъ начинъ отъ държавата постепенно били опрѣдѣлени особенъ видъ „войнишки земя“, прѣимущественно по границитѣ на Империята, както въ Европа, така и въ Азия. Тъй като ветеранитѣ били малцина, властьта е била принудена да вика доброволци отъ вътрѣшностьта на Империята и да ги заселява като погранични войници или даже принудително да обявява за войници части отъ несвободного население — колонитѣ. Но освенъ това, което въ дадений случай за насъ е най-важно, императоритѣ почнали да викатъ на римско-византийска военна служба и *чужденци — варвари*, на които имъ давали по границитѣ на Империята земи да се заселятъ. Тѣзи римски „войници“ се състоели отъ цѣли варварски плѣмена, каквито сѫ били славянскитѣ и туранскитѣ плѣмена въ източнитѣ области на Империята и германскитѣ — въ западнитѣ. Особенно сѫ се умножили наемнитѣ войници въ врѣмето на Маркъ Аврелий и послѣдующитѣ императори, когато числото имъ е било по-голѣмо отъ *собственната* римска войска. Тия варварски плѣмена, като се заселили въ римско-византийскитѣ области, сѫ донесли съ себе си и своята самостоятелна организация, както въ вътрѣшното си управление, така и въ урѣдбитѣ на военнитѣ си сили. Много нѣща, особенно въ въорѫжаванието, тѣ по необходимость сѫ възприели отъ римлянитѣ, обаче тѣ не се обърнали напълно въ римски легиони, не сѫ възприели напълно римската военна организация. Наемната войска, образувана отъ славяни (славяно-българи) при Юстиниана II, била нарѣчена „отборна войска“ съ двояко намѣрение: да се искаже особенно задоволение отъ нея и да се покаже, че тя се отличава въ много отношения отъ останалата римска войска. Но това име не могло да се удържи и запази за по-дълго врѣме; може би, защото не се харесвало на самитѣ римляни, които сѫ могли да останатъ обидени отъ особенного прѣдпочитание на славянитѣ*). За означавание съвкупностьта на отношенията, въ които се намирали славянскитѣ войници къмъ Империята, а сѫщо и за гаранция на спечеленитѣ имъ политически права, тѣ били нарѣчени *тагма*. Подъ името тагма (tagma) се разбирало новата войска, новото население, което се отличавало отъ старото население и старата войска, нарѣчени *тема* (thèma), по своето юридическо и икономическо положение, по своитѣ права. *Тема* и *тагма* въ византийската империя се явяватъ като двѣ противоположни начала и това различие се съглѣжда, както въ войската, тъй и въ гражданската администрация и въ сждилищата. Терминитѣ „тагма“, също и droungos се отнасятъ къмъ врѣмето, когато първитѣ славянски прѣселенци сж почнали да дохождатъ въ Империята*). Изъ „Тактиката“ на Маврикия ний узнаваме, че *друнгата* е часть войска, както *турмата* и *бандата*, и че, като всичкитѣ подобни военни части, се управлява отъ свой архонтъ. Числото на войницитѣ въ друнгата не трѣбало да бжде по-голѣмо отъ три хиляди. Отъ името на друнгата, и прѣдводителя ѝ, архонта се нарича *друнгарий*. Въ Тактиката се даватъ нѣкои обяснения за происхождението на друнгата и системата на друнгарското управление: „Друнгария по-напрѣдъ се наричаше хилиярий, т. е. хилядникъ, слѣдователно това учрѣждение не е отъ край-врѣме, а се е появило сравнително по-кжсно“. „Зная — казва се още въ Тактиката — че по-прѣди, по подобие на царската флота, и началницитѣ на областната (народната въ противоположность на държавната) флота се наричаха стратиги, а подвластнитѣ тѣмъ вожди — *комити* и кентархии; сега обаче командата прѣмина къмъ друнгаринтѣ“. По-нататъкъ се расправя нѣщо повече отъ сравнителното нововедение на друнгарията въ войската и флотата; обяснява се, какъ и отъ кое население се образуватъ друнгитѣ: „Друнга е отрядъ, който се образува отъ населението, тъй нарѣчено комити (ék taun kaumétaun, т. е. отъ селяни)“. Обаче тукъ не трѣба да се разбира, че друнгата се образува отъ всичкитѣ селяни, но само отъ нѣкои отъ тѣхъ; тъй на друго мѣсто се обяснява: „Друнгата е отрядъ, съставенъ отъ *тагмитѣ*, т. е. отъ тъй нарѣченитѣ *комити*“. Излиза, слѣдователно, че друнгитѣ се образуватъ отъ тагмитѣ, т. е. отъ прѣселеното славянско население и се противопоставятъ на войската, образувана отъ мѣстното, старото население на страната, нарѣчено *тема*. Заслужва да се отбелѣжи още едно обстоятелство, а именно, че въ военнитѣ византийски съчинения се да-

---

*) Стара српска војска. Ст. Новаковић. Стр. 30—31.

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали и пр. Стр. 171.—Безобразовъ. Приложение къмъ Герцберга.

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, часть II, 1883 г. Къ исторіи крестянскаго земл. и пр. Стр. 330.

ватъ съвѣти, какви ржководящи правила трѣба да се пазятъ при назначаване началницитѣ на отрядитѣ; та между другото въ тѣхъ се казва, че друнгария трѣба да се избира отъ способнитѣ, *вѣрнитѣ* и *доброжелателитѣ* (значи не ромеи) на ромейската империя[1].

За славянското или славяно-българското происхождение на византийската друнга можемъ да приведемъ още слѣдующитѣ данни и съображения. Извѣстно е, че сжществуванието на славянското племе *мелинги* въ южна Гърция е едно отъ доказателствата за распространението на славянитѣ въ Пелопонесъ. Въ Морейската Хроника за завоюванието на Пелопонесъ отъ кръстоносцитѣ нѣколко пжти се срѣща термина „дронга на мелингитѣ“, o drongos taun mélyngaun, или o drongos taun skortaun, o drongos taun sklavaun. Тукъ очевидно се говори за военнитѣ дружини на славянскитѣ племена, населяющи южна Гърция. „Когато архонтитѣ, старѣитѣ на *дронгата* видѣха, че франкитѣ построиха тия два замъка, събраха *събрание* да обсждатъ, какво да правятъ. Старѣитѣ — богаташи поддържаха, че трѣба да се държатъ твърдо и да не се прѣдаватъ. Обаче народътъ и общината бѣха на мнѣние да се прѣдадатъ; и ето тогава архонтитѣ – старѣи на дронгата, като видѣха настроението на дронгата и като нѣмаше какъ да я убѣдатъ, постжпиха по волята на дронгата“. Слѣдъ това, продължава хрониката, франкитѣ подчиниха цѣлата славянска область (édoulossé ta sklavika)[2]. У историка Теофана се срѣща такова изражение: „въ нея година два български крале тръгнаха съ множество българи и *друнги*. . .“. Такъвъ обратъ на рѣчьта се срѣща и у другитѣ византийски лѣтописци: „аваритѣ, като събрали множество подвластни тѣмъ славяни, тръгнали. . .“; или пъкъ изражението на русский лѣтописецъ: „поиде Олегъ, поя (като събра или зе съ себе си) вои многи, варяги, словени, кривичи“. Въ всичкитѣ тия случаи се изброява състава на войската на прѣдводителитѣ, за това и въ изражението на Теофана „pléthos voulgaraun kai droungaun“ подиръ pléthos voulgaraun би трѣбало да слѣдватъ и сж слѣдвали безъ друго подчиненитѣ или съюзнитѣ тѣмъ народи. Тукъ става дума, какъ въ царуванието на Юстиниянa българитѣ, заедно съ славянитѣ, нападали на Византия; слѣдователно изражението на Теофана не може да означава друго, освенъ: „българитѣ, заедно съ друнги (дружини) славянски, тръгнали. . .". Въ текста на Теофилактъ българский за тивериополскитѣ мжченици въ чл. 34 има едно мѣсто, на първъ погледъ необяснимо и въ противорѣчие съ другитѣ латински хроники: „когато поменатий Борисъ взѣ властьта, облакъ франки (frangaun nefos) покри цѣла България". Въ врѣмето, за което се говори тука, българитѣ не сж имали никаква война съ франкитѣ, напротивъ всичкитѣ извѣстия подтвърдяватъ, че съ тѣхъ българитѣ се намирали въ дружественни отношения. Слѣдователно, това мѣсто отъ расказа на Теофилакта или трѣба съвсемъ да го исхвърлимъ, като лъжовно, или да допуснемъ едно малко измѣнение въ текста — на мѣсто frangaun да четемъ droungaun. За обяснение на това мѣсто, може би, ще ни послужатъ други двѣ исторически извѣстия. У сжщия Теофилактъ още се говори: „Борисъ повика бичъ Божий. . . като искаше тозъ часъ да обърне къмъ истината синоветѣ и робитѣ си". А у Хинкмара се казва: „отъ това (отъ покръстванието) недоволнитѣ началници възбудили противъ него народа съ цѣль, да го убиятъ. И така, всички, колкото бѣха въ десеть-тѣхъ окржга, се събраха около двореца". Отъ съпоставлението на горнитѣ цитати проф. Успенски заключава, че думитѣ на Теофилакта „droungaun néfos ten Voulgarian passan ékalyfé", ще означаватъ едно и сжщо съ съобщението на Хинкмара „quotquot igitur fuerunt intra decem comitatus adunaverunt se circa palatium ejus". Слѣдователно, и тука друнгата ще означава една общественна единица, като жупа, община, или военна дружина*). Въ едно официялно донесение на атинский митрополитъ Акоминатъ до византийский императоръ отъ края на XII вѣкъ се исказва оплакване, че благороднитѣ (болѣритѣ) и кастронитѣ (военнитѣ) нападатъ на селата и селскитѣ полета и съ това нарушаватъ икономическото благосъстояние на *друнгитѣ*. Тука термина „друнга" не означава вече военна дружина, но самото население, отъ което се събира дружината. „По наше мнѣние — казва проф. Успенски — термина *друнга* въ доклада на Акомината не само че смѣло може да се прѣведе съ думитѣ: община, жупа, задруга, дружина, но даже и съ добавка „славянска". Думата droungos е „истинала" въ византийскитѣ паметници прѣди да се отдѣлятъ отъ нея изброенитѣ понятия, които при външното си различие иматъ едно общо вътрѣшно *обществено* и политическо сходство". Еднакво значение съ славяно-българската друнга иматъ и названията, които византийскитѣ писатели даватъ на русскитѣ и сърбскитѣ дружини: oi sérvoi koumpanatoi, o raus droungitai. И тия термини иматъ значение не на етнографически, но на обществения единици, които сж били еднакви за всичкитѣ славянски плѣмена (кумпа — купъ — купище)*).

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, 1883 г. Къ исторіи крестянскаго землевладѣнія въ Византіи. Стр. 71.

[2] Успенски. Византійская и южнославян. пронія. Сборникъ статей учениковъ Ламанскаго.

Най-добри извѣстия за сжществуванието и отчасти организацията на славяно-българскитѣ военни колонии въ Византия ни сж запазени въ извѣстията за военнитѣ колонии въ Мала Азия. Историка Теофанъ расправя, че „въ 677 г. Юстиниянъ II се повдигналъ въ походъ противъ българитѣ; българитѣ, които срѣщналъ, отблъсналъ ги; а като стигналъ до Солунъ, взѣлъ множество славяни, отчасти военнопленени, отчасти по договоръ, и ги прѣселилъ въ областьта Обсикий, отвъди (въ Мала Азия) у Абадоса. Отъ тѣхъ Юстиниянъ отдѣлилъ 30,000 души, привелъ ги въ военно състояние и, като ги въоржжилъ, нарѣкалъ ги *отборна войска* и имъ далъ за началникъ Невула". Патриархъ Никифоръ, като съобщава за сжщото, прави едно малко допълнение: „отъ тия славяни — казва той — императора набира военень отрядъ до 30,000 души и назначава имъ началникъ отъ най-благороднитѣ измежду тѣхъ по име Гевула". Обаче тази отборна войска не оправдала надѣждитѣ на Юстинияна; въ войната съ арабитѣ прѣдводителя на славянитѣ съ 20,000 души прѣминалъ къмъ неприятеля и съ това рѣшилъ войната въ полза на арабитѣ. Юстиниянъ разгнѣвенъ — казватъ историцитѣ — истребилъ всичкитѣ останали славяни, съ женитѣ и дѣцата имъ. Това послѣдното обстоятелство — истреблението на всичкитѣ славяни, които сж давали 30,000 души войска, се вижда за невѣроятно, защото едно такова голѣмо население не можеше да се истреби тъй лесно. Отъ друга страна, изваждането на 30,000 души войска, очевидно, е било едно отъ условията, за прѣселението на тия славяни въ Мала Азия, въ праздвитѣ земи на Империята. Това е било задължението на колонията, което, разбира се, е могло да се испълни, ако и самото правителство испълни своитѣ задължения — да даде на колониститѣ толкова земя, колкото имъ е нуждно да бждатъ въ състояние да даватъ такъвъ отрядъ. Трѣба да се мисли, че въ славянската колония е имало най-малко два пжти повече селски кжщи, отъ което пъкъ може да се заключи, че общото число на членоветѣ на цѣлата колония не можеше да бжде по-малко отъ 250,000 души. Твърдѣ е вѣроятно, че славянитѣ не сж били доволни отъ распорѣжданията на правителството по опрѣдѣляване на земитѣ, та поради това $^2/_3$ отъ „отборната“ войска е прѣминала на страната на арабитѣ. Сжщия историкъ Теофанъ расправя, че въ 754 г., вслѣдствие вълненията въ България, множество славяни прѣминали въ Империята и били заселени въ Артанъ (западна прѣдна Мала Азия). Патриархъ Никифоръ за сжщото прѣселение расправя: „Подиръ нѣколко врѣме славянскитѣ плѣмена напущатъ своята земя и прѣминаватъ Евксинъ. Тѣхното число бѣше 208,000 души, които се заселиха на земята, която се нарича Артанъ“*). Какво е станало съ тия славяни, положително не е извѣстно; но трѣба да се мисли, че и тѣ, като колониститѣ отъ VII вѣкъ, сж били организувани въ военна колония и че числото на доставенитѣ отъ тѣхъ войници не е било по-малко отъ 20,000 души. По такъвъ начинъ само славянитѣ въ Мала Азия сж доставяли на Империята 50,000 души войници, което нѣщо е съставлявало почти половината отъ цѣлата византийска войска. Тѣзи славянски колонисти въ Мала Азия и други прѣселени въ края на XII и началото на XIII вѣкъ се споменуватъ у Пахимериса. Споредъ него, „скитската колония“ или „епикитѣ“ били расположени по високитѣ планини и тѣснитѣ долини въ Мала Азия, които отдѣлятъ гърцитѣ отъ турцитѣ и военното значение на които не било испуснато отъ вниманието на турцитѣ. Византийцитѣ събрали отъ всекадѣ многочисленни и силни „епики“ и създали отъ тѣхъ по тия мѣста силна стена, образували непроходима ограда за ромейската земя. И за да накаратъ тия планински жители твърдо да се държатъ и съ ревность да жертвуватъ живота си въ борбата съ турцитѣ, цѣлата военна колония била освободена отъ данъци, началницитѣ и по-влиятелнитѣ имъ лица *били надарени съ пронии* и почести и всичкитѣ привилегии били обезпечени съ царски грамоти. Съ течение на врѣмето тия славяни разбогатѣли твърдѣ много, и колкото повече увеличвали богатствата си, толкова по-ревностно испълнявали военнитѣ си обязанности. Тѣ държѣли нощна стража, всѣки день нападали неприятеля, земали му плѣнници и съ цѣли дружини нахлували въ земята му. Тия планински жители, нарѣчени още *акрити*, се ползували съ привилегии до прѣнесванието императорската столица отъ Никея въ Цариградъ. Отъ тогава царетѣ почнали да имъ ограничаватъ правдинитѣ и *да имъ съкратяватъ заплатата*, която имъ била отпущана. Като говори за тия славянски военни колонии въ Византия, проф. Успенски казва: „Ето кои славяни прочее сж земали участие въ войнитѣ на Империята въ Мала Азия и за които често се питатъ историцитѣ, отъ кадѣ сж дохождали? Славянитѣ отъ Мала Азия сж прѣнасяли на плѣщитѣ си всичкитѣ военни тяжести на Империята, за това и императоритѣ сж били заинтересувани да запазятъ тази жизненна сила, отъ която трѣбало да се ползуватъ повече поколѣния. За това славянскитѣ колонии сж били надарявани съ разни привилегии и правата имъ сж били гарантирани съ императорски новели“*).

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, год. 1883. Къ исторіи крестянскаго землевладѣнія въ Византіи. Стр. 72, 75, 76.

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, год. 1883. Къ исторіи крестянскаго землевладѣнія въ Византіи. Акоминатъ пише слѣдующето: „Молиме да подтвърдите и другитѣ въ разни врѣмена издадени грамоти, съ които се забранява на живущитѣ въ крѣпоститѣ военни власти всѣкакъ да заграбватъ и завладѣватъ селата и селскитѣ земи. Това води къмъ распадането на общинитѣ (droungaun), а пъкъ погубването на селскитѣ общини (друнги) е погубване на цѣлия нашъ окржгъ". Стр. 60.

Че тѣзи византийски военни колонии сж били именно славянски, може да се види и отъ тѣхната вътрѣшна организация, която е била еднаква съ организацията на гражданскитѣ общини — жупи-комитури, за които говорихме въ прѣдидущата глава. Въ новелитѣ на императоритѣ отъ македонската династия сж запазени цѣлъ рѣдъ законоположения, съ които се гарантиратъ правата на военнитѣ общини. Отъ тия законоположения ний виждаме, че административнитѣ и финансовитѣ урѣдби на военнитѣ колонии сж били доста сложни. Славянската военна колония сама си е организувала правилното испълнение на военната повинность, както и сама е донесла съ себе си този граждански рѣдъ, който сж узаконявали новелитѣ. И ако въ X вѣкъ въ

---

*) Ж. М. П. Пр. Кн. 225, 1883 год. Къ исторіи крестянскаго земл. въ Византіи. Стр. 318, 319, 321.

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, ч. II. 1883 г. Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи. Стр. 339 и слѣд.

организацията на стратиотскитѣ части земя се забелѣзватъ слѣди отъ общински начала; то, разбира се, това показва, че учрѣждението не е ромско, а славянско и че първитѣ проявления на тия учрѣждения трѣба да отнесемъ къмъ врѣмето на славянскитѣ прѣселения. Тукъ ще отбелѣжимъ слѣдующитѣ черти отъ общинский животъ на славянскитѣ военни колонии въ Византия. Въ новелитѣ на императоритѣ се установява рѣдътъ, по който се прѣдаватъ военнитѣ части земя отъ едни рѫце на други: 1) ако една военна часть земя остане празна, по каквато и да е причина, зематъ я най-близкитѣ роднини на прѣдишния владѣтель; 2) ако такива роднини нѣма, то роднинитѣ въ по-далечни степени; 3) ако и такива нѣма, то земята могатъ да получатъ лицата, които сѫ въ една група съ прѣдишния притежатель по отбиванието на воинската повинность, т. е. членоветѣ, които плащатъ на едно мѣсто данъка си; 4) слѣдъ тази група съ казанитѣ права могатъ да се ползуватъ всичкитѣ членове на цѣлата военна община; 5) ако и тукъ не се намѣратъ лица, които да зематъ празната военна часть земя (разбира се, съ законнитѣ военни задължения), тогава тя прѣминава въ селската община, въ жупата — комитура, т. е. обрѫща се отъ военна на обикновенна земледѣлческа земя[*]. Въ сѫщата новела се заключаватъ още и слѣдующитѣ специялни постановления за военнитѣ земи: 1) На стратиота е било забранено да продава земята си, отъ която той отбивалъ войнската си повинность; такава една военна часть земя задължително се прѣдава отъ бащата на синътъ, съ сѫщото задължение за военната служба. Ако една военна часть земя се раздѣли между нѣколко наслѣдници, то тѣ всички се задължаватъ съвмѣстно да поддържатъ войника, който се пада отъ тази часть земя. 2) Другата частна собственность на стратиота, ако се внесе въ военнитѣ списъци, сподѣля сѫдбата на военния имотъ на войника, т. е. не може да се отчужди. 3) На благороднитѣ (болѣритѣ), чиновницитѣ, митрополита, епископа, манастиритѣ и други богоугодни заведения се забранява да купуватъ и да наслѣдватъ военни части земя. 4) Признава се правото на 40-годишна давность, слѣдъ която военната часть земя, ако е минала въ други рѫце незабелѣзано, гу-

---

[*] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211, 1879 г. Матеріали для внутреней исторіи визант. государства. В. Василевски. — Новела Константина Багрянородцаго о военныхъ участкахъ. Стр. 197, 198.

би своя воененъ характеръ, та фактическия притежатель получава пълно право на собственность върху нея[1]. Отъ документитѣ въ IV томъ на Атинското списание „Атеней", които се отнасятъ къмъ XIII вѣкъ, вижда се, че военно-служебната земя се е дѣлѣла на отдѣлни части, които се наричали *стратии;* всѣка стратия се е дѣлѣла на *страти*, а всѣки стратъ е заключавалъ въ себе си по 500 модия. *Стратъ*, спорѣдъ проф. Успенски, се вика още и *войдатъ* и се отличава отъ обикновения селски *зевгаръ* или *стасъ,* както по размѣра си, така и по данъчнитѣ и други задължения. „Метохията Исусъ Христосъ Спаситель нарича се Амбела, съ всичкитѣ си права, а именно съ два войдата земя". Тѣзи два войдата, както се вижда отъ сѫщий документъ, се състоятъ отъ *стратиитѣ* на Стиха и Мамура и съдържатъ 300 модия. Тука войдата се състои отъ 150 модия; но това може да се обясни съ факта, че въ случая земята е била по-плодородна и че е била насадена съ маслиневи дървета. Отъ друга страна и войдатитѣ не всѣкога сѫ били отъ единъ и сѫщи размѣръ, макаръ почти всѣкога сѫ били по-голѣми отъ зевгаритѣ и сѫ плащали по-малко данъци отъ послѣднитѣ. Спорѣдъ новелитѣ на императоритѣ отъ Македонската династия, имота на единъ войдатъ-конникъ е струвалъ около 800 — 1200 лева, слѣдователно, е билъ 5 или 6 пѫти поцѣненъ отъ обикновенний зевгаръ; войдатитѣ на пешитѣ войници обаче обикновенно сѫ стрували два пѫти повече отъ селскитѣ зевгари[2].

— Слѣдъ дохажданието на турцитѣ, на много мѣста отъ българската земя се споменува за специялно *войнишко* население, което е било освободено отъ много данъци, въ замѣна на което е имало едно главно задължение — въ военно врѣме да отива на война. Такива „войнишки" села е имало по южнитѣ склонове на Стара Планина, въ Панагюрище, Калоферъ, Жеравна, Ямболъ и другадѣ. Въ Родопитѣ войници сѫ били потурченитѣ българи, а именно въ Доспатъ-планина и въ Чепино. Въ западна България е имало войници въ Звеполе (Трънско)[1] и вѣроятно такива сѫ били албанскитѣ военни дружини въ Албания. Въ сѣверна България слѣди отъ войнишки български села се намиратъ въ Варненско, въ селата Инджикъ и Смядово при Шуменъ, въ селото Вардинъ при Прѣславъ, въ Бѣла на Янтра[2] и, може би, войници сѫ били помацитѣ въ Ловчанско и Плѣвенско. Всички тия войнишки села навѣрно сѫ сѫществували и въ българско и византийско врѣме и водатъ началото си отъ най-старитѣ врѣмена. Поради това и особенно като се има прѣдъ видъ, че турцитѣ почти въ нищо не сѫ измѣнявали обществената организация на завоюваната отъ тѣхъ страна, трѣбва да приемемъ, че организацията на тия български войнишки села въ турско врѣме е била сѫщата, както и въ българско и византийско врѣме. И дѣйствително запазенитѣ данни за войнишката организация въ турско врѣме напълно гармониратъ съ горѣприведенитѣ данни за славяно-българскитѣ военни общини въ старо врѣме. Въ този смисълъ интересни сѫ подробноститѣ за живота на войницитѣ въ село Факия и другитѣ околни села въ покрайната „Равна-Гора“, които, по всѣка вѣроятность, въ старо врѣме сѫ образували една военна община, една жупа. По-кѫсно жупата се раздѣлила на родове; всичкитѣ членове на общината се управлявали отъ единъ „главатаръ на войницитѣ“, който се утвърждавалъ съ ферманъ отъ Султана и въ знакъ на отличие получавалъ *единъ калпакъ* и *една чанта съ особенни белѣзи*. Този началникъ билъ длъженъ да държи извѣстно число *войници* въ кулитѣ и градищата, които се рѣдѣли отъ двѣтѣ страни край друма прѣзъ Факия. Имало е и мѣстна поща, която служѣла въ сѫщото врѣме и за нуждитѣ на царството. Тия войници сѫ зимали участие въ всичкитѣ войни на турската империя. Когато ставало нужда, всичкитѣ войници отъ околностьта се събирали въ мѣстностьта „*войникътъ*“. Войницитѣ се дѣлѣли на дружини, или, както се наричали и въ Албания зъ турско врѣме, на *байряци* или *колове* (родове)[3]. На войницитѣ отъ Пловдивско, споредъ едно прѣдание, башъ-байракътъ е билъ въ Панагюрище[4]. Най-важнитѣ извѣстия за цѣлата войнишка организация

---

[1] Ж. М. Нар. Пр. Кн. 211, 1879 г. Матеріали для внутреней исторіи визант. государства. В. Василевски. Стр. 194—197.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211, 1879 г. Матеріали и пр. Стр. 174. „Часть земя отъ петь, най-малко отъ четири литри, е служела за поддържанието на единъ военъ стратиотъ". Стр. 193. Една литра злато 250 рубли.—Ж. М. Н. Пр. Кн. 140, 1885 г. Слѣды пис. книгъ. Стр. 46, 49, 50, сѫщо и стр. 38—40.

---

[1] Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 513.

[2] Иречекъ. Пѫтувания.

[3] Период. Спис. Кн. 37—38. А. Теодоровъ. Исторически матеріали. Стр. 125—127.

[4] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 347.

въ Турско ни даватъ турскитѣ закони отъ XVI вѣкъ, които сѫ изложени у Хамера. „Канунамето“ на султанитѣ Сюлейманъ II (1520 — 1566 г. г.) и Селимъ II (1566 — 1574 г. г.) съдържа и „кануна“ на войницитѣ. Институцията била феодална: всѣки войникъ ималъ опрѣдѣлена отъ държавата земя наслѣдственна, наричана по турски „*бащина*“, за която не плащалъ никакъвъ данъкъ. Той не плащалъ нито харачъ, нито десятъкъ отъ овци до 100 глави. Ако обаче обработвалъ и друга земя вънъ отъ „бащината“, или ако е ималъ повече добитъкъ; то за тѣхъ билъ длъженъ да плаща обикновенний данъкъ, като всѣки другъ селянинъ. Освенъ това, войникътъ е билъ освободенъ отъ всички ангарии; но пъкъ той ходѣлъ на царска служба въ войската и служѣлъ въ султанскитѣ обори; на всѣки отдѣленъ войникъ се падало да гледа царскитѣ коне всѣка трета година. Войницитѣ си имали и свой началникъ, който се наричалъ *джери-баши* и който имъ земалъ данъкъ отъ виното, както и различни сѫдебни глоби. При криминални случки войникътъ бивалъ сѫденъ отъ санджакъ-бега и неговия кадия. По край рѣдовнитѣ войници имало и нерѣдовни, които сѫщо имали бащини, но били зависими отъ *спахиитѣ* (бивши пронияри). Първоначално на чело на войницитѣ стоели *войникъ-бегове* (войводи), които въ военната иерархия били равни съ санджакъ-беговетѣ, носѣли на чалмата си едно щръклено перо, а на знамето си *една конска опашка* (емблема на старитѣ българи-туранци[1]. Споредъ расказитѣ на стари хора панагюрци, войнишката повинность е била свързана съ опрѣдѣлени *бащини*, както се чете въ поменатитѣ стари турски закони. „Бащината“ наслѣдувалъ всѣкога най-стария синъ. Като царска земя, бащината не е могла нито да се дѣли, нито да се продава и се прѣдавала съ принадлежащитѣ ней повинности отъ поколѣние на поколѣние все въ единъ и сѫщи родъ. Когато войниклѫкътъ билъ унищоженъ, войнишкитѣ семейства били принудени да искупятъ отъ хазната съ пари своитѣ бащини, за да ги иматъ въ свое лично владѣние[2]. По феодалната си основа войниклѫкътъ прилича на турски спахилѫкъ, съ разлика само, че войникътъ получава своята земя наслѣдствено, когато пъкъ турския спахия се ползува отъ спахийството, само до като е живъ. Привилегиитѣ на панагюрци били вписани въ царски ферманъ съ златенъ подписъ. Независимо отъ войницитѣ сѫществували и *дербенджии*, които срѣщо незначителни привилегии пазѣли отъ разбойници планинскитѣ проходи. Дербенджилѫкътъ, спорѣдъ положителни данни, е сѫществувалъ и въ византийско и българско врѣме. На началника на една дружина дербенджии въ Византия сѫ викали *клисурархъ*[*].

---

[1] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 350. Впрочемъ тази емблема сѫществува и у турцитѣ.

[2] Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 351.

VII

ЗАВИСИМИ СЕЛЯНИ ИЛИ ПАРИЦИ.

Прѣзъ послѣднитѣ столѣтия отъ сѫществуването на римската империя въ нея се развива *колонáта*, съ други думи — селското население въ римскитѣ провинции се обръща на подчинено и зависимо отъ голѣмитѣ земледѣлци, отъ господствующата класса. Това положение по-сетнѣ се прѣдава и на византийската империя. Зависимото селско население въ римската империя се увеличава по два начина, се развива отъ два контингента: Отъ една страна положението на римскитѣ роби постепенно се поправя; голѣмитѣ земледѣлци дохождатъ до убѣждение, че трудътъ на робитѣ ще бѫде по-производителенъ, ако самитѣ тѣ бѫдатъ до нѣкадѣ заинтересувани въ по-доброто обработване на земята; за това земледѣлцитѣ даватъ на тъй наречѣнитѣ *селски роби* по-голѣма свобода и по една часть земя, която тѣ сами да обработватъ на своя отговорность. Въ замѣна на това робитѣ били задължени да даватъ на господаритѣ си по извѣстна часть отъ добититѣ земни произведения и да имъ обработватъ други части земя за тѣхна смѣтка. Отъ друга страна, съвършенно свободнитѣ селяни и малки арендатори, вслѣдствие на разни економически нещастия и неплодородни години, задлъжнявали на голѣмитѣ земледѣлци до такава степень, щото изгубвали всѣка надѣжда да се отплатятъ; и, тъй като при това не можели да се изселятъ, били принудени да влизатъ съ земледѣлцитѣ въ особенни договори, да имъ работятъ земята на вѣчни врѣмена, на

---

[*] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 392, 182.

извѣстни доста тѣжки условия. Съобразно съ това двояко происхождение на зависимитѣ селяни въ римската империя, и Юстинияновото законодателство ги дѣли на двѣ категории: на лично свободни или *колони* и на несвободни или *адскрипти*. И двѣтѣ категории сѫ имали една обща черта, че сѫ били свързани съ земята на господаритѣ си и нѣмали право, свободно да я напущатъ. Но тѣ се различавали помежду си по другото си правно положение. Несвободнитѣ не сѫ могли да иматъ свой собственъ инотъ (рало, волове итн.) и се намирали въ пълна зависимость отъ господаритѣ си. Послѣднитѣ имали право, да ги сѫдатъ и наказватъ съвършенно безконтролно; когато пъкъ лично свободнитѣ селяни сѫ ползували съ всичкитѣ граждански права, съ исключение на правото, да си мѣняватъ свободно мѣстожителството[1]. Слѣдъ врѣмето на Юстинияна и двѣтѣ категории зависими селяни постепенно се сливатъ и получаватъ едно общо название *пръселници*, т. е. хора заселени на чужда земя, по гръцки още *парици*. Названието *парикъ* се срѣща още въ Юстинияновото законодателство; въ пандектитѣ на пр. на едно мѣсто се обяснява: paricus est incola qui aliqua regione domicilium suum contulit (парикъ е земледѣлецъ, който се е заселилъ на чуждо землище, подразбира се, по происхождение отъ друго мѣсто). Въ Юстинияновитѣ закони нѣколко пѫти се споменува за paroikikon или paroikikon dikaion (правото на парицитѣ). Въ всички тия случаи се подразбира, че парика се е прѣселилъ на чужда земя безъ формално съглашение съ господаря — земледѣлецъ и стои на заетото землище, само защото притежателя на земята го търпи. И така, „приселничеството“ (to paroikíkon) отначало е било врѣменно отношение между прѣселенеца селянинъ и господаря — земледѣлецъ; по-сетнѣ тия отношения ставатъ постоянни. Къмъ приселницитѣ се приравняватъ и всичкитѣ други зависими селяни и името „приселници“ се прѣдава на всичкитѣ зависими селяни. По-кѫсно въ Базиликитѣ (византийски законъ) често се употрѣбява термина парикъ въ смисълъ на римското colloni; при това се различаватъ doulopàroikoi — обикновенни зависими селяни и kléropàroikoi — черковни парици[2].

---

[1] Статията на Безобразовъ. Приложеніе къ исторіи Византіи. Стр. 613, 614.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 200. 1878 г. Законодателство иконоборцевъ. В. Василевски. Стр. 128.—По римскитѣ закони, останали и въ Византия, единъ селянинъ, който обработва една и сѫща господарска земя въ продължение на 30 г. не-

Съ прѣселението на славянитѣ въ византийската империя създава се особенъ класъ на свободни хора, които живѣятъ въ свободни селски общини, се управляватъ съвършенно самостоятелно и не се намиратъ въ никаква зависимость отъ голѣмитѣ землевладѣлци. Издаденитѣ закони отъ императоритѣ на Исаврийската династия въ VIII вѣкъ говорятъ само за свободни граждани и това кара нѣкои учени да приематъ, че тогава зависими селяни съвсѣмъ е нѣмало, че съ прѣселението на славянитѣ въ Полуострова зависимостьта на дотогавашното селско население е била унищожена*). Но не трѣба да се забравя, че прѣврата, исвършенъ отъ прѣселението на славянитѣ, не е билъ всемѣстенъ, че много кѫтове на Империята сѫ останали съ старото си население, или сѫ били населени съ славяни, които сѫ били прѣселени по-отдавна като „зависими селяни“ и които сѫ продължавали да стоятъ въ зависимость отъ голѣмитѣ землевладѣлци. Законитѣ на Исаврийската данастия сѫ могли да иматъ сила само по отношение на новото свободно население; тѣ не сѫ могли да отмѣнятъ стария строй тамъ, гдѣто той не е билъ разрушенъ отъ новитѣ социялни прѣврати, а сѫ могли само да узаконатъ новия рѣдъ тамъ, гдѣто той се е образувалъ. За това трѣба да се приеме, че зависимитѣ селяни или парицитѣ въ извѣстни части на византийската империя сѫ сѫществували непрѣкѫснато до врѣмето, когато слѣдъ Исаврийската династия старото положение на работитѣ можá пакъ да се признае и узакони.

Слѣдъ IX вѣкъ числото на парицитѣ почва да се увеличава и за смѣтка на свободнитѣ селяни, които до тогава сѫ имали своя собственна земя, т. е. на селяни отъ свободнитѣ славянски общини, които заедно съ землитѣ си прѣминавали въ владѣние и собственность на болѣритѣ или „благороднитѣ“. Къмъ края на XIV вѣкъ парицитѣ до толкова се умножили, а *епикитѣ*, т. е. свободнитѣ селяни на славяно-българскитѣ общини, до толкова се намалили, щото първитѣ станали общо правило, а послѣднитѣ исключение. Какъ е станало това? Този социяленъ и общественъ прѣвратъ на Балканский Полуостровъ има повече причини, отъ които по-главнитѣ сѫ тѣзи: На първо мѣсто, около X вѣкъ свободнитѣ славянски общини, подобно на старитѣ римски поданници, се задължавали на богаташитѣ по нужда; особенно въ неплодороднитѣ години между 927—933 години много общини съвсѣмъ се заробили у голѣмитѣ землевладѣлци и капиталисти, като сѫ заложили, или продали землитѣ си въпреки всичкитѣ сѫществующи закони и урѣдби[1]. Византийскитѣ императори на първо врѣме се борили противъ това зло, издавали заповѣди, да не се отчуждаватъ общинскитѣ земи, но благоприятни резултати не сѫ били достигнати. Отъ XI вѣкъ насетнѣ самитѣ императори почватъ да раздаватъ общинскитѣ земи, *заедно съ населението* — свободнитѣ до тогава селяни, на своитѣ любимци „благородни“ и влиятелни лица въ *пълна собственность* или само въ *пронии*. Цѣльта на раздаванието и назначението на тия болѣрски земи е било да се създадатъ силни болѣри, които да поддържатъ голѣми дружини войска, отъ каквито се е нуждаяла царщината. Въ сѫщото врѣме, пакъ чрѣзъ подарявания и вслѣдствие на разни други причини, много селски общини и общински земи станали зависими отъ духовенството — отъ манастиритѣ и епископитѣ[2].

Въ по-ново вѣме, слѣдъ X столѣтие, *парицитѣ* се считали до нѣкадѣ свободни въ сравнение съ робитѣ, защото се ползували съ граждански права, сѫ можели да бѫдатъ свидѣтели въ сѫдилищата, да иматъ свой собственъ движимъ имотъ, не били като робитѣ стѣснени въ семейнитѣ си права, сѫ можели напр. по собственно желание да встѫпватъ въ бракъ, да се ползуватъ съ правата на мѫжътъ и бащата; но, отъ друга страна, между парицитѣ и напълно свободнитѣ селяни имало голѣма разлика. Единъ членъ на свободната селска община е билъ пъленъ собственикъ на своята часть земя, можелъ е свободно да я про-

---

прѣкѫснато, ималъ право да остане за винаги на тая земя и землевладѣлеца не можелъ да го испѫди отъ тамъ. По такъвъ начинъ само въ силата на давностното право свободний селянинъ съ потомството си се привързвалъ къмъ земята, гдѣто се билъ заселилъ. Обаче по-кѫсно това правно отношение се измѣнило въ врѣда на свободнитѣ селяни. Такива селяни били приравнени къмъ зависимитѣ селяни, парицитѣ. Кн. 200, стр. 102, 127.

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 200. 1878 г. Законодателство иконоборцевъ. В. Василевски. Стр. 129, 105.

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали для внутр. истор. визант. государ. Стр. 180, 181.

[2] Безобразовъ. Стр. 645. — За зависимитѣ селяни Данаиловъ (Страница изъ държавното ступанство въ старо-българско врѣме. Българ. Прѣгл. Г. IV, кн. XII) има погрѣшно и неясно прѣдставление; по-добрѣ се излага въпроса за данъцитѣ, но и то само по българ. царски хризовули. — За зависимото българско население въ старо врѣме списанието „Ново Врѣме“ 1897 г., кн. II и 1898 г. кн. II, дава едно едностранчиво отъ социялистическа гледна точка изложение и безъ достатъчни фактически данни.

даде, да напусне селото си и да отиде, кадѣто иска; той е билъ длъженъ само да плаща държавнитѣ данъци и не зависѣлъ отъ никое частно лице. Парика, напротивъ, билъ привързанъ къмъ земята. Имало е случая, когато парицитѣ самоволно напущали земята и селото си, но послѣ, по искането на господаритѣ владѣлци на земитѣ, тѣ пакъ бивали въдворявани въ старитѣ имъ мѣстожителства. Манастиря Св.-Богородица на планината Лемво до Смирна ималъ голѣмо число селяни на манастирскитѣ земя въ селата Милии, Палатии, Потамъ и др. Въ 1244 г. мнозина отъ тѣхъ напуснали жилищата си и отишли едни въ гр. Нимфей, други въ село Мурмунта, принадлежаще на една „благородна“ землевладѣлка, трети въ селата Кукулъ и Петра. Отъ това избѣгване на селянитѣ манастиря се лишилъ отъ своитѣ доходи. За това игумена на манастиря се обърналъ къмъ царя съ молба да заповѣда, щото зависимитѣ отъ манастиря селяни да бѫдатъ събрани и възстановени въ селата имъ. Царьтъ съ хризовулъ, издаденъ по тоя случай, обяснява, че селянитѣ нѣматъ право свободно да си мѣняватъ жилището и заповѣдалъ на чиновницитѣ си да отпишатъ казанитѣ селяни отъ новитѣ имъ господари и да ги пратятъ при манастиря*). Какви сѫ били задълженията на зависимитѣ селяни спрямо господаритѣ имъ и какви сѫ били правата на господаритѣ, не може да се опрѣдѣли съ точность. Прѣди всичко, разумѣва се, зависимитѣ селяни сѫ били длъжни да работятъ на господаритѣ си. Източницитѣ постоянно споменуватъ за „парическа служба“, т. е. за дължимата работа на парика къмъ господаря му; но какви сѫ били размѣритѣ на тая работа? Вѣроятно тѣ сѫ били различни въ различни мѣста. Въ Законника на Душана правата и задълженията на *меропитѣ*, т. е. на зависимитѣ селяни се опрѣдѣлятъ така: Чл. 68. „Меропхомь законь по вьсой земли оу неделіе да работаю два дни провіароу и да моу дава оу години перьпероу цаневоу съ заманицомь да моу се накоси дьнь единь и виноградь дьнь единь“. . . Въ сѫщата статия строго се забранява на господаритѣ да искатъ отъ меропитѣ нѣщо повече отъ опрѣдѣленото въ закона. Но като се земе прѣдъ видъ, че зависимитѣ селяни въ всичко сѫ били зависими отъ господаритѣ си, — въ административно, сѫдебно, военно и финансово отношение, фак-

---

*) Historia de Regno di Cipro d' incerto autore. Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, ч. II, стр. 337.

тически надали сѫ имали възможность да се оградатъ отъ тѣхните произволи. Единъ анонименъ историкъ на островъ Критъ отъ врѣмето на латинската империя, като говори за положението на зависимото селско население на страната, расправя слѣдующето: „Свободнитѣ селяни постепенно се обременяваха съ различни данъци и бѣха докарани до такова състояние, въ каквото сега се намиратъ парицитѣ. Влѣзло бѣше въ обичай, да се даватъ селяни на свѣтски или духовни лица въ владѣние и най-послѣ селянитѣ бѣха натоварени да работятъ на господаритѣ си по два дена въ недѣлята и почнаха да се наричатъ парици или зависими селяни. Когато островъ Критъ прѣминалъ къмъ венециянцитѣ, по сключенія договоръ съ мѣстнитѣ землевладѣлци (болѣри), послѣднитѣ получили право „по стария обичай“, да зиматъ отъ зависимитѣ селяни освенъ оброкъ още и петата часть отъ хранитѣ имъ, рогатия добитъкъ и свинитѣ имъ“ 1). За положението на зависимитѣ селяни въ Влашко единъ ромънски историкъ на правото казва: „Болѣритѣ и манастиритѣ все повече и повече увеличаваха задълженията на подчинenитѣ си селяни, които съ врѣме ги обърнаха почти на роби; но пакъ зависимитѣ селяни имаха право да се ползуватъ съ $^2/_3$ части отъ мошията на господаря си въ замѣна на десятъка и работнитѣ дни, които му даваха. Също имаха право да се ползуватъ отъ господарската гора за своитѣ нужди, въ замѣна на трудътъ имъ по ограждането на господарскитѣ обори и за гасенето на пожаритѣ, когато се случатъ“ 2). Въ повечето случая задълженията на зависимитѣ селяни спрямо господаритѣ имъ ще да сѫ били приблизително такива, каквито сѫ били и на манастирскитѣ селяни къмъ манастиря. Въ единъ сърбски хризовулъ, даденъ на Хилендарский манастирь, се казва: „и законь метохіи хиландарской да работи всаки *кои е отдѣленъ* два дни оу недѣліе и два дни оранія есени и дьнь пролѣтю и дьнь сена и винограда же и що поорe и оукоси. все да сьврьстоуе и сьвьрши и оусипе и да имь не ни едне работе кефаліинe“ 3). Въ единъ старо-русски документъ една болѣрка притежателка на зависими селяни, като водѣла процесъ съ тия послѣднитѣ, въ сѫдътъ поддържала: „свекру есте моему и мужу моему служили вы сами и отцы ваши

---

1) Ж. М. Н. Пр. Кн. 225, ч. II, стр. 337.

2) Noá revista româna. 1900 г. Origina dreptului consuetudinar român. Nadejdé. Стр 117.

3) Памятники законодат. дѣятелности Душана. Флорински. Стр. 55.

и братия ваша тяглою службою съ сохою и съ серпомъ и съ косою и съ топоромъ и иную тяглъ тянули, по тому какъ и иншые селяне“1). Ний знаемъ, че населението е било натоварено съ разни данъци и ангарии, които се събирали или отъ държавнитѣ чиновници, или непосрѣдствѐно отъ болѣритѣ владѣтели и тѣхнитѣ подчинени служители. Но кои отъ тия данъци и задължения стивали на право въ държавната хазна и кои оставали у владѣтелитѣ, трудно е да се опрѣдѣли.

Зависимитѣ селяни, както се спомена и по-горѣ, не сж имали своя собственна недвижима собственность, а сж владѣли и се ползували отъ извѣстна часть господарска земя, която се отстжпвала на всѣки селянинъ по отдѣлно за обработване. Такива части земя сж били въ постоянно владѣние на всѣки селянинъ и се прѣдавали по наслѣдство отъ баща на синъ. Имало е случаи, когато зависими селяни сж купували земя съ свои пари, но това трѣбало да става съ разрѣшението на господаря имъ, за негова смѣтка и на негово име. Купената земя по такъвъ начинъ е минавала по наслѣдство въ родътъ на парика, който я купилъ, а пъкъ юридический владѣтель се считалъ господаря, притежателя на парика2). Зависимий селянинъ или парика е прѣдставлявалъ за землевладѣлеца единъ видъ капиталъ, който се състоялъ въ безплатний му трудъ. Така напр. една часть земя отъ 40 модия е струвала въ нѣкои мѣста $11^{3}/_{7}$ перпера. Но ако на тази земя имало заселенъ парикъ, цѣната ѝ се въскачвала до 60 перпера. И да приемемъ, че въскачването на цѣната въ дадений случай се намира до нѣкадѣ въ зависимость отъ стойностьта на кжщата и другитѣ ступански сгради на селянина; то сѐ пакъ съ положителность може да се каже, че една земя е бивала двойно по-скжпа само отъ обстоятелството, че на нея имало заселенъ парикъ3). Общо правило е било, че когато землевладѣлеца продавалъ една часть своя земя, той я продавалъ заедно съ парицитѣ, заселени на нея; и парицитѣ безропотно се подчинявали на такава продажба. Възможно ли е било да се продаватъ парици безъ земя? Този въпросъ не е достатъчно освѣтленъ. Много пжти манастиритѣ се обрѣщатъ къмъ царя съ оплакване, че нѣматъ достатъчно парици и царя имъ подарява такива. Мо-

---

1) Ж. М. Н. Пр. 1896 год. Леонтовичъ. Крестинскій дворъ въ юго-западной Россіи. Т. I, стр. 381, кн. II, стр. 381.

2) Безобразовъ. Приложеніе къ исторіи Византіи Герцберга. Стр. 646.

3) Безобразовъ. Приложеніе. Стр. 647.

же да се мисли, че въ такива случаи царетѣ сж подарявали парицитѣ заедно съ царскитѣ земи, на които сж били заселени; а пъкъ може би, парицитѣ сж бивали откарвани и заселявани на манастирскитѣ земи. Ако това послѣдното е вѣрно, то било ли е позволено на всѣки землевладѣлецъ да продава, или подарява парици безъ земя, както е било позволено на царетѣ? Въ 1261 г. протовистиарисата Ирина подарява на манастиря въ Лемво своя парикъ Михаилъ Мурмунтина, като въ дарителната грамота казва: „Никой отъ нашитѣ служители не трѣба да безпокоя Михаила и му иска нѣкакви платки, тъй като ний го подарихме на манастиря“. Тука като че ли подарений парикъ е билъ даденъ на манастиря безъ земя, обаче това не може да се каже положително, защото възможно е той да е билъ подаренъ заедно съ земята си1).

Зависимитѣ селяни се отличавали по своето правно и социално положение, както отъ господствующитѣ болѣри, така и отъ другото околно население, поставено въ други условия. Спорѣдъ Законника на Душана, за едни и сжщи прѣстжпления се назначаватъ разни наказания за меропа и за властелина. Човѣшкото достоинство на зависимия селянинъ се турга много по-низко, отъ онова на благородния. Ако властелина убие единъ селянинъ, плаща глоба 1,000 перпера; ако пъкъ селянина убие единъ властелинъ, отсичатъ му се и двѣтѣ ржце и освенъ това плаща глоба 300 перпера (чл. 94). Ако властелина оскърби единъ селянинъ, плаща глоба 100 перпера; ако ли пъкъ селянина оскърби единъ властелинъ, освенъ гдѣто плаща сжщата глоба, но му се удря още и клеймо2) (чл. 55). Въ шесттѣхъ села, принадлежащи на Хилендарский манастирь и описани въ извѣстний Хилендарский опись въ XIV вѣкъ, всичкитѣ жители били 480 души. Отъ тѣхъ 252 души сж били зависими отъ манастиря и се наричали „*черковни парици*“; 170 души били зависими отъ землевладѣлцитѣ проняри и се наричали „парици“, или че се намиратъ „въ прония“. Останалитѣ 58 души били „*елефтери*“, т. е. свободни3). Отъ тукъ става явно, че парицитѣ, ако и да се живѣяли по нѣкога съвмѣстно съ други категории лица, били строго различавани отъ тѣхъ. Забелѣжително е, че при италиян-

---

1) Безобразовъ. Приложеніе. Стр. 647.

2) Законик Душана.

3) Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды письцовыхъ книгъ. Успенски. Стр. 5, 6.

ското господство въ Албания, тамъ зависимитѣ селяни сѫ били само славяни, когато пъкъ албанцитѣ били свободни[1]. Това е било понѣ въ нѣкои мѣста на Албания, гдѣто вѣроятно славянский елементъ е билъ по-слабъ. Въ това обстоятелство, може би, се крие разгадката за постепенното изчезвание на славянитѣ въ Албания. Зависими селяни или парици сѫ имали царетѣ, болѣритѣ — землевладѣлци, — пронияритѣ, черквитѣ, епископитѣ и манастиритѣ.

Господаритѣ сѫ притежавали, освенъ зависими селяни, парици или меропи, и другъ единъ разрядъ хора, още повече безправни сѫщества. Такива сѫ били *отроцитѣ*, единъ видъ роби. За такива отроци се говори въ хризовулитѣ на нашитѣ царе, напр. въ хризовула на Иоанъ-Александра, даденъ на Орѣховский манастирь, съ който се подаряватъ на манастиря „съ вѣмъ... иде же аще сѫтъ или парици или *отроци* или технитаре“[2]... Двѣ статии отъ Законника на Душана опрѣдѣлятъ, че отроцитѣ и тѣхнитѣ дѣца сѫ вѣчна собственность на господаритѣ имъ; отроцитѣ се продавали безъ земя и въобще не сѫ били привързани къмъ земята, като парицитѣ и меропитѣ. Въ една трета статия отъ Законника се казва: „и кто неволенъ дойде на дворь царевь да се въсіакомоу оучини правда, *освенъ отрока властельскога*“ (чл. 72)[3]. Ще рѣче, отроцитѣ сѫ били лишена отъ всѣка защита отъ страна на закона.

---

[1] Макушевъ. Истор. розысканія о славянахъ въ Албаніи.

[2] Свѣденія и замѣтки. Срезневски Кн. 8^1, стр, 32.

[3] Законик Душана. — Отроцитѣ въ турско врѣме се наричатъ „момци“, а парицитѣ „кесимджии“. Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 557. Изобщо обществената срѣдневѣкова организация се запазва дълго врѣме и подъ турското господство. Имало ли е роби въ старо врѣме, въ България? За роби се споменува въ „Законъ судный людемъ“ (Единъ паметникъ на старото българско право. Данаиловъ стр. 21) сѫщо и въ документи отъ XIV столѣтие. (Время и жизнь патріарха Евтимія Тырновскаго. Сырку Стр. 16, забел. 3). Ний допущаме, че до X вѣкъ на Балкан. Полуостровъ е имало роби, и то само отъ военно-пленници; въ повечето случаи „роби“ се наричатъ зависимитѣ селяни и отроцитѣ, по подражание на древнитѣ писатели.

VIII

БОЛѢРСТВОТО И ПРОНИИТѢ.

Още въ римско врѣме на Балканский Полуостровъ сѫществува, ако и не твърдѣ многочисленно, то въ соцялно отношение доста силно съсловие на магнатитѣ — голѣмитѣ землевладѣлци. Тази провинциялна аристокрация по римскитѣ закони, е рѫководѣла и управлявала самостоятелнитѣ градски общини. Върху централната власть тя не е имала никакво влияние, защото тогава римската императорска власть е била твърдѣ силна. Въ законитѣ на Юстиниана често се говори за магнати, които се прѣдставляватъ окрѫжени отъ свитѝ орѫженосци и клиенти и които иматъ стремление да усилятъ властьта си и да поробятъ селското население. Голѣмитѣ славянски прѣселения въ VI и VII вѣкъ безъ съмнѣние сѫ се съпровождали съ отчуждавания въ голѣми размѣри на магнатскитѣ земи и сѫ разклатили економическото положение на магнатитѣ. Много отъ прѣдишнитѣ латифунди били обърнати въ славянски общински землища. При всичко това, не всичкитѣ голѣми землевладѣлци били унищожени, защото ний виждаме, че такива сѫществуватъ и по-кѫсно. Въ VIII вѣкъ императоръ Левъ Мѫдрий унищожилъ послѣднитѣ остатъци отъ градскитѣ общински управления. Той затворилъ тъй наречениtѣ градски „сенати“ и унищожилъ изборната система на градското управление, тъй като — по думитѣ на императорский указъ — тия учреждения не отговаряли на рѣдътъ на нѣщата тамъ, гдѣто за всичко се грижи императора. Съ това Левъ Мѫдрий нанесалъ послѣдния ударъ на старото провинциялно магнатство и провъзгласилъ тържеството на чиновничеството. По новия законъ, всичкитѣ граждани на една община отговаряли солидарно за редовното внасяние на данъцитѣ; а това разорявало богатитѣ, защото тѣ били принудени да плащатъ за несъстоятелнитѣ данъкоплатци. При всичко това, провинциялната аристокрация, съ претенции на древность и благородство, продължава да сѫществува и въ послѣдующитѣ столѣтия. Юридическитѣ паметниници отъ X и XI вѣкъ положително говорятъ, че, освенъ чиновническата аристокрация, състояща се отъ войводи, сѫдии, бирници, епископи и игумени, въ провинциитѣ на византийската империя е сѫществувала и друга мѣстна, която всѣкогашь се е стремѣла да запази своятъ патронатъ надъ селското население. Отъ срѣдата на тази аристокрация били вземани придворнитѣ служители, толкова повече, че всичкитѣ длъжности или се купували направо съ пари, или пъкъ за да се придобиятъ е трѣбало да се похарчатъ голѣми суми; а това сѫ могли да направятъ провинциялнитѣ богаташи — землевладѣлци. За пари се продавали тогава не само длъжности, но и титли (чинове) при императорский дворъ и въ провинцията[1]. Отъ друга страна, византийската чиновническа аристокрация не е била абсолютно отдѣлена и изолирана отъ останалото население; напротивъ, тя е прибирала въ себе си най-разнообразни елементи. Прѣди всичко, царскитѣ любимци отъ най-долно произхождение достигатъ до най-високитѣ чинове и длъжности; самитѣ императори много пѫти сѫ били отъ долно, а сѫщо и отъ славянско произхождение. Единъ голѣмъ контингентъ на византийското болѣрство е давало новото славянско население на страната. Ний видѣхме, че славянскитѣ племена, населени въ Македония, Тесалия, Епиръ и Гърция, а сѫщо и въ другитѣ части на Полуострова, сѫ били управлявани отъ своитѣ архонти и жупани. Тия послѣднитѣ сѫ били избирани отъ по-виднитѣ родове и личности на племето. Единъ видъ аристокрация е сѫществувала у славянскитѣ племена още прѣди дохожданието имъ въ византийската империя, защото товъ часъ слѣдъ прѣселението имъ не веднажъ срѣщаме въ източницитѣ да се говори за „цвѣтътъ на славянскитѣ племена". Въ морейската лѣтопись, отъ по-кѫсна дата, която цитираме и на друго мѣсто, се казва: „когато архонтитѣ, старѣйтѣ на дронгата видѣха, че франкитѣ построиха тия два замъка, събраха събрание, да обсѫдатъ какво да правятъ. *Старѣйтѣ-богаташи* поддържаха, че трѣба твърдо да се държатъ и да не се подчинятъ; народътъ обаче и общината бѣха на мнѣние да се прѣдадатъ. . ."[2] Византийскитѣ императори привличали на своя страна прѣдставителитѣ на славянскитѣ племена, като възнаграждавали по-вѣрнитѣ отъ тѣхъ съ

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали для внутреней исторіи византійскаго государства. В. Василевски. Стр. 162, 163, 164.

[2] Успенскій. Византійская и южно-славянская пронія. Сборникъ. 1883 г.

почести и служби. Прѣзъ тѣхъ императоритѣ успѣли да завладѣятъ племената и усилятъ властьта си върху славянското население; прѣзъ тѣхъ въ голѣма степень се е въвеждалъ еленизма и се е погърчила голѣма часть отъ сѫщото население въ Византия. Отъ друга страна, българската държава се е въздигнала и укрѣпвала при силната поддържка на славянскитѣ жупани и князове; тѣ сѫ били елемента, който е свързвалъ населението съ централната власть. Българо-туранскитѣ князе и „билли" сѫ се намирали въ дружественни отношения съ славянскитѣ племенни началници; Крумовата войска се е състояла отъ двѣ части: отъ българо-туранската конница и славянската пеша войска; въ тържесвенни случаи и угощения славянскитѣ военачалници-жупани сѣдѣли наредъ съ българо-туранскитѣ билли[1]. Българитѣ-туранци сѫщо сѫ се дѣлѣли на бѣдни и богати, на народъ и аристокрация. По-богатитѣ и благороднитѣ отъ тѣхъ се ползували съ особенни привилегии и отъ тѣхната срѣда се избирали чиновницитѣ и управителитѣ на държавата. На първо мѣсто до българский князь или царь сѫ стоели неговитѣ двама магистри; сетнѣ идѣли шестѣ *билли*, държавни съвѣтници и сетнѣ други болѣри *вѫтрѣшни*, т. е. живущи въ столицата, и *вънкашни*, които се намирали въ областитѣ на царството. Отъ вънкашнитѣ болѣри на първо мѣсто сѫ стоели *тарханитѣ* или войводитѣ — военачалници и управители на отдѣлни области. Тѣ се дѣлѣли на разни степени и чинове: бульасъ-тарханъ, колу-тарханъ, бори-тарханъ и оглу-тарханъ[2]. Всички тия българо-турански болѣри постепенно се смѣсватъ и се сливатъ съ славянскитѣ родове на жупанитѣ и кнезоветѣ и образуватъ по-сетнѣ еднородното славяно-българско болѣрство. Отъ друга страна, славянскитѣ жупански родове се смѣсватъ съ византийската аристокрация и тъй като често византийскитѣ области ставали български, а българскитѣ византийски, то не е могло да се прокара точна граница между българското и византийското болѣрства. При българский царски дворъ съ еднаква почеть сж били приемани и настанявани на държавни служби често византийски видни фамилии, както и при византийский императорски дворъ били почитани и назначавани на голѣми държавни длъжности българо-славянски и българо-турански болѣри.

---

[1] **Rambaud. L'empire grec au X-me siecle.** Стр. 320.

[2] Сборникъ за народни умотвор., наука и книжнина. Кн. XV, отдѣлъ Критика. В. Златарски. Стр. 31—33. — Гилфердингъ. Сочиненія. Т. I, стр 28 — **Rambaud. L' empire grec.** Стр. 322, 323. Споредъ Рамбо, българскитѣ болѣри още отъ началото на срѣднитѣ вѣкове сѫ имали феодална организация и сѫ прѣдставлявали една значителна самостоятелна сила въ държавата. Въ това послѣдно обстоятелство историкътъ вижда причината за слабостьта на българската държава, въ противоположность на автократическата императорска Византия. Сѫщия авторъ намира, че „вътрѣшнитѣ" (придворнитѣ) български болѣри въ българската държава имали по-малко значение отъ „вънкашнитѣ" (провинциялнитѣ) силни феодални владѣтели.—Съ течение на врѣмето и съ измѣняванието на историческитѣ условия „вътрѣшнитѣ" болѣри, вслѣдствие усилванието, може би, на централната власть, получаватъ по-голѣмо значение въ държавата. Тѣ съставляватъ ония придворни щатове и чинове, остатъци отъ които намираме при влашкитѣ господари, останали тѣмъ по наслѣдство отъ българскитѣ царе: велики

До тукъ ний имахме прѣдъ видъ българо-византийското болѣрство прѣзъ врѣмето отъ VII до X вѣкъ. Въ X и особенно въ XI вѣкъ това болѣрство се явява много по-силно, отколкото по-напрѣдъ, въ врѣме и слѣдъ прѣселението на славянитѣ. Въ материялно отношение то е сжщо много заякнало и се намира въ значителна независимость както отъ върховната власть, тъй и отъ мѣстното население. При това въ врѣме на византийското господство въ него влизатъ много чужди елементи, като значително измѣняватъ българския му националенъ характеръ. „На рѣдъ съ арменскитѣ и по-кжсно славянскитѣ и българскитѣ болѣрски родове, въ X вѣкъ се явяватъ все повече и повече и гръцки болѣрски фамилии, отъ които нѣкои къмъ началото на XI вѣкъ получаватъ историческа извѣстность; такива сж били Дукитѣ, Комненитѣ, Палеолозитѣ, Мелисинитѣ, Каматиритѣ, Даласинитѣ и много други“. Прусиянъ, синъ на послѣдний български царь Владиславъ, ималъ чинъ магистъръ и заемалъ длъжностьта войвода — стратигъ въ малоазийската тема — Букеларий, когато го обвинили въ държавна измѣна и го ослѣпили. Стратига на солунската тема Константинъ Диогенъ влѣзалъ въ подозрителни сношения съ българскитѣ и славянскитѣ водителя, за което билъ уловенъ и затворенъ въ единъ манастирь. Единъ отъ виднитѣ византийски болѣри Исакъ Комнинъ, който билъ женень за Екатерина, дъщерята на послѣдния български царь Владиславъ, ималъ об-

---

дворникъ, велики логофетъ, велики спатаръ, велики ключеръ, велики комисъ, велики пахарникъ (чашникъ), велики постелникъ, велики вистиеръ (ковчежникъ), велики столникъ и др. Familiele boeresti române. Leca. Стр. XXIII—XXVII.

ширни чифлици въ Пелагонийската тема (Битолско)*. Тия чифлици безъ съмнѣние сж били останали по наслѣдство на жена му отъ родителитѣ ѝ, а слѣдователно и Владиславъ, и Самуилъ, и другитѣ видни тогавашни български болѣри сж притежавали голѣми чифлици. Такива чифлици е ималъ и болѣрина Николица въ Тесалия, за когото ще говоримъ по-надолѣ. За политическитѣ тенденции на това болѣрство може да се сжди най-добрѣ по съвѣтитѣ, които византийский болѣринъ Кекауменъ дава на сина си. Той го съвѣтва да почита и уважава царя, — „Ако нѣкой подигне бунтъ и се провъзгласи за царь, не отивай при него на съвѣтъ; а, ако можешъ, воювай за царя и общий миръ. Ако ли не можешъ, скрий се въ нѣкоя крѣпость, напиши на царя за всичко и старай се, до колкото можешъ, да испълнишъ службата си за да бждешъ почетенъ ти, дѣцата ти и хората ти. Ако нѣмашъ свои хора за да земешъ нѣкоя крѣпость, прѣдай се на размирника, но въ сжщото врѣме пиши тайно на царя и гледай да отклонишъ бунтовника отъ този пжть и да го привържишъ къмъ царя; ако ли не можешъ, отклони отъ него вѣрнитѣ му хора. Ако земешъ нѣкоя крѣпость и всичко около тебе въстане, събери посѣтата храна и добитъка, колкото имашъ, вкарай ги въ крѣпостьта, събирай още жито и внасяй тамъ, за да имашъ толкова, колкото да стигне за твоето семейство, за робитѣ ти и за свободнитѣ, които заедно съ тебе ще възсѣдватъ конетѣ да излѣзатъ на бойното поле“. Обаче Кекауменъ си позволява да мечтае и за положението на топархъ — независимъ владѣтель, — „Ако ти имашъ собственна область, градъ или села и се считашъ въ тѣхъ топархъ и (независимъ) владѣтель, да не се съблазнишъ отъ богатствата, титлитѣ или великитѣ обѣщания, които ти прѣдлага царя. Не давай земята си въ замѣна на пари и чифлици (въ прония или за управление), макаръ да получишъ четири пжти повече. Пази своята земя, колкото и да е малка; защото по-добрѣ е да си приятель на царя, като самостоятеленъ човѣкъ и по добра воля. Ти ще бждешъ почетенъ отъ царя и отъ всички до тогава, до като си на своя собственна земя и до като самъ си господарь на себе си, на дѣцата и внуцитѣ си. Но ако изгубишъ земята си и се лишишъ отъ своята власть, отначало, може би, ще се харесашъ на царя, но скоро слѣдъ това ще бждешъ изоставенъ и той нѣма да те зачита за нищо;

---

*) Исторія Византія. Герцбергъ. Стр. 199, 200, 203.

ще бѫдешъ робъ, а не приятель. Тогава и твоя прѣдишний слуга ще ти бѫде страшенъ, защото, като ти се ядоса, ще те наклѣвети, че имашъ лоши намѣрения противъ царя, че искашъ да избѣгашъ въ собственната си земя, макаръ тебѣ и на умъ да не ти иде такова нѣщо; и ти ще бѫдешъ обвиненъ. . . и тогава ще си спомнишъ за своето малко стопанство и какъ отъ свободенъ човѣкъ по добра воля си ставалъ робъ, какъ ти нѣкога самъ си сѫдилъ и наказвалъ други по справедливость, а сега си осѫденъ и наказанъ по неправда. . . Впрочемъ, почитай и обачай царя, а сѫщо и всички, които се застѫпватъ за тебе“*.

Българо-византийский болѣринъ често е бивалъ принуденъ да лавира между двѣтѣ царски власти, — византийската и българската, като се прѣмѣгалъ ту къмъ едната, ту къмъ другата страна. Тукъ сѫ играяли главна роль, разбира се, личнитѣ интереси и неувѣренностьта, коя страна ще побѣди. Но, освенъ това, сѫ имали значение, отъ една страна, чувствата на културна привързаность къмъ Византия и страхопочитанието прѣдъ византийската императорска власть, а отъ друга — българскитѣ национални чувства и интереси. Най-релефенъ типъ на българо-византийски болѣринъ отъ X вѣкъ ни прѣдставлява болѣрина *Николица* отъ гр. Лариса въ Тесалия. Той е билъ отъ старъ славяно-български родъ и ималъ въ Тесалия обширни чифлици. По расказа на неговия внукъ, той отначало билъ дуксъ (войвода) на областьта Елада и началникъ на ескубититѣ (постоянната царска войска). По-сетнѣ билъ назначенъ началникъ *на власитѣ въ Елада*. Веднажъ, като ходилъ въ Цариградъ — расказва Кекауменъ — Николица обадилъ на царя, че въ Елада се готви възстание противъ него; но царя не пожелалъ да го слуша и му заповѣдалъ да мълчи. Слѣдъ това Николица се опиталъ още нѣколко пѫти да му расправи, какъ стои цѣлата работа, но пакъ не сполучилъ. Слѣдъ единъ месѣцъ той се върналъ у дома си, гдѣто научилъ по-голѣми подробности за възстанието, и за всичко съобщилъ писменно на царя. Да прѣслѣдва явно размирницитѣ безъ заповѣдь, Николица не се рѣшавалъ, за да не го обвинятъ сетнѣ, че той измислилъ всичко за да прѣслѣдва своитѣ неприятели. *Власитѣ* възстанници, отъ своя страна, помислили, че въ тѣхенъ интересъ е да привлекатъ на своя страна и Николица, който, като влиятеленъ човѣкъ може да имъ бѫде полезенъ.

Тѣ отишли при него, открили му своя планъ и го поканили за водитель. Николица имъ отговорилъ уклончиво, като добавилъ: „въ всѣки случай, каквото и да прѣдприемете, азъ съмъ съ васъ“. На слѣдующий день възстанницитѣ се събрали въ домътъ на *Боривоя влаха*, гдѣто дошелъ и Николица; всички скочили отъ мѣстата си, робски-почтително го посрѣщнали, уловили му коня, въвели го въ своята срѣда и му казали: „ти си нашъ господарь, безъ тебе не щемъ нищо да вършимъ; кажи ни какво да правимъ“. Николица почналъ да ги съвѣтва, че не е добрѣ да въставатъ противъ царя, казалъ имъ, че „сега е Юний месѣцъ и, ако захване размирица, не ще могатъ да си събератъ жетвата. Като се обърналъ пакъ къмъ власитѣ, той ги попиталъ: „гдѣ сѫ сега вашитѣ говѣда, вашитѣ жени?“ а тѣ отговорили: „въ планинитѣ на България“; защото у тѣхъ такъвъ билъ обичая, щото отъ Априлий до Септемврий добитъка и семействата имъ се намирали на високитѣ планини въ най-студенитѣ мѣста. (Тука подъ „България“ се разбира страната на сѣверъ отъ прѣдѣлитѣ на Тесалия, до кадѣто нѣкогашь е била България. Жителитѣ отъ тази область се наричали *българи*, а ония отъ Тесалия *власи*, макаръ и еднитѣ и другитѣ да сѫ били отъ една славяно-българска народность). „Ето виждате — казалъ имъ Николица — тамошнитѣ жители могатъ да ви взематъ говѣдата, защото тѣ сега държатъ страната на царя“. Слѣдъ малко *българитѣ* и *власитѣ* пакъ дошли при Николица и му заявили: „всичко, което ни казвашъ, е хубаво, но ний не можемъ да се откажемъ отъ възстанието“ и, като го окрѫжили, дигнали го на рѫце и извикали: „отъ днесь на татъкъ ти си нашъ господарь, тебе избираме за водитель на възстанието, заповѣдай ни какво да правимъ“. Николица се турилъ на чело на движението, събралъ много власи и българи, а пъкъ тайно писалъ на царя: „казвахъ ти, че ще има възстание; тѣ ме избраха противъ моята воля за свой началникъ. Благодари Бога, че именно азъ ги държа въ рѫцѣтѣ си, *отмѣни увеличенитѣ данъци*. . .“ Царя отмѣнилъ данъцитѣ и писалъ за това на Николица; послѣдния показалъ тия писма на възстанницитѣ и ги поканилъ да се подчинятъ; но народа извикалъ: „веднажъ стана на война, не търси вече миръ“. Николица арестувалъ главния *вождъ на власитѣ Славота* и други тѣхни началници и по такъвъ начинъ ги усмирилъ. Но скоро слѣдъ това самъ Николица билъ повиканъ въ Цариградъ и отъ тамъ заточенъ въ Мала Азия. Слѣдъ възцаряванието на Константинъ Дука, Николица билъ пуснатъ и назначенъ за началникъ на византийскитѣ сухопѫтни и морски войски. Когато царь Самуилъ слѣдъ дълга обсада прѣвзѣлъ Лариса, той обърналъ въ робство всичкитѣ ларисяни, *съ исключение родътъ на Николица*, а самия Николица назначилъ за началникъ на градътъ Сервия. Когато византийцитѣ изново прѣвзѣли Сервия, Николица го повишили на санъ *патриций*. Но скоро Николица пакъ прѣминалъ доброволно къмъ българский царь. Слѣдъ дълги борби, когато България бѣла съвършенно подчинена отъ Василий Българоубиеца, Николица една нощь се явилъ въ византийский лагеръ и се прѣдалъ на императора. Този пѫть Василий не пожелалъ да го видя и го испратилъ въ Солунъ*).

---

*) В. Василевски. Совѣты и расказы византiйскаго боярина XI вѣка. 1881 г. Стр. 59, 115, 116.

Въ продължение на XI и XII столѣтие и по-кѫсно болѣрството въ Византия и въобще на Балканский Полуостровъ все повече и повече се усилва. Старитѣ болѣрски семейства си увеличаватъ земитѣ и влиянието надъ населението отъ тия земи. Появяватъ се и други нови болѣрски семейства, главно вслѣдствие на раздаване земи отъ царетѣ. Въвежда се единъ видъ феодална система и болѣритѣ се явяватъ въ провинциялнитѣ области, като главна и единственна държавна сила. Въ тѣхни рѫце е войската, тѣ събиратъ данъцитѣ, тѣ сѫдатъ, тѣ владѣятъ всичкитѣ недвижими имоти и даже придобиватъ права върху самото население; на такива болѣри не имъ е достигало още само върховната власть, та тѣ се опитватъ и нея да достигнатъ. Ето нѣкои примѣри за раздаване на царски земи и утвърждаване „стари", често измислени права. Императоръ Алексей Комнинъ възстановява правата на родътъ *Скордили* върху чифлицитѣ имъ на островъ Критъ: „ний, като получихме власть да въвеждаме въ владѣение и да утвърждаваме всѣкиго въ правата му *на собственность* и *на прония*, дадени отъ прѣдишнитѣ държавни царе, заповѣдваме: архонтъ Константинъ Скордили съ братята си да земе своитѣ чифлици. . . гдѣто и да се намиратъ съ всичкитѣ имъ граници. . . на вѣчни врѣмена съ наслѣдственни права и съ право на всичкитѣ доходи. . . ." Деспо Димитрий Палеологъ подтвърдява правата на синоветѣ на Гемиста — Димитрий и Андроникъ, върху селата Вриса и Фанаръ въ Тесалия, въ

---

*) В. Василевски. Совѣты и расказы и пр. Стр. 78 и слѣд.

1450 г.: „да владѣятъ и управляватъ земитѣ си *като пълни собственници*, не стѣснявани отъ никого, и да получаватъ (събиратъ) *рѣдовнитѣ царски данъци*, спорѣдъ описитѣ, даже и тогава, когато бѫдатъ увеличени, както е напр. случая съ данъка въ полза на войводата, да събиратъ доходитѣ отъ двата панаиря, отъ напуснатитѣ стопанства до сега и въ бѫдѫще, съ една дума — отъ всички доходни пера, прѣдвидени въ полза на хазната. Гемиститѣ да владѣятъ и събиратъ отъ тия земи данъцитѣ пожизненно *въ своя полза*, като испълняватъ установената военна служба. Ако въ бѫдѫще бѫдатъ наложени и други нови данъци, и тѣхъ иматъ право да ги събиратъ. Слѣдъ смъртьта на Гемиститѣ да ги наслѣдватъ дѣцата имъ въ мѫжско поколѣние; ако по-стария синъ се покаже недостоенъ, да се замѣни съ по-достойния отъ родътъ на Гемиститѣ. Тѣ иматъ право да приематъ на земитѣ си „прѣселници", само ако тѣ не сѫ записани другадѣ на царска земя, да ги държатъ и владѣятъ"[1]. . . Подтвърждаванието на подобни стари права е ставало отъ всѣкя новъ господарь и това е означавало, че новия господарь изново подарява тия имоти. Такива разбогатѣли влиятелни феодални владѣтели сѫ били и Петъръ и Асенъ прѣди да освободятъ България. За да иматъ законенъ поводъ за възстание, тѣ въ 1186 г. отишли при императора, който тогава се намиралъ въ Ипсала въ южна Тракия, и поискали да имъ се отстѫпятъ едни спорни земи въ Балканитѣ. Такива сѫ били и другитѣ български болѣри, полунезависими владѣтели и войводи прѣзъ XIII и XIV вѣкъ. Добромиръ Стрѣзъ, роднина на Асеновцитѣ, ималъ владѣния въ Македония на рѣка Струмица и минавалъ ту къмъ българитѣ, ту къмъ византийцитѣ. Славъ. Иванко и Момчилъ сѫ владѣяли полунезависимо въ Родопитѣ, като сѫ признавали върховната власть по нѣкогашъ на българский царь, а по нѣкогашъ на византийский императоръ[2]. Въ XIV вѣкъ въ врѣмето на сърбский царь Душанъ по рѣка Струмица владѣе мѣстния болѣринъ Хреля, който, подобно на споменатитѣ български владѣтели, се помѣталъ ту къмъ византийцитѣ, ту къмъ сърбитѣ[1]. Въ сѫщото врѣме Оливеръ и Дѣянъ иматъ наслѣдственни владѣния въ сѣверна Македония, въ Куманово и Кратово; българский царь Иоанъ Александъръ, братъ на тия двама македонски владѣтели, е ималъ наслѣдственни владѣния около София и въ с. Бояна. Деспотъ Войсилъ е владѣялъ въ Срѣдня-Гора, а Елтимиръ Тертеръ въ Карнобатско. Шишмановцитѣ сѫ били самостоятелни и независими владѣтели въ Видинско. Въ сѣверо-източна България до дохождането на турцитѣ иматъ наслѣдственни земи български болѣри, които, ако сѫдимъ по имената имъ, по-ясно сѫ запазили своето българо-туранско происхождение[2].

---

[1] Журн. Мин. Народн. Просвѣщ. Кн. 225, часть II, 1883 г. Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія и пр. Стр. 354 — 358.

[2] Иречекъ. Исторія Болгаръ. — За Славъ, владѣтель на Родопитѣ, Акрополитъ казва: „Той завладѣ силната и непристѫпната крѣпость Мелникъ и я владѣеше независимо отъ съсѣднитѣ царе. По нѣкогашъ той помагаше на латинянитѣ по влечение отъ родински чувства, по нѣкогашъ на българитѣ като тѣхенъ сънародникъ, а по нѣкогашъ на Тодоръ Комненъ; но никому не се подчиняваше, съ никого не бѣше свързанъ съ мирни договори. Макушевъ. Историч. розысканія о славянахъ въ Албаніи. Стр. 12.

Нѣкои черти за правата и длъжноститѣ на болѣритѣ голѣми собственници, може да се извлекатъ отъ сърбскитѣ източници. Въ чл. 39 отъ Законника на Душана се казва: „Властели и властелчичи иже се обретаю оу државѣ моей срьбли и грьци што есть комоу даль имь прѣ државѣ моеи оу баштиноу, оу хризовули и држе до днесь, до сьега собора, тѣ баштине да соу

---

[1] За Хреля и неговитѣ отношения къмъ Душана и византийцитѣ по-подробно виждъ у Флорински. Южные славяне Византія. Стр. 76, 82 — 84, часть II. — Болѣритѣ се дѣлѣли на „велики“ и „малы“: „Болѣръ и работникъ царства ми великихъ и малыхъ“ (въ българ. царски хризовули). Първитѣ вѣроятно сѫ били „настоящіе“, „владащи“ или „владалци“ и „господствующи“. Къмъ тѣзи трѣба да се отнесатъ „севасти“, „дуки“ и „капетани“ (и тритѣ категории войводи). Къмъ вторитѣ — „мали“-тѣ, трѣба да се отнесатъ „примикюри“, „кнезове“, „кастрофилаки“ и бирници или „побирчие“. По-дребнитѣ чиновници вѣроятно не влизали въ двѣтѣ категории болѣри; такива сѫ били: алегатори, ватахи, топщикали, аподохаторе, писци, десеткаре-пчелніи, свинии, овчи, перперяке, житаре, градаре, изгончіе, кѫблари, глобници, песьяци и пр. (виждъ това изложение, глава IX). — Въ българскитѣ земи, останали въ Маджарско, болѣритѣ сѫщо сѫ дѣлѣли на голѣми и малки. Къмъ първитѣ принадлежали държавнитѣ или царскитѣ болѣри; къмъ вторитѣ — мѣстнитѣ, излѣзли изъ срѣдата на кнезоветѣ и разбогатѣлитѣ граждани. И тука всичкитѣ болѣри въ врѣме на война сѫ били длъжни да отиватъ съ всичкитѣ си хора. Болѣрскитѣ хора образували конницата, а останалото население—пешата войска. (Така е било и въ България: конницата образували българитѣ-туранци и наемната войска, а пешацитѣ — славянската масса). Кнезоветѣ се повишавали на болѣрски чинъ чрѣзъ особенни грамоти отъ краля. Ако нѣмали такива спечелени права, тѣ си оставали само като селски кмѣтове или старѣи. Въ всѣка область, въ централний градъ, при царский „войвода“ имало по едно върховно сѫдилище, което се образувало отъ самий войвода (по нѣкогашъ и отъ неговий помощникъ) и обикновенно отъ 12 кнезове. **Nadejde. Din vechiul drept român.** Стр. 2, 3, 20, 21, 32.

[2] Такива сѫ били Баликъ, Добротичъ, Иванку и други.

твърди“. Чл. 40: „и вьси хризовоули и простагми што есть комоу сотворило царство ми и что въсхоштетъ комоу сотворити и тѣзи баштине да соу твърди, іакоже и прьвіихъ правовѣрнихъ“. Чл. 43 „и да несть вольнь господинь царь или краль или господжа царица никомоу оузети баштине по силе, ни коупити, ни заменати, развѣ аште кто си самъ полюби“. Бащинитѣ се давали заедно съ хората, селата, земитѣ, ливадитѣ, съ една рѣчь — съ всичкитѣ имъ „правини“. Собственника е ималъ пълно право да се распорѣжда съ „бащината“ си, както желаялъ. Въ единъ хризовулъ, съ който Урошъ V отстѫпва Млетъ на двама свои любимци болѣри, се казва: „іако да имъ е тврьдо до вѣка любе подь цьрковь за доушоу подписати, оу прикію дати, продати, харизати, заменити, коуде имь хотеніи обратити, како и свакоу свою соуштую баштиноу“. Сѫщо и въ Законника на Душана се казва за имотитѣ на властелитѣ „да соуть вольны нимя или подь цьрковь дати, или за доушоу отдати или продати комоу любо“ (чл. 40). Слѣдъ смъртьта на властела имота му прѣминава къмъ непосрѣдственнитѣ му наслѣдници. Чл. 40 отъ Законника казва: „кои властелинъ иматъ дѣтьцоу или не иматъ и оумретъ и по негове смрьти баштина пуста оставетъ, аще се обрѣштетъ отъ негова рода до третьяго братоуч̌еда, то да иматъ неговоу баштиноу“. По Душановия Законникъ болѣритѣ плащатъ на царя отъ своитѣ хора и земи само данъка „*сокъ*“ (чл. 42), т. е. поземелния данъкъ, а всичкитѣ други данъци прибиратъ въ своя полза. Ако властела извърши нѣкое важно прѣстѫпление, имота му се конфискува въ полза на хазната: „Властеломъ и властелчичемь комоу есть дало царство на землю и градове, ако се кто отъ нихъ обрете опленивъ села и людии и затрьвъ при законъ царства ми, што есть царство ми оузаконилъ на собороу, да моу се оузме държава, а оньзи што боуде строуль, да въсе плати отъ свое коуке и да се накаже како и пребеглецъ“ (чл. 142). „Кои се властелини на преселице комоу пизмомь коіе зло оучини, земли пленомъ и коукіе пожеже, коіе любо зло оучини такова тази държава да моу се оузме, а ина да не даеть“ (чл. 57)*.

Всичкитѣ болѣри голѣми землевладѣлци и пратежатели на зависими селяни имѣли една главна длъжность къмъ държавата и царя: въ случай на нужда да отиватъ на война съ хората си, съ войска, колкото всѣки може да извади, спорѣдъ силитѣ си. Въ единъ славяно-византийски законъ отъ сърбска редакция е казано: „се же старейшее отъ многихъ оузаконоположи се: егда иматъ брань бити сіи войска: въсаки кнеѕь и войвода и боліаринъ да пріидетъ сь войскомь своимь кь цароу своемоу, гдѣ либо боудетъ и въсіаки боліаринъ или властелинъ иже не пріидетъ съ войскомь своимь на брань кь цароу да лишить се люто живота и именіа его вьса боудетъ царева, аще би било царево повеление и онъ би небрѣгалъ того, да лишить се своего живота"*).

---

*) Законник Душана. 1898 г. Съотвѣтствующитѣ членове.

Подъ термина „*прония*" се разбира земя населена съ зависими селяни, или другъ имотъ приносящъ доходъ, даденъ въ ползувание на заслужили лица подъ условие да испълняватъ царска военна служба. Първоначално дума́та прония е означавала: прѣдпазване, грижа, или, като християнски терминъ, промисълъ. Въ началото на срѣднитѣ вѣкове тя се употрѣбява въ едно срѣдно значение; тъй въ единъ документъ отъ X вѣкъ се казва: „който приеме въ прония погранични теми и има власть надъ клисуритѣ, длъженъ е съ всички срѣдства да се грижи за запазвание прѣдѣлитѣ на Империята отъ неприятелски нападения". Тука очевидно подъ думата прония се разбира военната власть на пограничнитѣ войводи. Въ сѫщо такъвъ смисълъ въ X вѣкъ сѫ се наричали *прониари* и византийскитѣ управители на България. Въ XI вѣкъ византийскитѣ императори почватъ да раздаватъ държавни и общински земи на видни болѣри съ задължение да държатъ извѣстно число войници и да испълняватъ нуждната за държавата военна служба. Въ една инструкция, дадена отъ Алексей I Комненъ на войводата на островъ Критъ, се заповѣдва: на основание божественний царски указъ, кефалията на островъ Критъ има право да въдворява благороднитѣ и вѣрнитѣ архонти и стратиоти въ земитѣ имъ, да пази тѣхнитѣ чифлици и бащини подарени отъ царетѣ". Въ врѣмето на императора Михаилъ VII Дука (1072 — 1078 г. г.) неговий любимецъ логофетъ Никифоръ билъ упълномощенъ отъ царя да управлява работитѣ на държавата; за него се расправя, че „той раздавалъ почести и

---

*) Пронијари и баштиници. Новакович Стр. 11.

пронии на когото искалъ". При Комненитѣ въ XII вѣкъ раздаванието на прониитѣ е ставало обикновенно явление. Царь Мануилъ е приемалъ на служба много италиянски владѣтели и имъ раздавалъ пронии. Тия чужденци полученитѣ владѣния ги смѣтали за *ленни* владѣния, при всичко че пронията не е едно и сѫщо съ лена. За тия пронии расправя Анна Комнена, като говоря за управлението на баща си: „той имъ далъ пронии земи и води". При Иоанъ и Мануилъ Комнени се издаватъ закони за раздаване на тѣзи и земи въ видъ на прония и вече официялно се употрѣбява термина *васалъ*, вѣроятно само по отношение на зап.-европейцитѣ прониари. Въ края на XII вѣкъ при регента Андроника появява се реакция противъ раздаванието на пронии[1].

Морейската хроника отъ XIII вѣкъ дава нѣкои данни за земевладѣнието и прониитѣ на Полуострова при латинското господство. „Вилхардуенъ — се казва въ нея — влѣзе въ прѣговори съ гръцкитѣ архонти и ги убѣждаваше да се подчинятъ доброволно. Архонтитѣ на Морея и всичката Месария се събраха въ Андровидъ и сключиха съ кръстоносцитѣ договоръ, по който всичкитѣ архонтополи *запазватъ своитѣ пронии*, като се задължаватъ съ васалска клѣтва да служатъ съразмѣрно съ имотитѣ си. Положението на селското население оставало сѫщото. Една комисия отъ шесть архонти и шесть франки била натоварена да отдѣли прониярскитѣ земи отъ ония, които щѣли да зематъ франкитѣ". . „. . Вилхардуенъ заповѣдалъ да му донесатъ книгата, въ която били забелѣзани частитѣ на всѣкиго, кой колко е получилъ отъ Шампенуа. Въ нея намѣрили, гдѣ на кого колко прония е записано. . . И намѣрили въ регистра, гдѣ сѫ били надѣлени съ пронии рицаритѣ по единъ ленъ и гдѣ сержантитѣ по два". Тукъ, както се види, еднакво се наричатъ пронии, както земитѣ оставени на мѣстнитѣ земевладѣлци-архонти, тъй и раздаденитѣ на рицаритѣ завоеватели. Пронията при благоприятни условия е имала тенденция да се обърне на феодално владѣние. Къмъ началото на XIV вѣкъ по нѣкадѣ пронията вече се сравнява съ лена, а по-кѫсно такова уравнение става навсѣкадѣ[2].

Прониярската система отъ Византия прѣминава въ България и Сърбия, а сѫщо къмъ италиянцитѣ. За историята на пронията въ италиянскитѣ владѣния въ Албания и Македония въ XV вѣкъ богатъ материялъ прѣдставляватъ документитѣ, събрани отъ Макушева[1]. За сърбскитѣ прониярн се говори въ Душановия Законникъ и въ нѣкои сърбски хризовули, гдѣто проиияритѣ се наричатъ още *краиштници*, защото главно се намирали по крайнитѣ прѣдѣли на сърбската държава. За пронинтѣ въ старата българска държава може да се сѫди още по прониярството, което е господствувало до послѣдно врѣме въ турската империя. Извѣстно е, че турцитѣ, като завладѣли балканскитѣ земи, оставили въ тѣхъ стария държавенъ рѣдъ почти небутнатъ. Прониярството само въ названието си е прѣтърпѣло едно измѣнение, като е било нарѣчено *спахилѫкъ*, а прониярптѣ—*спахии*. Освенъ това, християнскитѣ пронияри сѫ били замѣнени съ мюсюлмани, но и то не на всѣкадѣ, защото, дълго врѣме слѣдъ дохождането въ турцитѣ на Полуострова, се срѣщатъ пронияри-християни. Отъ съчинението на Рико се вижда, че въ XVII вѣкъ „въ Румелия е имало много спахилѫци; отъ Крушевацъ дори до Солунъ сѫ владѣяли спахии, наслѣдственни владѣтели още отъ 1394 г., отъ дохождането на турцитѣ. По всѣка вѣроятность тѣ сѫ били стари български, гръцки, или сърбски владѣтели, които запазили своитѣ наслѣдственни имоти, като приели мохамеданството[2].

---

[1] Сборникъ статей по славяновѣдѣнію изданный учениками Ламанскаго. 1883 г. Значеніе византійской и юго-славянской проніи. Ѳ Успенски. Стр. 1—5.

[2] Сборникъ статей. Значеніе проніи. Стр. 9, 10.

Пронията се отличава както отъ арендата, тъй и отъ пълната собственость. Когато арендатора е само наддавачъ на експлоатираната отъ него земя и цѣльта му е да се ползува отъ наетата земя съ възможно по-голѣма полза, пронията се дава само на избрани лица, при това не само съ економически, а и съ военни цѣли. Отъ друга страна, пронията не е пълна собственость, защото пронияра не може да продава, да завѣщава и да подарява дадения му имотъ. Пронията сѫщо не е и ленно владѣние въ западно-европейски смисълъ, защото не се свърава съ ленни длъжности и инвеститури. Пронията на Балканский Полуостровъ се развива не отъ манастирски и черковни земи, като западно-европейската ленна система, а главно отъ свободнитѣ общински земи и отъ завоюванитѣ чужди провинции. По нѣкогашъ пронията у писателитѣ се нарича още *економия*. Въ едно писмо на Михаилъ Акомината до единъ неговъ приятель се казва: „твърдѣ съмъ опечаленъ, че ти не си получилъ още

---

[1] Сборникъ статей. Значеніе проніи. Стр. 14.

[2] Ст. Новаковичъ. Пронијари и краиштници. Стр. 6, 70.

никаква економия“. У Анна Комнена „економия“ се нарича управлението на една провинция[1].

Пронията е възнаграждение главно за военни заслуги и подъ условие да се продължи военната служба. Въ хризовулитѣ за даване пронии често се исчисляватъ и заслугитѣ на дареното лице. Сѫщо се означаватъ и условията, по които се дава пронията; тъй напр. нѣкой си Proganus получава Скутари въ пронията, като се задължава да събере въ градътъ по-вѣрното население и да го удържи подъ властьта на Латинската република. По нѣкогашъ подобнитѣ условия сѫ изчислени по-точно и тогава тѣ обясняватъ не само личнитѣ длъжности на пронияра, но и на неговата дружина, напр. колко войници трѣба да подържа пронияра, какво орѫжие трѣба дя носятъ войницитѣ и др. Отъ само себе ся се разбира, че военната служба на пронията се свърава съ правото му, да извлича доходъ отъ пронията. Че пронията се давала за военни цѣли, това се вижда както отъ византийскитѣ, така и отъ славянскитѣ източници, въ които пронияратѣ се наричатъ: стратиоти, кавалери, васали и др. п. Въ нѣкои случаи изрично се прѣдвижда, че трѣба да се испълнява военна служба; а въ други случаи, когато пронията не може да донася достатъченъ приходъ, на пронияра се плаща и особенна парична заплата[2].

Друга характерна черта на пронията е административната и ступанската власть на пронияра; той въ едно и сѫщо врѣме е и воененъ, и чифликчия-земевладѣлецъ. По отношение на върховната власть той е подчиненъ органъ; а спрямо населението на прониярската земя той е господарь. Може приблизително да се обясни, какви права е отстѫпвала върховната власть на пронияра върху населението. Прониярскитѣ владѣния се освобождаватъ отъ надзора на царската администрация и тия длъжности минаватъ къмъ пронияра. Пронияра — кефалия е административенъ, сѫдебенъ, финансовъ и полицейски началникъ на повѣрената му область. Всички тия обязанности, разбира се, той испълнява чрѣзъ други лица, подчинени нему направо, помимо върховната власть. По-точни данни имаме за ступанската власть на пронияра по отношение на подчиненото му население. Като се дава една прония на едно лице, отстѫпватъ му се всичкитѣ доходи отъ нея; проняра се задължава да внася въ държавната хазна само една точно опрѣдѣлена сума, или доходитѣ отъ нѣкои точно означени пера. Проняра има право да събира въ повѣрената му область всичкитѣ мита и да ги задържа за своя полза, защото отъ тѣхъ той поддържа войницитѣ си. Когато се дава една пронія, прѣдвижда се, какви доходи ще събира проняра и въ какъвъ размѣръ. И тъй, населението на едно землище, което се дава въ пронія, излиза отъ непосрѣдственната власть на централното правителство и се турга въ зависимость отъ проняра. Разнитѣ видове данъци, сѫщо и разнитѣ видове ангарии, които лежатъ на населението, отиватъ въ полза на проняра. Тия данъци и ангарии били опрѣдѣлени отъ *описнитѣ книги*, съставени по заповѣдь отъ върховната власть. Проняра не е ималъ право, безъ съгласието на върховната власть да налага нови данъци и да създава нови задължения за населението. Ако проняра не испълнява своитѣ обязанности, или прѣвишава даденитѣ му права, царя е могалъ да му отнеме пронията. Но, разбира се, трудно е било правилно да се регулиратъ отношенията, отъ една страна, на проняра къмъ върховната власть, а отъ друга — на сѫщия къмъ населението. Имало е случаи, когато проняра е скривалъ часть отъ своитѣ доходи въ врѣда на царя; още по-често пронярятѣ злоупотрѣбявали съ правата си относително подчиненото тѣмъ селско население. Описнитѣ и данъчнитѣ книги сѫ били единствената гаранция на селянитѣ въ сложний данъченъ въпросъ отъ злоупотрѣбленията на пронярятѣ*).

---

[1] Сборникъ статей. Значеніе проніи и пр. Стр. 20, 21.

[2] Сборникъ статей. Значеніе проніи и пр. Стр. 22.

Като се разгледатъ повече исторически документи отъ срѣднитѣ вѣкове, дохожда се до заключение, както казахме и по-рано, че пронията се е развила възъ основа на държавнитѣ и общински земи. Отначало се давали въ пронія само празнитѣ държавни земи, и то само, вѣроятно, за да се избѣгне раздаването имъ въ вѣчна собственность, тъй като болѣритѣ собственници въ X и XI вѣкъ и тъй сѫ били доста силни и опасни за царската власть. По-кѫсно по разни причини царетѣ конфискуватъ имотитѣ на скомпромитиранитѣ болѣри собственници, отнимагъ обширнитѣ земи на богатитѣ манастири и ги подаряватъ заедно съ населенитѣ общински земи на своитѣ любимци, за да ги управляватъ и се ползуватъ отъ тѣхъ; по такъвъ начинъ проняpскитѣ земи се увеличаватъ. Обаче постепенно, съ течение на врѣмето, пронiитѣ се обръщатъ на пълна собственность на пронярятѣ¹).

---

*) Сборникъ статей. Значеніе пронія и пр. Стр. 23—25.

[1] Сборникъ статей. Значеніе проніи и пр. Стр. 28, 29.

IX

ЧЕРКОВНИ И МАНАСТИРСКИ ИМОТИ.

Въ врѣмето на Юстиниана всичкитѣ черковни имоти сѫ били подчинени на епископитѣ. Притежателитѣ на частнитѣ черкви, както и титоритѣ, които управлявали такива, били длъжни да се намиратъ подъ надзора на епископитѣ, които живѣяли въ централнитѣ градове на областитѣ и били колкото черковни, толкова и държавни органи. Вслѣдствие на това и всичкитѣ други видове черковни имоти прѣминали подъ управлението и контрола на строго организуваната православна черква. Черковнитѣ имоти подъ покровителството на римско-византийскитѣ закони се увеличавали по разни начини. Така, въ полза на черквата постѫпвали имотитѣ на умрѣлитѣ клирици-монаси, на военнитѣ плѣнници и на др. Мѣстата на язическитѣ богослужения сѫщо се конфискували въ полза на черквата. Православнитѣ християни при всѣки удобенъ случай подарявали на черквата всѣкакви движими и недвижими имоти. Въ царуванието на Константинъ Багрянородний (945 — 959 г. г.) обичая, щото при завѣщанията да се отпускатъ часть отъ робитѣ на свобода и да се оставя часть отъ наслѣдствения имотъ въ полза на черквата, е билъ толкова общеприетъ, щото законодателя е установилъ да се испълнява това правило, даже ако нѣма оставено завѣщание подиръ смъртьта на нѣкой покойникъ; именно едната третина отъ имота отивала въ полза на черквата и само двѣтѣ третини получавали роднинитѣ и наслѣдницитѣ на починалия²).

Независимо отъ епископската власть, още отъ първитѣ християнски врѣмена се устроявали свободни манастири, които щед-

---

[2] Платонъ Соколовъ. Церковно-имущественное право въ греко-римской имперіи. 1896 г. Стр. 65—79. 104. 105, 119, 143 и 145.

ро бивали надарявания отъ самитѣ императори. За да се основе единъ такъвъ манастирь, не се изисквало особенно разрѣшение и всѣки свободенъ гражданинъ е могалъ да си основе такъвъ, като му опрѣдѣли съ особенъ типикъ точно правата. Въ типика обикновенно се е казвало: „да бжде манастиря самостоятеленъ, свободенъ, неподчиненъ нито на царя, нито на патриярха, нито на епископа, нито на другъ манастирь, съ една дума — никому отъ хората“. Императоритѣ обикновенно подарявали на такива манастири особенни земи и доходи, за които издавали специялни хризовули на името на управителя на манастиря. Таквато хризовуля е било нуждно да се възобновяватъ при всѣко промѣнение на императора и на управителя (игумена) на манастиря. Освенъ това, императоритѣ освобождавали манастирскитѣ имоти, движими и недвижими, отъ всѣкакви данъци и задължения; въ такива случаи въ полза на манастиря отивали и данъцитѣ, които зависимитѣ манастирски селяни по-прѣди плащали на държавната хазна. Царетѣ признавали независимостьта на манастиритѣ; сжщо и патриярха не се бъркалъ въ вътрѣшната имъ администрация, а само при богослужението въ манастиря е било задължително да се споменува името на патриярха“*).

Въ X и XI вѣкъ подаряванията на разни имоти, особенно недвижими, на черквитѣ и манастиритѣ сж били толкова чести и голѣми, щото една голѣма часть отъ земитѣ на византийската империя прѣминала въ ржцетѣ на духовенството. Най-добра характеристика на това положение намираме въ едно съчинение на антиохийския патриярхъ Иоанъ, който е живѣлъ въ края на единадесетия и въ началото на дванадесетия вѣкъ. Въ него, между другото, като се обяснява възникванието на монашеството и високото му значение за християнската черква, се казва: „възбудена отъ евангелскитѣ слова и отъ писанията на светитѣ отци, цѣлата вселенна виждаше съвършенното си спасение въ отричанието отъ светский животъ, въ аскетизма и монашеството. По този пжть бѣха тръгнали още по-отрано не само антиохийската черква, но и Египетъ, Ливия, Палестина, Сирия, Персия, страната на аланитѣ и иверитѣ (Грузия), источнитѣ и западнитѣ прѣдѣли (азиятска и европейска Византия) и всичкитѣ народи, подчинени на римската черква. . . Вселенната се бѣше раздѣлила на двѣ групи почти равни, едни живущи въ бракъ, а други

---

*) Платонъ Соколовъ. Церковно-имущ. право и пр. Стр. 115—119.

въ безбрачие. Не само мжжский полъ, но и женский, по природата си по-неженъ и по-слабъ, се устреми къмъ тоя животъ“*). Всички тия монаси и монахини, разбира се, отнасяли съ себе си въ черквата и своитѣ имоти, гдѣто ги оставали слѣдъ своята смърть. Манастирскитѣ имоти се увеличавали и вслѣдствие на разнитѣ хитрости на монаситѣ. Монашеский и манастирский животъ не е стоялъ на висотата на положението си. Въ повечето случаи аскетический животъ се е проповѣдвалъ само на думи и калугеритѣ не по-малко отъ мирянитѣ сж гледали да се ползуватъ отъ земнитѣ блага. Обратната страна на монашеский животъ въ врѣмето на патриярхъ Иоана се рисува отъ Евстатий Солунский въ съчинението му: „За поправянието на монашеский животъ“. Като се обръща къмъ монаситѣ, той имъ казва: „Който иде при васъ да се научи на скромность, разумъ, приличие и всѣка добра поука, не печели освенъ мирски знания, и то отъ най-долно качество, напр. като какъ да се пази житото и да се продава по-скжпо; гдѣ да се купи по-евтино вино и да се продаде по-скжпо. Ако парицитѣ сж въ добро състояние, какъ да се обложатъ съ по-голѣми даждия и какъ да се даватъ кжщята подъ наемъ по-скжпо на търговцитѣ. Ако нѣкой братъ въ манастиря, въ своята си ступанска часть, възбужда подозрѣние, че твърдѣ много печели, другитѣ гледатъ по нѣкой хитъръ начинъ да се въсползуватъ и тѣ. Ако нѣкой гражданинъ е разбогатѣлъ и се слави съ своитѣ полета, кжща и добитъкъ, гледатъ нѣкакси да го прилъстятъ да встжпи въ монашество. Най-напрѣдъ ще го угостятъ добрѣ, защото това най-много омайва светскитѣ хора. Като го хванатъ въ примката, искуснитѣ монаси все повече и повече го завличатъ: ще го окжпятъ въ топла баня, ще му прѣдложатъ сладки ястия и пития и сетнѣ ще захванатъ да го поучаватъ: хвалятъ му се съ въздържание тия, които не правятъ разлика въ храната си; говорятъ му за своитѣ добродѣтели, до като го увлекатъ съвършенно и по такъвъ начинъ накаратъ богатия мирянинъ да се покалугери. И когато този успѣе да се увѣри, че е излъганъ, монаситѣ тургатъ засада да заграбатъ имота и кжщичката на бѣдния селянинъ, съсѣдъ на манастиря. По такъвъ начинъ манастирската земя се разширява като пламакъ и поглъща всичко, каквото срѣщне на пѫтя си и всичко поробва. Такъвъ е тѣхния животъ—добавя Евстатий—остава още нѣщо по-грубо, покрито съ по-голѣмъ слой калъ; но това може да се избере за прѣдмѣтъ на изложение отъ нѣкой обличителенъ писатель“[1]. . .

---

*) Ж. М. П. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали для внутреней исторіи визант. государства. В. Василевски. Стр. 406.

Обширнитѣ земи и грамаднитѣ богатства на манастиритѣ не могли да се удържатъ за дълго врѣме въ рѫцетѣ на духовенството и калугеритѣ. По практическа необходимость и отъ държавенъ интересъ много отъ тия имоти почнали да минаватъ въ рѫцетѣ на мирски хора. Отъ една страна, не всички духовни лица били достатъчно практични да управляватъ съ полза голѣмитѣ черковни и манастирски чифлици, напр. игумена на манастиря е бивалъ много старъ или бездѣятеленъ, или прѣданъ на духовнитѣ си длъжности и не е могалъ да бѫде добъръ ступанинъ; епископитѣ често се удовлетворявали съ единъ добъръ черковенъ имотъ и нѣмали нужда отъ други. Въ такива случаи е било влѣзло въ обичай, манастирскитѣ и епископскитѣ земи да се даватъ на светски лица—богати хора—да ги управляватъ и заедно съ това да се грижатъ за доброто състояние на духовнитѣ учреждения, или пъкъ да плащатъ извѣстенъ доходъ отъ тия имоти. „По такъвъ начинъ—казва Евстатий Солунский—се избѣгвала възможностьта, щото калугеритѣ, на мѣсто псалтиря, или друго свѣщенно писание, да държатъ въ рѫцетѣ си кантаря и смѣтки за да мѣрятъ криво и да лъжатъ хората“. Тѣзи държатели на черковни имоти се наричали *харистикарии*. Собственно такъвъ начинъ за експлоатиране на недвижими имоти е билъ общеприетъ въ ония врѣмена. Всѣки голѣмъ землевладѣлецъ, който не е могалъ лично да експлоатира имотитѣ си, е билъ принуденъ да ги отстѫпва на други лица, които му плащали опрѣдѣлена арендна плата, или му давали часть отъ земнитѣ произведения[2]. Отъ друга страна, самитѣ царе се намѣсвали въ управлението на манастирскитѣ имоти. Голѣмитѣ богатства, като минавали въ рѫцетѣ на манастиритѣ, съ това намалявали силата на държавата, защото манастирскитѣ земи се освобождавали отъ всѣкакви данъци и задължения. Това зло е почнало да се чувствува отъ императоритѣ при династията на Комненитѣ. Историкътъ Михаилъ

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали для внутреней исторіи византійскаго государства. В. Василевски. Стр. 434—437.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали и пр. Стр. 392—401.

Аталиота расправя слѣдующето за поведението на Исакъ Комнена (1057 — 1059 г. г.): „Когато получи властьта въ рѫцетѣ си, той видѣ, какви голѣми расходи се изискватъ за поддържанието на войската, защото се имаха прѣдъ видъ много войни. Противницитѣ на Империята бѣха се усилили отъ всѣкадѣ и бѣха се вдигнали противъ ромеитѣ. Като видѣ, че има нужда отъ много пари, царя тури тежки данъци и се погрижи да достави на държавата *повече земи*. За това той отъ мнозина отнѣ даденитѣ царски чифлици, при всичко че бѣха дадени съ царски грамоти. Той тури рѫка и на нѣкои манастирски земи, които по своитѣ богатства съ нищо не отстѫпваха на царскитѣ съкровища“[1].

Тия мѣрки, разумѣва се, не сѫ могли да се харесатъ на духовенството и скоро тѣхното негодувание се е усилило твърдѣ много. Отстѫпенитѣ имоти на харистикариитѣ не принасяли никакъвъ приходъ, защото харистикариитѣ ги експлоатирали въ своя полза безъ да се грижатъ за интереситѣ на манастиритѣ и черквитѣ; тѣ даже гледали да ги присвоятъ съвършенно въ своя частна собственность. Отъ това положение на работитѣ исказва своето възмущение горѣцитираниятъ антиохийски патриархъ Иоанъ: „Пожертвуванията, дадени отъ благочестивитѣ царе, архиереи, архонти, монаси и миряни, се отдаваха въ даръ на частни лица. . . Това беззаконие, както всички знаятъ, захвана отъ иконоборческата ересь. По-кѫсно разрушенитѣ, или изложенитѣ на разрушение манастири царетѣ и патриярситѣ почнаха да ги раздаватъ на светски сановници, за да ги поправятъ и украсятъ. По-нататъкъ се раздаваха даже и богатитѣ и най-доходнитѣ манастиря. Като получи манастиря въ своя власть, харистикария незабавно отпуща ненаситната си пазва и трупа вътрѣ всичко, каквото заграби,—не само кѫщя, земи и добитъкъ, но и всичкитѣ доходи, па и самитѣ храмове. Игумена и монаситѣ ги счита за свои роби и съ всичко се располага като съ своя собственность, съ всичко се ползува като съ бащино наслѣдство. На божиитѣ храмове и на монаситѣ той отдѣля най-нищожната часть, но и това го дава като свое задушно. Разрушава се всѣкакъвъ монашески рѣдъ и иноческо правило, игумена губи своята власть и съ всичко се распорѣжда харистикария; той дава заповѣди на игумена да покалугери тогова или оногова. .“[2].

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали и пр. Стр. 414.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали и пр. Стр. 404, 408—411.

Не по-малко сж страдали манастиритѣ и епископитѣ отъ самата царска власть и царскитѣ чиновници, които сж отнимали земитѣ на духовенството, или сж ги облагали съ данъци. Тѣзи отношения твърдѣ релефно се рисуватъ въ писмата на българский архиепископъ въ Охридъ — Теофилактъ въ края на XI и въ началото на XII вѣкъ. Въ тѣхъ, като се излагатъ разни оплаквания противъ бирницитѣ и други финансови чиновници, въ сжщото врѣме се рисува и лошото държавно византийско управление, вслѣдствие на което зависимитѣ селяни отъ черковнитѣ земи сж бивали принудени да се разбѣгватъ по горитѣ. Въ писмото си до зетътъ на царя, персеваста Вриения, Теофилактъ казва: „На всичко това зло причината е злонравието на бирницитѣ (taun praktoraun), които убѣдиха царя, че ний сме най-богатия човѣкъ... Тѣ дѣйствуватъ чрѣзъ подвластнитѣ ми хора, като напр. *парика* Лазарь, когото испратиха дори въ Цариградъ да ме клевети. Този Лазарь е българска природа, источникъ на всѣка злоба; малко му бѣше, че въоржжи противъ насъ жителитѣ на Охридъ, но обикаля и други български области, като старателно търси, нѣма ли нѣкой осжденъ за ересь или многоженство или незаконенъ бракъ, да ги извади за свидѣтели противъ насъ, ужъ охридски жители, които сж изстрадали отъ мене, на които съмъ ограбилъ нивята и лозята. Той казвалъ, че азъ съмъ го подпалилъ, при всичко че той никога не е изгарялъ и нищо не е ималъ, което да може да изгори. Като нѣма никакво занятие, той е голъ като ракъ и се занимава само съ интриги. Но даже и да е подпаленъ, това не се отнася до мене. Той ужъ тогава се намиралъ далечъ отъ Охридъ, а пъкъ по нѣкакво чудо билъ тежко боленъ въ Пелагония! Той твърди, че у мене пжтищата текатъ съ сирене, а планинитѣ съ млѣко, че моитѣ богатства сж грамадни, че азъ живѣя като сатрапъ. Въ сжщность отъ провѣрката излѣзе, че, освенъ многошумната държавна земя, повече нищо не владѣя, макаръ че ме придириха добрѣ. . . Ако той каже, че клирицитѣ трѣба да плащатъ данъкъ, нека плащатъ; тѣ и до сега плащаха въ хазната за всичко, освенъ за единъ *зевгарь*, който е освободенъ отъ всѣкакви данъци и задължения. По-прѣди клирицитѣ бѣха освободени отъ *десетината* на всичкитѣ животни и това никой не би считалъ за кражба отъ хазната, а само като единъ безсроченъ даръ, царска милость. Сега бирницитѣ, освенъ че не ни освобождаватъ отъ данъкъ върху единъ зевгарь, но още

увеличаватъ числото на зевгаритѣ при измѣрванието на земята и числото на животнитѣ при прѣброяванието имъ. За воденицитѣ клирицитѣ заплатиха два пжти повече отъ мирянитѣ; за тъй нарѣченитѣ на българский языкъ „*струги*", които на гръцки може да се нарѣкатъ ями, ископани за ловение риба, отъ клирицитѣ се изисква нѣколко пжти повече, отъ колкото отъ другитѣ хора. И всичко това е измислено за да се увеличи дохода на хазната отъ клирицитѣ! Сжщо мога да кажа и за данъцитѣ, които се зѣха отъ манастирскитѣ хора по най-несправедливъ начинъ, макаръ че тѣ сж монаси и само нѣкои отъ тѣхъ миряни. Най-сетнѣ и мене тъй ме глобиха съ данъцитѣ, щото нѣма вече защо да се срамувамъ за величието на сана ми. . . Бирника ми зѣ обикновенния данъкъ за воденицитѣ, които отдавна сж разрушени, а отъ сжществующитѣ — два пжти повече, отъ колкото отъ българитѣ. За едно малко езерце, което ми даваше единъ слабъ доходъ отъ 12 части(?), бѣхъ длъженъ да заплатя 8, при всичко че получихъ отъ тамъ риба всичко за единъ *диоволъ* и при всичко, че другитѣ хора за сжщо такова мѣсто плащатъ само единъ диоволъ. Макаръ че съ царски грамоти манастирский добитъкъ бѣше освободенъ отъ данъкъ, пакъ земаха и отъ черковнитѣ хора *десетината*, и то за повече добитъкъ, отъ колкото имаше на лице, който бѣхъ далъ на селянитѣ за тѣхното поддържание. Той, бирника, всѣкакъ заплашваше селянитѣ отъ нашето село (haurion), че той ще имъ наложи много по-голѣми данъци, ако пожелаятъ и за напрѣдъ да останатъ подъ манастиря. При описа той увеличава дѣйствителното число на парицитѣ и не отстжпва нищо отъ единъ зевгарь (на човѣкъ?). Той заплашва, че ще увеличи и всичкитѣ други данъци. При измѣрванието на земята и изчисляванието на модиитѣ, скжсява въжето и постжпва по най-неточенъ начинъ".

Въ едно друго писмо до севастократора Исака, архиепископъ Теофилактъ, като се оплаква, че му се отнѣма цѣлото имущество, моли се да му оставатъ поне една малка часть, необходима за живѣяние: „Извѣстно ви е, че селото, което владѣеше черквата отъ давни врѣмена и което никому другиму непринадлежеше, земá го царя отъ мене, откжсна го отъ черквата; съ него стана сжщото, каквото и съ земитѣ на други архонти. Благодарение на снисходителностьта на прѣдишния бирникъ, азъ владѣяхъ тоя мой имотъ, както и мнозина други своитѣ. Сега като моя господарь ме лишава отъ това село, азъ не протестирамъ. . . само относително черковния домъ и двора, не вѣрвамъ и за тѣхъ да има нѣкаква заповѣдь отъ царя. . “. Въ друго писмо до сжщия, архиепископа оплаква тежкото положение на страната вслѣдствие непоносимитѣ данъци: „Ти много си направилъ за нашата земя, ти оживи Прѣспа и Дѣволъ съ духътъ на твоята справедливость. Още по-важно дѣло ще свърши твоята дѣсница, ако съжалишь сега Дѣволската епископия. . . тя почти е останала безъ черковно пѣние, безъ освѣщение, почти нѣма епископия. Когато епископа е принуденъ да се спасява съ бѣгство поради жестокитѣ притѣснения, разбира се, едва ли нѣкой другъ ще остане при черквата. По сжщата причина и хората, които живѣятъ около черквата, дадени ней съ грамота отъ силния и свѣтия нашь господарь, още по отъ рано сж оставили своитѣ бащини огнища и се скитатъ по горитѣ. Поради това въ прѣкраснѣйшата изъ българскитѣ черкви не остана ни дяконъ, уви, ни пресвитеръ! Азъ отидохъ да обиколя и узнахъ. . . Ако ти великий господине съблаговолишь да земешь подъ твое покровителство селянитѣ, които нѣкога отъ царя и господаря сж били дадени на тази черква и които сега се разбѣгали вслѣдствие на притѣсненията, тѣ ще се ободрятъ и пакъ ще излѣзатъ отъ горитѣ. . . Съжали черквата, която нѣкога е била най-богата — *една отъ ония седемъ съборни черкви*, които издигна християнѣйший царь Борисъ Български“.... Най-послѣ, въ писмото си до патриярха Николай, архиепископа испраща послѣднитѣ си молби: „. . Послѣ това работитѣ ставатъ още по-лоши, притурницитѣ още по-жестоки. Лишаватъ клирицитѣ отъ послѣдната имъ дрѣха и ги оставятъ голи. Селянитѣ ги прѣтоварватъ съ неправилни смѣтки и ги прѣдирватъ по най-немилостивъ начинъ. Земята се измѣрва съ бълхови крачки, за да ражда само тръне и коприва. Всичко се расхвърлюва и се прѣтеглюва така, щото това безумие дохожда до измѣрването на пжтьта и коститѣ. Испитването на утробата и сърдцето отъ сега нататъкъ принадлежи съвмѣстно на Бога и бирницитѣ. .“*).

На висшето духовенство и манастиритѣ трудно е било да се боратъ съ държавната власть; съ по-голѣмъ успѣхъ тѣ сж могли да взематъ нѣкои мѣрки противъ харистикариитѣ. Въ 1027 г. по прѣдложение на цариградский патриярхъ Алексей, Св. Синодъ зѣлъ рѣшение въ такъвъ смисълъ: осжжда се обичая,

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 211. 1879 г. Матеріали и пр. Стр. 418—428, 430—432.

допуснатъ отъ прѣдишнитѣ епископи и патриярси, да се даватъ манастиритѣ въ владѣние и управление на светски хора подъ прѣдлогъ, да се поддържатъ и украшаватъ. Такива хора „сж искали манастиритѣ за да имъ бждатъ настойници и давали обѣщания, че ще ги облагодѣтелствуватъ, съ мнима готовность се явявали усърдни почитатели и защитници на свѣтитѣ обители; дѣлата имъ обаче показватъ крайното имъ безсрамие и противорѣчие съ думитѣ. Лъженастойника до ситость се ползува отъ благата на манастиря, а не иска да прави ни най-малкитѣ расходи за поддържанието му. И ето по такъвъ начинъ черквата дохожда до послѣдна нужда и запустѣние. Не стига, че харистикария разорява манастиря, но още го продава, или го отстжпва другиму въ дарь, за да се довърши отъ скакалцитѣ, което е останало отъ гжсеницитѣ“. За напрѣдъ Св. Синодъ опрѣдѣля, никой харистикарий да нѣма право да продава, или да отстжпва другиму получения манастирь; такива сдѣлки се обявяватъ за недѣйствителни. За напрѣдъ нѣма да се даватъ никому, безъ разрѣшение отъ патриярха, черковни земи, лозя или други недвижими имоти. Имъ епископии, които сж получили въ ползувание митрополитски земи, а митрополититѣ бѣдствуватъ; такива земи да се повърнатъ на митрополититѣ. Въ 1028 г. отъ Синода били зѣти още рѣдъ други постановления по този въпросъ. Въ 1071 и 1107 г. г. пакъ били разглѣждани подобни спорове, обаче харистикарията не билъ съвършенно унищоженъ. Между другото е била зѣта мѣрка, щото най-плодороднитѣ земи да се даватъ подъ наемъ на селяни и клирици; а пъкъ харистикариитѣ, ако не си плащатъ рѣдовно условния наемъ, да се испжждатъ отъ даденитѣ имъ земи*).

Имаме една категория източници, които хвърлятъ особенна свѣтлина върху черковнитѣ и манастирскитѣ имоти въ българскитѣ земи и даватъ много данни за обяснение положението на зависимитѣ селяни отъ сжщитѣ земи. Тия източници сж царскитѣ и господарскитѣ хризовули, давани отъ българскитѣ, влашкитѣ и сърбскитѣ държавни владѣтели на разнитѣ черкви и манастири, които въ всѣко отношение сѫ единъ богатъ източникъ за изучване юридическото положение на българското население въ срѣднитѣ вѣкове. Тукъ ще се постараемъ да прѣдставимъ нѣкои извлѣчения отъ тѣхъ по въпроса, който ни занимава.

---

*) Извѣстія константинопольскаго археологическаго института. Т. V. 1900 г. Мнѣнія и постановленія константинопольскихъ помѣстныхъ соборовъ. Ѳ. Успенски. Стр. 7, 8—11.

Царетѣ по традиция отъ поколѣние на поколѣние сѫ правили разни подаръци на манастиритѣ и черквитѣ, като се смѣтали това за особенна честь. Тъй царь Константинъ Асень въ 1278 г. въ хризовула си на Вирпинский до Скопие манастирь казва: „скровища и имaниіа даати кь сфымъ и божественнымъ церквамь іако же бо и свѣтыя ы православныя царіе грьчци и блъгарсцыи. . . такожде и царство ми онѣмь благовѣрнымъ и свѣтымъ царемъ прежде мене бывшимъ поревновахъ дани же неоскѫдныѫ изливати и обогащати ихъ“[1]. Царь Иоанъ Александъръ въ хризовула си на Зографский манастирь отъ 1342 г. сѫщо говори за обичая, да се правятъ подаръци на манастиритѣ: „сьй оубо издавна прѣдрьжимъ есть отъ православныихъ и благочестивыихъ и христолюбивыхъ царии блъгарскиихъ, дѣдъ и прѣдѣдъ царства ми и прилагали сѫтъ и крѣпили къждоихъ етико благоволилъ есть даже и до царства нашего. . .“[2]. На пър-

---

[1] Срезнѣвскій. Свѣденія и замѣтки о малоизвѣстныхъ и неизвѣстныхъ памятникахъ. Болгарскія грамоти и другія записи. Часть 81, 1879 г. Стр. 14—16.

[2] Свѣденія и замѣтки. Ч. 81, стр. 25. — За многочисленнитѣ български манастири най-точни данни сѫ събрани у Сърку. Тукъ ще направимъ нѣкои извлѣчения отъ неговото съчинение „Время и жизнь патріарха Евтимія Тырновскаго“. „Началото на манастиритѣ въ България се отнася къмъ най-ранното врѣме на християнския животъ на българитѣ. . . Може съ пълна основателность да се заключи, че въ България е имало монаси-славяни при князь Бориса. . . Може да се мисли, че при Бориса е имало манастири въ повече мѣста на царството. . . въ селата Омаръ, Троица, Мамилъ-Ташъ, Дивдядово, Иванъ-Чифликъ, Господевъ-Долъ. Въ царуването на Симеона числото на манастиритѣ и монаситѣ значително се е увеличило, напр. въ Прѣславъ, при устието на р. Тича. Отшелничеството се е усилило при царь Петра. Тогава били основани манастиритѣ на Ив. Рилский, Ив. Камшавский, Прохоръ Пшинский, Гавр. Лѣсновский, Иванъ Осоговский и др. въ Албания, Охридъ, Битоля, Прилѣпъ. Около Скопие има 14, а около Битоля 70 манастири. Въ врѣмето на царь Самуила, урѣжда се Зографский манастирь. Князь Владимиръ въздигналъ единъ манастирь въ Албания. На Прѣспанското езеро сѫществували 40 черкви. Императоръ Диогенъ въздигналъ Вирпинский манастирь. Иоанъ Асень II е показвалъ особенно уважение къмъ калугеритѣ; той построилъ черкви и манастири въ Търново и въ околноститѣ му. Има манастири въ Дряново, Батошево; има и други още въ развалини въ източна и сѣверна България; така сѫщо около Варна и Бабадагъ, около Провадия, Тръстеникъ и Червенъ. Имало е манастири около Видинъ, Арчаръ, Суходолъ, Изворъ, Раково. Развалини отъ манастири се намиратъ около

во мѣсто царетѣ сѫ подарявали на манастиритѣ черкви и разни черковни принадлежности. Тъй въ 1362 г. полунезависимия болѣринъ Хреля подарява на Хилендарский манастирь черквата Св.-Михаилъ въ Щипъ съ всичкитѣ ѝ принадлежности въ градътъ. Въ 1347 г. болѣрина Оливеръ подарилъ на Лѣсновский манастирь „иже онъ іесть създалъ храмъ от основаніе иже въ мѣстѣ Лѣснове и оукрасивъ вьсѣкыми лѣпотами цьрковныма одаровавь. . . оу градоу Щипоу цьрковь Св.-Николи. . . у Пiанца цьрковь Св.-Николе. .“[1]. Най-много на манастиритѣ сѫ били подарявани села, земи и други недвижими доходни имоти, или сѫ подтвърждавани правата имъ на по-прѣди подаренитѣ имоти. Въ горѣ-цитирания хризовулъ на Константинъ Асень се вижда, че той подарява на манастиря цѣлъ рѣдъ недвижими имоти: „И начелникомъ Стоуденецъ и Сливщица отъ извора сѫ и панагиръ кā Ноемвріа. . . село Довигодѫ сь селомъ Длѫбица и сь чрѣшовѣни сь вино сь нивиіемъ сь жрънками и пашищи сь планинами и сь забѣлы и сь вьсѣми правинами и прежде законными ихъ, а синори селъ тѣхъ отъ Чрьногорѫ како слази долчецъ та на Длѫбица. . . село Побѫжда сь виноградоу сь нивиіемъ сь жрънками. . . село Кидово. . . . село Глоумево сь метохемь село Здоунѣѫ сь заселки тѣ-ми сь бльзнескомъ, сь мокросѣки и сь голѣмимь подомъ и сь поповѣня сь виноградоу съ зимовищи съ лѣтовищи сь планинамь съ ловищемъ звѣрьнымъ и рыбнымъ . . . село Брѣдъ . . . сь бродвинами, сь мостинами . . . и сь тръгомъ и сь панагиремъ иже стаетъ по септемврѣ и всака недѣлѫ тръгъ и съ доходкомъ тръга тога . .“[2]. Сѫщо и въ хризовула на Иоанъ Александъръ, даденъ въ 1348 г. на Орѣховский манастирь до София: „за всѫ область и одръжание того монастырѣ . . . и се-

---

Бѣлоградчикъ. По сѣверний склонъ на Балкана има Троянский, Гложенский, Тетевенский, Варовитский, Черепишский. Карлуковский, Бешевишкий и Градешницкий манастири. Въ софийската котловина е имало цѣлъ рѣдъ манастири. Имало е сѫщо манастири около Баня-Костенецъ. Голѣмо Бѣлово, сетнѣ Баткунский манастирь. Развалини отъ манастири се намиратъ въ Чепино, Кричимъ, Перущица. Сѫществуватъ още манастиритѣ Кукленский, Бачковский, Молдовский и Бѣло-Черковский по сѣверний склонъ на Родопитѣ. Въ Срѣдна-Гора и по южний склонъ на Стара-Планина е имало и сега сѫществуватъ цѣлъ рѣдъ манастири, особено около Сопотъ, Калоферъ, Сливенъ, Котелъ, Ямболъ, на Емине-балканъ и пр. Стр. 25—45.

[1] Флорински. Памятники законодател. дѣятелности Душана. Стр. 81 и слѣдующитѣ.

[2] Свѣденія и замѣтки. Стр. 16 и слѣд.

лище Бѣлица до междѫ Костина брода и селище Бобовци и сенокоси въ Ракити и Блатечницѫ сь всѣмъ бранищемъ иде още сѫтъ или нивіа или кипоурие или периволе . . . или орешие или иныѭ какви либо сѫтъ стаси или прилежаніа. . . И виноградъ въ Драчевѣ и другія виноградъ въ скринѣ и дроугіи въ Драчеи веси и дроугія въ Житомірѣ его иже далъ чрънoстарецъ за постригъ. . .“[1]. Въ хризовула на царь Иоанъ Шишманъ отъ 1379 г. на Рилский манастирь се подаряватъ: „за всѣ его всѫ села и за всѣ его метохіе и за всѣ его стаси и правини рѣкше новаа и ветхаа . . . и гдѣ же се находѭтъ селища . . . или стаси какови либо иже сѫтъ тѣхъ селищъ и тѣхъ людии иде же се находѭтъ подъ областію того монастирѣ царства ми. .“[2]. Обикновенно заедно съ селата и земитѣ били подарявани и селянитѣ населени въ тѣхъ; това е било толкова обикновенно, щото много пѫти въ хризовула, като се казва, че се подарява еди коя си земя, отъ само себе си се разбира, че се подарява съ населенитѣ тамъ хора. Но по нѣкогашь изрично се споменува, че се подаряватъ и хората; това може да се види отъ туку що приведената цитата отъ хризовула на царь Иоанъ Шишманъ. Въ хризовула на Иоанъ Александра на Орѣховский манастирь се казва сѫщо: „и за всѭ моу люди и за всѭ моу работники и за всѣ моу дзевгеліа и за люди орѣховенъ еже сѫтъ въ Срѣдци . . . иже аще сѫтъ или парици и отроци или технитаре или людіе какови либо . . .“[3]. Както се види отъ този сѫщий цитатъ, подарявали се на мамастиритѣ и занаятчии — „технитаре“. Въ единъ хризовулъ на сърбский царь Душанъ подаряватъ се на Призренский манастирь: „оулиари оу Чтимли (11 души) кои даю воскь; млинари именемъ Жака з братомъ и з дѣтию и сь виногради и с нивиемъ“. Сѫщо и рибари „оу Пловъ“ (седемъ семейства), ковачи (трима души), между които „ковача Роудла с коломъ гвозденымъ и сь ковачемь Смиломь и доходькомь що есть давалъ царствоу ми за годище“. Сѫщо ценгари (цигани) ковачи, шивачи, зидари, хамутчии и др[4]. По нѣкогашь изрично се изброяватъ по имената хората, които се подаряватъ, както напр. по-горѣ съ ковачитѣ Рудлъ и Смилъ. Изрично по имената имъ или поне по гла-

---

[1] Свѣденія и замѣтки. Стр. 32.

[2] Свѣденія и замѣтки. Стр. 37, 38.

[3] Свѣденія и замѣтки. Стр. 32.

[4] Памятники закон. дѣятелности Душана. Флорински. Стр. 100.

витѣ на семействата се изброяватъ подаренитѣ власи, може би, защото тѣ сѫ имали по-голѣма възможность да избѣгатъ и е ставало нужда да се търсятъ. Тъй напр. Душанъ, като подарява на Призренский манастирь осемъ влашки катуна, изброява въ тѣхъ 459 семейства; тукъ се изброяватъ само имената на главитѣ на семействата, като при всѣко име се добавя „с братомь и синови“, „сь синови“, „сь дѣтью“, „сь синови и анепси“. Забелѣжително е, че царетѣ сѫ подарявали на манастиритѣ и болѣрски семейства. Тъй въ хризовулитѣ на Душана се срѣщатъ такива мѣста: „такогье приложи царство ми Орландоу Мищовикьа сь бащиномь, сь виногради, сь млины *и сь людьми* (значи той ималъ свои подчинени селяни) и с всѣмь що си има оу градоу“. „И приложи царство ми властелчика царства ми Новака Пецию сь дворьми и сь виногради и сь нивами и сь млины“[1]. Такива подарявания на болѣри очевидно не сѫ ставали въ тѣхна врѣда, а въ тѣхна полза и съ тѣхно съгласие. Това може да се види отъ слѣдующий примѣръ. Въ 1343 год. Душанъ завладѣлъ Струмица и, както се види, при това му спомогналъ съ нѣщо мѣстний болѣринъ „градатни властелинъ Роудль“; за награда „его полюбленье и поработаніе въ таковое време“ Душанъ обѣщалъ да испълни всѣка негова просба и, като испълнява желанието на Рудла, опрѣдѣля: „да есть человѣкъ Св. Богородици Хилиндарскіе Роудль с всѣмъ своимъ сь црърквомь сь одиштриомь ю же есть създалъ троудомъ своимь и сь всѣми правинами, село Бороуево що му есть дало кралство ми (тукъ трѣба да се разбира, че този имотъ не е подаренъ отъ краля, но само че правата на болѣрина върху него сѫ били утвърдени), съ людьми и сь всомь бащиномь своимь и що си има оу градоу и оу банстѣ двѣ ниве и воденица сь людьми ливадами и сь селищемь еже моу есть далъ Хрель, Робово сь всѣми правинами и сь коужничиемъ и сь всѣмь тѣмь що си има оу градоу и оу поли сь всѣмь тѣмь га приложи и записа кралство ми. . .“[2]. Сѫщностьта на подаряванието се състои въ слѣдующето: „а Роудль свое все да държи до смрѣти, а по смрѣти его да есть цырковно“. При това Рудлъ съ своитѣ земи и зависими селяни се освобождава отъ всички данъци и ангарии.

---

[1] Памятники законод. дѣятелности Душана. Стр. 199, 100.

[2] Памят. зак. дѣят. Душана. Стр. 39—40.

Въ срѣдневѣковата епоха обществената безопасность е била твърдѣ несигурна, за това всѣки, който ималъ възможность, е взималъ извънредни „мѣрки за своето запазвание. Въ размирни врѣмена населението се е криело въ горитѣ, а по-състоятелнитѣ хора въ крѣпости и кули. Манастиритѣ не сѫ били забравени и въ това отношение. Така ний знаемъ, че царь Иоанъ Александъръ, като е надарилъ Параторийский манастирь до гр. Ямболъ съ едно селище, имотъ и добитъкъ, за отбрана на монаситѣ отъ разбойницитѣ, въздигналъ и единъ укрѣпенъ „пиргъ“ (кула)1). „Протосевасть“ Хреля въ оградата на Рилския манастирь „въздигналъ пиргъ на 1335 год. въ честь на св. Иванъ Рилски съ голѣмъ трудъ и разноски, като построилъ тамъ и една черква, въ която по-послѣ билъ погребенъ2). Въ владѣнията на Призренский манастирь се е намиралъ „градъ Вишеградъ“ съ привързанитѣ къмъ него двѣ села Повилско и Връбичани. Душанъ подарилъ този „градъ“ на манастиря да му служи за „житница и винница и мѣстохранилница цьркознога, мѣсто пирга“3). Очевидно този „градъ“ е трѣбвало да служи не толкова за хранилище на манастирскитѣ имоти и храни, колкото за крѣпость и отбрана отъ неприятелски нападения. Споменатитѣ двѣ села — Повилско и Връбичани — „изь горнихъ сель оу шикьли“ били задължени „да стоіе оу манастири на парамоунѣ“, т. е. да държатъ постоянна стража на стенитѣ на Вишеградъ.

Освенъ хора и други недвижими имоти, царетѣ сѫ давали на манастиритѣ и пожертвувания парични или въ земни произведения еднократно или като годишенъ доходъ. Тѣй напр. въ хризовула на влашкия войвода Мирчу, даденъ въ 1399 г. на Стругалский манастирь, се казва: „и еще що есть законъ Г дни да ловятъ господствоу ми мороуни и то освобаждамъ да есть монастироу и еще же моу прилагамъ да иматъ оброкъ отъ кѫщѫ господства ми на всѣко лѣто ЕІ кѫбли и В возилници вина“4). Въ единъ хризовулъ, даденъ на Призренский манастирь, Душанъ между другото подарява още слѣдующето: „Приложи царство ми доходькъ оу горнемь пилотѣ що соу давали царствоу ми. . . чьбре вина този да даю цьркви; а оу дольнемь

---

1) Пѫтувания по България. К Иречекъ. Стр. 701.

2) Памят. зак. дѣят. Душана. Стр. 34.

3) Памят. закон. дѣят. Душана. Стр. 113.

4) Влахо-болгарскія грамоты. Ю. Венелинъ. 1840 г. Стр. 19.

пилотѣ да даю цьркви сто тисоукь свиле воліа сто перперъ. И коукіа оу Скьдрѣ кою е коупила кралица Елена. . . ЛГ споуди соли свако годище. И що есть доходькь царства ми оу Барѣ акростикь (наемна плата) сто перперь, този Баранамъ оставихъ, а да даю цьркви масло десеть товарь, а оу товароу четирнадесеть стари и да носи арбанаси. И на широкомь бродоу да се дае цьркви четириста споудь соли всако годище. И отъ Призрена отъ царине да се дае доходькь цьркви всако годище тисоука перперь“1). Въ единъ хризовулъ, даденъ на Хилендарския манастирь, Душанъ между другото подарява: „и приложисмо отъ всега добитька живога що се находи оу царства ми десетькь всако годишге да си оузимаю на Гюргевъ день лѣтния оу новомь Брьдѣ сребра за 4,000 крьстатихъ перперь. И што есть биль доходькь царства ми отъ сель цьрковнихъ сокіе и този даде царство ми цьркви хилиндарскіе 2,000 крьстатихь перперь всако годище“. „Да се даю отъ коуке царства ми на всако годище Р перперь бенетицѣхь (венециански) и Г гоунь и Г кожоухь и Г клашнь и Г мѣхь сиревіа и Г сировь и да си оузима всако лѣто на плочи И споудь соли. . .“2).

Манастирскитѣ и черковнитѣ земи сѫ били напълно подъ властьта на манастирскитѣ и черковнитѣ власти и никой отъ държавнитѣ чиновници не е могалъ да заповѣдва въ тѣхъ. Въ хризовула на царь Константинъ Асень, даденъ на Вирпинский манастирь, се заповѣдва на властитѣ, никой да не се бърка въ подаренитѣ на манастиря имоти: „ни да метаха съ ними, ни севасть, ни прахторь, ни кнѧзъ, ни кастрофилакъ, ни ватахъ, ни топщикалъ, ни сѫдити, ни свѧзати, ни глобѫ възѧти ни кои доходъкъ“. „Въ сихъ областѣхъ да се не прикасаіетъ никои владѫщи ни инъ никто“. „И да не метаха никои кефалиа и никотори владѣлецъ царства ми ни владѣлци господствоуіѫщи по царствоу ми да не има вълѣзти въ село Рѣчици и ни сѫдити, ни свѧзати, ни глобѫ възѧти, ни кои доходъкъ възѧти“3). Въ подобенъ смисълъ има нѣколко постановления и въ хризовула на Иоанъ Александра, даденъ на Орѣховский манастирь: „а отъ вьсѣхъ болѣръ и работникъ царства ми малыхъ же и великихъ посилаемыхъ по всѣ врѣмена по всеи хорѣ въсприемати дани съдражѧти вьсѣкыѧ работы царства ми еже сѫтъ настоящимъ

---

1) Памят. зак. дѣят. Душана. Стр. 101, 102.

2) Памят. зак. дѣят. Душана. Стр. 45 и 43.

3) Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 16, 17.

севасти хоры тоѫ: доуки, капетаны, писци, десѧткаре всѣкимъ свинари, овчи, пчелнии, винари же и повари, аподохаторе, крагоуіаре и песъіаци, градаре, побирчие, изгончие, отъ сихъ всѣхъ да не иматъ власти никто испакостити ни ночи поставити на силѫ въ сиіа села". „Да не метахсѭтъ з глобами севасти, ни прахтори царства ми, развѣ архимандритъ да си взематъ въ монастири що е правина; такожде и поппове кои сѫ въ людѣхъ манастырскихъ да имъ не пакоститъ велика цръква ни $\overset{е}{\text{про}}$ $\overset{е}{\text{п}}\text{иа}$, ни ексарси, ни инии прочии"[1]. Въ хризовула на Иоанъ Шишманъ, даденъ на Рилския манастирь, пакъ се казва: „Да имъ не смѣѭтъ забавлѣти иже сѫтъ севастя и прахтори и примикюри и алагатори, ни сѫдіе, потомъ ни перпераке, ни житаре, ни винаре и десеткаре пчелнии и свинии и овчии и аподохатори, ни си(?) ни стротори, ни сѣнаре, ни митары, ни крагоуіарѭ же, ни песаци, ни градаре, ни ворничіе и побирчие и находницы, ни инъ никто отъ въсѣхъ болѣръ и работникъ царства ми великихъ и малыхъ. . . никто отъ таковыхъ да не смѣетъ забавити тѣмъ людемъ св. Отца". „Такожде и еще къ симъ никто отъ таковыхъ да не смѣетъ насиліомъ вълѣсти въ села и въ люди того манастирѣ царства ми св. отца, насиліомъ хлѣба възѧти, ни коурета оубити, ни ногоѭ бъхма стати на дворѣ ихъ, нѫ вси да отгонимы биваѭтъ и да отстоятъ далече іавленіемъ сего златопечатлѣннаго слова царства ми. Такожде и градъ Стобъ никако же да не иматъ области надъ человѣкомъ монастирскимъ, ни надъ стасѭ ихъ, ни до единого власа"[2]. Сѫщо такива постановления се срѣщатъ и въ грамотитѣ на влашкитѣ войводи. Въ грамотата на Владъ войвода отъ 1441 г., дадена на Снѣговский манастирь, по-тоза въпросъ се казва: „И да не смѣетъ позабавитъ тіази села ни сѫдецъ, ни глобникъ, ни бирчии, ни кто отъ болѣръ и отъ слугъ господства ми посилаемыхъ по милостѣхъ и по службахъ господствами"[3]. Въ друга една грамота на сѫщий господарь, дадена на Тисменский манастирь, пакъ се казва: „сего ради да не смѣетъ бантовати села манастирски или блата или хотари, или воденица и лозіа или цагани или що либо, ни сѫдецъ, ни глобникъ, ни бирчиа ни вамешъ отъ пчелъ, ни къбларъ, ни кнезъ ацигански, ни вамешь отъ Братилъ ни инъ кто отъ болѣри господства ми (на друго мѣсто: вели-

---

[1] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 32, 33.

[2] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 37, 38.

[3] Влахоболгарскія грамоты. Стр 88.

кихъ и малыхъ) посилаемыхъ по службахъ и работахъ господства ми"[1].

Манастирскитѣ и черковнитѣ селяни сѫ били освободени почти отъ всички данъци, които другото население е плащало на царщината или на болѣритѣ. Тъй въ по-горѣ цитираний хризовулъ на царь Константинъ Асенъ се изброяватъ нѣкои отъ тия данъци: „А люди кои сѭ обрѣтаѭтъ въ градѣ Скопскомъ св. Христова Георгіа Горга. . . да не работаѭтъ црьнѫ никоѭ работѫ; ни да даваѭтъ никоѭ приплатѫ. . . и тѫѭ вражди да сѭ не взимаѭтъ на силѣхъ развѣ на истцихъ, нѫ и то сѫдомъ. . . приселицѫ да не плащаѭтъ метохѭ св. Георгіа, ни волоберщинѫ, ни диминѫ". . .[2]. Въ хризовула на царь Иоанъ Александъръ, даденъ на Зографский манастирь: „іеще же и о пѧтдесѧтихъ перперѣхъ еже задѣваахѫ ради житарства и горнины и градозиданіа и тыѫ повѣмъ осѣщисѫ и не взимати сѭ ни до единоѫ чѧсти. ."[3]. Въ хризовула на сѫщий царь, даденъ на Орѣховский манастирь, се изброяватъ повече опростени данъци: „И въсѭ моу правины ни писати, ни дани възѧти, ни комадъ, ни митати, ни десѧтъкъ никакъвъ, ни хлѣбъ, ни вино, ни мѧсо, ни зоби, ни коурѧта; ни самѣхъ послати на коѭ либо работѫ царства ми, ни имъ конь енгарежати, ни волове, ни ослѧте, ни подводѫ възѧти, ни ино что испакостити тѣмъ людемъ". . .[4]. Въ хризовула на Иванъ Шишманъ, даденъ на Рилския манастирь, пакъ се изброяватъ подобни опрощавания: „да не смѣетъ позабавити ни на нивіахъ иже имати на поли и иже въ горахъ, ни человѣка его послати на работѫ; ни работники ихъ, ни имъ зевгари енгарепсати, то ни конь, ни скотинѫ. Аще кто начнетъ отъ людей манастирскихъ ходити съ коупіѭ з добиткомъ своимъ по въси държавѣ и области царства моего, да коупоуваѭтъ и да продаваѭтъ свободно и ничиимъ забавленіемъ. . . а да имъ се не възиматъ коумеркъ ни діовато, то ни инс нищо"[5]. Въ хризовула на влашкия войвода Мирчу, даденъ на Стругалский манастирь, се опрощаватъ слѣдующитѣ данъци и ангарии: „село Поулковци освобождатъ го господство ми да естъ на охабѫ, почіавше отъ овчіего вама, отъ свиніего вама, отъ пчеларства, отъ къбларства, отъ винарства, отъ глобж, отъ повозж, отъ подводж, рѣкше и отъ маліихъ службахъ и даждахъ даже и до великихъ и отъ тѣхъ въсѣхъ да есть на охабж томузи монастирю“[1]. Въ хризовула на сжщия, даденъ на Тисменский манастирь, се говори за селянитѣ, подчинени и подарени на манастиря: „и да сте въ послушание отъ въсѣхъ службахъ и даждахъ и отъ посадж и отъ къбли охабни и отъ кошници охабни. . . а нь кто аще вы възлъжетъ нѣкако си да сж не оувѣрите“. . [2]. Въ сърбскитѣ хризовули на Душана манастирскитѣ селяни не плащатъ и не испълняватъ: „ни градозиданіе, ни градоблюденіе, ни села, ни жетве, ни врьшевіа, ни приселице и котла да имъ несть и номистра и планиниотикъ. Ни плетве, ни жетве. „Освободи св. царство ми ихъ отъ всѣхъ работъ великихъ и малыхъ: и отъ пиоа и отъ позоба и отъ приселице и отъ наметъкъ и приплате и поклона царскаго и отъ града и отъ провода поклисарь и отъ глобе и подаика и травнине; отъ псарь и герокарь и всакого поноса господскаго и *отъ сокіа* и димнине и перпераків и десетка житнога и виннога и всакаго десетка живно и намѣтка свинскаго и овчега и войске и ораніа и копаніа и всакаго нападанія работнега и просто рѣкше отъ всѣхъ работъ великихъ и малыхъ“. Споменуватъ се още: ясливе перпере и покровце; „и отъ соколарь и псарь“; „и отъ винограда и сенокоше“. „И на всѣхъ трьговѣхъ царства ми да се не оузима цьрковнимъ людемъ царина тъкмо една цьрковь Богородица Хгетовска (да оузима). . . и да не есть сей зи цьркве войске, ни ораніа, ни екзарха, ни подавка коего ли бо“[3].

---

[1] Влахоболгар. грамоты. Стр. 91.

[2] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 16.

[3] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 27.

[4] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 32, 33.

[5] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 38.

Всичкитѣ горѣизброени данъци и ангарии, отъ които се отказвала държавната власть, се прибирали и отивали въ полза на манастиритѣ и черкватѣ. Обаче манастирскитѣ и черковнитѣ имоти не сж били съвършено свободни отъ всѣкакви задължения къмъ държавата. Тъй напр. въ сърбскитѣ хризовули рѣдко кога черковнитѣ селяни се освобождаватъ отъ плащанието на данъка „*сокъ*“, който почти всѣкога се събира въ полза на царщината. Въ други случаи царетѣ си запазватъ и повече права; така селянитѣ на Призренский манастирь се освобождаватъ отъ всички работи, „развѣ зиданія и бѣдбе дьнь и лѣха винограда“.

---

[1] Влахоболгар. грамоты. Стр. 19.

[2] Влахоболгар. грамоты. Стр. 27.

[3] Памятн. зак. дѣят. Душана. Стр. 42, 47, 109.

Въ хризовула на Душана, даденъ на тетовската черква Св. Богородица, черковнитѣ селяни се освобождаватъ отъ всичкитѣ данъци и задължения, освенъ „тъкмо позобъ“, когато пжтува царя „отъ коегажде села цьрковнога крина една и три оглови и псатоу или вечера или обѣдь къди га време прижене“. Когато пжтувалъ царя, селянитѣ на Призренский манастирь сж били длъжни да му даватъ коне и коля за прѣнасяние до границата на окржга и, освенъ това, „криноу преводноу едноу и соли два динара на іасли и огловь“. Сжщо отъ манастирскитѣ имоти се плаща извѣстенъ данъкъ на патриярха или митрополита[1]. Погорѣ цитирахме едно мѣсто отъ хризовула на царь Иоанъ Александра, даденъ на Орѣховский манастирь, гдѣто се казва, че, никой нѣма право да се бърка въ манастирскитѣ имоти, „развѣ архимандратъ да си вэематъ въ манастири що е правина“[2]. Въ хризовула на Душана, даденъ на Призренский манастирь, се казва, че, ако на манастирский праздникъ 8 Ноемврий (Архангеловъ день) доде въ манастиря митрополитътъ, той получава 12 перпера или единъ жребецъ. Сжщо при всѣко посѣщение на патриярха, или при всѣко негово идване да ржкоположи игумена на манастиря дава му се единъ конь.

Манастиритѣ и черквата иматъ привилегията на сждъ и събиране всѣкакви глоби отъ манастирскитѣ и черковнитѣ земи и селяни. Въ хризовула на царь Константинъ Асеня даденъ на Вирпинский манастирь, е казано: „о всакомъ длъгоу да сждитъ игоуменъ настоѩщий и съ игоуменовѣмъ отрокомъ да се възима всаки длъгъ. . . вражда и разбой и конскж краждж, да си възметъ цьрква на своихъ си людѣхъ“[3]. Въ хризовула на Иоанъ Александра, даденъ на Ореховский манастирь: „и глоби какови ли бо сж оустроѩтъ въ тѣхъ людѣхъ монастирскихъ малы же и голѣми или фоулъ или распоустъ или разбои или конски татъ или прочжѩ глобы. . . да си взиматъ въ монастирѣ що е правина“[4]. Въ хризовула на Иоанъ Шишманъ, даденъ на Рилский манастирь: „И еще же къ симъ аще каковаа рикось дѣетсѩ въ области манастырской, той манастырь царства ми вьсе съ исправленіемъ да възиматъ“. По сѫщий въпросъ даватъ нѣкои подробности и хризовулитѣ на Душана; така въ хризовула, даденъ на Лѣсновский манастирь, се опрѣдѣля: „и о соудѣ що се не може разсудитъ прѣдъ епископомъ да греде прѣдъ царство ми, а инде нигдѣ же да имъ не боуде соуда; и вражда ако се слоучи въ метохіи да ю оузима цьрковь, а инъ никто такожде и всака глоба да іесть цьрковна“; въ хризовула, даденъ на Хилендарский манастирь: „и никто да не соуде метохіе хиландарской ни за единъ соудъ, ни за землю, ни за враждоу, нь да соуде старци коихъ посила свѣти монастири и соудіе коихъ они поставе . .“; въ хризовула, даденъ на тетовската черква: „и що се оучини вражда мегю цьрковними людми да оузима цьрковь такожде и дѣвичь разбой. . . и що се пре цьрковніи людіе на двороу кральства ми или прѣдъ иными властми или роука или е послоухъ или е глоба коіа любо да оузима вьсе цьрква, рѣкше игоумень . .“*).

---

[1] Памятн. закон. дѣят. Душана. Стр. 47, 56, 109.

[2] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 33. „Развѣ да имаѩтъ всѣкж власть съ всѣми своими правинами . . . и настоѩщи архимандритъ . . . виноградъ въ Драчовѣ. . . .“

[3] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 19.

[4] Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 33.

Колкото се отнася до работата и задълженията на зависимитѣ манастирски селяни, по този въпросъ намираме нѣкои данни само въ сърбскитѣ източници; обаче нѣма съмнѣние, че сѫщо такива или приблизително такива щѣха да бѫдатъ отбелѣзани тия задължения и въ българскитѣ хризовули, ако и тука имаше случай, да се говори за тѣхъ. Въ единъ сърбски хризовулъ на Душана, даденъ на Хилендарский манастирь въ 1342 г., се говори за задълженията на зависимитѣ селяни изобщо: „и елико се находе людіе оу цьркви те да слушаю игумена сь всакимъ страхомъ кралевства ми, како и всакога господара о всѣхъ работахъ, що кому заповедуе не тъкмо о работахъ, но и вь всакомъ исправленіи цьрковнемъ“. Въ другъ хризовулъ отъ сѫщий, даденъ на сѫщий манастирь въ 1354 г., се опрѣдѣля по-точно положението на селянитѣ живущи въ Хилендарскитѣ метоси: „и законъ метохіи хиландарской да работи сваки *кои е отдѣленъ* 2 дни оу недѣліе и два дни орьвіа есени и дьнь пролѣтію и дьнь сѣна и винограда же и що пооре и покоси все да сьврьстоуе и съвърши и оусипе и да имъ не ни едне работѣ кефаліине. . .“. Нѣкои отъ тия села сѫ имали по-специялни задължения: „село Горожоупи, село Милища, село Плонски и тази три села да донесе на годище К товарь соли отъ Зеге светомоу Николаіе. И вино тази села да донесе отъ Пилота, вино оу Доброущоу

---

*) Свѣденія и замѣтки. 81. Стр. 38.

и да ороу 6 дни оу годище, 3 дни есени и 3 пролѣтни“. По сѫщий въпросъ срѣщаме още по-голѣми подробности въ хризовула, даденъ на Призренский манастирь, гдѣто се обяснява, че манастирскитѣ селяни работятъ два деня въ недѣлята, каквато работа имъ укаже игумена, и освенъ това работятъ всѣкаква манастирска работа, като напр. орѫтъ, събиратъ хранитѣ, косѫтъ сѣно, копаятъ лозята. Всѣка стась (стопанство) дава по една агнешка кожа (игоумену испрьвь) и по 30 снопчета ленъ; плащатъ на попа (бирь духовна) по „лоукна“ жито или по два динара отъ „одръ“; за праздницитѣ донасятъ въ манастиря дърва и свѣщи, особенно когато гостува тамъ царя или патриярха. Освенъ това, планинскитѣ села трѣба да пазятъ на опрѣдѣлени мѣста стража. Албанцитѣ се подчинявали на сѫщий законъ; само „духовната бирь“ у тѣхъ е била по-малка, а именно тѣ сѫ били длъжни да плащатъ „отъ одра“ само единъ динаръ, а не два; или половина „лоукно“ жито, на мѣсто цѣло лукно. Зависимитѣ отъ манастиря власи, освенъ дѣто сѫ били длъжни да даватъ отъ приплода на добитъка си — по двѣ овци отъ 50 и по единъ конь отъ стойность 30 перпера, но сѫ били още длъжни да даватъ овчи кожи, прѣдмѣти отъ своитѣ издѣлия, като обуща и др., а тъй сѫщо да испълняватъ разни работи по заповѣдь на игумена, напр. да возатъ соль, хлѣбъ, разни други тяжести, да косятъ сено за манастирскитѣ коне, да строятъ и поправятъ разни здания[1]). Болѣритѣ-властели, приписани къмъ Призренския манастирь, сѫщо били длъжни да испълняватъ нѣкои работи: „И властели кои се обретаю оу цьркви да ороу всакога жита сѣдьбоу и що изоре да завлачи и сѣна да коси дьнь и стѣжи и постатъ (лѣха) винограда и поуть сь игуменомъ“[2]). Нѣма съмнѣние, че всички тия работи се извършвали отъ селянитѣ, които сѫ живѣяли на болѣрскитѣ земи. По причина на разни мѣстни условия всичкитѣ села не сѫ могли да испълняватъ еднакви служби; въ такива случаи самъ царя е земалъ въ внимание мѣстнитѣ условия и правѣлъ съотвѣтствующи измѣнения въ издаденитѣ хризовули. Тъй напр. Серский митрополитъ Иаковъ, първий игуменъ на Призренский манастирь, изложилъ на царя, че въ селото Сеняни има много лозя, но малко хора и малко друга земя; вслѣдствие на това Душанъ „оучини сеняномь законъ: да онзи виноградъ сами граде и теже, а да имъ не оузимаю льна, ни іагнетинь, ни коудра, ни да имъ есть далнега поути; да оноузи землю кои есть била оузета цьркви и нихъ тоузи землю да си подѣле и да си ю имаю, а да ороу цьркви на бранище на стлъпѣхъ цьрковнихъ що имъ есть законъ три дьвіи есени заманицомь (разноврѣменно) и три дьвіи према лѣтине и бѣдьбоу и три дьвіи сѣна да косе на бранище заманицомъ, а иному да ихъ не женоу на сено, ни на ораніи и все да свърстоую, како имъ вели игоумень, а инѣ работѣ да имъ нѣсть". Така сѫщо власитѣ отъ Броганіе, които до тогава сѫ пасли манастирскитѣ овци: „ине работе оу жоупоу да имъ нѣ, а да ороу цьркви и сено косе дома, а да имъ се дае мѣсечина за овце и травнина да имъ се не оузима и іагнетина да имъ се не оузима". Власитѣ отъ Добрушница да пасятъ кобилитѣ на манастиря „и да имъ се дае белѣгъ на Дмитровъ дьнь на два жребица воліа (отъ стойность) десеть перперъ и мѣсечина и гоуни и клашніе, а да даваю иноу доходъкъ іако и дроуги власи"1).

---

[1]) Памятники закон. дѣят. Душана. Стр. 50, 54, 104, 105.

[2]) Памятн. закон. дѣят. Душана. Стр. 106.

Празнитѣ манастирски земи или бивали заселявани съ дошли и докарани отъ други мѣста зависими селяни, или се отдавали подъ наемъ или ползуване на свои и близки хора. Душанъ, като подарява на черквата Св.-Богородица, издигната отъ „дьакъ Драгой", извѣстна часть земя, дава ѝ право „селити свободни люди къ цьркви" (свободни, т. е. независими отъ другъ нѣкой владѣтель), които трѣбва да работятъ само на черквата2). Въ Душановитѣ хризовули по нѣкадѣ изрично се забранява на частни лица да нарушаватъ правата на манастиря и за нарушенията се прѣдвиждатъ изрични наказания; напр., като се запазва неприкосновеностьта на призренскитѣ манастирски имоти-земи, казва се: „никто да не постави млина на цьрковной земли, кто ли га постави да плати петь сотъ перперь и млинъ да моу се оузме". „И на сіе забѣле кто оуждене пасти по игоуменовоу реченію всакь да дае травниноу како іесть законъ; кто ли оуждене посилиемь — да плати цароу Т перперъ и цьркви доходъкъ по законоу"3). Въ единъ хризовулъ на сѫщий, даденъ на Хилендарский манастирь, се казва: „И даде царство ми планиноу Коригникъ съ всѣми мегіами и правинами. И да не метаха никто мады планины, ни данька не даюче, тъкмо монастиръ; а коли кто начне пасти по воли монастирской, да плати и цьркви отъ сто кобилъ — кобилоу и отъ сто овецъ — овцоу и отъ сто говедъ — говедо; кто ли начнетъ силомъ пасти, да плати господароу настоещемоу петь сотъ перперъ или петь сотъ овновы"*). Въ другъ хризовулъ, даденъ на Хилендарский манастирь, се расправя, че старцитѣ на манастиря се оплакали на Душана, какво „сьоусѣзы страннци и конюси заврьхъ забѣла цьрковнога, на Понорьцоу и на Кроушчици гдѣ пасоу монастирске овце и кобиле". Тогава, се казва въ хризовула, „посла царство ми соудию парабька да имъ освободи отъ станникъ и отъ конюхъ забѣль цьрковни Понорьць и Кроушчицоу и Лабикіево да нагію отъ Ораховца 12 старецъ добрыхъ чловѣкъ, коуде іе мегіа Понорьцоу и Кроушчицы и Лабикіевоу да отешоу коуде пише хризовоулъ прародителя царства ми свѣтого краля, да не пасе ти забелѣ никой властелинъ, ни влахъ, ни арбанасинъ. Кто ли се нагіе. . . пасти посиліемъ всаки настоіештий кефаліа да оузметъ на немъ Т овновъ за то. . .".

---

1) Памятники закон. дѣят. Душана. Стр. 106, 107.
2) Памятники закон. дѣят. Душана. Стр. 119.
3) Памят. закон. дѣят. Душана. Стр. 107, 108.

X

СЕЛСКИ СТУПАНСТВА.

Въ византийскитѣ, българскитѣ и сърбскитѣ източници често се срѣщатъ терминитѣ *зевгаръ* и *стасъ*, при това не всѣкогашь въ едно и сѫщо значение. Така напр. въ хризовула на Иоанъ Александъръ, даденъ на Орѣховский манастирь, се казва: „ни зевгаре енгарепсати". Въ Хилендарската описна книга се казва, че отдѣлнитѣ стопанства иматъ „зевгари". Въ цитиранитѣ случаи зевгарь означава „чифтъ волове". Но термина зевгарь се употрѣбява и въ другъ, прѣносенъ смисълъ на думата, когато обикновенно означава една часть земя. Така напр. въ източницитѣ често срѣщаме такива изражения: „земя въ четири зевгари", „поле въ сто зевгари", „два зевгаря земя", „парици съ тѣхната земя въ 12 зевгари" и пр. Въ всички тия случая „зевгарь“ означава една часть земя[1]. Въ послѣдния смисълъ често думата зевгарь се замѣнява съ думата „стась“: „или сѫть нивіа, или виногради, или сенокоси, или жрънки. . . *или иныѧ каковы либо сѫтъ стаси* и прилежанія. . .“; „и гдѣ сѐ находѫтъ селища или сенокоси или жрънки или мѣста жрънчанаа или ловища или винограда или ниви *или стаси какови либо* иже сѫтъ тѣхъ селищъ и тѣхъ людіи“[2]. Въ другъ прѣносенъ смисълъ се употрѣбяватъ терминитѣ „зевгарь“ и „стась“, когато служатъ за означаване на едно селско стопанство, на една селска економическа и данъчна единица; въ това послѣдното значение се употрѣбява и термина „дворъ“ или „дворище“[3], който и до сега се пази на всѣкадѣ въ България. За по-добро обяснение на работата слѣдва да се спремъ върху разглѣжданието на съотвѣтствующитѣ източници.

---

*) Памятники закон. дѣят. Душана. Стр. 50.

Царь Мануилъ Палеологъ въ 1407 г. заповѣдалъ, да отдѣлятъ на острова Лемносъ три зевгаря земя за Атонский манастирь Русикъ. Чиновницитѣ отишли на мѣстото—казва се въ съставений за това протоколъ — и, като не могли да намѣрятъ толкова земя отъ добро качество на едно мѣсто, рѣшили да я опрѣдѣлятъ на части, гдѣ колкото намѣрятъ. За това, на една страна опрѣдѣлили три модия, на друга—петь, на трета—12 и тъй нататъкъ. По-нататъкъ опрѣдѣлили една часть отъ 40 модия. Сетнѣ земята се оказала неудобна за обработване—единъ каменистъ склонъ; тя не била измѣрена, а добавена изцѣло къмъ тритѣ зевгаря, като мѣсто за пасище. Въ заключителната часть на протокола се изброяватъ 748 модия, когато въ сѫщность отъ отдѣлнитѣ измѣрени части се набиратъ двойно повече модии, и то безъ каменистата неизмѣрена часть[4]. Тука на първъ погледъ се вижда необяснимо, защо два модия се смѣтатъ за единъ и още отгорѣ се притуря едно пасище. Обяснение на това ще търсимъ по-надолу, а сега ще констатираме само факта, че само по числото на модиитѣ не може да се сѫди за размѣра на зевгаря. Въ 1234 г. царь Иоанъ Дука Ватаци заповѣдалъ на

---

[1] Памятники закон. дѣят. Душана. Флорински. Стр. 53.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г Слѣды письцовыхъ книгъ въ Византіи. Ѳ. Успенски. Стр. 11—12. — „Купи си зевгарь волови, поори равни дворови“. Нар. пѣс. въ Велесъ.

[3] Свѣденія и замѣтки. 81. Грамота Иоана Александра отъ 1348 г. Стр. 32. — Грамота Иоана Шишмана отъ 1379 г. Стр. 37.

[4] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды письцовыхъ книгъ. Стр. 13.

войводата на Тракасийската тема да се распорѣди за да се дадатъ на Лемвеотийский манастирь отъ държавната земя на село Кукулъ шесть зевгаря по „прѣцѣнката на най-добритѣ хора“ и стопани въ с. Кукулъ. Протокола по отвеждането на тая земя, съставенъ отъ надлежния чиновникъ, гласи: „Отидохъ на мѣстото, повикахъ най-добритѣ стопани на с. Кукулъ и на с. Палата и всички заедно прѣгледахме държавната земя, границитѣ на която сѫ. . . Оцѣнена е тази земя въ шесть зевгаря, като се смѣтатъ петь зевгаря ниви, единъ зевгарь пасище и ливади, и всичко, както е казано, шесть зевгаря“[1]. Отъ този актъ разбираме, че измѣрванието на пространството и опрѣдѣленото число модия не е единственъ и сѫщественъ признакъ на зевгаря; че, за да се признае една часть земя за единъ зевгарь, е имало нужда да се опрѣдѣли и качеството на земята, за което е имало нужда да се земе мнѣнието на околнитѣ вѣщи люди и добри стопани. Въ приведения случай едно пространство земя отъ неизвѣстно количество модии се квалифицира отъ вѣщитѣ люди за петь зевгаря, т. е. за петь стопански и економически единици. А пъкъ необходимитѣ за тия стопанства пасище и ливади се опрѣдѣлятъ за единъ завгарь, който би трѣбало да заключава въ себе си много повече модии, отъ колкото модиитѣ на единъ зевгарь ниви. Отъ тука слѣдва да заключимъ, че термина зевгарь не означава едно пространство земя отъ извѣстна мѣрка, а една економическа и данъчна единица. При опрѣдѣлянние размѣра на зевгаря се зема въ внимание и качеството, производителностьта на земята.

Въ 1332 г. царь Андроникъ Палеологъ подарилъ една часть земя на Стогейската епископия въ Тесалия; въ хризовула за това подаряване е казано: „тъй като боголюбезната епископия и клирицитѣ заявиха, че иматъ отъ прѣдишнитѣ царе два хризовула, съ които имъ сѫ подарени въ с. Кобелче парици съ тѣхни 19 зевгаря и други хиляда модия, и че епископията владѣе и държи тия парици съ земята имъ въ 19 зевзаря и съ всичкото означено въ описа. . . то ний намѣрихме за добрѣ да подтвърдимъ тия права на епископията“[2]. Тукъ, въ този хризовулъ ний забелѣзваме още една особенна черта въ понятието зевгарь: отначало се говори за „парици съ тѣхни 19 зевгаря“, а по-надолу за „парици съ земята имъ въ 19 зевгаря“. Въ първия случай зевгарь значи нѣщо повече отъ една часть земя,— едно понятие, което въ правно отношение се приравнява съ парика. А това е стопанството на селянина-парикъ. Така щото подъ „парици съ тѣхнитѣ 19 зевгаря“ се разбира „парици съ тѣхнитѣ 19 стопанства“, 19 селски кжщи. Въ сжщий хризовулъ, освенъ за 19 зевгаря, се говори и за друга земя отъ хиляда модия; а това значи, че 19-тѣ кжщи и стопанства, освенъ своитѣ 19 зевгаря ниви, иматъ и друга земя, която вѣроятно имъ служи за общо пасище. Разликата между понятията зевгарь — часть земя, и зевгарь — селско стопанство, се забелѣзва и въ другитѣ източници. Когато зевгарь означава „часть земя“, често на мѣсто зевгарь се употрѣбява термина „зевгаратъ“. Но „зевгаратъ“ има и друго по-широко значение; тъй напр. казва се, че жителитѣ на едно село трѣба да се подведатъ въ зевгаратно или войдатно състояние, а това значи, цѣлото село да се раздѣли и опише на малки економически или данъчни единици, на отдѣлни стопанства, отъ разни величини. При подвеждание на селянитѣ въ зевгаратно състояние, зема се въ внимание количеството на животнитѣ, размѣра на земята и въобще имотното състояние на всѣки селянинъ; така щото единъ зевгаратъ по-точно значи една часть земя, заета отъ единъ селянинъ, който плаща извѣстни данъци и има извѣстни задължения[*]. Слѣдователно въ послѣдния смисълъ думата зевгаратъ (а по нѣкогашь и зевгарь) получава особенно техническо значение и заключава въ себе си съвъкупность на понятията, които образуватъ селското или данъчното стопанство. Въ такъвъ смисълъ напр. е употрѣбено изражението „да даю на зевгарь по четире кобла жита“, гдѣто зевгарь не значи нищо друго, освенъ едно селско стопанство. Въ сжщо такова значение се употрѣбяватъ и думитѣ „парическа стась“ отъ другитѣ прѣимущественно славянски източници.

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды письцовыхъ книгъ. Стр. 14.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды письцовыхъ книгъ. Стр. 15, 16.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Значението на термина „зевгарь“ въ смисълъ „селско стопанство“ по-добрѣ испжква въ Лампсакската описна книга. Тука на мѣсто да се опишатъ всичкитѣ селски стопанства, съ имената на стопанитѣ, съ числото на лицата въ семейството; на мѣсто да се опише економическото състояние на всѣки селянинъ, да се изчислятъ подробно имотитѣ му, ний виждаме само едни общи указания за числото на обложенитѣ съ данъкъ селски стопанства. Тъй напр. казва се: 21 зевгарата плащатъ 208 перпера; 52 войдата сж обложени съ 251 перпера. Тука термина „зевгаратъ“ не може да се разбира нито въ смисълъ „чифтъ волове“, нито като „часть земя“; той означава именно селско стопанство или парическа стась. Въ този документъ разнитѣ стопанства сж подведени подъ зевгаратно или войдатно състояние въ зависимость отъ тѣхната икономическа или платежна сила. Тука, освенъ това, нарѣдъ съ зевгаратнитѣ и войдатнитѣ земи се говори и за друга една *пасбищна* земя, която принадлежи на всичкитѣ селски стопанства. Слѣдователно въ понятието зевгарь влизатъ не само кжщата съ двора и разнитѣ земледѣлчески принадлежности, но и разнитѣ права на стопанството, напр. правата му върху общата общинска земя, служаща за пасище. Но селскитѣ стопанства, освенъ права, сж имали и задължения; въ сжщата описна книга се говори, че всѣки зевгаратъ изпълнява и извѣстни ангарии, при това зевгаратъ се употрѣбява направо въ смисълъ на селянинъ или парикъ. „Относително ангариитѣ на зевгаратитѣ и войдатитѣ ний (т. е. описателитѣ) намѣрихме слѣдующето: тѣ обявиха подъ клѣтва, че въ гръцко врѣме (господство) плащали за седемъ ангарии отъ всѣкиго“. Тукъ зевгаратитѣ и войдатитѣ даватъ клѣтва и изпълняватъ ангарии, слѣдователно подъ тия термини се разбиратъ самитѣ селяни, които прѣдставляватъ разнитѣ стопанства и които иматъ извѣстни задължения[1]. И така, термина „зевгарь“ или „зевгаратъ“ прѣдставлява отъ себе си едно сложно понятие и съдържа повече признаци. Това е една економическа и данъчна единица, която съдържа въ себе си стопанина на кжщата, кжщата съ двора, пасището, всичкитѣ селско-стопански принадлежности, всичкитѣ права и задължения на селския стопанинъ или на стопанството; съ една дума — това е една „стась“, която на едно мѣсто доста точно се опрѣдѣля съ тия думи: „стжсь држгова съ нивиiема, съ винограды, с' млины, с' ливждами, с' всѣми правинами“[2].

Най-добъръ материялъ за организацията и съдържанието на зевгаря или „парическата стась“ дава Хилендарский описъ, тъй като въ него се исчисляватъ подробно всичкитѣ елементи, които влизатъ въ понятието „селско стопанство“ и които образуватъ данъчната единица „стась“ или „зевгарь“. По този документъ селското стопанство или парическата стась прѣди всичко се състои отъ семейството на стопанина, т. е. отъ лицата, които обработватъ земята на стопанството, или се занимаватъ съ разни занаяти; на второ мѣсто идатъ разнитѣ движими и недвижими имоти на стопанството; сетнѣ различнитѣ права. А именно, въ Хилендарский описъ при описванието на стопанствата се отговаря на слѣдующитѣ въпроси: 1) името на стопанина и другитѣ лица въ семейството; 2) едрия добитъкъ: волове, крави, коне и магарета; 3) дребния добитъкъ: свини, овце и др.; 4) овощни дървета; 5) кошари пчели; 6) градини и лозя; и 7) нивя и земята „особь парическихъ стасей“. По Хилендарский описъ личний съставъ на семейството обикновенно се състои отъ стопанина на кѫщата, жена му и дѣцата му. За глава на семейството се смѣта и вдовицата даже и тогава, когато има да живѣятъ при нея въ едно стопанство женenъ синъ, зетъ или братъ. По нѣкога при името на стопанина се отбелѣзва и занятието му: ковачь, млинарь, швецъ, виноградарь и др. под.; срѣщатъ се указания на происхождението, нпр. българинъ, албанецъ и др. Въ числото на стопанитѣ се споменуватъ и духовни лица: попъ, попадия вдовица. Въ стопанството по нѣкогашь влизатъ и роднинитѣ на стопанина, които живѣятъ заедно съ него въ една кѫща: майка, внуци, зетове, снахи, братя съ семействата имъ, „свѣденикъ и свѣденица“; съ една дума — всички лица, които образуватъ една българска „рода“ или „задруга“. Забелѣзва се сѫщо голѣма свобода въ раздѣлата на семействата и въ подраздѣлението на малки стаси; женения синъ напр. по нѣкогашь живѣе при баща си, а по нѣкогашь е отдѣленъ; въ послѣдния случай той е записанъ, като отдѣленъ стопанинъ. Къмъ новообразуваната стась по нѣкогашь се присъединяватъ братята, сестритѣ и зетоветѣ на отдѣления; отдѣленитѣ семейства се отбелѣзватъ отъ гдѣ сѫ отдѣлени, тъй напр. казва се синъ на еди-кого-си, братъ, другъ братъ на сѫщия и пр. Имуществения съставъ на стопанството по Хилендарский описъ се рисува съ рѣдка пълнота. По този описъ може нагледно да се опрѣдѣли, кои сѫ били източницитѣ за прѣхрана и за плащание данъцитѣ на всѣки селянинъ. Главния имотъ на селското стопанство се състои отъ нивитѣ му, градината, лозята, а сѫщо и отъ домашнитѣ му животни. Размѣра на земята въ разнитѣ стаси е различенъ: по нѣкогашь се намалява на половина и на една четвъртина отъ нормалната стась; даже

---

[*] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды письцовыхъ книгъ. Стр 17.

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды пис. Кн. Стр. 18, 19.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды пис. Кн. Стр. 6.

има селяни, които нѣматъ никакъ земя. По Хилендарския описъ най-голѣмата часть земя въ едно стопанство е отъ 125 кобла, но такава стась има само една. Други десеть стаси иматъ по 100 кобла, нѣкои иматъ по 70, а много други по 50 кобла. Има стаси по 25 и даже по 13 кобла. Отъ 127 стаси само 42 иматъ ниви; останалитѣ 85 нѣматъ никакъ ниви, а само кѫща съ дворъ. Всѣко село по Хилендарския описъ, освенъ земята, подраздѣлена на стаси, има още по едно голѣмо землище, което, ако и да е манастирско, намира се въ общо ползувание на жителитѣ отъ цѣлото село. Тъй напр. селото Градецъ има раздѣлена на стаси земя 2,160 кобла, а нераздѣлена въ общо владѣние 8,000 кобла; селото Мунзени има раздѣлена на стаси земя 300 кобла, а нераздѣлена 2,400 кобла; селото Лужица въ стаси има 230 кобла, а въ общо владѣние 2,000 кобла[1]. Тази земя „особь парическихъ стасей“ е служила за двѣ цѣли. Една часть отъ нея била опрѣдѣлена за пасище на цѣлото село, а сѫщо и за ливади; за нея, разбира се, селянитѣ плащали на манастиря или наемна плата, или извѣстенъ данъкъ отъ животнитѣ; другата се е давала за обработвание на сѫщитѣ селяни, или на лица дошли отъ другадѣ, но не вече на отдѣлни стаси, а на по-малки парчета, — на ниви, отъ които обикновенно или се плащало *десятъкъ*, или се зимало часть отъ произведението. Отъ общата земя сѫ зимали за обработвание главно ония селяни, които не сѫ имали никакъ свои стаси и се съставлявали особенъ разрѣдъ селяни, тъй нарѣченитѣ десетинници или *мортити* (морта-десѣтъкъ.) Но, освенъ това, и ония селяни, които сѫ имали свои стаси, не се удовлетворявали само съ тѣхъ, а зимали за обработвание и отъ общата селска земя, или отъ стаситѣ на своитѣ съселяни. Когато единъ селянинъ зималъ за обработвание часть отъ общата земя, плащалъ за нея, както казахме по-горѣ, десѣтъкъ, а когато обработвалъ нивитѣ на своитѣ съселяни, зималъ ги на *исполица*[2]. Въ послѣдния случай условията на наеманието очевидно сѫ били по-тѣжки, обаче вслѣдствие на разни мѣстни условия селянитѣ често прѣдпочитали да зиматъ нивитѣ на своитѣ съсѣди на исполица, отъ колкото да плащатъ само десѣтъкъ за една селска земя, много по-отдалечена или по-малко плодородна.

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды пис. Кн. Стр. 19—23.

[2] Безобразовъ. Приложеніе къ Исторіи Византіи Герцберга. Стр. 617. —Сѫщо Ж. М. Н. Пр. Кн. 200. 1878. Законодательство иконоборцевъ. В. Василевски. Стр. 100, особенно за „мортата“ или „десетината“. Той привежда паралели отъ Устава на Ярослава: „Десетина нивы, съявшему деветь сноповъ, а имеющему землю десятый снопъ, áще ли кто инако раздѣлитъ, Богомъ проклятъ будетъ“, и отъ Nomos Gueorguikos: часть мортита — девять сноповъ, часть земледѣльца одинъ снопъ и т. н.“. — Мортититѣ въ турско врѣме се запазили подъ названието исполджии. Иречекъ. Пѫтувания по България.

По-горѣ видѣхме, че зевгаритѣ или стаситѣ се състоятъ отъ семейства съ различна голѣмина и отъ имотни принадлежности отъ различна стойность. Отъ това като че ли слѣдва да се заключи, че стаситѣ или зевгаритѣ не сѫ били всѣкогашь отъ една и сѫща величина, а сѫ били по-малки или по-голѣми. Но стаситѣ съ различно съдържание могатъ да иматъ приблизително еднаква стойность. За имотното значение на стаситѣ бихме могли да си съставимъ по-ясно понятие, ако да можехме да имъ опрѣдѣлимъ стойностьта; а стойностьта имъ най-добрѣ може да се опрѣдѣли по данъка, който се плаща отъ тѣхъ. Тъй напр. по Хилендарския описъ стась, която има 125 кобла земя, плаща данъкъ петь перпера; сѫщия данъкъ плащатъ двѣ стаси, които иматъ по сто кобла. Отъ другитѣ стаси, които иматъ по еднакво число кобли, петь плащатъ по четири перпера и четири по три. Стаситѣ съ 70 кобла плащатъ по два и половина перпера. Стаситѣ съ по 50 кобла не плащатъ всички еднаквъ данъкъ; едната напр. плаща три перпера, т. е. толкова, колкото плащатъ стаситѣ съ земя повече отъ 70 кобла; а другитѣ по два и половина, по два и даже по единъ перперъ. Стаситѣ отъ 25 и 13 кобла плащатъ по два перпера. Любопитно е, че стаситѣ, които нѣматъ никакъ земя, а само кѫща съ дворъ, едни плащатъ единъ и половина перперъ, а други по два перпера, т. е. по толкова, колкото плащатъ и стаситѣ съ по 50 кобла. Отъ тия данни дохождаме до заключение, че, при облаганието на стаситѣ съ данъкъ, зиматъ се въ внимание не само числото на коблитѣ земя, но и други данни. А тия данни сѫ слѣдующитѣ: стойностьта и производителностьта на лозята, градинитѣ, работнитѣ рѫце и количеството на добитъка. Ако една стась напр. нѣманиви, то тя навѣрно ще има или по-голѣмо лозе, или повече добитъкъ. За примѣръ да сравнимъ два рѣда отъ Хилендарския описъ: „Янъ има Кана и дъщеря Зоя, зетъ Иванъ, внуци Иванъ, Димитъръ и сестри Ксения и Мария, зевгарь (чифтъ волове) три говѣди, 15 овци, 4 свини, лозе отъ $3^{1}/_{2}$ кобла и друго лозе отъ $1^{1}/_{2}$ кобла — данъ два перпера“. „Георги има Ирина и синъ Иванъ, зевгарь и двѣ говѣди, лозе и привія половина кобла, земя 50 кобла — данъ два перпера“. Тука имаме двѣ стаси различни по съдържание, но които плащатъ еднаквъ данъкъ — по два перпера. Въ едната стась има 50 кобла ниви и половина коблъ лозе; въ другата нѣма никакъ ниви, но пъкъ има петь кобла лозе, 15 овци, 4 свини, които приравняватъ тази стась къмъ оная отъ 50 кобла земя. При опрѣдѣляние данъчната сила на стопанствата безъ съмнѣние сѫ зимали въ внимание не само нивята, лозята, но и всичкитѣ стопански доходни пера. Възможно е при това, щото измѣрванието и исчисляванието да не е бивало много точно, тъй като чиновницитѣ, натоварени съ тая работа, сѫ могли да не бѫдатъ много точни. Отъ казаното до тука може да се заключи, че въ една стась сѫ можели да влизатъ разни стопански пера, че стася може и никакъ да нѣма земя (нивя), че всѣко едно отъ стопанскитѣ пера може да образува отдѣлна стась, тъй напр. единъ селянинъ е могалъ да се занимава само съ лозарство или градинарство и др. Сѫщо слѣдва да се заключи, че едно голѣмо стопанство, една задруга или рода е можела да има въ свое расположение повече стаси земя*).

При всичко че отдѣлнитѣ стаси, на видъ отъ разни величини, често могатъ да се уравновѣсватъ въ своята стойность чрѣзъ еднаквата имъ доходность, обаче пакъ това уравновѣсвание не всѣкогашь се достига. Пакъ остава като положителенъ фактъ, че едни стаси сѫ по-голѣми, а други по-малки, както по своята цѣнность и доходность, така и въ всѣко друго отношение. Държавната власть е зимала въ внимание тази неравномѣрность на стаситѣ при облаганието имъ съ данъци. Стопанствата отъ различни размѣри сѫ имали и различни названия. Тъй напр., при описванието на едно село, селянитѣ се записвали подъ „зевгаратно“ или „войдатно“ състояние. Спорѣдъ Успенски, „войдатни“ зевгарь означава земя, принадлежаща на воененъ човѣкъ, и е по-голѣмъ отъ обикновенния, а данъка, който се плаща отъ него, е два пѫти по-малъкъ; спорѣдъ други автори, „войдатъ“ не значи друго нищо, освенъ половина обикновенъ зевгарь съ данъкъ отъ половина зевгарь. Въ Лампсакския описъ разнитѣ видове економически и данъчни единици се дѣлятъ на четири категории: *зевгарати*, *войдати*, *актимони* и *аиори*. За зевгаратитѣ и войдатитѣ по този описъ говорихме по-горѣ. Актимонитѣ сѫ селяни, които нѣматъ земя — ниви, а иматъ своя

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды пис. кн. Стр. 23, 24.

собственна кѫща; апоритѣ пъкъ нѣматъ никакъвъ имотъ. На актимонитѣ държавата по нѣкогашь опрѣдѣля по една часть земя, която имъ се отстѫпва въ частно владѣние и тогава тѣ се записватъ, като зевгаратя или войдати. Обикновенно войдатитѣ плащатъ два пѫти по-малко отъ зевгаратитѣ; актимонитѣ по-малко отъ зевгаратитѣ, а апоритѣ още по-малко[1].

Въ описа на Тетовский манастирь се исчисляватъ имотитѣ на манастиря, като се означава за всѣки имотъ, отъ кого и по какъвъ начинъ е придобитъ. При това може да се забелѣжи, че тия имоти не образуватъ цѣли стаси, а се състоятъ отъ отдѣлни парчета ниви и ливади въ по-голѣмъ или по-малъкъ размѣръ. Тѣзи парчета не сѫ части отъ съсѣднитѣ тѣмъ ниви и ливади, защото отъ описа се вижда, че тѣ граничатъ съ съвсемъ други имоти. Нѣколко примѣри ще ни обяснятъ по-добрѣ работата: „нива при върбата, дадена отъ Алавандъ на черквата за поменъ на душата му — 10 замѣти. Друга нива до нея, която продалъ Пардо съ родътъ си“. Тука имаме двѣ ниви, придобити отъ различни хора и слѣдователно отъ различни стаси. Други примѣри: „нива надъ Велющъ на петь плуга, дадена отъ дъщерята на Францулъ до Дърмановата нива“. „Нива отъ шесть замѣта, купена отъ Стрѣза, отъ Лѣшкий пѫть на долу, по Хтетовский пѫть до князевата нива“. Отъ приведенитѣ примѣри не остава никакво съмнѣние, че тукъ землевладѣнието е било на отдѣлни парчета, расхвърлени въ различни мѣста, а не по-цѣли стаси на едно мѣсто. А отъ това слѣдва да се заключи, че въобще на Балканский Полуостровъ стаситѣ на селянитѣ не сѫ били цѣли на едно мѣсто, а се състоели отъ ниви и ливади, расхвърлени на разни мѣста и които само въ идеална съвкупность сѫ съставлявали една или повече стаси[2].

Отъ горното изложение ний забелѣзахме, че за измѣрванието на земята въ нашитѣ източници се употрѣбяватъ мѣркитѣ *модий* и *кобль*. Еднаква величина съ модия и кобла е и *заметъ* или *мѣтъ*. Но, освенъ тѣзи мѣрки, за измѣрванието на земята се срѣщатъ и други: такива сѫ *гонъ* и *погонъ*, които, спорѣдъ Успенски, сѫ равни на $^{1}/_{3}$ часть отъ кобла, и „плугъ“ и „дънина“, които заключаватъ въ себе си по петь кобла. Съ помощьта на тия единици за мѣрата на пространството можемъ да ся съставимъ приблизително понятие за величината на стася или зевгаря. „Нива на 6 плуга“ или „нива въ 15 дьнинъ“ означаватъ такива части земя, за обработванието на които сѫ потрѣбни шесть или 15 дена съ единъ чифтъ волове (едно рало). Въ римската империя една часть земя „quod juncta boves exarare possunt uno die“ е съставлявала единъ югеръ, слѣдователно петь кобла образуватъ единъ югеръ. Лозята въ старо врѣме се смѣтали осъмь пѫти по-доходни отъ нивитѣ. Тъй като селскитѣ стаси по Хилендарския описъ иматъ отъ 25 до 125 кобла; то, ако притуримъ къмъ тѣхъ и лозята, прѣсмѣтнати като ниви, ще получимъ за една стась отъ 100 до 200 кобла или отъ 20 до 40 югера. Приблизително отъ такава величина излиза размѣра на стася и по едно друго изчисление. Зависимитѣ селяни отъ Тетовский манастирь плещали на манастиря по „десеть замети“ или десетата часть отъ земнитѣ си произведения. Слѣдователно тѣхнитѣ стаси се състоели отъ по сто замети или кобла*).

Безъ съмнѣние въ значение на стась и зевгарь се говори за „*дворище*“ въ старитѣ русски източници. Този старъ славянски терминъ до послѣдно врѣме въ най-чиста форма се запазва и въ българский язикъ и очевидно въ старо врѣме не ще да е билъ по-малко распространенъ въ България, отъ колкото въ Русия. „Дворище — казва проф. Леонтовичъ, — е означавало една группа кѫщя или селски семейства, които живѣяли на една часть обща земя, находяще се въ общо владѣение, съ общо стопанство, съ общъ дворъ, съ общи данъци и ангарии; то е било нормална данъчна единица“. Състава на дворището така се характеризира въ разнитѣ източници: „Зо всимъ на все зъ землею, з пашнею, з боры, з лѣсы, з озеры, з ловы зверынными и пташьими, яко се тое дворище въ границахъ и обиходех своих само въ себѣ мает на котором дворищы человѣкъ на имя Шаекъ сущъ“. „Дворища. . . съ ихъ всими землями пашными и бортными и сь сеножатьми и зъ боры и лѣсы и гаи и сь дубравами и з ловы и сь ставы и ставищи и сь млины и ихъ вымелкы и сь бобровыми гоны, какъ тые дворисча и люди съ давна и нинѣ сами въ собѣ и въ границахъ въ своихъ маютъ“. По нѣкогашь се забелѣзва, че въ състава на дворището влиза и това, което собственика „въ дубровѣ и на болотѣ прикопаетъ поля и протеребить (расчисти отъ гората поле за нива) сѣножать, тое суспокойне держати маетъ“. Въ дворището влизатъ и всичкитѣ принадлежности на стопанството, напр. кѫща, „гумнище“, „оборъ“, домашнитѣ животни и др. Въ русскитѣ източници дворището по нѣкогашь се вика „земя“ и бива „пусто“ или „заселено“. Така напр. киевската митрополия е владѣяла въ разни села и колиби двадесеть „земи“. Дворището се вика още „*селище*“, което сѫщо е могло да бѫде пусто, или заселено. Когато дворището е уединено въ нѣкое пусто мѣсто, далечъ отъ други кѫщя и села, вика се „станъ“ или „*становище*“, а така сѫщо и „*държава*“. Хората, които влизали въ състава на едно или повече дворища или „земи“, се наричали „земци“ (може би, отъ това понятие и отъ грѫцката дума hora произлиза българската дума „хора“). „Дворището като земя съ всички стопански принадлежности въ русскитѣ източници често се вика „*отчина*“, или „*дѣдина*“ (или „дѣднина“), или „господарство“. За означаване на сѫщото понятие въ старитѣ сърбски източници се употрѣбява термина „бащина“, а въ България и до сега единъ имотъ, принадлежащъ нѣкому по наслѣдство, се вика „бащиния“. Въ сѫщия смисълъ „господарство“ се срѣща въ българо-ромѫнскитѣ източници. Частьта отъ дворището, която е купена, се вика „купленица“, или „купля“, а подарената „данина“. Едно дворище е могло да се раздѣли на нѣколко части, когато съставляющитѣ го членове се отдѣляли въ повече стопанства; тогава, споредъ русскитѣ източници, е ставала „*подѣла*“. Отдѣленитѣ части на едно дворище се викали „дѣлници“ или „дѣленици“. По нѣкогашь подѣленитѣ части на дворището си запазвали единството само въ нѣкои отношения, напр. на едно мѣсто плащали данъцитѣ си, заедно испълнявали общитѣ ангарии и др. п.[1].

---

[1] Безобразовъ. Приложеніе къ исторіи Герцберга. Стр. 650. — Ж. М. Н. Пр. Кн. 231, часть II, 1884 г. Слѣды писцовыхъ книгъ. Стр. 321. — Въ Ромѫния селянитѣ се дѣлятъ на три категории: първенци или първитѣ хора въ селото, които иматъ по четири вола; селяни отъ срѣдня рѫка, които иматъ по два вола; и бѣдни, които нѣматъ никакъвъ добитъкъ. Columna lui Traian. 1882 г. № 1, Obiceiurile juridice a poporului român. Стр. 38.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 240. 1885 г. Слѣды писц. книгъ. Стр. 32, 33.

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 240, 1885 г. Слѣды писц. книгъ. Стр. 48, 49. — „Погонъ“ и сега въ Македония означава едно пространство земя одъ 40 крачки дължина и 40 крачки широчина, т. е. единъ дюлюмъ. Въ Ромѫния „погонъ“ означава едно пространство по-голѣмо отъ единъ хектаръ. — Въ гръцкитѣ земи на турската империя зевгарь е едно пространство земя (нива), колкото може да се обработва съ единъ чифтъ волове. Въ единъ зевгарь земя по нѣкогашь, освенъ означеното пространство ниви, влиза и друго землище за паша, което не се измѣрва. За това въ една планиниста или гориста мѣстность зевгаря е много по-голѣмъ, отъ колкото въ долинитѣ. Тамъ, гдѣто се обработва всичката земя, зевгаря има 100—200 гона въ зависимость отъ качеството на земята; единъ гонъ е равенъ на $^{1}/_{10}$ часть отъ русската десетина, слѣдователно, единъ зевгарь = на 10—20 десетини, или приблизително толкова хектара. — Безобразовъ. Приложеніе къ исторіи Герцберга. Стр. 654. — Въ южна Македония единъ зевгарь сега е равенъ на 50 уврата или дюлюма земя.

Видѣхме по-горѣ, че зевгарь или стась иматъ повече значения. Прѣди всичко зевгарь означава „чифтъ волове“[2]; сетнѣ зевгарь и стась означаватъ една часть земя; сетнѣ една данъчна и економическа единица или стопанство съ разни права и задължения и най-послѣ самия стопанинъ на кѫщата. Този комплексъ отъ понятия зевгаря или стася нѣматъ отъ самото начало, а го придобиватъ съ течение на дълго врѣме, въ продължение на повече столѣтия. За историята на този терминъ можемъ да си съставимъ понятие по аналогичната сѫдба на римский jugum и западно-европейската *хуфа* или *манза*. Като основна данъчна единица въ римско врѣме отначало е служелъ jugum, т. е. единъ кѫсъ земя, който може да изхрани едно семейство и да се обработва съ едно рало и единъ чифтъ вояли на една часть обща земя, находяще се въ общо владѣение, съ общо стопанство, съ общъ дворъ, съ общи данъци и ангарии; то е било нормална данъчна единица“. Състава на дворището така се характеризира въ разнитѣ източници: „Зо всимъ на все зъ землею, з пашнею, з боры, з лѣсы, з озеры, з ловы зверынными и пташными, яко се тое дворище въ границахъ и обиходех своих само въ себѣ маег на котором дворищы человѣкъ на имя Шаекъ сущъ“. „Дворища . . . съ ихъ всими землями пашными и бортными и сь сеножатьми и зь боры и лѣсы и гаи и сь дубравами и з ловы и сь ставы и ставищи и сь млины и ихъ вымелкы и сь бобровыми гоны, какъ тые дворисча и люди съ давна и нинѣ сами въ собѣ и въ границахъ въ своихъ маютъ“. По нѣкогашь се забелѣзва, че въ състава на дворището влиза и това, което собственика „въ дубровѣ и на болотѣ прикопаетъ поля и протеребитъ (расчисти отъ гората поле за нива) сѣножать, тое суспокойне держати маетъ“. Въ дворището влизатъ и всичкитѣ принадлежности на стопанството, напр. кѫща, „гумнище“, „оборъ“, домашнитѣ животни и др. Въ русскитѣ източници дворището по нѣкогашь се вика „земя“ и бива „пусто“ или „заселено“. Така напр. киевската митрополия е владѣяла въ разни села и колиби двадесеть „земи“. Дворището се вика още „*селище*“, което сѫщо е могло да бѫде пусто, или заселено. Когато дворището е уединено въ нѣкое пусто мѣсто, далечъ отъ други кѫщя и села, вика се „станъ“ или „*становище*“, а така сѫщо и „*държава*“. Хората, които влизали въ състава на едно или повече дворища или „земи“, се наричали „земци“ (може би, отъ това понятие и отъ гръцката дума ħora произлиза българската дума „хора“). „Дворището като земя съ всички стопански принадлежности въ русскитѣ източници често се вика „*отчина*“, или „*дѣдина*“ (или „дѣднина“), или „господарство“. За означаване на сѫщото понятие въ старитѣ сърбски източници се употрѣбява термина „бащина“, а въ България и до сега единъ имотъ, принадлежащъ нѣкому по наслѣдство, се вика „бащиния“. Въ сѫщия смисълъ „господарство“ се срѣща въ българо-ромѫнскитѣ източници. Частьта отъ дворището, която е купена, се вика „купленица“, или „купля“, а подарената „давина“. Едно дворище е могло да се раздѣли на нѣколко части, когато съставляющитѣ го членове се отдѣляли въ повече стопанства; тогава, споредъ русскитѣ източници, е ставала „*подѣла*“. Отдѣленитѣ части на едно дворище се викали „дѣлни

---

[1] Ж. М. Н. Пр. 1896 г. Леонтовичъ. Крестянскій дворъ въ юго-западной Россіи. Кн. I, стр. 359, 365, 367; кн. II, стр. 372, 376; кн. III, стр. 3. 41, 23, 27; кн. IV, стр. 218, 233, 229, 231; кн. X, стр. 174, 179, 181, 182, 191. — Въ славяно-българскитѣ ромѫнски документи отъ XV—XVI вѣкъ наслѣдственния имотъ се нарича „очина“, „дѣдина“. Въ ромѫнский народенъ язикъ и до сега наслѣдственний имотъ се нарича „bastina“, „de bastina“. — Въ старитѣ сърбски източници термина „бащина“ на всѣкадѣ се употрѣбява въ смисълъ на наслѣдственъ имотъ. „Забелѣжително е — казва Новаковичъ — че въ сърбский язикъ думата „бащина“ се е запазила въ старославянски гласовенъ обликъ. Миклошичъ намира, че тази дума е туранска. Българитѣ сѫ могли да иматъ честьта да турятъ печата на своя язикъ на понятия като „бащина“. Може би, този институтъ е хваналъ коренъ въ ония сърбски(?) или словенски земи, които сѫ били подъ българска власть, и се е распространилъ у сърбскитѣ плѣмена. Думата „бащина“ е позната въ най-западнитѣ сърбски земи, при всичко че въ по-западнитѣ краища се чуватъ и синонимитѣ „дедина“, „племенщина“, „племенито“. Стара србска војска. Стр. 47. — У ромѫнитѣ въ Маджарско, гдѣто има голѣми „задруги“, тѣзи послѣднитѣ съ течение на врѣмето се дѣлятъ на 2, 3, 4 и повече дѣлове („del“), а общий имотъ се нарича: отчина, дѣдина, обчина, община. Pic. Les lois roumaines ect. Стр. 55. — Въ Ромѫния „seliste“, или „vatastina“ се нарича двора на селянина; tarina (царина) се нарича полето за паша, а работната земя — „ogor“ (угъръ); неработната земя се нарича още „pârloga“ („прѣлогъ“). Columna lui Fraian. 1882 г. № 1, Obiceiurile juridice. Стр. 33, 34.

[2] Въ турския язикъ въ източна България „чивгаръ“ значи „чифтъ волове“; тази дума не ще да е донесена на Полуострова отъ турцитѣ-османи, а ще да е зета отъ българитѣ-туранци, нѣкогашни византийски подданници.

ци“ или „дѣленици“. По нѣкогашь подѣленитѣ части на дворището си запазвали единството само въ нѣкои отношения, напр. на едно мѣсто плащали данъцитѣ си, заедно испълнявали общитѣ ангарии и др. п.[1].

Видѣхме по-горѣ, че зевгарь или стась иматъ повече значения. Прѣди всичко зевгарь означава „чифтъ волове“[2]; сетнѣ зевгарь и стась означаватъ една часть земя; сетнѣ една данъчна и економическа единица или стопанство съ разни права и задължения и най-послѣ самия стопанинъ на кѫщата. Този комплексъ отъ понятия зевгаря или стася нѣматъ отъ самото начало, а го придобиватъ съ течение на дълго врѣме, въ продължение на повече столѣтия. За историята на този терминъ можемъ да си съставимъ понятие по аналогичната сѫдба на римский jugum и западно-европейската *хуфа* или *манза*. Като основна данъчна единица въ римско врѣме отначало е служелъ jugum, т. е. единъ кѫсъ земя, който може да исхрани едно семейство и да се обработва съ едно рало и единъ чифтъ волове. Въ врѣмето на императора Деоклетияна jugum се обръща на условна, абстрактна мѣра; единъ jugum или caput земя е могалъ да обхване по-голѣмо или по-малко пространство въ зависимость отъ качеството, плодородието и културата на почвата; така щото единъ югумъниви отъ първо качество съдържалъ 20 югера, отъ второ качество 40, а отъ трето качество 60 югера. Земята подъ лозе или подъ маслинени плантации е била съотвѣтстенно по-скѫпа и единъ югумъ лозе или маслинена градина е обхващалъ много по-малко пространство земя. Единъ югумъ маслинена плантация отъ първо качество съдържалъ 225 рута земя, а отъ второ качество 450. Единъ югумъ лозе е билъ само една осма часть отъ югумъ нива. Югума отъ пасище не се опрѣдѣлялъ чрѣзъ измѣрвание, а обикновенно най-простата часть земя се придавала къмъ другитѣ югуми като пасище[1]. Въ срѣднитѣ вѣкове въ Западна Европа като економическа и данъчна единица служи *хуфата* или mansus'а. Хуфа или манса е била една часть земя, отъ която може да се поддържа и да се прѣхранва едно семейство. Това не е било пространство земя отъ извѣстно измѣрение, а е могло да съдържа отъ 20 до 60 югера въ зависимость отъ качеството на земята. Освенъ това, срѣдневѣковата германска хуфа е имала и други признаци, които сѫ отсѫтствували у римския югумъ. Въ термина хуфа сѫ влизали понятията: 1) кѫща съ дворъ, другитѣ постройки и всичкитѣ домашни животни; 2) нивитѣ отъ 20 до 60 моргена или югера; 3) правото на селянина-стопанинъ да се ползува отъ общинскитѣ или господарскитѣ пасища, гори и води; и 4) задълженията на селянина-стопанинъ да плаща данъцитѣ и ангаритѣ, които се слѣдвали отъ хуфата въ полза на господаря-болѣринъ или държавата[2].

---

[1] Ж. М. Н. Пр. 1896 г. Леонтовичъ. Крестянскій дворъ въ юго-западной Россія. Кн. I, стр. 359, 365, 367; кн. II, стр. 372, 376; кн. III, стр. 3. 41, 23, 27; кн. IV, стр. 218, 238, 229, 231; кн. X, стр. 174, 179, 181, 182, 191. — Въ славяно-българскитѣ ромѫнски документи отъ XV—XVI вѣкъ наслѣдствения имотъ се нарича „очина“, „дѣдина“. Въ ромѫнский народенъ языкъ и до сега наслѣдственний имотъ се нарича „**bastina**“, „**de bastina**“. — Въ старитѣ сърбски източници термина „бащина“ на всѣкадѣ се употрѣбява въ смисълъ на наслѣдственъ имотъ. „Забелѣжително е — казва Новаковичъ — че въ сърбский языкъ думата „бащина“ се е запазила въ старославянски гласовенъ обликъ. Миклошичъ намира, че тази дума е туранска. Българитѣ сѫ могли да иматъ честьта да турятъ печата на своя языкъ на понятия като „бащина“. Може би, този институтъ е хваналъ коренъ въ ония сърбски(?) или словенски земи, които сѫ били подъ българска власть, и се е распространилъ у сърбскитѣ плѣмена. Думата „бащина“ е позната въ най-западнитѣ сърбски земи, при всичко че въ по-западнитѣ краища се чуватъ и синонимитѣ „дедина“, „племенщина“, „племенито“. Стара србска војска. Стр. 47. — У ромѫнитѣ въ Маджарско, гдѣто има голѣми „задруги“, тѣзи послѣднитѣ съ течение на врѣмето се дѣлятъ на 2, 3, 4 и повече дѣлове („**del**“), а общий имотъ се нарича: отнина, дѣднина, обчина, община. **Pic. Les lois roumaines ect.** Стр. 55. — Въ Ромѫния „**seliste**“, или „**vatastina**“ се нарича двора на селянина; **tarina** (царина) се нарича полето за паша, а работната земя — „**ogor**“ (угъръ); неработната земя се нарича още „**pârloga**“ („прѣлогъ“). **Columna lui Fraian. 1882 г. № 1, Obiceiurile juridice.** Стр. 33, 34.

[2] Въ турския языкъ въ източна България „чевгаръ“ значи „чифтъ волове“; тази дума не ще да е донесена на Полуострова отъ турцитѣ-османи, а ще да е зета отъ българитѣ-туранци, нѣкогашни византийски подданници.

Въ срѣднитѣ вѣкове една голѣма часть отъ българското население е било пастирско и номадско. Номадитѣ лѣтно врѣме се скитали по планинитѣ, а зимѣ слизали въ равнинитѣ, както правятъ днесь каракачанитѣ. Въ Балканитѣ тѣ живѣяли въ малки селца, съ-

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 231. 1884. г. Слѣды письцовыхъ книгъ въ Византіи. Ѳ. Успенски. Стр. 1—7, 12.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 231, часть II. 1884. Слѣды пис. кн. Стр. 32, 39, 40.

стоящи се отъ по нѣколко кѫщи, расхвърлени далечъ една отъ друга, които се викали *катуни* или *колиби*. Номадското българско население живѣяло въ родове, а по-кѫсно въ голѣми дружини не само отъ единъ родъ, а и отъ смѣсено происхождение. И сега влашкитѣ каракачани—остатъкъ отъ старото номадско население на Полуострова — живѣятъ на дружини отъ по 60—100 души подъ началството на единъ *кехая* или *челникъ*, по гръцки *челингасъ*; челника въ старо врѣме се е наричалъ още *примикюръ*, *кнезъ* и съ др. подоб. названия. По-кѫсно номадитѣ се остановяватъ за винаги въ ония планински мѣстности, гдѣто по-напрѣдъ отивали само прѣзъ лѣтото; и оставатъ да живѣятъ въ своитѣ малки катуни или колиби, които носятъ имената на родоначалницитѣ на тия власи[1]. Отъ такова происхождение сѫ всичкитѣ малки селца и колиби по сѣверний склонъ на Стара-Планина отъ Прѣславъ до Морава, по планинскитѣ склонове на Родопитѣ и сетнѣ въ голѣма часть на Западна България, въ кюстендилското краище, въ Царибродско и другадѣ[2]. По-кѫсно колибаритѣ по нѣкадѣ се сгрупирватъ въ по-голѣми села, но тогава тѣ продължаватъ да живѣятъ двоякъ начинъ на живота, — селски въ селата и — колибарски въ старитѣ си колиби, разпрѣснати по балканитѣ; въ тия послѣднитѣ тѣ си държатъ говѣдата и овцетѣ, при които прѣкарватъ по-голѣмата часть отъ годината. Тия балкански кѫщички се викатъ *колиби, пояти* и *кошари*[3], или по изражението на нѣкои стари русски паметници — „*кошарища*"[4]. Въ старо врѣме, както обяснихме на друго мѣсто, номадитѣ пастири отъ славянска и други народностя се наричали *власи* и се различавали отъ другото установено население по своитѣ права и економическо положение. Това може да се види отъ нѣкои стари източници; тъй напр. въ една грамота на сърбския краль

---

[1] Новаковичъ. Село. Стр. 50, 251 „си дружина вечерасть, **челникъ** Перо не вечерать". Народ. пѣс. За българскитѣ овчарски голѣми группи въ западна Македония вижъ Пер. Спис. Кн. 61.

[2] Иречекъ. Пѫтувания по България. Стр. 82, 395.

[3] Иречекъ. Пѫтувания. Стр. 82.

[4] Журналъ Мин. Нар. Пр. 1894 год. Мартъ. Леонтовичъ. Очерки исторіи литовско-русскаго права. Стр. 1. „Збарщина въ XV вѣкѣ была владѣніе князей Несвицкихъ и составляла западную половину Волинской украйны. До XV вѣка вся эта мѣстность была слабо населена, прѣдставляла собой такое же „кошарище" (степное пасбище), какъ и порубежье Владимирскаго повета съ Белзской землей".

Стефанъ Първовѣнчаний се различаватъ „власитѣ“ отъ „*земельске*“ люди; „а што доходи от влах или земельскихъ люди. . .“ „Въ една грамота на краль Милютина влаха се различава отъ парика, който живѣялъ на едно опрѣдѣлено мѣсто: „или iе парикъ, или влахъ, или кто любо тугьеземлiанинъ. . .“[1] „Власитѣ, като нѣмали постоянно мѣстожителство, прѣминавали отъ една страна въ друга и, кадѣто отивали, били длъжни да пазаруватъ за стадата си *пасища*. Въ една грамота на царь Душана се правятъ распорѣждания за ония, които на сила биха влѣзли въ чужди пасища, и вѣроятно тукъ се иматъ прѣдъ видъ главно власитѣ: „и що есть планина цьрковна и пашница и зимовица всемь да обладае цьрковь, . . аще ли кто начнет по силе пасти или *зимовати*, да дае правнину по законоу“. Пасищата се дѣлѣли на *зимовища* и *лѣтовища* и отъ тѣхъ обикновенно се е плащало *травнина*[2]. Царетѣ, като обявявали власитѣ за зависими и подчинени, съ това ги лишавали отъ правото да се мѣстатъ отъ една страна въ друга; та съ течение на врѣмето послѣднитѣ губѣли първоначалний си номадский характеръ. Прикрѣпени къмъ земята, власитѣ често бивали принудени да се заловятъ за земледѣлие и да напущатъ скотоводството.

Занаятчиитѣ сѫ съставлявали особенъ разрѣдъ отъ срѣдневѣковото българско население. Въ хризовула на българский царь Иоанъ Александръ, даденъ на Орѣховский манастиръ, тѣ се наричатъ „технитаре“: „иде же сѫтъ или парици или отроци, или *технитаре*, или людiе какови ли бо“. .[3]. Въ старо врѣме занаятитѣ на Балканский Полуостровъ сѫ били най-разнообразни и занаятчиитѣ по своята специялность се групирали въ особенни корпорации; въ градоветѣ тѣ образували отдѣлни махали. Тъй напр. въ гр. Призренъ отъ старо врѣме се споменуватъ *терзи-махле, кюркчи-махле, житни-пазаръ;* а въ единъ документъ отъ 1537 г. въ сѫщий градъ се споменуватъ *демирджи-чаршия, табакларъ, серачларъ*. Отъ сѫщото врѣме въ Скопие се споменуватъ *бояджийска-улица* и др. Въ нѣкои села отъ струмската область, принадлежащи на Хилендарский манастиръ — спорѣдъ сърбскитѣ грамоти — намирали се ковачи, шивачи, грънчари, клобучари (ботушари?) и цегари(?) Много села сѫ си получили названията отъ занаятитѣ, които сѫ

---

[1] Новакович. Село. Стр. 34.

[2] Новакович. Село. Стр. 39.

[3] Срѣзневскiй. Свѣденiя и замѣтки. Часть 81. Стр. 32.

упражнявали жителитѣ имъ; тъй напр. въ западната етнографическа България срѣщаме села съ такива названия: Колари, Кожухари, Ковачи, Златари и др. п. Покрай голѣмитѣ рѣки нѣкои села се занимавали съ риболовство. Особенно сѫ били развити занаятитѣ въ западната етнографическа България. Керемидаритѣ (тухларитѣ), грънчаритѣ, златаритѣ, сарачитѣ отъ Нишъ, Бѣла Паланка и др. отъ край врѣме си отивали на работа въ далечнитѣ крайща на Полуострова; въ планинский прѣдѣлъ между Нишъ, София и Видинъ, съ главни чентрове Пиротъ и Чипровецъ, отъ старо врѣме е съсрѣдоточено изработването на килимитѣ. Въ Враня и Лѣсковецъ се изработватъ вѫжа, а отъ околностьта на Битоля и Прилепъ излизатъ златари и терзии (повечето отъ Струга и Дебъръ). Дебранитѣ сѫ, освенъ това, още добри зидари и дърводѣлци[1].

Попскитѣ стопанства отъ най-старо врѣме съставлявали особенни економически единицы. Още Константинъ Великий освободилъ поповетѣ отъ всѣкакви данъци и други задължения. Въ законодателството на Юстиниана клирицитѣ били признати за черковни длъжностни лица. На всѣки клирикъ била прѣдоставена по една опрѣдѣлена часть земя въ безплатно ползувание, която се викала клирикатъ. Но, освенъ това, свѣщеницитѣ сѫ можели да иматъ и други доходи. Ако тѣ сѫ искали да обработватъ и друга, общинска или частна земя, за нея плащали законния десѣтъкъ. Ако си купували друга земя въ собственность, тя минавала по наслѣдство на синоветѣ и внуцитѣ имъ. Собственно черковната земя, дадена отъ правителството, се намирала само въ ползуванието на свѣщеника, а слѣдъ неговата смърть оставала въ владѣние на новия попъ, замѣстника на първия[2]. Съ течение на врѣмето и поповетѣ, както и другитѣ селяни, сѫ станали подчинени на болѣритѣ, но тѣхното положение сé до нѣкадѣ е било привилегировано. Въ Душановий Законникъ срѣщаме слѣдующитѣ законоположения за поповетѣ: Чл. 31. „И попови бащини да си имаю свою землю бащиноу и да соу *свободни*; а ини попови кои не имаю бищине да имъ се даде три ниве законите и да есть поповска капа свободна; ако ли веще (повече) оузме отъ тѣзи землiе, да работа цьрквамъ по законоу“. Чл. 65. „И попь коiје iе годе отъ свога господара да не греде никамо; ако ли га господарь не име хранити по законоу, да дојде къ своемоу архијерејоу, и архијереј да рече ономоузи властелиноу да храни попа по законоу, да ако онзи господарь не име чоути, да іесть попь свободень коуде моу годѣ. Ако ли боуде попь бащинникъ, да га не есть воланъ отгнати, тъкмо да есть свободенъ“.

---

[1] Новакович. Село. Стр. 61—66.

[2] Платонъ Соколовъ. Церковно-имущественное право и пр. Стр. 259, 263, 275, 278—280.

XI

ДАНЪЦИТѢ.

Основния данъкъ въ римската империя е билъ данъка върху земята, който се плащалъ отъ най-старитѣ врѣмена. Всѣки земледѣлецъ плащалъ данъкъ отъ своя кѫсъ земя. За запазвание равномѣрность и точность при събирание на данъцитѣ е станало нужда данъкоплатцитѣ да се записватъ въ особенни списъци, да се опише имота имъ и да се опредѣли една поточна мѣрка за данъчна единица. Такъвъ описъ е станалъ въ римската империя въ годината, когато се е родилъ Иисусъ Христосъ. За данъчна единица отначало се е смѣтало едно парче земя, което може да исхрани едно селско семейство, а това е било такава часть земя, която може да се обработи съ едно рало и единъ чифтъ волове; това е било единъ jugum и за това данъчната единица се е нарѣкла „югумъ“. По-сетнѣ тази единица се е указала неточна и въ нея се правили измѣнения и допълнения. Данъка се е плащалъ въ натура отъ земнитѣ произведения. Въ римско врѣме, когато е сѫществувалъ колоната, този данъкъ се е внасялъ въ хазната отъ голѣмитѣ землевладѣлци, отъ тѣхно име и за тѣхна смѣтка, тъй като колонитѣ били зависими отъ господаритѣ си и съ нищо не отговаряли прѣдъ държавата. Слѣдъ прѣселението на славянитѣ, когато, на мѣсто голѣмитѣ землевладѣлци, се явяватъ славянскитѣ общини, за рѣдовното исплащание на поземелния данъкъ отговарятъ общинитѣ. По описа, който ставалъ всѣки 15 години (всѣки *индиктъ*), се опрѣдѣляло числото на данъкоплатцитѣ въ общинитѣ и размѣра на данъцитѣ, а слѣдъ това самитѣ общини се задължавали да внасятъ данъка отъ общината, като при това членоветѣ на всѣка община отговаряли солидарно за рѣдовното исплащание на цѣлия данъкъ[1]. Поземелния данъкъ у византийцитѣ се е наричалъ zeygaratikion, което название произтича отъ зевгарь—чифтъ волове, или отъ по сложното понятие данъчна единица зевгарь—селско стопанство. Сѫщия данъкъ въ източницитѣ се нарича още sitarxia, sitarkia или sitarkeia, която дума значи *житно* или *житарство*. Това славянско название на данъка сѫществува като византийски терминъ, по всѣка вѣроятность, още отъ прѣселението на славянитѣ въ Империята. По нѣкадѣ житарството се казва още „харманно или гумнено житарство“ — aloniatikou itoi sitarhias[2]. Послѣдното название явно показва, че този данъкъ отначало се е събиралъ въ натура; по-кѫсно обаче той се плаща въ пари. Още въ X вѣкъ житарството се е плащало въ натура, което нѣщо може да се заключи отъ думитѣ на Кедрина. Този византийски историкъ казва, че въ Самуилово врѣме „всѣки българинъ, който ималъ единъ чифтъ волове, давалъ данъкъ *една мѣра жито, една мѣра овесъ* и *единъ сѫждъ вино*“[3]. По-кѫсно, когато този данъкъ се обръща на паричепъ, отъ единъ зевгарь или отъ едно стопанство се зима една жълтица или единъ перперъ. При това данъка си запазва старото название „житно“ или „житарство“, или се нарича още „перпериатикъ“, „житенъ или житарски перперъ“. Но въ такъвъ размѣръ този данъкъ го плащали само пълнитѣ стопани; по-слабитѣ—актимонитѣ и апоритѣ — плащали обикновенно по-малко. Отъ тукъ слѣдва, че, ако едно стопанство е било по-голѣмо, се е състояло отъ повече стаси, съразмѣрно съ имотното му състояние плащало и по-голѣмъ данъкъ.

Поземелния данъкъ отначало е билъ единствения данъкъ. По-кѫсно, съ течение на врѣмето зѣли да се въвеждатъ и други разни видове данъци, които къмъ края на XIV вѣкъ ставатъ толкова много, щото съвършенно съсипватъ селското население. На първо мѣсто слѣдъ поземелния иде подушния данъкъ, или данъка на глава, който по гръцки се вика kefalaiografon, или просто kefalaion. По нѣкогашь въ византийскитѣ източници се споменува за единъ особенъ видъ данъкъ „за въздушенъ, aerikon или aer, който, по мнѣнието на проф. Василевски, е сѫщий подушенъ данъкъ. Въ сърбскитѣ източници често се говори за данъка „сокь“. Този е единъ отъ най-важнитѣ данъци въ сърбската държава и отъ него населението се освобождава само въ рѣдки случаи. Той не ще да е друго нищо, освенъ данъкъ на глава или подушенъ данъкъ. Всѣка кѫща или стопанство, освенъ това, е плащало единъ особенъ данъкъ *„подимно“*, или *„димнина“*, за който често се споменува въ старитѣ царскя грамоти. Въ гръцкитѣ хризовули на византийскитѣ императори, а сѫщо и въ сърбскитѣ на царь Душана, издадени въ Македония, този данъкъ се нарича kapnikon или kapnologion. Той понѣкога въ гръцкитѣ и даже въ славянскитѣ източници се нарича още oikomodon: „оузимаци одь *икомоде* имоущимъ стаси на три перпера“, се казва въ Хилендарский описъ. Този данъкъ се е плащалъ въ различенъ размѣръ въ зависимость отъ състоятелността на стопанството. Тъй напр. въ Патмоската книга се казва, че зевгаратнитѣ селяни плащатъ димнина по единъ перперъ, войдатнитѣ по половинъ, а актимонитѣ само по четвъртъ перперъ. Отъ Хилендарската описна книга се вижда, че въ шестѣхъ Хилендарски села този данъкъ се зима като *„дань“* и се възкачва отъ $^1/_3$ до 5 перпера въ зависимость отъ голѣмината на стопанството. *„Горнина“* е единъ отъ основнитѣ данъци въ старо врѣме и често се срѣща въ източницитѣ, но, собствено какво означава той и отъ какво се зима, не може да се каже положително. Може би, тази „горнина“, която се е зимала въ размѣръ на $^1/_{12}$ часть отъ перпера, т. е. единъ милиярсии (единъ левъ) на кѫща е билъ данъка въ полза на бирника за събирането на данъцитѣ; въ послѣдствие бирницитѣ сѫ получавали заплата отъ хазната, като чиновници, и тогава слѣдователно този данъкъ отивалъ въ полза на хазната. Непосрѣдствено слѣдъ горнитѣ данъци по значението си, слѣдва данъка за пасището или *„пасбищно“*. Всѣки стопанинъ, освенъ отъ нивата, лозята, воденицитѣ и други свои недвижими имоти, е ималъ нужда да се ползува и отъ общинското или държавното пасище; за това си ползувание той е билъ длъженъ да плаща единъ особенъ данъкъ. Пасбищното се е плащало на добитъкъ, отъ всѣка глава;

---

[1] Безобразовъ. Приложеніе къ исторіи Византіи Герцберга. Стр. 657. — Ж. М. Н. Пр. Кн. 210. 1880 г. Матеріалы для исторіи Визант. государства. В. Василевски. Стр. 363—365.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 210, 1880 г. Матеріалы и пр. 366, 367.

[3] Макушевъ. Историческія розысканія о славянахъ въ Албаніи. 1871 г. Стр. 8. Кедринъ още расправя, че тогавашний бирникъ Иванъ Цуцомитъ зѣлъ да събира този натураленъ данъкъ въ пари; това се показало тѣжко на данъкоплатцитѣ въ Южна Албания и тѣ, подбутнати отъ Дѣляна, се присъединили къмъ своитѣ еднородци — българи.

така напр. по Патмоската описна книга за една глава едъръ добитъкъ пасбищно се плаща $^1/_{10}$ милиарсий (10 стотинки), единъ перперъ за сто овци и половинъ перперъ за 50. Отъ всѣки видъ животни се е зималъ по особенъ данъкъ, който често получавалъ называнието си отъ тия животни. По нѣкогашь отъ домашнитѣ животни държавата е зимала *„десетина“* въ натура. Десѣтина се е зимала отъ пуйки, гѫски, свини, пчели и пр. Когато данъка върху животнитѣ се е зималъ въ пари, цѣлото село е плащало опрѣдѣлена сума за цѣлия данъкъ на селото по отдѣлни пера; така напр., по Хилендарската описна книга, шестѣхъ описани села всички заедно плащатъ свиненъ данъкъ 30 перпера и пчеленъ 15 перпера[1].

Но, освенъ тия данъци, срѣдневѣковното българско население е било обременено и съ други натурални задължения. На първо мѣсто въ този разрѣдъ стои *военната повинность*, която сѫ били длъжни да испълняватъ всичкитѣ подданици на държавата. Истинна, че държавата е имала специялни войници, както напр. войнишкитѣ села, наемнитѣ войници отъ германци и печенези, а сѫщо и прониярскитѣ наемни войници; обаче въ извънрѣдни случаи, въ военно врѣме, държавата е имала нужда отъ всичкитѣ сили на страната. Въ такива случаи по царева заповѣдь се е образувало единъ видъ народно опълчение, което заедно съ другитѣ войски отивало на война. За това и царетѣ, когато даватъ разни правдини на отдѣлни лица, или когато ги освобождаватъ отъ разни задължения, когато подаряватъ селяни и села на манастиритѣ и болѣритѣ, като ги освобождаватъ отъ разни данъци и задължения, правятъ исключение за испълнението на военната служба въ случай на война. Това право на царя, заедно съ други нѣкои отъ първостепенна важность, всѣкогашь изрично сѫ запазени въ царскитѣ хризовулі. Ето нѣкои примѣри. Влашкий войвода Мирчу въ 1409 год., като утвърдява правата на Стругалский манастирь върху нѣкои села, освобождава селянитѣ отъ всички даждия и задължения, освенъ отъ военната повинность: „развѣ *великѫ* войскѫ да слоужѫтъ господствоу ми, а ино нищо по-много“[2]; „велика войска“, т. е. да даватъ войска въ крайна нужда, когато се дига цѣлата страна. Въ Законника на Душана се заповѣдва: „и бащине все да соу свободве оդь вcѣxь работь, развѣ да даю сокье и войскоу да вою по законоу"[1]. Въ една грамота на сърбский краль Драгутинъ, съ която се подарява едно село на Хилендарский манастирь, се казва: „люди и власи" на това село всѣко лѣто да отиватъ въ Св.-Гора на работа и заради това се освобождаватъ отъ военната повинность, освенъ случаитѣ, когато нѣкоя опасность грози на царщината[2]. Босненский краль Стефанъ Томша въ 1458 г. потвърдява правата на болѣрина си Степанъ Радаковичъ, като казва: „и јощте оучини милость господство ми поштенномоу властелиноу нашему вјерномоу слоузи логофетоу Степаноу да е слободанъ он и вјегова дјеца и вјегова коуча оу войскє турске (т. е. освободенъ е отъ войската, която краля е билъ дlъженъ всѣка година да испраща на турцитѣ, като турски васалъ) и одь ине одь сваке, изамше (съ исключение) када господство ми греде нашом главомъ на оју войскоу, тада и он боуде полаг нас своими слоугами; када ли же заманична войска (всички, които могатъ да носятъ оржжие) по роусагоу що иномоу роусагоу нашемоу, тој и вјеговем селом"[3]. И така всички подданници на държавата сж били длъжни да отбиватъ военна повинность („војштатник" — по една сърбска грамота)[4].

---

[1] Безобразовъ. Приложеніе и пр. Стр. 658—662. — Ж. М. Н. Пр. Кн. 210. 1880 г. Матеріалы и пр. Стр. 367—373.

[2] Ю. Венелинъ. Влахо-болгарскія грамоты. Стр. 50.

Освенъ тази военна повинность, сжществувала е и друга, тъй нарѣченото „*градозидание*", т. е. укрѣпяване на стари крѣпости, въздигание на нови и пазение страната отъ външни неприятели. Отъ тази повинность царетѣ често освобождавали разни лица и корпорации, тъй напр. освободени сж били отъ градозидание манастирскитѣ села. Нѣкои свободни общини били задължени „градъ зидати" само въ прѣдѣлитѣ на общината или окржга си. Поповетѣ сж били освободени отъ всѣка военна повинность. Този натураленъ данъкъ по нѣкогашь се обръща на паричень. Къмъ военнитѣ задължения на страната, или по-добрѣ — къмъ задълженията на населението за военни нужди се отнасятъ още и слѣдующитѣ длъжности: всѣки е дlъженъ 1) да дава хлѣбъ и храна на войницитѣ по опрѣдѣлена принудителна цѣна (това задължение по гръцки се казва *синони*); 2) да приема въ кжщата си проходящитѣ войници (mitaton), или да имъ дава друго съотвѣтствующе помѣщение: 3) да дава храна безъ пари

---

[1] Законик Душана.

[2] Новакович. Стара србска војска.

[3] Ст. Новакович. Стара србска војска. Стр. 69.

[4] Ст. Новак. Стара србска војска. Стр. 95.

на правителственнитѣ чиновници, когато отиватъ по служебна
работа, и на войската, когато отива въ походъ на война. Нѣ-
кои отъ селата, като напр. манастирскитѣ, били освободени отъ
послѣдното задължение; отъ тѣхъ е било забранено „ни дани
възжти, ни комодъ, ни хлѣбъ, ни вино, ни мжсо, ни зоби, ни
коурята. . . ". Освенъ тия даждия, жителитѣ на страната сж
били длъжни да помагатъ на държавнитѣ нужди и съ собствен-
ния си трудъ, съ воловетѣ и конетѣ си; подобни задължения
се викали „*ангарии*". Манастирскитѣ села обикновенно се о-
свобождаватъ отъ ангарии; отъ тѣхъ е забранено да се иска „ни
зевгаръ, ни конь, ни ослята енгарепсати". Ангариитѣ сж били отъ
най-разнообразенъ характеръ: „волоберщина, кошарщина, темница
блюсти, орати, копати виноградъ, жжти, възжти" и пр. Манастир-
скитѣ села, като се освобождаватъ отъ тия ангарии, по нѣко-
гашь въ хризовулитѣ се изброява подробно, отъ какви анга-
рии се освобождаватъ, а по нѣкогашь се казва изобщо, че се
освобождаватъ „отъ всѣхъ работъ царства ми великихъ и
малыхъ".*)

За събирането на разнитѣ видове данъця имало разни
специялни чиновници. Въ нашитѣ царски хризовули се избро-
яватъ рѣдъ такива чиновници: „ни да метаха съ нами, ни се-
вастъ, ни прахторъ (бирникъ), ни кнжзь, ни кастрофилакъ, ни
ватахъ, ни топщикалъ, никой владжщи, ни инь никто". „Отъ
всѣхъ болѣръ малыхъ же и великихъ посылаемыхъ по всѣ врѣ-
мена по всей хорѣ въсприемати дани и съдържати въсѣкиж
работы царства ми и работникъ царства ми еже сжтъ настоя-
щии севастии хорѣ тожи: цоуки, капетаны, писци, десжткаре всѣ-
кии: свинии, овчи, пчелныи, винаре же и повари; аподохатори,
крагоуіаре и песьіаци, градаре, побирчие, изгончие". Иже сжтъ
севасти и прахтори и примикюри и алагатори; ни сждие, по-
томъ ни перпераке, ни житаре, ни винаре, ни десжткаре пчелнии
и свинини и овчии и аподахатори; ни стратаре, ни сенаре, ни
митаре, ни крагоуіаре же, ни песьаци, ни градаре, ни вар-
ничие и побирчие и находници, ни инъ никто отъ въсѣхъ бо-
лѣръ и работникъ царства ми". Обаче имало случаи, когато
разнитѣ видове даждия били отдавани за събиране на частни
лица прѣдприемачи „откупщици", които, като зимали отъ горѣ

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 210. 1880 г. Матеріалы и пр. Стр. 374—377. — Безобразовъ. Стр. 660, 661. — Хризовулъ на Иоана Александра отъ 1348 г. въ Свѣдѣнія и замѣтки. Срезневскаго. 81. Стр. 32, 33.

си събиранието на даждията, внасяли напрѣдъ въ хазната извѣстна опрѣдѣлена сума[1].

Разнитѣ глоби, на които е било изложено населението, не сѫ тежѣли по-малко отъ данъцитѣ. Манастирскитѣ села често сѫ бивали освобождавани отъ подобни глоби въ полза на хазната: „Да не метахсѭтъ въ глобами севасти, ни прахтори царства ми“. Отъ манастирскитѣ села тия глоби събирали игумена и неговитѣ хора въ полза на манастиря: „И глобы каковы либо се оустроѭтъ въ тѣхъ людѣхъ малы же и голѣми или фоунъ или распоустъ, или разбой, или консвы тать (конскѫ краждѫ) или прочаѭ глобы. . .“. Такива сѫ били още глобитѣ за „враждѫ“, „душегоубинѫ“, което е едно и сѫщо съ „флореатикъ“ или „дѣвичъ разбой“. Селянитѣ сѫ плащали разни мита и при прѣминуванието на рѣки, бродове, мостове, при влизанието въ градове и панаири. Подобни мита сѫ съставлявали голѣми доходи за хазната или за частнитѣ лица, въ чиито владѣния се намирали. Такива сѫ били „бродвина“, „мостнина“, „и сь тръгомъ и съ панагиремъ иже стаетъ И септемврѣ и всака недѣлѭ тръгъ и сь доходькомь тръга тога. . .“[2].

Данъцитѣ, които плащали власитѣ или пастиритѣ, сѫ били по-други; за тѣхъ ний можемъ да съберемъ нѣкои данни само отъ сърбскитѣ грамоти. Въ една грамота на краль Милютина, дадена на Баня-манастирь, се опрѣдѣля[3]: „А се законъ влахомь: да имь несть десетка велиjега ни мали; да даю на свако лѣто отъ 50 овецъ — овцоу с jагнетомь, а дроугоу iаловоу; и ако по грѣхоу изгине оу цьркве кобиле — да даде слагаюче 5-ту кобилоу пьрво годище, а вече нища; и даю цьркве на годище свакъ человѣкъ по двѣ iагнетине (агнешки кожи) и кто села имаю да косе сена три дни. . . и да донесе оу годищи товарь жита, а дроуги вина и да донесе соли цьрковне откоудь имъ игоумень рѣче 40 клѣтищъ 10 товаръ; и кто е войникъ и пелаторъ, да носе сирениjе с планине; и пелаторъ да пасе и вълноу стриже, а войникъ да пасе пастоухе; а оу зло време и войникъ и пелаторъ да греде къ овцамъ“. Власитѣ отъ се-

---

[1] Свѣденія и замѣтки. 81: Грамота Константина Асеня. Стр. 16; грамота Иоана Александра, стр. 32; грамота Иоана Шишмана, стр. 37. — Памятники закон. дѣятел. Душана.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 210. 1880 г. Матеріалы и пр. Стр. 373—374. — Свѣденія и замѣтки. Грамота Константина Асеня. Стр. 16, 19.

[3] Новаковичъ. Село. Стр. 35 и 54.

лата Костадиновци и Гойловци били длъжни да пасоу лакимию (хергелия) кобилъ. а дроугоу лакимию Тудоричевци и Соушичане; а овци (да пасоу) Ратишевци и Свѣтоврачане, а говѣда — Вардищане, а свиние — Лепчиновци“. Въ хризовула на Душана, дадевъ ва Призренский манастирь, се заповѣдва на власитѣ: „да даю отъ 50 овецъ овцоу съ ягнетом, а дроугоу яловоу и сь роуни; и да даю годище престоупаюче коньволья 30 перперь, како соу давали царствоу ми (значи, такъвъ е билъ и царский данъкъ) а по семъ царю да не даю; и да даю отъ клѣтища iагнетиноу испорокъ; а кои соу поклонници да се сами десеткоую и да дае есени покрове, а пролѣтьи—по два брава iалова. А власи кои соу оубози (сакати) да теже вълноу цьрковноу що имь повелева игоумень. А ине власи да дае окрае и клашне и соль да носе и оу зимище да косе сено кобиламъ и гради да направлiаю и iагнила да граде и пастоухе да блюдоу оу кобилахь; и жито да носе и товарь сь игоумномь“. Манастирскитѣ власи се освобождаватъ „отъ великихъ и малыхъ работъ“, които сѫ били: да прѣнасятъ жито, вино, да каратъ и пасятъ царскитѣ коне, да прѣнасятъ чиновницитѣ и посланницитѣ, да отиватъ въ Свѣта-Гора съ разни порѫчки и др.[1]. Занаятчиитѣ сѫ плащали данъка си въ работа или издѣлия. Въ една грамота на влашкий войвода Мирчу, дадена въ 1399 г. на Стругалский манастирь, се опрѣдѣлятъ задълженията на рибаритѣ отъ село Пулковци: „и еще же *що естъ законъ* Г дни да ловятъ господствоу ми мороуни и то освобождамъ да есть монастирiю. . .“[2].

Населението много е страдало отъ злоупотрѣбленията на бирницитѣ и други голѣми и малки чиновници. По този въпросъ тукъ ще приведемъ нѣкои откѫслеци отъ византийскитѣ източници. Михаилъ Акоминатъ Атинский митрополитъ отъ края на XII вѣкъ прѣдставилъ на императора въ Цариградъ едно изложение за печалното положение на жителитѣ отъ Атинский окрѫгъ. Въ него между другото се говори: „Нашия Атинский окрѫгъ вслѣдствие на разни тѣжки данъци отдавна вече изгуби толкова свои *еиики* (славянски жители-селяни), щото малко остава — както казва поговорката — да се обърне на „скитска пустиня“. А причината на това е, че сме обременени съ тѣжки и многочислени данъци, — по-многочислени, отъ колкото съсѣднитѣ намъ окржзи. Ний по два и по три пжти повече отъ нашитѣ съсѣди прѣтърпѣхме описи, провѣрки и прѣброявания, като при това нашитѣ песъчливи и долнокачественни земи се измѣрваха почти съ бълхови крачки, прѣсмѣташе се всѣки косъмъ на главата ни, безъ да говоримъ за лозовитѣ корени и другитѣ растения. Ето напр. миналата година: като излѣзе заповѣдь да се строятъ кораби, ний първи бѣхме обложени съ този данъкъ и само ний, а пъкъ кораби не се построиха. Когато дойде Стирионъ, пакъ ний бѣхме привлечени да плащаме данъкъ за кораби. А пъкъ на претора (войводата) и на Згура (единъ виденъ владѣтель въ областьта), вслѣдствие на разни насилия, ний заплатихме такава сума, каквато не внасятъ нито Тивански, нито Епирски окржзи, когато е извѣстно, че нашата область по стария обичай, подтвърденъ съ царски указъ, е длъжна да плаща много по-малко отъ Тива и Епиръ. Да оставимъ на страна поземелния данъкъ и хищническитѣ нападения на морскитѣ пирати; обаче ний не можемъ да говоримъ безъ сълзи за изнудванията и насилията на претора. Макаръ нашия окржгъ и да не зависи отъ неговата администрация и сждъ, защото съ царски хризовулъ даже влизанието му въ нашата область му е забранено; той пакъ подъ разни благовидни прѣдлози дохожда съ въоржжената си свита, увеличена отъ мѣстни търтеи, жалки човѣчета, които не струватъ и три олова. Тѣ влизатъ като въ неприятелска страна и съ грабежъ и хищничество добиватъ всѣкидневното си пропитание. Прѣдъ претора — по думитѣ на Светото Писание — върви самата гибель — това сж тъй наречениtѣ „приготовители“; тѣ за всѣки день искатъ по 500 шедесини жито, цѣли стада овци и птици и всичкитѣ видове морска риба; а вино тѣмъ не стига, колкото изваждаме отъ всичкитѣ си лозя! И за да не влизаме въ подробности, тѣ отгорѣ на туй искатъ плата, като че ли Богъ знае за какви благодѣяния, и при това не малка плата, а цѣлъ купъ злато, което да може да удовлетвори ненаситната имъ жажда. Подиръ тѣхъ иде самъ претора и често, прѣди да се поклони въ храма на Св.-Богородица, едного улавя, че не излѣзалъ да го посрѣщне, другиго за друга вина го затваря въ тъмница и го глобява. И като своеволничи нѣколко дена, той иска плата „поклонно“, не знаемъ за нашитѣ ли нему поклони, или за неговото поклонение на Св.-Богородица. И не само той иска плата, но и логарита, и протовестиара, и протокентарха, и наредъ всичкитѣ отъ свитата

---

[1] Памятники закон. д. Душана. Стр. 105.

[2] Влахо-болг. грамоты. Стр. 19.

му. И всичко това се иска настойчиво, съ заявление, че нѣма да си отидатъ, до като не получатъ платата въ ржцетѣ си. Най-послѣ, слѣдъ нашитѣ настоятелни молби и клѣтви, че инакъ не можемъ да имъ платимъ сумата, освенъ ако я разложимъ и съберемъ отъ всичкитѣ жители на страната, едва, тогава се съгласяватъ да си отидатъ, и то като оставатъ „приематели“. При това рѣдко ще се отърве конь или волъ да не ги зематъ ангария или по-добрѣ — за винаги, защото рѣдко тия животни се повръщатъ на господаритѣ имъ безъ плата. Тѣхъ изново ги продаватъ на стопанитѣ имъ и не веднажъ само, а често и по два пжти. Но, освенъ това, не се ли граби и не се ли опропастява и всѣкакъвъ видъ друга собственность?“[1]. Възмущението на населението отъ голѣмитѣ даждия често се обръщало и противъ върховната власть. Тъй напр., когато императоръ Исакъ Ангелъ искалъ да въведе новъ данъкъ за поддържание на германска наемна войска, той събралъ нѣкои отъ гражданитѣ на Цариградъ — прѣдставители на разни еснафи — сжщо членоветѣ на сената и духовенството, и поискалъ отъ тѣхъ да запишатъ по извѣстна сума. Множеството начевало силно да вика и да заявява, че подобни извънрѣдни данъци сж крайно разорителни. Нѣкои даже почнали да исчисляватъ разноскитѣ на царя, като казвали, че той съ своята расточителность разорилъ държавата, че раздалъ управлението на областитѣ на своитѣ ближни и роднини, хора съвършенно неспособни. Вслѣдствие на това царя побързалъ да оттегли прѣдложението си и се прѣсторилъ, че никакъ даже и не измислювалъ този данъкъ[2].

Тука му е мѣстото да кажемъ нѣколко думи и за монетната система, която дѣйствувала въ византийската империя и въ другитѣ балкански държавици въ продължение на срѣднитѣ вѣкове, защото при зиманието на данъцитѣ често става дума за разнитѣ видове монети. Отъ врѣмето на Константина Великий и до дохожданието на турцитѣ на Полуострова главната монета е била златната монета *солидъ*, *номизма* или *иперперъ*; по славянски той се е наричалъ още *перперъ* или *златница*, отъ кадѣто по-кжсно *жълтица*. Тази монета струвала 14 *милиарсии*, обаче дѣйствителния ѝ курсъ не е билъ по-голѣмъ отъ 12 милиарсии. Милиарсий е билъ сребърна монета съ стойностьта на сегашний български левъ. Половина милиарсий се е викалъ *кератий* или *кокий*; а единъ перперъ слѣдователно е струвалъ 24 кератия или кокия сребърни монети. На медни пари единъ перперъ е струвалъ отначало 210 *пула* или *фолла*, а по-кѫсно само 144. Така щото медната монета „пулъ“ (и сега се чува въ населението) е струвала около петь стотинки. Съ течение на врѣмето монетитѣ ставали по-долнокачественни. Византийскитѣ императори, стѣснени економически, пущали въ обръщение монети отъ по-долно качество, за това било влѣзло въ обичай, при здѣлкитѣ да се споменува изрично, въ какви монети ще стане платата; обикновенно се уговорвало, че исплащанието трѣба да става съ чистопробни монети*).

---

[1] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225. 1883 г. Къ исторіи крестьянскаго землевладѣнія въ Византіи. Ѳ. Успенскій. Стр. 56—60.

[2] Ж. М. Н. Пр. Кн. 225. Къ исторіи крестян. земл. и пр. Стр. 62.

КРАЙ.

---

*) Ж. М. Н. Пр. Кн. 210. 1880 г. Матеріалы для исторіи Византійскаго государства. Стр. 385, 386.

Цена 0,39 лв.